گنج شایگان

اوضاع اقتصادی ایران

تالیف

سیّد محمد علی جمال زاده

گنج شایگان

اوضاع اقتصادی ایران

تالیف:

سید محمد علی جمال زاده

تهران - ۱۳۷۶

مجموعهٔ انتشارات ادبی و تاریخی

موقوفات دکتر محمود افشار یزدی

شمارهٔ ۶۴

چاپ اوّل (موقوفه)

تعداد دو هزار نسخه از این کتاب از روی نسخهٔ چاپ برلین
(۱۳۳۵ هـ ق) در مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران
چاپ و صحافی شده است

یادداشت واقف

اول : طبق مادهٔ ۲۳ وقفنامهٔ اول مورخ یازدهم ۱۳۳۷ ه.ش. «... درآمد باید صرف ترجمه و تألیف و چاپ کتب و رسالات که با هدف این موقوفات موافق باشد و همچنین کمک به مجلهٔ آینده در صورت احتیاج و احتمالاً دادن جوائز به نویسندگان بشرح دستور این وقفنامه گردد.»

دوم : هدف اساسی این بنیاد ملی طبق مادهٔ ۲۵ وقفنامه «... تعمیم زبان فارسی و تحکیم وحدت ملی در ایران میباشد. بنابراین کتبی که با بودجهٔ این موقوفات منتشر میشود باید مربوط به لغت و دستور و ادبیات فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ ایران باشد. کتب کلاسیکی مدارس عمومی نباید با درآمد این موقوفات چاپ شود.»

سوم : طبق مادهٔ ۲۶ «مقداری از کتب و رسالات چاپ شده با بودجهٔ این موقوفات باید بطور هدیه و بنام این موقوفات به مؤسسات فرهنگی، کتابخانه ها و قرائتخانه های عمومی ایران و خارج و بعضی از دانشمندان ایران و مستشرقین خارج فرستاده شود...»

چهارم : چون نظر بازرگانی در انتشارات این موقوفات نیست و تا حدی تحمل زیان هم جایز است طبق مادهٔ ۲۷ وقفنامه «هیچ کتاب و رساله نباید کمتر از قیمت تمام شده و همچنین مبلغی زائد از بهای تمام شده با افزایش صدی ده تا بیست و پنج قیمت گذاری شود...» این افزایش ۲۵ درصد بواسطهٔ حداقل حق الزحمهٔ فروشندگان و هزینه ایست که برای پست و غیره تحمیل میشود. از کتابفروشان تقاضا داریم که در این امر خیر ملی که ابداً جنبهٔ تجارتی ندارد با یاری و تشریک مساعی بنمایند.

پنجم : براساس موافقتنامهٔ دوم «مورخ ۱۳۵۲/۴/۱۲» که میان واقف و دانشگاه طهران به امضاء رسیده، قسمتهایی مهمی از رقبات، مانند جایگاه سازمان لغتنامهٔ دهخدا و محل مؤسسهٔ باستان شناسی، بطور رایگان به دانشگاه طهران واگذار شده و رقبات دیگری هم با درآمد آنها طبق مادهٔ دوم «برای اجرای مفاد وقفنامه که از جمله عبارت از دادن جوائز ادبی و

نشر کتب تاریخی و لغوی راجع به ایران (به استثنای کتب درسی) میباشد در اختیار دانشگاه طهران قرار میگیرد که وصول نموده و بنام این موقوفات اعطا و نشر گردد).

ششم : چون طبق ماده ۳ موافقت نامهٔ نامبرده مقرر شده است که از طرف ریاست دانشگاه یکنفر از متولیان این موقوفات که از طرف واقف بعضویت کمیتهٔ انتشارات بنیاد معین شده باشد برای سرپرستی اداره امور جوائز و نشر کتاب انتخاب شود، (ریاست دانشگاه آقای ایرج افشار را که از متولیان شورای تولیت است و از طرف واقف نیز بعضویت کمیتهٔ نامبرده معین شده بسمت سرپرست انتخاب و برقرار نمودند)

هفتم : چون نگارندهٔ این سطور بواسطهٔ کبر سن (۸۶ سال شمسی) از این پس نخواهم توانست به سرپرستی این کارها بپردازم، از این پس تمام اختیارات خود را در انتخاب تألیف و ترجمه و خرید کتب و غیره به فرزند ارشد خود ایرج افشار واگذار کردم. درین چند سال اخیر هم که ده جلد از تألیفات خودم از طرف موقوفات بطبع رسیده با کوشش و سرپرستی وی بوده است. کسانی که مایل به همکاری در تألیف یا ترجمه و نشر کتاب هستند میتوانند به او مراجعه کنند. تنها شرط کار موافق بودن تألیف و ترجمه با هدفهای این بنیاد یعنی ترقی ملت و کشور و تعمیم زبان فارسی و تکمیل وحدت ملی در ایران که وطن مشترک و زبان رسمی و ملی همه ایرانیان است، میباشد.

هشتم : این یادداشت کلی برای چاپ در آغاز هر یک از نشریات این بنیاد نوشته شده است.

دکتر محمود افشار یزدی

آذرماه ۱۳۵۸ هـ . ش .

محمود افشار

تکملهٔ سوم

کتبی که با بودجهٔ این موقوفات طبع و توزیع می‌شود باید کاملاً منطبق با نیت واقف و هدف وقفنامه‌باشد. اگر همهٔ‌تألیفات و مجموعه‌هائی که به قلم واقف منتشر شده یا می‌شود صد درصد این مطابقت را ندارد، بسبب این است که واقف قصد چاپ آنها را با مال خود داشته، ولی زمانی که دارائی خود را وقف عام مخصوصاً برای انتشارات کتب تاریخی و ادبی نمود چاپ کتب خود را هم که دارای همین جنبه‌هاست بعهدهٔ بنیاد واگذار کرد.

اما این مجوز آن نیست که تألیفات دیگر را هم از هر نوع که باشد و برسد چاپ نماید. کتب نظم و نثری از گذشتگان یا آیندگان با بودجهٔ آن چاپ خواهد شد که هدف غائی واقف را که ترویج زبان دری و تحکیم وحدت ملی ایران است دربرداشته باشد، کتبی که بوئی از «ناحیه گرائی» و «جدائی طلبی» و حکایت از رواج زبانهای خارجی بقصد تضعیف زبان دری، و دیگر چیزهای تفرقه آمیز و روشها و سیاستهای فتنه‌انگیز داشته باشد نباید با بودجهٔ این موقوفات طبع و توزیع شود.

نکتهٔ دیگر آنکه، چون شاید برای چاپ کتب و فرهنگ نامهٔ فارسی که دایره مانند یعنی «انسیکلوپدی» باشد، و تاریخ کامل ایران که اوراق زیاد و هزینهٔ بیشتر دارد، درآمد ماهیانهٔ بنیاد کفاف خرج آنها را ندهد می‌توان با اندوختهٔ بانکی این موقوفات چاپ نمود بشرط اجازهٔ واقف درزمان حیات و موافقت شورای تولیت بعد از ممات با هرکس و دستگاهی که قانوناً قائم مقام آنها باشد.

در تکملهٔ دوم (یادداشت واقف) منتشره در جلد سوم «افغان نامه» نگاشتم که «کتب و رسالاتی که با بودجهٔ این موقوفات چاپ می‌شود باید منزه باشد از تحریکات سیاسی، مخصوصاً آلوده نباشد به اغراض سیاسی خارجی در لفافهٔ پژوهش تاریخی و ادبی و ایرانشناسی...» و در پایان آن تکمله افزودم «بیم داشتم که مبادا چنین رسالاتی سالها بعد از ما، نخواسته و ندانسته، بوسیلهٔ این بنیاد چاپ شود پس لازم بود که در این یادداشت تذکری داده شود.»

عمدهٔ مخاطب این یادآوریها بنیادموقوفات خود ماست نه مؤسسات انتشاراتی دیگر که هریک روش خاص خود را دارد و ما دخالتی در کار آنها نداریم.

تا زمانی که نویسندهٔ این سطور متولی هستم و فرزند دانشمند من ایرج افشار، که به رموز نویسندگی کاملاً آگاه می‌باشد سرپرست انتشارات این بنیاد است، موجبی برای نگرانی نخواهد بود، و بعد از ما هم امید است که این روش ادامه یابد. انشاءالله.

اردیبهشت ۱۳۶۲

واپسین نوشتهٔ واقف
تکمله و تبصره
یادداشت واقف برای اطلاع نویسندگان

کتب نظم و نثری ازگذشتگان یا آیندگان که با سرمایه و درآمد این بنیاد چاپ و توزیع می‌شود باید منطبق با نیت واقف و هدف وقفنامه باشد، و مروج زبان دری در قلمرو این زبان و تحکیم وحدت ملی و تمامیت کشور ایران باشد و بوئی از ناحیه گرائی و جدائی طلبی ندهد، و حمایت و ترویج از لهجه‌های محلی و زبانهای خارجی، بقصد تضعیف زبان فارسی دری نکند. خلاصه آنکه این کتابها و رسالات باید منزه باشد از روشهای تفرقه آمیز و سیاستهایی فتنه‌انگیز چه بطور مرموز و چه علنی. مخصوصاً نباید آلوده باشد به اغراض سیاسی خارجی در لفافهٔ پژوهش تاریخی، نژادی یا ادبی و فرهنگی و ایران شناسی.

کتب تاریخی و ادبی «عالمانهٔ» خارجی که ازعربی و ترکی و فرنگی و روسی بفارسی ترجمه می‌شود اگر دارای هر دو جنبه از سود و زیان باشد، باید قسمت سودمند آنها ترجمه شود قسمت زیان بخش اگر ترجمه شود باید بقصد مبارزه و مقابلهٔ عالمانه با آن باشد نه جاهلانه، زیرا گفتهٔ منطقی ممکن است مؤثر باشد، نه «شانتاژ» و هوچی‌گری. این بنیاد در انتشارات خود باید در هر حال از دروغ و ناسزا پرهیز کند. بگفتهٔ نظامی گنجوی:

چو نتوان راستی را درج کردن   دروغی را نباید خرج کردن

برای چاپ و انتشار کتب و رسالات نه تنها هزینه و حق‌الزحمه نمی‌خواهیم، بلکه بسبب اهمیت و فوق‌العاده سودمند بودن کتاب جایزه نیز می‌پردازیم. این بنیاد در چاپ و انتشار کتابهای خود بطور مسلم ضرر مادی دارد، زیرا کمتر از ارزش تمام شدن (از کاغذ و چاپ و غیره) از راه فروش درآمد دارد. شاید بعضی تصور کنند که کار ما شبیه به معاملهٔ مرحوم «ملانصرالدین» باشد که تخم مرغ می‌خرید دانه‌ای دو شاهی، می‌پخت و رنگ می‌کرد و می‌فروخت یک شاهی! عقیدهٔ ما بر اینست که اگر در این سود ضرر مادی و مالی می‌کنیم سود معنوی که منظور ماست می‌بریم، و آن اینکه عقیدهٔ خود را که ترویج زبان دری و تحکیم وحدت ملی و تمامیت ارضی ایران است رواج می‌دهیم. این زیان را به حساب مصارف وقفی در راه «ایده آل» و هدف ملی خود محسوب می‌داریم.

برای اطلاعات و توضیحات بیشتر لطفاً به تکمله‌های منتشر شده در ابتدای کتابهای این بنیاد که اضافات و تفاوتهائی با هم دارد توجه فرمائید.

دکتر محمود افشار
آذر ماه ۱۳۶۲

نظر واقف دربارهٔ جایزه‌های ادبی ـ تاریخی

گراس ۷۸/۸/۴

جوائز ـ جوایزی که در این موقوفات تعیین شده نیز مانند سایر امور آن پیرامون هدف آن است: تکمیل وحدت ملی بوسیلهٔ تعمیم زبان فارسی یعنی کتب و رسالات و مقالات و اشعاری که درپیرامون این هدف نوشته شود، خواه به زبان فارسی خواه به زبانهای دیگر، خواه بوسیلهٔ ایرانیان یا ملل دیگر، خواه درخود ایران، خواه در خارج می‌تواند نامزد دریافت جایزه گردد. برای این کار آیین‌نامه‌ای باید تهیه شود. اجمالاً اصول آن را یادداشت می‌کنم. (دنبالهٔ مطلب نانوشته مانده است).

جایزه‌های داده شده

۱۳۶۸ ـ دکتر نذیر احمد، دانشمند هندی، استاد بازنشستهٔ دانشگاه علیگره (هندوستان)
۱۳۶۹ ـ دکتر غلامحسین یوسفی، دانشمند ایرانی، استاد بازنشستهٔ دانشگاه فردوسی (مشهد)
۱۳۶۹ ـ دکتر امین عبدالمجید بدوی، دانشمند مصری، متخصص ادبیات فارسی
۱۳۷۰ ـ دکتر محمد دبیرسیاقی، دانشمند ایرانی
۱۳۷۰ ـ دکتر ظهورالدین احمد، دانشمند پاکستانی، استاد بازنشستهٔ دانشگاه پنجاب (لاهور)

رقبات موقوفه و مصارف آن

توضیح مقدماتی

شادروان دکتر محمود افشار در سالهای ۱۳۳۷ تا ۱۳۴۱ بخش اعظم دارائی خود را بطوری که در وقفنامه‌های پنجگانه نوشته است وقف کرد و چون یکی از هدفهای اساسی او انتشار کتابهایی به منظور تحکیم وحدت ملی و تعمیم زبان فارسی بود مجموعهٔ انتشارات ادبی و تاریخی را به وجود آورد.

واقف در سال ۱۳۵۲ به ملاحظهٔ وحدت منظوری که میان کارهای دانشگاه تهران و نیات خود دید قسمتی از رقبات موقوفات را به دانشگاه تهران سپرد تا آن مقدار از مقاصد مندرج در وقفنامه‌ها که باکارهای دانشگاهی متناسب است برآورده شود.

قسمتی از این رقبات (باغ و ساختمان) به مؤسسهٔ لغت‌نامهٔ دهخدا اختصاص یافت زیرا کارهای آن مؤسسه با مفاد مادهٔ ۳۷ وقفنامه منطبق است. قسمتی دیگر به مؤسسهٔ باستانشناسی دانشگاه سپرده شده، زیرا پژوهش در مسائل تاریخی ایران یکی از منظورهای واقف (مادهٔ ۲۵) است. این هر دو مؤسسه در حال حاضر در باغ موقوفات (باغ فردوس شمیران) مستقرند و از آن رقبات به رایگان استفاده می‌کنند.

جز این، محل کتابخانه‌ای که در مادهٔ ۳۹ پیش‌بینی شده است با کتابهای موجود در آن به اختیار دانشگاه تهران گذاشته شد که محققان در رشته‌های تاریخی از آن استفاده کنند.

وضع سی و دو رقبهٔ موقوفات و چگونگی استفاده از هریک از آنها در حال حاضر به شرح زیر است:

الف ـ در باغ فردوس شمیران

۱ـ ساختمان و باغی که برای بهبودستان پیش‌بینی شده بود (مادهٔ ۳۵)، واقف در سال ۱۳۵۲ آن را با قرارداد برای استفادهٔ رایگان سازمان لغتنامهٔ دهخدا به دانشگاه تهران سپرده است. در سال ۱۳۶۹ شورای تولیت موافقت کرد که قسمتی دیگر از باغ به دانشگاه سپرده شود تا با تخریب بنای کهنه، ساختمان جدیدی برای مؤسسهٔ لغتنامهٔ دهخدا و مرکز بین‌المللی آموزش زبان فارسی به سرمایهٔ مشترک دانشگاه تهران و موقوفه ایجاد شود.

۲ـ ساختمان و باغ (مادهٔ ششم وقفنامهٔ چهارم) که برای مدرسهٔ ملی علوم اجتماعی و آکادمی ملی زبان و کتابخانه پیش‌بینی شده بود برای استفادهٔ مؤسسهٔ باستانشناسی و دایر نگاه داشتن کتابخانه به رایگان به دانشگاه تهران سپرده است. محل کتابخانه (طبقهٔ اول همین ساختمان) براساس قرارداد منعقد شده با دانشگاه تهران مورد استفادهٔ کتابخانهٔ مؤسسه است.

۳ـ ساختمان بزرگ مشتمل بر دوازده دستگاه آپارتمان مسکونی و چهار باب مغازه: درآمد حاصل از اجاره دادن آنها به مصارف مشخص شده (مواد ۱۳ تا ۲۸) در وقفنامه می‌رسد.

۴ـ ساختمان «متولی خانه»: همسر واقف در آن سکونت دارند.

۵ـ ساختمان «تولیت خانه»: طبق موافقت نامهٔ واقف در اختیار دفتر مجلهٔ آینده قرار گرفته و اکنون یک طبقهٔ آن دفتر موقوفه است.

۶ـ دو باب دکان در ساختمان کتابخانه برای اجاره دادن.

مساحت عرصهٔ رقبات واقع در باغ فردوس تجریش جمعاً ۱۰۲۳۹ متر است.

۷ـ هجده‌شماره‌تلفن (یک‌شماره‌در دفتر موقوفات، یک شماره در دفتر مجلهٔ آینده، دو شماره در متولی خانه، دو شماره در مؤسسهٔ باستانشناسی، دو شماره در مؤسسهٔ لغت‌نامه و بقیه در آپارتمانهای اجاره‌ای مورد استفاده است).

۸ـ پنج ساعت و پنجاه و سه دقیقه از مجری المیاه قنات باغ فردوس: به مصرف آبیاری باغ می‌رسد.

ب ـ درخیابان آفریقا (جردن) نزدیک تقاطع میرداماد و جردن

۱ـ سه قطعه زمین متصل بهم بمساحت ۵۸۸۵ متر: طبق موافقت قبلی و تأیید شورای تولیت برای ایجاد ساختمان دبستان اختصاص یافت و به وزارت آموزش و پرورش به اجاره واگذار شد و اینک دبستان دکتر محمود افشار در آن دایر است.

۲ـ یک قطعه زمین به مساحت ۱۱۰۰ متر در کنار رقبهٔ پیشین: طبق تصمیم شورای تولیت برای احداث تأسیسات دانشگاهی اختصاص یافته و به دانشگاه صنعتی امیرکبیر واگذار شده و اکنون در حال احداث ساختمان برای ایجاد استخر سرپوشیده و کتابخانه است.

ج ـ در مبارک آباد بهشتی (شهر ری)

۱ـ اراضی مزروعی به مساحت ۳۸۲۰۷۰ متر مربع که طبق قانون مصوبهٔ مجلس شورای اسلامی به ملکیت و تصرف موقوفات بازگشته فعلاً در اجارهٔ به زارعان صاحب نسق است. اما براساس تصمیم شورای تولیت و عقد قرارداد مقدار ۲۷۰۵۱۴ مترمربع جهت خانه‌سازی برای فرهنگیان به شرکت تعاونی مسکن فرهنگیان شهرستان ری به اجاره واگذار شده و بقیه (بالغ بر ۱۱۱۵۵۶ متر) به حالت پیشین باقی است.

۲ـ یک قطعه باغ به مساحت ۳۵۱۸۱/۵۰ مترمربع با حقابهٔ رودخانهٔ کرج طبق موافقت‌نامهٔ واقف به دانشگاه تهران سپرده شده. براساس پیشنهاد دانشگاه تهران و تصویب شورای تولیت اکنون مقرر است دانشگاه تهران پس از دریافت موافقت مقامات مسئول در آن به خانه‌سازی برای دانشگاهیان اقدام نماید.

۳ـ یک قطعه زمین به مساحت ۱۵۲۰ متر متصل به آن باغ که طبق مادهٔ ۳۱ وقفنامه برای گورستان دانشمندان ایرانی و متولیان بود به مناسبت مجاز نبودن دفن در محدودهٔ شهری، شورای تولیت موافقت کرده است این رقبه به رقبهٔ ردیف دوم منضم باشد.

د ـ در یزد

شش دانگ یک قطعه باغ و ساختمان در طرزجان ییلاق مشهور یزد که به اختیار وزارت آموزش و پرورش قرار گرفته و دبستان به نام محمد افشار (برادر واقف) در آن ایجاد و تولیت آن به همان وزارتخانه واگذار شده است.

مصارف موقوفه

۱ـ تألیف، ترجمه و چاپ کتب و رسالات مربوط به لغت و دستورزبان فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ صحیح و کامل ایران (مادهٔ ۲۵ تا ۲۸ وقفنامه). تا زمان حیات واقف پانزده جلد انتشار یافته بود.

۲ـ کمک به انتشار مجلهٔ آینده از راه خریداری سالیانه ده درصد از تعداد چاپ شدهٔ آن مجله، برای اهداء رایگان به دانشمندان، و ایران شناسان و کتابخانه‌های کشورهای مختلف (مادهٔ ۳۳ وقفنامهٔ اول و مادهٔ ۴ وقفنامهٔ پنجم).

۳ـ اعطای جوایز جهت تشویق دانشمندان، دانش پژوهان و شعرا و نویسندگان بالاخص به بهترین نویسندگان و شاعران مجلهٔ آینده (مادهٔ ۳۴ وقفنامه). از سال ۱۳۶۸ دادن جایزه آغاز شده است.

۴ـ اهدای مقداری (حداکثر ۱۵٪ از انتشارات موقوفه به کتابخانه‌های کشور و خارج از کشور و دانشمندان ایرانی و ایرانشناسان خارجی (مادهٔ ۲۶ وقفنامه).

انتشارات و یادداشت واقف

یادداشت مرحوم واقف دربارهٔ سیاست و هدف انتشارات موقوفه و تکمله‌های آن دربارهٔ نحوهٔ انتشار کتابهایی که درین مجموعه می‌باید به چاپ برسد، به خواسته و تأکید آن مرحوم همیشه به چاپ می‌رسد تا خوانندگان از هدف و منظور واقف در بنیادگذاری موقوفه و چگونگی مصارف آن آگاهی بیشتر به دست آورند.

شورای تولیت، پس از وفات واقف (که خود نخستین متولی بود) مقرر داشت بنیاد موقوفات براساس وقفنامه و نیات واقف رأساً به ادارهٔ امور انتشارات بپردازد. بدین منظور آیین‌نامهٔ اجرایی در اسفند ۱۳۶۵ از تصویب شورای تولیت گذشت و برای گزینش کتاب، هیأتی مرکب از یک نفر از متولیان مخصوص و دو نفر از دانشمندان کشور به انتخاب شورای تولیت تعیین شد.

جایزه‌های ادبی و تاریخی

مادهٔ ۳۴ وقفنامهٔ اول ـ چنانچه درآمد موقوفات به مقدار قابلی افزایش یابد واقف یا شورای تولیت می‌توانند علاوه بر تألیف و ترجمه و چاپ کتب مبلغی از آن را تخصیص به جوایز برای تشویق دانشمندان و دانش‌پژوهان، نویسندگان و شاعران بدهند، بالاخص برای بهترین نویسندگان و شاعران در مجلهٔ آینده. بنابراین باید شعرا و نویسندگان را به سرودن اشعار و تصنیف قطعات نظم و نثر وطنی و ملی و اجتماعی، طرح اقتراحات و مسابقه‌ها و دادن جوایز از درآمد موقوفات تشویق و ترغیب نمود. تشخیص این امور درزمان حیات با واقف است که با مشورت دوستان مطلع خود انجام می‌دهد، سپس با هیئت شش نفره است که دو سوم از متولیان و یک سوم از هیئت مدیرهٔ شرکت مطبوعاتی آینده یا هرکس راکه آنها و اینها به جایشان معین کنند، مرکب خواهد بود.

مادهٔ ۵ وقفنامهٔ پنجم ـ به سبب انحلال شرکت مطبوعاتی آینده آنچه در مورد تشخیص امور مربوطه بدان جوائز طبق مادهٔ ۳۴ وقفنامهٔ اول مورخ دیماه ۱۳۴۷ به عهدهٔ آن شرکت محول بوده از میان رفته و انجام آن امور منحصراً به عهدهٔ واقف و سپس شورای تولیت است که می‌توانند از اهل بصیرت یاری بخواهند.

از آئین‌نامه‌های اجرائی مصوب شورای تولیت

۱- در هر سال یک جایزه* به نام «جایزهٔ تاریخی و ادبی دکتر محمود افشار برای زبان فارسی و وحدت ملی ایران» به شخصی که دارای آثار شعری یا نثری برجسته یا تحقیقات ارزشمندی باشد و کاملاً با مقاصد واقف مطابقت داشته باشد، داده می‌شود.

۲- مقدار جایزه نباید از میزانی که هیئت مدیره در هرسال آن را تعیین و برای تصویب شورای تولیت پیشنهاد می‌کند تجاوز نماید. در صورتی که درآمد موقوفه در سال برای دادن تعداد بیشتری جایزه کفایت داشته باشد شورای تولیت تعداد جوایز مخصوص آن سال را معین خواهد کرد.

۳- درصورتی که کسی حائز دریافت جایزه در یک سال نباشد مبلغ جایزه به حساب موقوفه منظور خواهد شد.

۴- برندهٔ جایزهٔ منحصراً براساس رسیدگی به گزارشها و پیشنهادهایی که توسط اعضای هیأت رسیدگی و یا سرپرست انتشارات و جوایز در هیأت رسیدگی طرح خواهد شد تعیین می‌شود. هیچ گونه اعلام قبلی برای اطلاع داوطلبان ضرورت ندارد.

۵- سرپرست انتشارات و جوایز موظف است در هرسال گزارشی که‌حاوی دلائل و جهات لازم در مورد شایستگی شخصی که می‌تواند برندهٔ جایزه باشد به هیأت رسیدگی ارائه نماید.

۶- در انتخاب دانشمندان کشورهای خارجی در صورت تساوی شرایط، اولویت با دانشمندان کشورهای قلمرو زبان فارسی است.

۷- درمورد دانشمندان خارجی که برندهٔ جایزه شوند مراتب باید به اطلاع وزارت امور خارجه برسد و از آن طریق اقدامات لازم معمول گردد.

۸- به برندهٔ جایزه منشوری که گویای جهت دریافت جایزه است به امضای رئیس شورای تولیت و رئیس هیئت مدیره و سرپرست عالی درمحل موقوفات در روز سالگرد فوت واقف ضمن مراسم پذیرائی داده خواهد شد. ضمناً گزارش آن در جراید و مجلات ادبی و رسانه‌های گروهی اعلام و جزوه‌ای هم که گویای اطلاعاتی دربارهٔ شرح حال واقف و نیات واقف و شرح حال برندهٔ جایزه باشد منتشر خواهد شد.

۹- جایزه به تناسب ارزش خدمات ادبی و تاریخی برندهٔ آن عبارت خواهد بود از:

الف - جایزهٔ نقدی.

ب - چاپ یکی از تألیفات برندهٔ جایزه و یاکمک به انتشار تألیف او. درین مورد باید درکتاب مذکور به عبارت مناسبی قید شود که کتاب از محل اعتبار جایزهٔ دکتر محمود افشار طبع شده است.

ج - نام‌گذاری یکی از انتشارات موقوفهٔ دکتر محمود افشار به نام برندهٔ جایزه.

د - چاپ مجموعه مقالات تحقیقاتی مرتبط با زبان فارسی و یا تاریخ ایران به نام برندهٔ جایزه مانند آنچه «جشن نامه» یا «ناموارِه» گفته شده است.

هـ - خرید مقداری از اثر برندهٔ جایزه درصورتی که شخص بمناسبت اثر مذکور برنده شده باشد.

و - تشکیل مجامع تحقیقاتی و ادبی وفرهنگی به نام برندهٔ جایزه و به ریاست او در زمینهٔ مسائل زبان فارسی و تاریخ ایران.

بنیاد موقوفات

دکتر محمودافشار یزدی

* شورای تولیت بعداً آن را به دو جایزه تغییر داد. یکی برای دانشمندان ایران و دیگری برای دانشمندان خارجی.

یادداشت

گنج شایگان نخستین تاریخ اقتصادی ایران در دورهٔ قاجاری است که به زبان فارسی و به قلم یک ایرانی به هنگام نخستین جنگ جهانی تألیف شد و در برلین به چاپ رسید.

این تألیف به مناسبت اهمیت و تازگی مطالب آن در همان آغاز انتشار شهرت گرفت و چون نایاب شده بود به پیشنهاد و اهتمام استاد فاضل آقای دکتر جواد شیخ‌الاسلامی تجدید چاپی از آن در سال ۱۳۶۲ توسط «کتاب تهران» به انجام رسید که باز بزودی نسخ آن به فروش رفت و اینک دردسترس نیست و چون نخستین کتاب تحقیقی در زمینهٔ تاریخ اقتصادی ایران به قلم یک هموطن است تجدید چاپ آن ضرورت دارد.

سیدمحمدعلی جمال‌زاده مؤلف کتاب بر چاپ دوم کتاب دیباچه‌ای نوشت که سطوری از آن برای آگاهی نقل می‌شود.

درین کتاب نامهای جغرافیایی متداول در عهد قاجار به هنگام نگارش کتاب (مانند محمره و ناصری) آمده است که بعد به نامهای جدید تبدیل شده است و برای آنکه این‌گونه تغییرات معین باشد در فهرست اعلام مقابل نامهای تغییریافته نام جدید قید شده است.

سخنی از مؤلف بر چاپ پیشین

این کتاب «گنج شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران» در اواخر نخستین جنگ جهانی که از ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ میلادی طول کشید در برلن تألیف یافته و در چاپخانهٔ دولتی آلمان به زبان و خط فارسی به صورت مرغوبی به‌چاپ رسید. چنانکه شاید بدانید در آن موقع جمعی از وطن‌خواهان ایرانی به‌نام «کمیتهٔ ملیّون ایرانی» در برلن گرد آمده بودند تا با کمک آلمان مملکتشان را از مظالم انگلیس و روس مصون بدارند.

ازجمله کارهای این کمیته که راقم این سطور هم افتخار عضویت آن را داشت، گذشته از انتشار روزنامهٔ «کاوه» یکی هم تألیف و چاپ و انتشار رسالجات و کتابهایی بود راجع به سیاست و ادبیات و اقتصاد و سایر مسائل مربوط به ایران.

کتاب «گنج شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران» در سال ۱۳۳۵ هجری قمری در جزو سلسلهٔ انتشارات ادارهٔ «کاوه» در برلن در چاپخانهٔ کاویانی که مع‌التأسف عمر کوتاهی داشت انتشار یافته است.

جمع‌آوری اطلاعات صحیح دربارهٔ اقتصاد ایران در آن موقع که جنگ عظیمی راهها را مسدود ساخته و روابط مقطوع و مراسله و مکاتبه و مسافرت و آوردن کتاب و رساله از خارج کار بسیار مشکل و بلکه غیرممکنی بود، کار مؤلف این کتاب را بسیار دشوار و خسته کننده ساخته بود ولی جوانی و علاقه که نام دیگرش عشق است مدد رسانید و توانستم کتاب «گنج شایگان» را (با همهٔ نواقص و کمبودهای بسیار) در شانزده فصل و یک ضمیمه و چهل و شش جدول و شش نقشهٔ جغرافیایی و اقتصادی و یک نقشهٔ بزرگ جغرافیائی ایران در ۲۱۹ صفحهٔ بزرگ به چاپ برسانم و نیز کوشیده‌ام که (هرچند حروفچین چاپخانهٔ دولتی آلمان در برلن فارسی نمی‌دانست و حروف الفبا را با کمک ارقام و اعداد مورد استعمال قرار می‌داد) اغلاط چاپی در کتاب تا حد امکان کم باشد.

هنگامی که چاپ اول کتاب در برلن در اواخر جنگ عمومی به‌چاپ رسید دولت امپراطوری آلمان هنوز مستقر بود و آلمانها نمی‌خواستند زیر بار بروند که مرغ پیروزی و ظفر دیگر بر شانهٔ آنها ننشسته است و برای توسعه دادن مناسبات خود با ایران خوابها می‌دیدند که شرح آن خود امروز شنیدنی و عبرت‌انگیز است. در نقشهٔ خود گنجانیده بودند که روابط تجارتی و اقتصادی خود را با ایران از هرجهت (حتی کشیدن چند خط آهن دامنه‌دار از مغرب به مشرق) وسعت زیاد بدهند و لهذا کتاب «گنج شایگان» را مورد حسن استقبالی قرار دادند و ترجمهٔ آن را به زبان آلمانی لازم و مفید شمردند. یک جوان یهودی آلمانی بنام لچینسکی که به صرافت طبع زبان و خط فارسی را در برلن فراگرفته و در ادارهٔ روزنامهٔ «کاوه» کار می‌کرد و حتی کتابچه‌ای به زبان آلمانی و با عنوان «ظرایف و لطایف ایرانی»[1] (بیشتر از قصه‌های منسوب به ملانصرالدین معروف) در همان اوقات در برلن به چاپ رسانیده بود مأمور گردید که «گنج شایگان» را به آلمانی برگرداند. همت بلندی داشت و شب و روز گرم کار بود و با کمک مختصری از طرف مؤلف کتاب ترجمه را به پایان رسانید و تحویل داد.

دولت آلمان پسندید ولی لازم دانستند که ترجمهٔ آلمانی را یک تن از اساتید علم اقتصاد مورد تجدیدنظر قرار بدهد و اگر عیب و نقصی دارد اصلاح نماید. پرفسور فرانتس اوپنهایمر[2] عالم علوم اقتصاد که دارای شهرت جهانی است در ازاء مبلغ ۷۰۰۰ مارک (در آن تاریخ مبلغ هنگفتی به نظر می‌آمد) این کار را به‌عهده شناخت و الحق کماهوحقه انجام داد. کتاب به صورت علمی بهتری درآمد.

پرفسور اوپنهایمر در ترتیب دادن ابواب و فصول کتاب تصرف عالمانه بجا آورد و مقدمهٔ بسیار خوبی (به‌جای مقدمهٔ تقی‌زاده که چون با عقاید او موافق نبود، حذف آن را بر خود جایز شمرد) بر کتاب افزود و نسخه برای رفتن به چاپخانه حاضر گردید ولی روزی از میدان جنگ آلمان و فرانسه اخبار بد رسید و معلوم شد امپراطور آلمان با آن همه سر و صداها و ادعای جهانگیری از میدان جنگ فراراً به هلند رفته است یعنی همان کاری راکرده است که قبل از او و پس از او سرنوشت پادشاهان و سلاطین و شاهنشاهان زیادی بوده و هست. حکومت آلمان به‌دست یک حکومت سوسیالیستی افتاد که با احترام و تعارف عذر کمیتهٔ ملی ایرانیان را خواستند و قطع رابطه شد و ترجمهٔ آلمانی «گنج شایگان» به‌چاپ نرسید.

---

1. "Persiche Schnurren"

۲. Franz Oppenheimer استاد علوم اقتصاد ملی و مؤلف کتب «سیستم علوم اجتماعی» در سه جلد که اولین بار در سالهای ۱۹۲۲ تا ۱۹۳۷ میلادی به چاپ رسیده است (و سال وفات او بر نگارنده معلوم نیست).

در اینجا برخود فرض می‌دانم که از حضرت استاد آقای دکتر جواد شیخ‌الاسـلامی دانشمند معظم و محقق دقیق مستند که یگانه عامل خیر در کار تجدید طبع این کتاب هستند و همچنین از ناشر کتاب («کتاب تهران») هم قلباً سپاسگزاری نمایم.

ژنو، ۲۵ اردیبهشت ۱۳۶۲ هجری شمسی
سید محمد علی جمال‌زاده

گنج شایگان

یا

اوضاع اقتصادی ایران

باهتمام مخصوص آقای سید محمد علی جمال زاده

از سلسلهٔ انتشارات ادارهٔ «کاوه»

در دارالسلطنهٔ برلین در چاپخانهٔ کاویانی بطبع رسید
۱ ۳ ۳ ۵

مقدمه

نواحی ملک از کف بد سگال
بلشکر نگهدار ولشکر بمال
سعدی

ترقّی وتنزّل ممالک وملل تنها بواسطهٔ قدرت قشون، عظمت وشوکت سیاسی، نامبرداری وسطوت، ابّهت وهیبت، پرزوری وبملکت گیری نیست. در قرون قدیمه اینها جزء مهمّ بلکه پایهٔ اساسی زندگی ملّی یک قوم بوده است ودول دنیا بجز افراد نادره تنها بصولت وقـدرتشان معروف میشدند. فقط شهرت یونان بعلم وآداب اجتماعی وسیاسی وفینقیّه بتجارت ودریا نوردی از نوادر تاریخی است وآن هم دو نیز در جلو جنگاوران روم معدوم شدند.

از سه قرن باینطرف ومخصوصًا بعد از انکشاف قوّهٔ بخار وبرق ودر رسیدن دورهٔ ماشینی قدرت حقیقی ملل بر روی ترقّی ثروت وتجارت وعظمت صنعت واستحکام پایهٔ اقتصادی ووسعت دایرهٔ حمل ونقل محصولات خود ومبادلهٔ آنها قرار گرفته وتنها قوای نظامی بدون قوّت مزاج مالی وثروت ملّی وترقّی مدنی وعلمی فایدهٔ نمیدهد وجلو انقراض ومغلوبیّت‌را نمیگیرد. وبر عکس بعضی از ملل که سیاسةً مغلوب ومحکوم هستند واستقلال سیاسی خودرا قهرًا از دست داده‌اند بواسطـهٔ جدّیت وکوشش افراد خود در مبارزهٔ زندگی ومسابقه در میدان دنیا زندگی ملّی خودرا حفظ کرده ودارای مقامی بین الملل گشته، پایهٔ امید حیات ثانوی ورستخیز خودرا گذاشته‌اند. ملّت یونان با وجود انقراض سلطنت ملّی آن در دست خارجیان قرنها بواسطهٔ کوشش تجارتی وثروتی خودرا زنده وملّت خارجی‌را محتاج بخویشتن نگاهداشت. لهستانیها وارمنیها در روسیه وقفقاز همان حال‌را داشته ودارند.

مملکتی که از ثروت طبیعی ومصنوعی محروم باشد طرف توجّه ملل دنیا نشده ودور از تمدّن مانده توجّه سیاسی ملل بزرگ هم بدان کمتر میشود ولهذا در دست دولتی که بر آن استیلا یافتـه اسیر میماند. همچنین ممالکی که ثروت طبیعی زیاد دارند ولی تمام صنعت وتجارت، کشتی رانی ومناقلات، تلگراف وتلفون، معادن، کارخانها، جنگلها، شیلات، شرکتها، ضرّابخانها وبالجمله همهٔ فواید مـدنی ومنـابع استفادهٔ آنها در دست خارجیان باشد وفقط اهالی بپایهٔ عملگی وفعلگی وعمل آوردن موادّ خام وبرزگری رسیده باشند وحتّی کارهای اداری وصنعتی ثروت وتجارت‌را از جزء وکلّ نیز خارجیان دارا باشند: مهندس واستاد وماشین ساز ومعدن شناس ودفتردار ومدیر وهر آنچه محتاج عقل وعلم است از خارجه بوده وتنها کارگر ومزدور

از بومی باشد دوچار ذلّت واسیری خواهند ماند. استیلای انگلیس در هند فقط بوسیلهٔ نفوذ تدریجی اقتصادی شد. سالهای دراز در صورتیکه القاب عظمت ومراسم حکومت با سلاطین هند وراجها بود شرکت هند شرقی مشغول استیلای تدریجی و بدست آوردن منابع ثروت هند بود تا کار بجائی رسید که پادشاهان هندرا جز صورت ظاهری حکومت چیزی نماند وحتّی ممالکی نیز که مانند کشمیر ومیسور ونپال وغیره اسماً مستقلّ ماندهاند از اغلب خصائص اساسی استقلال محروم هستند مثلاً حق داشتن روابط با دول خارجه ندارند، مستخدم خارجی نمیتوانند نگاه دارند، قشونشان بسیار کم است وحق زیاد نمودن آنرا ندارند وغیره وغیره.

از اینرو امروز میتوان برای سنجیدن درجهٔ استحکام واستواری ویا ضعف وسستی استقلال ممالک اوضاع اقتصادی آن ممالکرا مقیاس قرار داد.

و برای آشنائی بحقیقت اوضاع ایران نیز بهترین راهها آشنائی باوضاع وامور اقتصادی آن مملکت است. باید دید ایران چه دارد وچه میتواند داشته باشد وآنچهرا که دارد کدام سهمش در دست خود باقی است وبرای ترقّی آن قسمتی که در دست خودش مانده کدام راهرا باید بدست آورد ومقصود از نوشتن این کتابچه توضیح همین نکات است که باندازهٔ مقدور بفهماند که در مملکت ایران جریان امور اقتصادی که در زندگانی ملل حکم جریان خونرا پیدا نموده در چه حالت است. ووقتی که این رشتهٔ معلومات بدست آمد ومفهوم گردید که یک قسمت بزرگ تسلّط خارجیها بر ایران از کدام رهگذر است بالطّبع کشف راه نجات خیلی آسانتر میگردد چونکه یکتا راه یافتن درمان شناختن درد است.

وما در فصول آتیه خواهیم کوشید که تا اندازهٔ که لوازم کار اجازت دهد ودر خور این کتابچهٔ مختصر باشد از اقتصاد وتجارت وحاصلخیزی ایران معلوماتی بخوانندگان خود بدهیم.

فصل اوّل

کلّیات در خصوص ایران

جغرافیا — ایران مملکتی است آسیائی واقع مابین ۲۰ و ٤۰ درجه عرض شمالی و ٤۱ درجه و ۳۰ دقیقه تا ٦۱ درجه طول شرقی پاریس.

مساحت آن — ٤۲٬٤۷۰ فرسنگ مربع است یعنی بیشتر از سه بار بزرگتر از مملکت آلمان است.

ارتفاع خاک — باختلاف از ۱۰۰ تا ۲٬٥۰۰ ذرع است ولی ارتفاع متوسّط ۱٬۲۰۰ ذرع است.

آب وهوا — در شمال وجنوب عموماً مایل بافراط وتفریط است. در حوالی خلیج فارس تابستان بسیار گرم میشود و در شمال غربی زمستان بسیار سرد. ولی در مرکز غربی هوا عموماً معتدل است چنانکه آب و هوای اصفهان وحوالی آن بلطافت واعتدال مشهور است.

نژاد وزبان — ایرانیها از نژاد آرین وجزو اقوام هند و اروپائی هستند وزبان ایرانی قدیم با زبانهای ژرمانی باندازهٔ شباهت دارد که فیلسوف مشهور آلمانی موسوم به لایبنیتز(۱) ادّعا مینماید که یک نفر آلمانی اشعار شعرای قدیم ایران‌را میتواند بفهمد.

---

(۱) Leibniz

فصل دوّم

تجارت ایران

کلیات — ایران از حیث تجارت واقتصاد همواره دارای اهمیّت بسیار بوده و هست چه علاوه بر آنکه مملکتی است حاصلخیز ودارای تجارت وصنعت که از قدیم الأیّام تا بامروز پیوسته با ممالک بیگانه دارای روابط ومناسبات مهمّهٔ تجارتی بوده موقع جغرافیائیش نیز در عالم اقتصاد وتجارت این ملک را در اوّلین صف جای میدهد.

تاریخ تجارتی ایران در قدیم الأیّام — تاریخ تجارتی ایران طبعاً بدو قسمت منقسم میشود: قسمت اوّل راجع بموقع جغرافیائی ایران وقسمت دوّم بخود تجارت ایران.

قسمت اوّل — ایران در قدیم الأیّام شاهراه مابین آسیا ودریای وسطی (مدیترانه) ودریای سیاه بوده واغلب رفت وآمدهای تجارتی ملل مغرب زمین بآسیای مرکزی از راه ایران بوده چنانکه فنیقیها که اوّل ملّت تاجر عهد خود بودند از راه خلیج فارس بآسیای مرکزی میرفته‌اند وهم از همان راه بصور وصیدا مراجعت مینموده‌اند. ولی از زمان اسکندر تا قرون وسطی راه سوئزرا بر راه ایران ترجیح دادند ورفت وآمدها از آن راه میشد تا اینکه رومیها دوباره راه ایران‌را پیش گرفتند وباز رفت وآمدها از راه ایران شروع شد وتا وقتیکه دولت روم وجود داشت راه متداول همان راه ایران بود ولی وقتیکه دولت مزبور انحطاط پذیرفت بتجارت اروپا وشرق سکتهٔ بزرگی وارد آمد وروابط تجارتی اروپا وآسیا از میان رفت تا اینکه کم کم آمالفیها وسایر ایتالیائیها وخصوصاً تجّار پیزا و جنوا و از همه بیشتر ونیزیها از همان راه ایران باز با شرق بنای تجارت وآمد وشدرا گذاشتند. واین راه راهی است که از سوریّه وحلب گذشته از راه فرات وبغداد و یا از راه دیار بکر و ارز روم بایران میرفته است. ووقتی این راه از اهمیّت افتاد که واسکو دو گاما(۱) سیّاح معروف پرتغالی در سال ۹۰٤ هجری راه دماغهٔ امیدرا از جنوب افریقا کشف کرد.

قسمت دوّم — این قسمت راجع بتجارت خود ایران است. باید دانست که ابریشم وپشم و سنگهای قیمتی ایران از قبیل فیروزه ومرواريد همیشه دقّت تجّاررا بطرف این مملکت جلب نموده واز

(۱) Vasco do Gama

راههای بسیار دور گروه گروه برای تجارت وخرید وفروش بدان مملکت میآمدهاند. چنانکه مارکو پولو[۱] سیاح مشهور ایتالیائی که در اواخر قرن هفتم در ایران سیاحت نموده سخن از تاجرهای جنوائی میراند که در آن عهد در دریای خزر کشتی رانی مینمودهاند ودایم با ایران روابط تجارتی مهم داشتهاند وبا اهالی گیلان (ایالتی از ایران واقع در ساحل دریای خزر) معاملهٔ ابریشم مینمودهاند. وبنا بنوشتهٔ همین سیاح معلوم میشود که مردم تبریز عموماً مردمان تاجر وصنعت کار بودهاند وانواع زیاد از قماشهای ابریشمی وزر دوز نفیس وزیبا بعمل میآوردهاند که بقیمتهای گزاف خرید وفروش میشده است. وهم در آن زمان ابو اسحق اصطخری که از راه رشت بساری میرفته درکتاب خود که موسوم است به «مسالک الممالک» از ابریشم گیلان سخن میراند ومیگوید که بمقدارهای هنگفت در گیلان وطبرستان بعمل میآمده است.

در قرن نهم جوزافا بارباره[۲] که در سال ۸۷۹ هجری (۱۴۷۴م) از طرف جمهوری ونیز در ایران سفیر بوده از پارچهای لطیف ابریشمی یزد بسیار توصیف مینماید. ودر همان اوان نیز وینچنتیو دالساندری[۳] میگوید که منسوجات ابریشمی ومخملهای خراسان با مخملها وقماشهای جنوا برابری میکند.

در قرن دهم در سال ۹۳۵ هجری (۱۵۲۸م) عدهٔ از تجار پرتغالی در خلیج فارس مستقر گشته و آنجا مشغول تجارت گردیدند ومال التجارهای خودرا از هرمز ببصره واز آنجا از راه بغداد وسوریه باروپا میفرستادند.

در اوایل قرن یازدهم جان کارترایت[۴] میگوید ابریشمی که سالیانه برای بافت وارد کاشان میشود بیشتر از پنبهایست که وارد لندن میشود. وهم در این قرن ایران با اغلب ممالک خارجه مناسبات تجارتی زیاد پیدا نمود وببعضی مملکتها عمال ونمایندها فرستاد چنانکه برای خریدن مس چند تن بسوئد وبرای معاملات دیگر چند تن بچین فرستاد.

تجارت کنونی ایران — باید دانست که اهمیت تجارتی یک مملکت بسته بچند نکتهٔ ذیل است: اولا موقع خاکش خوب باشد وخوبی موقع بسته باین است که مملکت در منطقهای معتدل ونزدیک بدریا واقع شده باشد تا بتواند بتوسط بنادر خود بآسانی با ممالک دیگر معاملات نماید. ثانیاً دارای اراضی حاصلخیز ومردم کار دوست وتاجر منش و معادن فلز وزغال سنگ باشد. وایران تمام این شرائطرا جمع دارد.

منطقه — ایران واقع شده در منطقهٔ معتدلهٔ شمالی که موجبات حاصلخیزیرا بمراتب بیشتر از مناطق دیگر داراست.

دریا — ایران از طرف شمال وجنوب واقع شده مابین یک دریا که خلیج فارس ودریای عمان باشد ویک دریاچه که از کثرت عظمت دریا وبحرش میخوانند وعبارت است از دریای خزر. وعلاوه بر اینکه این دو دریا ایرانرا از طرفی با بزرگترین بندرهای دنیا واز طرف دیگر با مهمترین مراکز تجارتی روسیه مربوط میدارد هرکدام هم بخودی خود برای ایران یک سرچشمهٔ سود وثروت است. چونکه خلیج فارس ودریای عمان علاوه بر اینکه محل مهم شکار مروارید هستند مانند دریای خزر مراکز مهم تجارت ماهی نیز میباشند ودر دریای خزر خاویار زیاد نیز بدست میآید.

(۱) Marco Polo (۲) Josafa Barbaro (۳) Vincentio d'Alessandrie (4) John Cartwright

اهمیّت موقع — ایران علاوه بر ملاحظات فوق محسّنات دیگری‌را هم داراست واز آن جمله است موقع جغرافیائی او که این مملکت‌را یکتا شاهراه بین آسیا واروپا نموده . وهمینکه ایران دارای چند رشته خطّ آهن گردد که از طرفی بنادر جنوبی‌را با خطّ آهنهای ترکستان وقفقاز مربوط سازد واز طرف دیگر تجارت اروپارا در ایران وافغانستان وبلوچستان وچین منتشر سازد معلوم است در عالم اقتصاد و تجارت ایران دارای چه مقام عالی خواهد شد .

خاک — خاک ایران هم بسیار حاصلخیز است ودر زمانهای سابق که عهد شوکت واحتشام ایران بوده اراضی ایران مقدارهای هنگفت حاصل وغلّه بار میآورده ولی بعدها بواسطه جنگهای داخلی وخارجی که مکرّر ایران‌را زیر و زبر نمود قناتها وبندها خراب وویران گشته ومحصول بدرجات کم شد ولی خاک ایران همیشه بر قوّتی وبرپشتی خودرا نگاهداشته ، چنانکه لرد کرزن(۱) در مکتوبات متوالیهٔ خود بروزنامهٔ «تیمس» میگوید که فقر یک ملّتی مانند ملّت ایران بهیچ وجه دلیل بر فقر وضعف خاک آن مملکت نمیشود ودرّه‌های حوالی رود کارون مانند اراضی اطراف فرات ودجله از جملهٔ غنی‌ترین خاکهای رسوبی دنیا محسوب میشود . و وقتی که از استراباد صحبت میدارد میگوید حاصل خیزی خاک فوق تصوّر است واز یک من گندم ۶۰ تا ۱۲۰ من حاصل برداشته میشود . اشتال (۲) که در ایران مسافرت نموده میگوید که اگر وسیلهٔ آبیاری صحراهای ایران فراهم شود در کویر نمک هم گندم خواهد روئید . مخصوصاً آب و هوای مملکت برای زراعت بسیار مناسب ومساعد است چنانکه سرجان ملکم(۳) که درسال ۱۲۱۵-۱۲۲۵ هجری درایران سفیر بوده درکتاب معروف خود «تاریخ ایران» مینویسد که ازهار ورياحینی که در بستانهای اروپا بزحمت عمل میآید در صحراهای ایران بطور فراوانی میروید .

معادن — ایران دارای معادن مختلفهٔ بسیار هست که تاحال بمناسبت فقدان وسائل بآنها دست زده نشده است . وما در این خصوص یک فصل علیحدهٔ در این کتابچه خواهیم نوشت .

احصائیات تجارتی — تجارت هر مملکت بدو قسمت تقسیم میشود : تجارت داخلی و تجارت خارجی . مقصود از تجارت داخلی تجارتی است که در درون هر مملکتی میشود واز تجارت خارجی تجارتی است که بین یک مملکت با ممالک دیگر بعمل میآید .

تجارت خارجی‌را نیز بدو قسمت تقسیم مینمایند : واردات وصادرات . واردات مال التّجاره‌هائی است که از ممالک خارج بمملکتی وارد میشود . و صادرات مال التّجاره‌هائی است که از مملکتی بممالک دیگر میرود . مجموع صادرات وواردات تجارت کلّ هر مملکتی‌را تشکیل میدهد .

تجارت کلّ ایران — تجارت ایران از چند سال باین طرف پیوسته در ترقی بوده وهست ودر عرض دوازده سال اخیر یک برابر ونیم زیاد شده است . چنانکه جدول ذیل این مسئله‌را نشان میدهد واز آنجا دیده میشود که ایران حالیّه بیش از صد وده ملیون تومان یا قریب پانصد وپنجاه ملیون فرانک تجارت سالیانه دارد .

---

(۱) Lord Curzon (۲) Stahl (۳) Sir John Malcolm

[جدول نمرهٔ ١]

تجارت کلّ صادرات وواردات ایران

		مجموع	صادرات	واردات	
١٣٢٠—١٣١٩	اود ئیل	٤٤٩،١٧٤،٩٧٣	١٥٠،٥٩٧،٧٥٧	٢٩٨،٥٧٧،٢١٦	قران
١٣٢١—١٣٢٠	بارس ئیل	٤٦٢،٤٦٢،٧٤٣	١٨٩،٠٢٠،٠٧٩	٢٧٣،٤٤٢،٦٦٤	قران
١٣٢٢—١٣٢١	توشقان ئیل	٦٣٩،٨١٠،٦٦٢	٢٥٤،٧٧٤،٥٠٤	٣٨٥،٠٣٦،١٥٨	قران
١٣٢٣—١٣٢٢	لوی ئیل	٥٩٧،٨٧٥،٩٥٣	٢٤٧،٩٦١،٣٤٠	٣٤٩،٩١٤،٦١٣	قران
١٣٢٤—١٣٢٣	ئیلان ئیل	٦٧٩،٦٠٦،٤٢٢	٢٩٣،١٤٣،٣٣١	٣٨٦،٤٦٣،٠٩١	قران
١٣٢٥—١٣٢٤	یونت ئیل	٧٨٤،٤١٦،٦١٤	٣٥٣،٣٧٦،٨٤١	٤٣١،٠٣٩،٧٧٣	قران
١٣٢٦—١٣٢٥	قوی ئیل	٧٢٥،٥١٤،٩٤٥	٣١٧،٠٨٠،٦٨٢	٤٠٨،٤٣٤،٢٦٣	قران
١٣٢٧—١٣٢٦	بیچی ئیل	٦٩٨،٦٩١،٠٧٢	٣٢٦،٢٠٦،٩٩٩	٣٧٢،٤٨٤،٠٧٣	قران
١٣٢٨—١٣٢٧	تخاقوی ئیل	٨١٣،٩٥٤،٧٠٥	٣٧١،٥٢٦،١٨٩	٤٤٢،٤٢٨،٥١٦	قران
١٣٢٩—١٣٢٨	ایت ئیل	٨٥٩،٩٣٤،٥٣٤	٣٧٥،٤٢٦،٩٠٣	٤٨٤،٥٠٧،٦٣١	قران
١٣٣٠—١٣٢٩	تنگوز ئیل	—	—	—	
١٣٣١—١٣٣٠	سیچقان ئیل	١،٠٠٣،٩٠٨،٩١٠	٤٣٦،٣٣٣،٢٧١	٥٦٧،٥٧٥،٦٣٩	قران

نسبت صادرات و واردات – صادرات ایران همیشه از وارداتش کمتر بوده وهست ولی هموطنان ما نباید از این بابت تعجب واندوهی بخود راه دهند چه عموماً در هر مملکتی مقیاس واردات بالاتر از صادرات است. حتّی در آلمان وانگلستان که اوّل تجارت دنیارا دارا هستند هر سال صادراتشان صدها ملیون از وارداتشان کمتر است. مثلاً در سال ۱۳۳۲ زاید واردات بر صادرات در آلمان ۱٬۰۰۵۷٬۴۷۲٬۰۰۰ مارک ودر انگلستان ۱۳۳٬۹۱۴٬۴۱۳ لیرهٔ انگلیسی بوده است.

وانگهی در ایران نسبت صادرات وواردات بسیار مایهٔ امیدواریست چونکه رویهم رفته صادرات ایران رو بترّقی است چنانکه در جدول نمرهٔ ۲ دیده میشود. مثلاً در سال اود ئیل ۱۳۱۹—۱۳۲۰ صادرات تقریباً نصف واردات بوده ولی رفته رفته بر مقدار خود افزوده تا اینکه در سال پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷ فزونی واردات بر صادرات فقط یک عُشر ونیم است.

[جدول نمرهٔ ۲]

نسبت واردات وصادرات

	اود ئیل ۱۳۱۹—۱۳۲۰	پارس ئیل ۱۳۲۰—۱۳۲۱	توشقان ئیل ۱۳۲۱—۱۳۲۲	لوی ئیل ۱۳۲۲—۱۳۲۳	ئیلان ئیل ۱۳۲۳—۱۳۲۴
واردات	٦٦,٤٧ ٪	٥٩,١٠ ٪	٦٥,٣٣ ٪	٥٨,٥٢ ٪	٥٦,٨٦٥ ٪
صادرات	٣٣,٥٣ ٪	٤٠,٩٠ ٪	٣٩,٦٧ ٪	٤١,٤٨ ٪	٤٣,١٣٥ ٪
فزونی واردات بر صادرات بحساب قران	١٤٧٬٩٧٩٬٤٥٩	٨٤٬٤٢٢٬٥٨٥	١٣٠٬٢٦١٬٦٥٤	١٠١٬٩٥٣٬٢٧٣	٩٣٬٣١٩٬٧٦٠
	یونت ئیل ۱۳۲۴—۱۳۲۵	قوی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲۶	پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷	تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹
واردات	٥٤,٩٥ ٪	٥٦,٢٩٥ ٪	٥٣,٣١ ٪	٥٤,٣٥٥ ٪	٥٦,٣٤٣ ٪
صادرات	٤٥,٠٥ ٪	٤٣,٧٠٥ ٪	٤٦,٦٩ ٪	٤٥,٦٤٥ ٪	٤٣,٦٥٧ ٪
فزونی واردات بر صادرات بحساب قران	٧٧٬٦٦٢٬٩٣٢	٩١٬٣٥٣٬٥٨١	٤٦٬٢٧٧٬٠٧٤	٧٠٬٩٠٢٬٣٢٧	١٠٩٬٠٨٠٬٧٢٨

حذف حقوق راهداری در ۱۳۲۱ – ترقّی صادرات ایران مخصوصاً از سال ۱۳۲۱ شروع شد چه در آن سال حقوق راهداریهای مختلفهٔ داخله موقوف شد ودیگر برای حمل ونقل محصولات مملکتی مانعی در میان نماند. مال التّجارهٔ ایران راه خارجه‌را پیش گرفت وصادرات بنای ترقی‌را گذاشت. واز آنجائیکه مابین صادرات یک مملکت ومحصولات آن نسبت مستقیم است میتوان گفت که محصولات ایران هم

رو بترقی است ودیری نخواهد گذشت که بین صادر ووارد مملکت نسبت تعادل یا قریب بتعادل پیدا خواهد شد.

دولی که با ایران طرف تجارت هستند:

روس وانگلیس — ایران اگرچه با اغلب دول مناسبات تجارتی دارد ولی میتوان گفت که تجارت ایران در احتکار روس وانگلیس ومنحصر باین دو دولت است یعنی تجارت شمال با روسیه وتجارت جنوب با انگلستان وهند است. چنانکه اگر تجارت ایران‌را بهشت قسمت نمائیم قریب بهفت قسمتش با دو دولت مذکور است واز این هفت قسمت نیز چهار قسمت ونیم با روسیه ودو قسمت ونیم با انگلستان وهند است، وبعبارهٔ اخری بیش از نصف تجارت ایران با روسیه است وربع آن با انگلستان وربع دیگر با دول دیگر. امّا نسبت صادرات وواردات تجارت ایران با دو دولت مزبوره خیلی مختلف است باین معنی که مقدار صادراتی که از ایران بروسیه میرود ووارداتی که از روسیه بایران میآید تقریبا مساوی است اگرچه همیشه واردات تا اندازهٔ بر صادرات میچربد. امّا نسبت مال التّجارهٔ که از ایران بانگلیس وهند میرود ومال التجارهٔ که از آن دو مملکت بایران میآید تقریباً نسبت یک است به پنج یعنی صادرات ایران بانگلیس وهند خمس وارداتی است که از آن دو مملکت بایران میآید.

دول دیگر — گفتیم که بیش از سه ربع تجارت ایران با روس وانگلیس است وقریب یک ربع آن با ممالک دیگر. و مهم‌ترین این ممالک عثمانی است وبعد از ان فرانسه وآلمان واتریش. چنانکه اگر ربع باقی ماندهٔ تجارت ایران‌را به ۲۰ قسمت نمائیم پنج قسمت آن بعثمانی، دو قسمت ونیم بدولت فرانسه ومستملکات آن، دو قسمت بدولت آلمان، یک قسمت باتریش وبقیّهٔ آن مابین یک عدّهٔ از دول دیگر باختلاف قسمت میشود.

عثمانی — در تجارت ایران دولت عثمانی یکتا دولتی است که تجارتش با ایران دارای اهمیّتی باشد ومقدار مال التّجارهٔ که از ایران بدانجا میرود زیادتر باشد از مال التّجارهٔ که از آن مملکت بایران وارد میشود. چنانکه نسبت صادرات بواردات تقریباً نسبت سه است بیک یعنی مال التّجارهٔ که از عثمانی بایران میآید تقریباً سه مرتبه کمتر از مال التّجاره‌ایست که از ایران بدان مملکت میرود. وسبب این مسئله این است که قالی که از مهم‌ترین مال التّجارهای ایران است در بازار اسلامبول رواج مخصوص واز طرف خارجه‌ها مشتری زیاد دارد.

فرانسه واتریش — تجارت ایران با فرانسه واتریش از چندین سال باین طرف هیچ ترقی نکرده بلکه میتوان گفت رویهم رفته تنزّل هم نموده است.

آلمان — تجارت ایران با آلمان روز بروز ترقی نموده وبطور بسیار منظّمی هر ساله کسب اهمیّت مینماید چنانکه در عرض ده سال اخیر تقریباً هشت برابر شده است. ودر صورتی که امروز با وجود

آنکه وسایل حمل ونقل میان آلمان وایران بالنّسبه خیلی کم است تجارت این دولت در اندک زمانی این همه ترقّی نموده باشد هویداست که اگر میان این دو مملکت راهی پیدا شود که حمل ونقل مال التّجاره‌را آسان وارزان نماید پایهٔ تجارت آلمان در ایران بکجاها خواهد کشید ومنافعش برای ایران واستقلال ایران بچه اندازه است . چه مال التّجارهٔ آلمان مارا از روس وانگلیس بی‌نیاز خواهد نمود وبی نیازی اوّلین نکتهٔ استقلال هر مملکت است . افسوس که جنگ عمومی مانع از پیشرفت خطّ آهن بغداد وخانقین شد والاّ این راه راه نجات حقیقی ایران میشد ودولت وملّت ایران‌را از این نیازمنـدی ومزدوری خجلت آمیز رهائی میداد . ولی روس وانگلیس که همیشه پرچم عظمت خودرا با خون دل ملل مظلومه گلگون میخواهند ملتفت خطر وبأس شدیدی که از این خطّ آهن برای آنها مترتّب بود بودند . اینست که این نکته‌را هم میتوان از جملهٔ جهاتی دانست که روس وانگلیس‌را واداشت که دنیـائی‌را در راه حرص وطمع خود در آتش وخون غوطه‌ور سازند .

در اینجا محض مزید بصیرت خوانندگان جدول نمرهٔ ۳ را که عبارت از تجارت ایران است در سـال اود ئیل ۱۳۱۹—۱۳۲۰ وایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ با ممالک مختلفـه وحاوی قلم بقلم صـادرات وواردات هر دولتی است در این دو سال در ذیل ترسیم مینمائیم تا از روی مقایسه بتوانند ترقّی وتنزّل تجارت کلّیهٔ ایران‌را با دول دیگر در عرض آن سالها در یابند .

[جدول نمرهٔ ۳]

تجارت ایران با ممالک مختلفه

ممالک از روی احصائیات گمرک ایران	اود ئیل ۱۳۱۹—۱۳۲۰			ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹		
	مجموع	صادرات	واردات	مجموع	صادرات	واردات
	قران	قران	قران	قران	قران	قران
روسیه	۲۰۲،۱۷۵،۶۲۵	۸۸،۴۲۰،۰۴۱	۱۱۳،۷۵۵،۵۸۴	۴۸۱،۷۸۵،۳۴۲	۲۶۲،۲۲۶،۱۳۶	۲۱۹،۵۵۹،۲۰۶
انگلستان	—	—	—	۱۴۹،۳۵۷،۳۱۶	۱۵،۳۴۲،۹۵۲	۱۳۴،۰۱۴،۳۶۴
هند	—	—	—	۷۷،۷۲۰،۶۸۴	۲۲،۰۶۹،۸۸۹	۵۵،۶۵۰،۷۹۵
مجموع انگلستان وهند	۱۵۰،۶۸۱،۵۷۸	۲۵،۴۲۷،۹۹۷	۱۲۵،۲۵۳،۵۸۱	۲۲۷،۰۷۸،۰۰۰	۳۷،۴۱۲،۸۴۱	۱۸۹،۶۶۵،۱۵۹
عثمانی	۳۰،۵۶۰،۹۹۶	۱۸،۰۴۵،۸۲۴	۱۲،۵۱۵،۱۷۲	۵۵،۲۷۱،۰۶۶	۴۰،۰۰۲،۶۷۸	۱۵،۲۶۸،۳۸۸
فرانسه ومستملکات آن	۳۰،۳۹۱،۷۱۶	۶،۵۰۴،۶۴۰	۲۳،۸۸۷،۰۷۶	۲۵،۹۱۷،۸۲۴	۱۲،۲۴۴،۰۲۲	۱۳،۶۷۳،۸۰۲
آلمان	۲،۵۵۳،۲۹۹	۱۷۰،۵۴۴	۲،۳۸۲،۷۵۵	۱۶،۰۶۵،۹۴۵	۲،۰۸۸،۵۰۰	۱۳،۹۷۷،۴۴۵
اتریش هنگری	۱۲،۰۸۰،۴۶۶	—	۱۲،۰۸۰،۴۶۶	۱۰،۸۹۶،۷۴۲	۴۸،۹۲۴	۱۰،۸۴۷،۸۱۸
بلژیک	۸۶۷،۴۳۰	—	۸۶۷،۴۳۰	۸،۵۹۳،۱۸۴	۴۵۶،۴۱۱	۸،۱۳۶،۷۷۳
عمان	—	—	—	۷،۱۵۵،۶۵۴	۴،۷۸۰،۰۴۰	۲،۳۷۵،۶۱۴
ایتالیا	۱۰۵،۸۱۹	—	۱۰۵،۸۱۹	۶،۷۵۶،۸۰۵	۳،۹۱۴،۹۵۳	۲،۷۸۱،۸۵۲
افغانستان	۳،۸۶۳،۸۸۰	۱،۰۸۳،۳۶۵	۲،۷۸۰،۵۱۵	۶،۵۳۶،۸۷۷	۲،۴۱۱،۲۷۹	۴،۱۲۵،۵۹۸
ممالک متحدهٔ امریکا	۱،۳۸۷،۶۴۱	۸۷۸،۲۴۹	۵۰۹،۳۹۲	۵،۳۳۲،۳۳۲	۵،۰۴۰،۱۹۴	۲۹۲،۱۳۸
چین	۱۰،۷۲۷،۲۳۹	۹،۰۴۱،۰۲۶	۱،۶۸۶،۲۱۳	۲،۷۴۰،۳۷۵	۲،۳۳۷،۰۰۰	۴۰۳،۳۷۵
هلاند ومستملکات	۲،۲۲۹،۲۵۱	۶۱،۶۴۰	۲،۱۶۷،۶۱۱	۱،۵۵۳،۱۱۳	۹،۱۰۰	۱،۵۴۴،۰۱۳
سویس	۱۴۱،۱۴۵	۱۳۰	۱۴۱،۰۴۲	۱،۲۶۳،۰۲۵	۱۹،۲۳۲	۱،۲۴۳،۷۹۳
مصر	۸۷۶،۸۲۱	۸۰۱،۴۷۱	۲۵،۳۵۰	۱،۱۲۴،۷۵۲	۱،۱۲۲،۵۵۰	۲،۲۰۲
هندوچین	—	—	—	۸۵۷،۰۰۰	۸۵۷،۰۰۰	—
مسقط	—	—	—	۳۶۹،۷۰۳	۲۱۵،۸۸۹	۱۵۳،۸۱۴
سوئد	۲۰۲،۱۰۵	—	۲۰۲،۱۰۵	۳۱۵،۶۴۲	—	۳۱۵،۶۴۲
زنگبار	—	—	—	۱۶۰،۴۱۳	۲۴،۸۰۹	۱۳۵،۶۰۴
یونان	۲۶،۱۴۰	—	۲۶،۱۴۰	۱۵۵،۵۹۰	۱۵۵،۲۷۵	۳۱۵
ژاپن	۸۹،۵۸۰	—	۸۹،۵۸۰	۲۰۰	—	۲۰۰
نروژ	—	—	—	۱۱۰	—	۱۱۰
ممالک دیگر	۱۱۳،۷۱۵	۱۱۲،۸۳۰	۸۸۵	۴،۸۴۰	۷۰	۴،۷۷۰
مجموع (بحساب قران)	۴۴۹،۱۷۴،۹۷۳	۱۵۰،۵۹۷،۷۵۷	۲۹۸،۵۷۷،۲۱۶	۸۵۹،۹۳۴،۵۳۴	۳۷۵،۴۲۶،۹۰۳	۴۸۴،۵۰۷،۶۳۱

فصل سوّم

واردات ایران

از آنجائی که ایران رویهم رفته مملکتی است زراعتی وچندان دارای صنعت نیست که بتواند مایحتاج خودرا از حیث لباس وپوشاک وتجمّلات وآلات ولوازم زندگانی ومخصوصًا نظامی وغیره تدارک نماید ناچار باستثنای مأکولات وپارهٔ ضروریّات اوّلیّه همه چیز از ممالک بیگانه ومخصوصًا از اروپا بایران میآید وما در جدول ذیل نمرهٔ ٤ صورتی از مهمّ‌ترین مال التّجارهائی که از خارج بایران میآید میدهیم.

[جدول نمرهٔ ٤]

واردات مهمّ ایران

مال التّجاره	قیمت تخاقوی ئیل ١٩٠٩—١٩١٠	قیمت ایت ئیل ١٩١٠—١٩١١	تفاوت	
			افزونی	کاست
	قران	قران	قران	قران
منسوجات پنبه	١٢٤‘١٦٩‘٧٠٧	١٣٩‘٠٧٥‘٥٥٧	١٤‘٩٠٥‘٨٥٠	—
قند (کلّه وخاکه)	١٠٧‘٢٦٧‘٠٤٥	١٢٠‘٥٩٥‘٩٦٩	١٣‘٣٢٨‘٩٢٤	—
طلا ونقرهٔ شمش	٤٠‘٦٨١‘٣٥٠	٤٢‘٤٦٧‘٤١١	١‘٧٨٦‘٠٦١	—
چای	٢٧‘٦٠٢‘٨٩٤	٢٤‘٨٢٢‘٤٢٠	—	٢‘٧٨٠‘٤٧٤
مسکوکات طلا ونقره	١٤‘٥٨٤‘٣٧٦	١١‘٩٢٧‘٠٥٩	—	٢‘٦٥٧‘٣١٧
نخ پنبه	١٠‘٤٣٤‘٨٦٢	١١‘١٤٥‘٤١٢	٧١٠‘٥٥٠	—
منسوجات پشمی خالص	٩‘٠١٥‘٦٣٩	٩‘٧٢٥‘٠٣٦	٧٠٩‘٣٩٧	—
نفت	٨‘٠١٦‘١٢٩	٦‘٩٩٧‘٤٩٤	—	١‘٠١٧‘٦٣٥
منسوجات ابریشم وپنبهٔ	٣‘٦٢٢‘٠٠٢	٦‘٠٨٩‘٧١٦	٢‘٤٦٧‘٧١٥	—
مس ونیکل	٢‘٠٥٣‘٥١٢	٥‘٥٨٦‘٦٩٧	٣‘٥٣٣‘١٨٥	—
اسباب آهنی وفولادی	٨‘٢٠٥‘٥٦٠	٥‘٤٦٤‘٧٥٧	—	٢‘٧٤٠‘٧٤٩
خرازی وغیره	٤‘٢٧٧‘١٩٠	٥‘٤٢٥‘١٩٦	١‘١٤٨‘٠٠٦	—
آرد گندم	٣‘٤٢٩‘٣٧٥	٥‘٣٢٥‘٥٣٧	١‘٨٩٦‘١٦٢	—
منسوجات پشم وپنبه	٤‘٥٧١‘٢٣٦	٤‘٥٢٨‘٨٣٣	—	٤٢‘٤٠٣
پوست کار نشده	٢‘٨٨٧‘٦٥٥	٤‘٠٣١‘١١٩	١‘١٤٣‘٤٦٤	—
منسوجات متفرّقهٔ دیگر	١‘٧٤٨‘٤٨٤	٣‘٤٤٧‘٢٤١	١‘٦٩٨‘٧٥٧	—
کبریت	٣‘٣٥٣‘٢٢٥	٣‘٤١٨‘٢٣٣	٦٤‘٠٠٨	—
آهن وفولاد (ورق ومفتول)	٢‘٩٩١‘٢٨٥	٣‘٠٤٨‘٧٠٩	٥٧‘٤٢٤	—
مخمل وپلوش پنبهٔ	١‘٩١٩‘٣٤٤	٢‘٩٩٥‘٣٨٠	١‘٠٧٦‘٠٣٦	—
نخ کتان وعلف کتانی	٢‘١٨٧‘٣٤٤	٢‘٨٧٧‘٥٥٥	٦٩٠‘٢١١	—

پارچه ومنسوجات — رویهمرفته مال التّجارهٔ که در واردات ایران اوّل اهمیّت‌را داراست پارچه است اعمّ از اینکه پنبهٔ باشد یا پشمی یا ابریشمی. ولی پارچهای پنبهٔ نسبةً از انواع دیگر بیشتر وارد میشود چنانکه در جدول ذیل ملاحظه خواهد شد.

در سال ایت ئیل ١٣٢٨ — ١٣٢٩ مقدار قیمت پارچهای وارده جمعاً قریب بهفده ملیون تومان بوده که خمس کلیّهٔ واردات ایران است.

[جدول نمرهٔ ٥]

در باب منسوجات وارده

١٣٢٨—١٣٢٩

نوع پارچه	انگلستان	هند	روسیه	مجموع سه دولت	مجموع کل واردات از جمیع ممالک
	قران	قران	قران	قران	قران
پارچهٔ پنبهٔ	٧٠٬١٩٧٬٤٥٠	٩٬٧٣٩٬٧٠٥	٥٦٬٣٠٣٬٥٠٦	١٣٦٬٢٤٠٬٦٦١	١٤٢٬٧٧١٬٢٣٤
پارچهٔ پشمی	٥٬٣٢٩٬٠٩٨	٤٩٧٬٥٩٢	١٬٣٧٠٬٦٨٧	٧٬١٩٧٬٣٧٧	١٤٬٦٥٧٬٦٧٤
پارچهٔ ابریشمی . . .	٦١٨٬٦٦١	٣٨٢٬٦٦٩	٤٣٧٬٤٤٩	١٬٤٣٨٬٧٧٩	٧٬١١٥٬٤٤٣
پارچهٔ کتان	١٠٧٬٧٧٥	٤٥٬٢٨٣	٦٩٩٬٣٧٩	٨٥٢٬٤٣٧	٨٦٣٬٨١٤
توری	٥٨٬٢٠٤	٥٠٬٢٦٨	—	١٠٨٬٤٧٢	١٢٩٬٠٩٤
متفرّقه	١٬٤٦١٬١٠١	١٠١٬٣٢٨	١٤٣٬٥٧٣	١٬٧٠٦٬٠٠٢	٣٬٤٤٧٬٢٤١
مجموع . . .	٧٧٬٧٧٢٬٢٨٩	١٠٬٨١٦٬٨٤٥	٥٨٬٩٥٤٬٥٩٤	١٤٧٬٥٤٣٬٧٢٨	١٦٨٬٩٨٤٬٥٠٠

از جدول فوق معلوم میشود که هفت قسمت از هشت قسمت منسوجات وارده بایران از روسیّه وانگلستان وهندوستان میآید. واز این هفت قسمت بیشتر از چهار قسمت از انگلستان وهندوستان میآید وکمتر از سه قسمت که باقی میماند از روسیّه. واز ممالک دیگر رویهم رفته فقط یک هشت یک وارد میشود. وبطورکلّی میتوان گفت که بیش از نصف کلیّهٔ منسوجات وارده مال‌التّجارهٔ انگلیسی است که یک ربعش از راه بصره وبغداد وسر حدّ غربی وارد ایران میشود وبکرمانشاه وهمدان وبروجرد میرود وسه ربع دیگر از بنادر خلیج فارس.

قسمت عمدهٔ منسوجاتی که بایران وارد میشود چلوار وچیتهای گلُ دار است باضافهٔ مبلغی فاستونی وماهوت پشمی که یک قسمت مهمّش از آلمان واتریش میآید.

قند و چای — بعد از پارچه مهمّ‌ترین مال التّجارهٔ که بایران وارد میشود قند است وچای که هر سال هم افزون میشود. قند مخصوصاً از روسیّه وچای از هندوستان میآید.

نفت ــ تقریباً تمام نفت ایران سابق از روسیّه میآمد ولی از سنهٔ ۱۳۳۰ که کمپانی انگلیسی موسوم به «آنگلوپرشین اویل کمپنی(۱)» شروع باستخراج نفت چاههای ایران واقع در میدان نفتون نموده حتماً واردات نفت که از روسیّه میآمده خیلی تنزّل کرده است ولی افسوس که نتیجهٔ این تنزّل بکیسهٔ انگلیس میرود وایرانرا از آن بهرهٔ نخواهد بود. و مادر فصل راجع بمعادن در خصوص نفت مفصّلاً صحبت خواهیم داشت.

در جدول ذیل نمره ٦ ما صورتی از مهمّترین مال التجارهائی که از همه جا وارد میشود با سهمی که روسیّه وانگلستان درآن دارند میدهیم:

[جدول نمرهٔ ٦]

مهمّترین مال التّجارههای وارده

جنس مال التّجاره	انگلستان	هندوستان	روسیّه	مجموع واردات سه دولت	کلیّهٔ واردات
کلهٔ قند	١٤٧‘٧٥٥	٥٣٩‘٥٤٦	٨٣‘٠٩٩‘٩٥٢	٨٣‘٧٨٧‘٢٥٣	١٠١‘٧٤٦‘٥٣٢
شاکه قند	٩٨٠‘٥٩٥	٣‘٦٩٢‘٧٠٥	١١‘٧٦٨‘٣٢٦	١٦‘٤٤١‘٦٢٦	١٨‘٨٤٩‘٤٣٧
مجموع دوقلم.......	١‘١٢٨‘٣٥٠	٤‘٢٣٢‘٢٥١	٩٤‘٨٦٨‘٢٧٨	١٠٠‘٢٢٨‘٨٧٩	١٢٠‘٥٩٥‘٩٦٩
طلا ونقرهٔ شمش ...	٣٨‘٨٥٦‘٢٢١	٢٤٠	٣‘٦١٠‘٦٥٠	٤٢‘٤٦٧‘١١١	٤٢‘٤٦٧‘٤١١
چای	٢٦‘٣٢٥	١٣‘٩٩٢‘٢٧٠	٩‘٥٦٩‘٣٨٢	٢٣‘٦٢٧‘٩٧٧	٢٤‘٨٩٢‘٤٢٠
نخ پنبهٔ	٥‘٦٥٠‘٩٥٥	٣‘٨٥٨‘٦٣٠	١‘١٩٨‘٩٠٣	١٠‘٧٠٨‘٤٨٨	١١‘١٤٥‘٤١٢
نفت	٧٧‘٥٣١	١٢٣‘٨٨٣	٦‘٣٦٥‘٣٨٥	٦‘٥٦٦‘٧٩٩	٦‘٩٩٨‘٤٩٤
مس ونیکل	٣‘٧٧٣‘٣٥٦	٦٦٣‘٠٨٩	٣٣٨‘٩٥٠	٤‘٧٧٥‘٣٩٥	٥‘٥٨٦‘٦٩٧
اسباب آهنی وفولادی.	٣‘٠٠٣‘٨٣٦	٤٦٣‘٠٤٩	١‘٦٩٥‘٥٣٠	٥‘١٦٢‘٤١٥	٥‘٤٦٤‘٧٥٧
خرّازی وغیره	٤٢٩‘٦٨٤	٧٤٣‘٦٨٤	١‘٤٧٠‘٥٢٩	٢‘٦٤٣‘٨٩٧	٥‘٤٢٥‘١٩٦
آرد گندم	١٧٨	٤٧٥‘٩٦٧	٤‘٨٤٦‘٧٦١	٥‘٣٢٢‘٩١١	٥‘٣٢٥‘٥٣٧

ترقّی وتنزّل واردات ــ همانطور که تجارت کلیّهٔ ایران از چند سال باین طرف خیلی ترقّی کرده واردات نیز بهمان نسبت ترقّی کرده است وفقط یک یا دو مملکت بیش نیست که مال التّجارهشان در ایران تنزّل نموده ویا بهمان حالت اوّلیّه باقی مانده است وجدول نمرهٔ ۷ این مسئلهرا واضح میدارد.

و بعلاوه جدول نمرهٔ ۷ مینمایاند که در میان دول مهمّی که با ایران تجارت دارند بجز فرانسه واتریش وهلاند که تجارتشان تنزّل نموده سایرین بر مقدار مال التّجارهٔ که بایران میفرستادهاند مبلغی افزودهاند ونسبةً آلمان وبلژیک ترقّی فوق العاده نمودهاند چنانکه در عرض ده سال اخیر مال التّجارهٔ که از بلژیک بایران

(۱) Anglo-Persian Oil Company

[جدول نمرهٔ ۷]

ترقّی وتنزّل واردات

اسم مملکت	واردات در اود ئیل ۱۹۰۱—۱۹۰۲	واردات در ایت ئیل ۱۹۱۰—۱۹۱۱	افزونی	کاست	نسبت افزونی
	قران	قران	قران	قران	
روسیه	۱۱۳،۷۵۵،۵۸۴	۲۱۹،۵۵۹،۲۰۶	۱۰۵،۸۰۳،۶۲۲	—	قریب ۲ برابر
انگلستان با هند .	۱۲۵،۲۵۳،۵۸۱	۱۸۹،۶۶۵،۱۵۹	۶۴،۴۱۱،۵۷۸	—	۱½ »
عثمانی	۱۰،۵۱۵،۱۷۲	۱۵،۲۶۸،۳۸۸	۴،۷۵۳،۲۱۶	—	۱½ »
آلمان	۲،۳۸۲،۷۵۵	۱۳،۹۷۷،۴۴۵	۱۱،۵۹۴،۶۹۰	—	۶½ »
فرانسه و مستملکات	۲۳،۸۸۷،۰۷۶	۱۳،۶۷۳،۸۰۲	—	۱۰،۲۱۳،۲۷۴	—
اتریش	۱۲،۰۸۰،۴۶۶	۱۰،۸۴۷،۸۱۸	—	۱،۲۳۲،۶۴۸	—
بلژیک.	۸۶۷،۴۳۰	۸،۱۳۶،۷۷۳	۸،۰۶۹،۳۴۳	—	۸ »
هلاند و مستملکات	۲،۱۶۷،۶۱۱	۱،۵۴۴،۰۱۳	—	۶۲۳،۵۹۸	—

میآمده هشت برابر واز آلمان شش برابر ونیم شده است . واز آنجائی که حیات وممات بلژیک عجالةً در پس ابرهای تیرهٔ دود تفنگ وتوپ پنهان است میتوان گفت تنها رقیب مخوفی که روس وانگلیس در تجارت با ایران دارند آلمان است که با وجود فقدان وسایل حمل ونقل ودوری راه ومشکلات گمرک روسیّه با یک عجلهٔ بی مانندی تجارت خودرا در چند سال اخیر در ایران ترقّی داده چنانکه در فصلهای بعد مفصّلاً دیده خواهد شد.

تنبیه. باکمال تأسّف باید اقرار نمود که گفتهٔ آنانی که میگویند از کاغذ قرآن که دستور آسمانی ماست گرفته تا چلوار کفن اموات خود محتاج بخارجیان هستیم عین حقیقت است. ودر انجام این فصل یک حقیقت غم افزارا نباید نهفت وآن اینست که گرمی بازار مصنوعات اروپارا که در ظاهر مقبول وقشنگ ولی در حقیقت دشمن پول ومایهٔ ننگ ایران است نباید فقط به بیمایگی نسبت داد بلکه نتیجهٔ فرومایگی اولیا وبزرگان ایران است که یوسف متاع وطن‌را خوار شمرده وناسنجیده مفتون رنگ وبوی ساخته‌های بیگانه شده وبقول معروف مرغ همسایه‌را غاز پنداشته وباکمال مباهات وسربلندی عمارات وپارکهای خودرا بزیورهای کودک فریب خارجه میآرایند واز فرط نادانی دامن دامن زر وسیم مملکت‌را که دارای قیمت ذاتی ودائمی است در عوض چیزهائی که در اندک زمانی شکسته ودریده وپوسیده ونابود میشود بخارجه میفرستند وهیچوقت در صدد آن برنیامده‌اند که خودشان کارخانهٔ برپا نموده ومایحتاج خودرا خود تدارک کنند.

فصل چهارم

صادرات ایران

کلیّات — قسمت عمدهٔ صادرات ایران عبارت است از محصولات زمینی وحیوانی. ودر میان صادرات صنعتی وکارخانهٔ قالی پشمی وانواع دیگر آن دارای اهمیّت مخصوص است.

ترقّی صادرات — صادرات ایران از چندی باین طرف بسیار ترقّی نموده وچنانکه در جدول نمرهٔ ۲ دیده شد نسبت صادرات بواردات در سال اود ئیل ۱۳۱۹—۱۳۲۰ نسبت یک بود بدو یعنی واردات دو برابر صادرات بود ولی کم کم صادرات ترقّی نموده تا اینکه درسال پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷ فزونی واردات بر صادرات فقط یک دهم ونیم است (سه در بیست یا ۱۵ در صد).

[جدول نمرهٔ ۸]

صادرات مهمّ ایران

جنس مال التّجاره	ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹	تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷	اندازهٔ ترقّی در دو سال
	قران	قران	قران	قران
پنبه	۷۰،۳۸۰،۴۱۶	۷۰،۰۱۳،۶۳۲	۴۲،۳۷۷،۵۳۱	۲۸،۰۰۲،۸۸۵
میوه	۶۲،۵۰۷،۰۳۸	۵۳،۱۸۴،۴۶۳	۴۶،۷۱۰،۸۶۴	۱۵،۷۹۶،۱۷۴
فرش پشمی	۴۵،۱۳۸،۳۵۶	۴۸،۴۱۶،۵۵۹	۳۹،۴۹۸،۸۳۷	۵،۶۳۹،۵۱۹
مسکوکات طلا ونقره	۳۳،۰۸۵،۰۵۱	۳۴،۰۰۸،۲۴۴	۳۷،۴۵۹،۴۵۹	
برنج	۲۹،۲۱۰،۴۱۷	۲۴،۳۱۵،۱۷۷	۲۸،۷۵۴،۰۷۲	۴۵۹،۳۴۵
ابریشم در پیله	۱۶،۳۹۶،۶۳۵	۱۶،۸۳۲،۰۸۷	۱۱،۴۰۳،۰۸۸	۴،۹۹۳،۵۴۷
پوست کارشده	۱۵،۱۲۵،۰۰۳	۱۱،۹۲۱،۹۲۵	۶،۳۹۹،۳۲۲	۸،۷۲۵،۶۸۱
تریاک	۱۳،۱۶۹،۹۵۴	۱۷،۵۹۶،۹۶۱	۱۴،۴۸۱،۴۷۲	
صمغ	۱۱،۹۵۸،۶۷۴	۱۲،۲۳۵،۰۰۰	۱۰،۳۹۳،۵۳۸	۱،۶۶۵،۱۳۶
پشم کار نشده	۱۰،۴۸۳،۳۵۵	۹،۰۱۰،۹۵۲	۱۰،۳۸۶،۸۱۵	۹۶،۵۴۰

صادرات مهم — جدول نمرهٔ ۸ صورتی است از مهم‌ترین مال التجارهای صادرهٔ ایران که قیمتشان در سال ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ بیشتر از یک ملیون تومان بوده با تعیین قیمت همان مال التجارها در سالهای تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸ وپیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷.

اکنون یکایک محصولات مهمّهٔ ایرانرا که در جدول نمرهٔ ۸ دیده شد موضوع دقّت قرار داده وتا اندازهٔ که در خور این کتابچهٔ مختصر است سعی میکنیم که معلومات لازمهٔ راجعهٔ بهرکدامرا بخوانندگان بدهیم.

۱ — پنبه

مهمّتر محصولی که از ایران صادر میشود پنبه است که بتنهائی خُمس تمام صادرات ایرانرا تشکیل میدهد ومتدرّجاً هم ترقّی نموده وبر مقدار خود میافزاید.

پنبه در تمام نواحی مملکت ومخصوصاً در ولایات مرکزی ودر خراسان بعمل میآید وتا قریب پنج هزار قدم ارتفاع میروید، وبعضی از اقسام آن خیلی اعلی است و در بازارهای اروپا بقیمتهای عالی فروخته میشود.

برای آنکه بدانیم تا چه مقدار ممکن است پنبهٔ ایرانرا زیاد نمود بهترین راهها یک نظریست بصادرات فوق العادهٔ ایران در ظرف چهار سال جنگ داخلی امریکا که در موقع منسوخ کردن غلامی وبندگی بمیان آمده بود و از سال ۱۲۷۷ تا ۱۲۸۲ هجری طول کشید. در مدّت این چهار سال امریکا که منبع مهمّ تجارت پنبه است نتوانست پنبه بعمل بیاورد وباین مناسبت کار محصول پنبهٔ ایران بالا گرفت وتقریباً تمام آن جای خالیرا پنبهٔ ایران تلافی کرد ودر آنوقت صادرات پنبهٔ ایران در سال به ۱۲ ملیون لیرهٔ انگلیسی رسید که بحساب امروز میشود ۶۷ ملیون تومان یعنی تقریباً ده برابر صادرات پنبهٔ کنونی.

تجارت پنبهٔ ایران تقریباً منحصر است بروسیه که تقریباً تمام پنبهٔ ایرانرا باستثنای یک قسمت جزئی که بهندوستان وعثمانی میرود بکارخانهای مملکت خود و مخصوصاً بمسکو جلب میکند وجدول نمرهٔ ۹ این مسئلهرا آشکار میدارد.

[جدول نمرهٔ ۹]

صادرات پنبه

سال	مجموع صادرات	بروسیه رفته	بهندوستان رفته	بعثمانی رفته
توی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲۶	۴۵٬۰۸۸٬۲۰۳	۴۲٬۹۳۴٬۴۹۹	۱٬۴۰۶٬۴۵۹	۳۰۸٬۶۰۰
پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷	۴۲٬۳۷۷٬۵۳۱	۴۰٬۱۶۳٬۲۶۹	۱٬۲۰۱٬۲۶۰	۹۸۴٬۵۱۷
تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	۷۰٬۰۱۳٬۶۳۲	۶۸٬۱۷۸٬۸۰۳	۱٬۷۰۸٬۶۱۲	۸۲٬۴۲۹
ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹	۷۰٬۳۸۰٬۴۱۶	۶۹٬۳۱۴٬۳۹۸	۸۵۵٬۹۲۰	۷۰٬۰۰۴

جدول نمرهٔ ۹ مینماياند كه تجارت پنبـهٔ ایران با روسیّه روز بروز زيادتر ميشود و با ساير ممالک كمتر.

از حيث وزن صادرات پنبهٔ ايران در ايت ئيل (۱۳۲۸—۱۳۲۹) ۸‘۱۷۰‘۵۵۰ من بوده و از اینرو قيمت متوسّط پنبه منی تقريبًا هشت قران ونيم ميشود. ودر سال پيچی ئيل (۱۳۲٦—۱۳۲۷) ٦‘۱۳۱‘۱۳۷ من بوده كه قيمت متوسّط من شش قران ونهصد دنيار ميشود.

اصلاح — با وجود آنكه با وسائل ساده ومخارج اندک ممكن است پنبهٔ ايرانرا جنساً ومقدارًا بسيار ترقی داد ومايهٔ تموّل بزرگی برای مملكتَ تدارک نمود تا بامروز در خصوص اصلاح وتكميل آن هيچ اقدامی نشده و در سال ۱۳۰۷ از قرار گفتهٔ جوزف رابينو در تمام ايران يک ماشين پنبه نبوده ولو آنكه آبی باشد وتمام كار با دستگاههای چوبی خيلی ساده ميشده وفقط در اصفهان چهار منگنهٔ دستی وجود داشته است.

۲ — ميوجات

ميوه در ايران بسيار فراوان است ومخصوصًا خشكبار كه قسمت مهمّی از صادرات ايرانرا تشكيل ميدهد.

ميوهای ايران عبارت است از هلو، زردآلو، تمام اقسام آلو، انگور، انجير، بادام، قيسی، به، گردو، فنـدق، پسته، سيب، گلابی، خرما (فقطدر جنوب)، پرتقال وليمو و مركّبات (مخصوصاً در سواحل جنوبی بحرخزر).

ميوهای صادرهٔ ايران مخصوصًا عبارت است از كشمش وبادام وپسته وگردو وفنـدق كه بصورت خشكبار صادر ميشود بعلاوهٔ مقداری هم پرتقال وليمو وميوهای ديگر.

در جـدول نمرهٔ ۱۰ صورتی از صادرات ميوهٔ ايران با قسمتی كه بروسيّه وهنـد وانگلستان رفته ثبت ميكنيم.

[جدول نمرهٔ ۱۰]

كلّيهٔ صادرات ميوه

سال	مجموع صادرات	بروسيه رفته	بهندوستان رفته	بانگلستان رفته	بممالک رفته
	قران	قران	قران	قران	قران
قوی ئيل ۱۳۲۵—۱۳۲٦	٤٦‘۳۳۳‘٤۰۳	۳۸‘۳۲۰‘۷۰۱	٤‘۸٤۱‘۵۹۵	۷۳۰‘۱۹۷	۱‘٤٦٦‘٤۱٦
پيچی ئيل ۱۳۲٦—۱۳۲۷	٤٦‘۷۱۰‘۸٦٤	٤۰‘٦۲۳‘۸۱۵	۳‘٦۸۳‘۳۸٤	۹۸۰‘۳۷٦	۸٤٤‘٤۹۲
تخاقوی ئيل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	۵۳‘۱۸٤‘٤٦۳	٤٤‘۵۹٦‘۹۱۹	۵‘۵۱٤‘۰۹۵	۱‘۱٦۷‘۰۳۰	۷۸۵‘۵۲٤
ايت ئيل ۱۳۲۸—۱۳۲۹	٦۲‘۵۰۷‘۰۳۸	۵۳‘۸۸۲‘۷۲۱	۵‘٦۳۹‘٦۷۲	۱‘۲٤٤‘۳٦۵	۱‘٤۰۷‘۹۷۰

از جدول نمرهٔ ۱۰ معلوم میشود که قسمت مهمّ وبلکه میتوان گفت تقریباً کلیهٔ صادرات خشکبار و میوهٔ ایران بروسیّه میرود. چنانکه اگر تمام صادرات میوهٔ ایران‌را بپنج قسمت نمائیم بیشتر از چهار قسمت آن بروسیّه میرود وآن یک قسمتی که میاند میان چندین مملکت دیگر که از همه مهمّتر اوّل هندوستان وبعد انگلستان وعثمانی است قسمت میشود.

وزن – میوهٔ که در سال پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷ صادر شده بوزن ۱۸٬۶۱۳٬۴۰۶ من بوده و میوهٔ که در سال ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ صادر شده بوزن ۲۳٬۳۰۰٬۰۷۰ ¾ من. واز اینرو میتوان گفت که قیمت متوسّط آن هر منی از دو قران وهفتصد دینار تا دو قران ونهصد دینار است.

کشمش مخصوصاً بمقدارهای زیاد صادر میشود وتقریباً نصف تمام صادرات میوه‌را تشکیل میدهـد وبنا بگفتهٔ هوگو گروته [1] آلمانی که در سال ۱۳۲۰ بایران مسافرت نموده فقط از همدان سالیانه ۲۰٬۰۰۰ صندوق کشمش بروسیّه میرفته است.

پستهٔ ایران بنا براپورت قونسولگری انگلیس در کرمان بهترین پستهٔ دنیاست از حیث بزرگی ولطافت ومغزش‌را نمیتوان تنها بخارج فرستاد وباید همان با پوست فرستاد وگرنه تمام مغز از کثرت لطافت خُرد میشود.

جدول نمرهٔ ۱۱ مقدار صادرات هر میوه‌را در سال ایت ئیل وپیچی ئیل با قیمت تخمینی آن معیّن می‌نماید:

[جدول نمرهٔ ۱۱]

انواع میوجات صادره

جنس	پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷		ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹		قیمت متوسّط من
	وزن (من)	قیمت (قران)	وزن (من)	قیمت (قران)	
					قران
کشمش	۱۰٬۱۰۱٬۰۳۹	۲۳٬۰۲۰٬۹۱۳	۱۲٬۴۹۷٬۶۱۰	۲۹٬۷۱۹٬۳۴۱	۲٫۳۵
بادام وپسته	۱٬۲۵۸٬۷۷۴	۱۱٬۲۵۵٬۲۸۵	۱٬۷۵۷٬۶۳۰ ½	۱۵٬۶۶۹٬۵۹۰	۱۰
خرما	۳٬۳۰۸٬۷۹۲	۳٬۵۱۲٬۱۰۸	۳٬۲۴۵٬۱۹۷	۳٬۷۷۲٬۴۷۶	۱
گردو وفندق.....	۲۲۲٬۱۵۰	۴۸۷٬۵۸۹	۱۶۲٬۱۳۹ ¼	۳۸۹٬۳۶۵	۲٫۳
پرتقال ولیمو	۱۰۱٬۰۱۷	۱۵۱٬۰۱۵	۲۵۳٬۰۰۴	۳۷۷٬۷۱۸	۱٫۵
میوهای دیگر	۳٬۶۲۱٬۶۸۴	۸٬۲۷۸٬۹۵۴	۵٬۳۸۵٬۹۹۵	۱۲٬۵۷۸٬۵۷۸	۲٫۵

صادرات میوه‌را در ایران میتوان بپایهای بلند رسانید واوّل قدم در این‌راه عمل آوردن آنهاست موافق مذاق ممالک اروپا و مخصوصاً در صندوق ودر قوطی چیدن آنها بطوری که در راههای طولانی وصعب العبور ایران تلف نشود وبصورت خوبی بنقاط منظوره برسد.

(۱) Hugo Grothe

٣ – قالی وقالیچهٔ پشمی

قالی از زمانهای قدیم مشهورترین مال التّجارهٔ ایرانست واغلب اروپائیها نیز از ایران فقط قالی یا اسم قالیهایش‌را میدانستند والحق هم قالیهای ایران بسیار مرغوب است واز نوع فرشهائی است که در اروپا بفرش مخملی(١) مشهور است. و رابینو(٢) درکتابی که در سال ١٣٢٨ در خصوص ابریشم گیلان نوشته میگوید «فرشهای کرمان ومخصوصاً قالی وقالیچهای ابریشمی آن عالیترین بافته‌ایست که در عالم وجود دارد ودر هر سانتیمتر مربّع آن میتوان از ٣٨ تا ٤٠ سوزن حساب نمود».

ایران چندین نوع قالی بعمل میآورد: پنبهٔ، پشمی، ابریشمی، پنبه وپشم، پشم و ابریشم. ولی قالیهای پشمی اوّل اهمیّت‌را دارند وتقریباً تمام صادرات ایران ازحیث قالی وقالیچه از این نوع است.

مهمّترین شهرهای ایران که قالی بعمل میآورند از اینقرار است: تبریز، کاشان، سلطان‌آباد، کرمان، یزد، خراسان، کردستان.

قالیهای خراسانی مشهور بنقش هراتی قیمتی است.

گلیمهای کردستان (سنندج) در اروپا بسیار مرغوب است ومیتوان گفت که از «گوبلن(٣)» کارخانهای فرانسه چندان عقب نیست ودر صورتیکه متر مربّع «گوبلن» قریب بپانصد تومان است گلیمهای سنندج در اروپا از چهل تا شصت تومان بیشتر نیست.

نبا برراپورت قونسولگری انگلیس در کرمان قیمت ذرع فرش کرمان در لندن هفت تومان میشود وباین جهت مشتری زیاد ندارد. فرشهائی هم هست که ایلات میبافند وارزان است ولی بمناسبت رنگهای جوهری مرغوبیّتی ندارد واگر رنگشان ثابت بود در بازارهای اروپا خریدار بسیار پیدا مینمود.

[جدول نمرهٔ ١٢]

قالیهای پشمی صادره

سال	کلیّهٔ صادرات	بروسیه رفته	بعثمانی رفته	بممالک متحدهٔ امریکا رفته	بانگلستان رفته
	قران	قران	قران	قران	قران
قوی ئیل ١٣٢٥—١٣٢٦.	٢٩'٢٨٣'٩١١	٦'٩٤٨'٦٣٢	١٩'٨٩٣'٩١٣	—	٣٦٠'٤١٠
ییچی ئیل ١٣٢٦—١٣٢٧.	٣٩'٤٩٨'٨٣٧	١٨'٥٠٢'٩١٠	١٩'٤٦٣'٨٢٦	٤٩٣'٦٩٠	٦٧٤'٣٩٤
تخاقوی ئیل ١٣٢٧—١٣٢٨	٤٨'٤١٦'٥٠٩	٢٠'٩٠١'٩٨٥	٢٢'٣٦٠'٦٢٣	٢'١٣٦'٠٢٢	٤'٦٢٣'٣٤٦
ایت ئیل ١٣٢٨—١٣٢٩.	٤٠'١٣٨'٣٠٦	١٩'١٢٨'٢٧٦	١٨'٠٢٧'٧٦٥	٤'٦٢٣'٣٤٦	٢'٠٨١'٤٧٠

Tapis velouté (١)   H. Rabino (٢)   Gobelin (٣)

از چندی باین طرف قالیهای پشمی وپنبهٔ رو بترقی میرود وچون بالنّسبه بفرشهای دیگر ارزانتر است خیلی جای امید است که کم کم بپایهٔ بلندی برسد.

این نوع قالیها در سال تخاقوی ئیل ۱۳۲۷ — ۱۳۲۸ فقط ۲۲۹٬۲۴۰ قران صادرات داشته وسال بعد از آن به ۱٬۰۰۰٬۱۰۷ قران ترقّی نمود واز این مقدار افزایش ۳٬۸۷۰٬۰۰ قران بعثمانی رفته.

ما در جدول نمرهٔ ۱۲ صورتی از قالیهای پشمی که در چهار سال قوی ئیل وپیچی ئیل وتخاقوی ئیل وایت ئیل از ایران صادر شده با سهمی که بروسیّه وعثمانی وامریکا و انگلستان رفته دادیم.

در اسلامبول برای قالیهای ایران بازار وسیعی هست وهر سال مقداری از مال التّجارهٔ مزبور از آنجا بممالک اروپا وامریکا میرود.

٤ — برنج

برنج تقریباً در تمام ایالات ایران بعمل میآید: مازندران، استراباد، آذربایجان (در حوالی دریاچهٔ اورمیه ودر حوالی میانج)، لرستان، حوالی اصفهان (لنجان)، خوزستان ومخصوصاً فارس، زهاب (در طرف غرب کرمانشاه). ولی مهمترین قسمت برنج ایران در گیلان بعمل میآید و تخمین شده که چهار در پنج بلکه پنج در شش صادرات برنج ایران از ایالت گیلان است که یکی از ایالات متموّل ایران محسوب میشود وتمام ثروتش از تجارت برنج وپیلهٔ ابریشم حاصل گردیده.

تاریخ آغاز برنج کاری در گیلان معلوم نگردیده وباید خیلی قدیمی باشد. حمداللّه مستوفی قزوینی که در حوالی سنهٔ ۷٤۱ کتاب نزهة القلوب را تألیف نموده واحمد رازی که دو قرن پس از او کتاب هفت اقلیم‌را نوشته هر دو از برنج وابریشم گیلان سخن میرانند وآنهارا مهمّترین محصولات ایالت مزبور میگویند. جُوناس هَنْوِی (۱) تاجر انگلیسی که در سنهٔ ۱۱۵٦ برای خرید ابریشم بگیلان آمده بود میگوید که هیچ ایالتی در ایران بقدر گیلان برنج وابریشم عمل نمیآورد.

در اواسط قرن سیزدهم هجری بعلّت وبا وطاعونی که در سنهٔ ۱۲٤٦—۱۲٤۷ گیلان‌را فرا گرفت وبگفتهٔ مرکم (۲) دویست هزار سکنهٔ ایالت‌را بهلاکت رسانید وبملاحظهٔ ازدیاد روز افزون تربیت کرم ابریشم برنج کاری بسیار تنزّل نمود ودر چند سال پیش از ۱۲۷۷ کار بجائی کشید که از مازندران وایالات دیگر برنج بگیلان آمد. در این سال (۱۲۷۷) بگفتهٔ قونسول مکنزی (۳) حاصل برنج در گیلان تقریباً بچهل کرور من (٦۰ ملیون کیلوگرام) رسید. وشش سال پس از آن در سنهٔ ۱۲۸۳ بتخمین قونسول ابوت (٤) تقریباً ٤۸ کرور من (۷۲ ملیون کیلوگرام) بوده واز این تاریخ ببعد محصولات برنج ایالتی کفاف سکنهٔ آنجارا داد واهالی دو باره ببرنج کاری پرداخته ونیزارهای وسیعی‌را آبسته نموده و در آنجاها برنج کاشتند.

در سال ۱۲۸۸ محصول برنج بنا بکتابی که رابینو (۵) در خصوص برنج گیلان نوشته به ۱۲۰ کرور من (۱۸۰ ملیون کیلوگرم) رسیدیعنی در مدّت یازده سال سه برابر گردید. بگفتهٔ رابینو امروز هم حاصل

H. L. Rabino (۵) W. G. Abott (٤) C. F. Mackenzie (۳) C. Markham (۲) Jonas Hanway (۱)

سالیانه همان ١٢٠ کرور من است ولی ٨٦ کرور من آنرا ٣٤٠ هزار نفر اهالی ایالت بمصرف شخصی میرسانند (رابینو).

در سال ١٢٩٠ قونسول انگلیس چرچیل(١) دهاتی‌را که در گیلان برنج درآن بعمل میآید بهزار قطعه تخمین نموده بود ولی بعد در حوالی ١٣٢٨ رابینو نایب قونسول انگلیس ولافنت(٢) مهندس دهات مزبوررا متجاوز از ١٬٤٠٠ قطعه تخمین نمودند وسطح اراضی برنج کاری ایالت‌را به ٩٨٬٣٣٣ جریب که ١٠٢٬٩٦٠ هکتار میشود.

صادرات برنج گیلان ترقی بسیار نموده است چنانکه در سال ١٢٩٠ مجموع صادرات گیلان بروسیه ٥٢٠٬٠٠٠ قران بوده ودر ١٢٩٦ به ١٧٠٬٠٠٠ تومان رسیده ودر ١٣١٤ به ٨٨٦٬١٠٠ تومان ودر ١٣٢٨ به ٢٬٩٢١٬٠٤١ تومان یعنی در مدت سی وهشت سال تقریبا پنجاه وهشت برابر زیاد شده است.

ما در جدول ذیل صورتی از کلیهٔ صادرات برنج و از صادرات برنج ایران شمالی بروسیه وسهم گیلان در چندین سال میدهیم تا ترقی صادرات بهتر معلوم گردد.

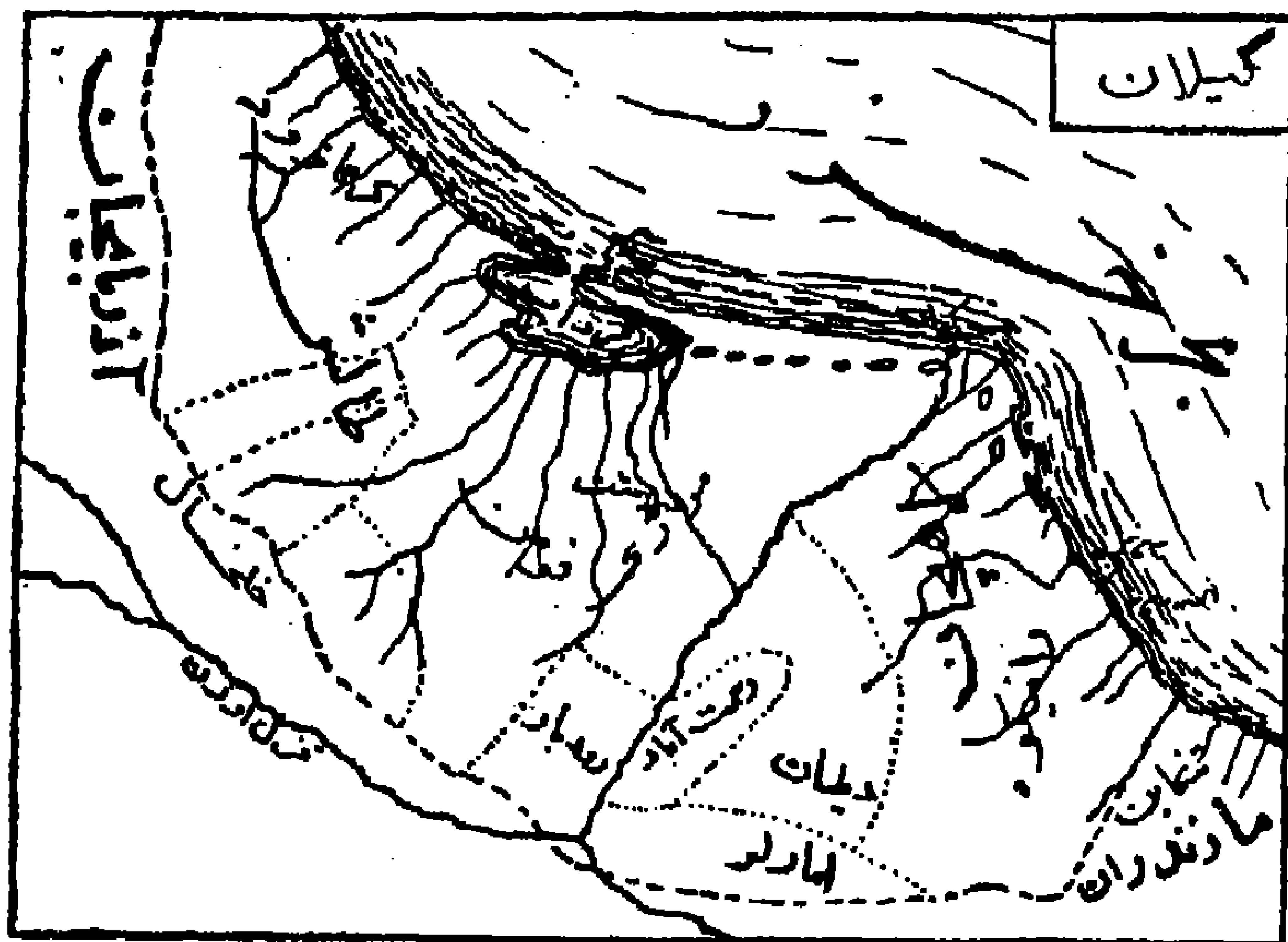
[جدول نمرهٔ ١٣]

صادرات برنج

سال	کلیهٔ صادرات ایران		صادرات گیلان		صادرات ایالات ساحل بحر خزر	
	من	قران	من	قران	من	قران
اود ئیل ١٣١٩—١٣٢٠	—	—	١١٬٣٢٦٬٥٦٥	١٢٬٧١٧٬١٤٤	١٢٬٨١٩٬٣٥٦	١٤٬٥٣٢٬٥٩٩
توشقان ئیل ١٣٢١—١٣٢٢	—	—	١٢٬٣٩٥٬٥٩٠	١٧٬٦٧١٬٠٤٥	١٥٬٦٠٤٬٧٧٦	٢١٬٦٣٨٬٥٣٠
ئیلان ئیل ١٣٢٣—١٣٢٤	—	—	١٣٬٥٦٠٬٩١٠	٢٤٬١٢٤٬٨٥٩	١٧٬٢٩٤٬٠٧١	٢٨٬٧٠٣٬٨٠٤
			گیلان ومازندران معاً			
قوی ئیل ١٣٢٥—١٣٢٦	—	٢٤٬٠٠٠٬٤٣٨	١٥٬١٧٠٬٣٢٩	٢١٬٥٦٧٬٩٥٠	١٥٬٢٠٤٬٣٢٩	٢١٬٦٢٠٬٨٠٠
ییچی ئیل ١٣٢٦—١٣٢٧	٢٠٬٤٤٢٬١٢٦	٢٨٬٧٥٤٬٠٧٦	١٤٬٦١١٬٦١٢	٢١٬١٩٩٬٢٣٥	٢٠٬٣٠٣٬٧٧٦	٢٨٬٢٥٥٬٠٠٠
تخاقوی ئیل ١٣٢٧—١٣٢٨	—	٢٤٬٣١٥٬١٧٧	—	—	—	—
ایت ئیل ١٣٢٨—١٣٢٩	٢٣٬٣١٧٬٩٥٣	٢٩٬٢١٠٬٤١٧	—	—	—	—

(١) H. A. Churchil (٢) D. F. Lafonte

از آنجائی که ایالت گیلان یکی از با ثروت ترین ایالات ایران است ما نقشهٔ سادهٔ آنرا در ذیل ترسیم میکنیم.

انواع برنج گیلان — پنجاه شصت سال قبل گیلان فقط دارای دو نوع برنج بود: عنبر بو وچمپا. ولی حالیه انواع دیگر نیز درآنجا بعمل میآید از قبیل رسمی، صدری، مولائی، وهر کدام از اینها اقسام متعدّد دارد. صدری از مرغوبترین برنجهاست وچون میرزا آقا خان نوری صدر اعظم ایران تخمش‌را از پیشاور هندوستان بطبرستان که وطن اصلی وی بود آورد باسم او مشهور شد. واینک در جمیع الکای مازندران و بلوکات گیلان از آن تخم میکارند.

قیمت برنج — واحدِ اندازهٔ برنج «قوطی» است که عموماً ۵ من شاه حجم دارد (هر من شاه تقریباً ۶ کیلوگرام است).. وهر نوع برنج قیمت مخصوص دارد واقسام مختلفهٔ هر نوعی نیز قیمت متفاوت دارد. در سال تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸ قیمت متوسّط برنج از قرار ذیل بوده:

انواع	نمرهٔ جنس	قیمت قوطی (پنج من شاه)
۱ — صدری ومولائی...	۱ »	۲۲ تا ۲۴ قران
	۲ »	۲۲ »
	۳ »	۱۸ »
۲ — عنبربو........	۱ »	۱۸ »
	۲ »	۱۴ تا ۱۶ »
	۳ »	۱۴ »

انواع	نمرهٔ جنس	قیمت قوطی (پنج من شاه)
	اسکوله	۲۰ تا ۲۸ قران
۳ — رسمی	رسمی معمولی یا گِرده	۱۴ تا ۱۵ »
	سنگسری	۱۶ تا ۱۷ »
۴ — چنپا		۱۱ تا ۱۲ »

چنانکه در پیش گفته شد تقریباً صادرات برنج ایران بالتّمام بروسیّه میرود وفقط یک قسمت خیلی جزئی هم بعثمانی وانگلستان حمل میشود وجدول ذیل این مسئله‌را بهتر آشکار میدارد.

[جدول نمرهٔ ۱۴]

صادرات برنج بروسیّه و عثمانی و انگلستان

سال	کلیّهٔ صادرات	بروسیه رفته	بعثمانی رفته	بانگلستان رفته
	قران	قران	قران	قران
قوی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲۶	۲۴‘۰۰۰‘۴۳۸	۲۳‘۷۷۰‘۷۶۰	۲۲۴‘۰۶۶	۲‘۵۷۰
ییچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷	۲۸‘۷۵۴‘۰۷۶	۲۸‘۴۹۴‘۷۰۶	۲۵۶‘۷۰۰	—
تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	۲۴‘۳۲۵‘۱۷۷	۲۴‘۱۱۵‘۰۳۱	۷۷‘۲۱۶	۲‘۱۱۰
ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹	۲۹‘۲۱۰‘۴۱۷	۲۹‘۱۰۳‘۴۷۶	۸۲‘۵۲۱	۲۳‘۹۰۲

۵ — ابریشم

تجارت ابریشم در ایران همواره دارای اهمیّت زیاد بوده و هست ومخصوصاً از جمله تجارتهائیست که با رفاه مملکت مساعد ودر ترقّی اقتصادی ایران صلاحیّت زیاد دارد چه صادراتش خیلی زیادتر از واردات آنست.

کلیّهٔ ایالات شمالی ایران وچند ایالت مرکزی ابریشم بعمل میآورند: واین ایالات عبارت است از گیلان، مازندران، استراباد، خراسان، آذربایجان، یزد وکاشان.

ولی گیلان اوّل مقام‌را در تجارت ابریشم داراست وبتنهائی نُه قسمت از یازده قسمت صادرات ابریشم‌را بعمل میآورد.

اگر بگفتهٔ شاردَن[۱] سیّاح مشهور فرانسوی که در قرن یازدهم هجری در ایران مسافرت نموده بتوان اطمینان نمود در سال ۱۰۸۱ هجری محصول ابریشم ایران تقریباً ۶۳۳‘۰۰۰ من (۱‘۹۰۰‘۰۰۰ کیلوگرام)

(۱) Jean Chardin

بوده و از این مقدار ۴۲۳٬۰۰۰ من آترا گیلان تنها از عهده برمیآمده واین منتهی درجهٔ ترقّی ابریشم در ایران بوده.

بعد در سال ۱۱۵۷ بنا برراپورت جوناس هنوی[1] که مدیر تجارت ابریشم در گیلان بوده محصول ابریشم ۳۶٬۳۳۵ من شد وبمناسبت خواستاری زیاد ۱۰۰ در صد بر قیمت ابریشم افزوده شد. وچون از ابتدای قرن سیزدهم مصرف وقیمت ابریشم هر روز در فرنگستان بالا میرفت حاصل ابریشم هم در ایران ترقّی کرد ودر سال ۱۲۶۷ به ۳۴۰٬۰۰۰ من رسید واز اینمقدار ۲۰۳٬۴۰۰ من در جزو صادرات بخارج رفت ولی ناخوشی کرم (پبرین)[2] پس از آنکه ممالک فرنگستان وشرق‌را احاطه نمود در سال ۱۲۷۷ بایران رسید وچنان نتایج وخیمی داشت که در سال ۱۲۹۴ محصول ابریشم ایران جمعاً ۲۳٬۸۰۰ من بود واز این مقدار فقط ۱۴٬۰۰۰ من قسمت گیلان بوده. اگر در ایران باصولی که پاستور[3] شیمی‌دان‌مشهور فرانسوی در سال ۱۲۸۴ برای جلوگیری از مرض «پبرین» کشف نموده بود عمل شده بود ممکن بود از ناخوشی مذکور جلوگیری شود ولی بملاحظهٔ بی‌فکری اولیای دولت وبی‌اعتنائی ملاّک ایرانی هیچکس در صدد رفع بلیّه بر نیامد وتنها کسی که در این باب اقداماتی نمود مرحوم محمود خان ناصر الملک بود که در راه ترقّی محصولات وطنی خود بسیار زحمتها کشید. خدا ویرا بیامرزاد!

کار عمل آوردن تخم نوغان بکلّی ور افتاد وتخم نوغان خارجه راه ایران‌را پیش گرفت واز سال ۱۳۰۸ باینطرف دائم واردات تخم نوغان عثمانی بایران در ترقّی است ومحصولات نیز کم کم رو بترقّی میرود.

اکنون ایران سالیانه ۱۸۰ تا ۱۹۰ هزار من ابریشم بعمل میآورد که نُه قسمت از یازده قسمت آنرا گیلان تنها متکفّل است. ومیتوان گفت که من حیث المجموع سه ربع حاصل در جزو صادرات بخارج میرود.

ابریشم ایران بصورتهای متعدّد ومختلف بخارج میرود ومهمّترین آنها:

۱ — پیلهٔ ابریشم ولاس ابریشم وتارهای شانه شده یا شانه نشده است.

۲ — ابریشم روی پیله وابریشم مخلوع وابریشم رنگ شده یا بیرنگ.

۳ — منسوجات ابریشمی خالص.

علاوه بر اینها بعضی مال التّجارهای دیگر متعلّق بابریشم نیز هست که رویهم رفته بمقدار عمدهٔ بخارج حمل میشود از قبیل تخم نوغان وگلدوزی وملبوس وغیره.

مهمّتر از تمام قلمهای فوق پیلهٔ ابریشم ولاس است با منسوجات ابریشمی خالص. وچون منسوجات‌را در فصل صنعت خواهیم دید در اینجا فقط از تجارت پیله ابریشم صحبت خواهیم داشت.

---

(۱) Jonas Hanway

(۲) این ناخوشی‌را نباید با سفید میر و تُقل که در فرانسه موسکاردین La Muscardine گویند اشتباه نمود. پبرین (pébrine) یک ناخوشی است که علامتش نقاط سیاهی است که در روی بدن کرم ظاهر میشود.

(۳) Pasteur

در جدول ذیل صورت صادرات پیلهٔ ابریشم‌را از ئیلان ئیل ۱۳۲۰—۱۳۲۶ تا ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ رسم مینمائیم.

[جدول نمرهٔ ۱۵]

صادرات پیلهٔ ابریشم

سال	پیلهٔ ابریشم، لاس ابریشم، تارهای شانه نشده	ابریشم روی پیله، غلوع، شانه ورنگ شده
	قران	قران
ئیلان ئیل ۱۳۲۳—۱۳۲۴	۱۳٬۵۷۶٬۳۵۸	۱٬۷۰۲٬۳۵۷
یونت ئیل ۱۳۲۴—۱۳۲۵	۱۲٬۸٤۸٬۲۰۲	٤٬۲۱۹٬٦٤۰
قوی ئیل۱۳۲۵—۱۳۲٦	۲٤٬۵٤۷٬۲٦۵	۲٬۰۵۷٬۹۲٦
پیچی ئیل ۱۳۲٦—۱۳۲۷	۱۱٬٤۰۳٬۰۸۸	۲٬۵۵٤٬۷٤۵
تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	۱٦٬۸۳۲٬۰۸۷	۱٬۰۸۰٬٦٦۲
ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹	۱٦٬۳۹٦٬٦۳۵	۱٬۲۰٤٬٤۲۰

ابریشم ایران در سنوات اخیره تقریباً بالتّمام مابین مملکت فرانسه وایتالی قسمت میشود ولی رویهم رفته در تجارت ابریشم ایران مملکت فرانسه اوّل مقام‌را داراست.

جدول ذیل نمرهٔ ۱٦ تجارت ابریشم ایران‌را با ممالک خارجه معیّن مینماید.

[جدول نمرهٔ ۱٦]

صادرات ابریشم

اسم مملکت	قوی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲٦	پیچی ئیل ۱۳۲٦—۱۳۲۷	تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹
	قران	قران	قران	قران
فرانسه	۹٬۸۰٦٬۳۵۵	۳٬۹۰۸٬۷۱۰	٦٬٤٤۲٬۷۲۰	۱۱٬۲٤۳٬۷۳۵
ایتالیا	۱۳٬۱۹۵٬۹۱۰	٦٬۳۱٤٬۹۷۰	۹٬۲۸۱٬۰۰۰	۳٬۹۷۳٬٦٤۰
روسیه	۱٬٤۱۰٬۰۷۰	۱٬۱۰٤٬٤۲۳	۱٬۰۱۵٬۱٦۰	۹۹۹٬٦٦۵
عثمانی	۱۲۹٬٤۵۵	۱٤٬۷۰۵	۹۳٬۲۰۷	۱۷۹٬۵۹۵

قبل از ظهور ناخوشی «پبرین» ایالات ایران مانند تمام ممالکی که ابریشم بعمل میآورند تخم نوغان‌را خودشان بعمل میآوردند وداد وستد این مال التّجاره تقریباً در درجهٔ صفر بود. ولی پس از ظهور ناخوشی مزبور ممالک اروپا مجبور شدند که تخم نوغان‌را از ممالک شرق تحصیل نمایند ومخصوصاً ایران با لنّسبه مقدار زیادی از این مال التّجاره بخارج فرستاد.

اوّلین اروپائی که بگیلان برای خرید تخم نوغان آمـد یکی از اهالی ایتالی بود در سال ۱۲۷۰. طولی نکشیـد که ناخوشی کرم ابریشم در گیلان هم ظهور نمود واهالی مجبور شـدند تخم از مازندران بیاورند. ولی کم کم ناخوشی در تمام ایران سرایت نمود ودر سال ۱۲۸۶ فرنگیها که در گیلان برقرار شده بودند تخم نوغان از ژاپن داخل نمودند ونتایج بسیار اعلی ازآن بدست آمد واز اینرو تخم ژاپن در تمام ایران منتشر شد. ودر سال ۱۲۸۹ دو ثلث حاصل ابریشم ایران از تخم نوغانی بود که رالّی(۱) نام و برادران که ظاهراً ایتالیائی بوده‌اند از ژاپن وارد کرده بودند. در سال ۱۲۹۰ تمام تخمهای خود ایران ضایع شد وتخم ژاپن با یک حاصل متوسّطی باقی ماند وتا سال ۱۳۰۸ تخمی که در شمال ایران عمل میآمد مخلوطی بود از تخم ژاپنی وخراسانی. دراین سال تجارتخانهٔ یونانی پاسکالیدیس(۲) وبرادران تخم بغدادیّ الاصل که در بروسه (آسیای عثمانی) بعمل میآید وارد نمود وکم کم تجارتخانهای دیگر نیز تخم نوغان عثمانی وارد نمودند و از آنوقت ببعد همواره واردات تخم نوغان در ترقّی است ومنحصر گردیده است تقریباً بعثمانی وروسیّه ولی مقدار تخمی که از روسیّه میآید بالنّسبه بعثمانی جزئی است وجدول ذیل نمرهٔ ۱۷ این مسئله‌را بهتر مینمایاند.

[جدول نمرهٔ ۱۷]

وارادت تخم نوغان

اسم مملکت	قوی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲۶	ییجی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷	تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹
	قران	قران	قران	قران
عثمانی	۳٬۰۹۹٬۷۳۲	۳٬۲۶۸٬۶۹۰	۲٬۴۷۹٬۸۱۰	۲٬۲۳۳٬۷۴۰
روسیه	۱۸۷٬۲۵۳	۶۶۶٬۶۲۵	۳۵۵٬۷۲۶	۳۵۲٬۸۱۰

واحد وزن برای خرید وفروش ابریشم درهم است (۶ مثقال ونیم).

بهترین ابریشمها ابریشم خود رشت واطراف شهر است.

قیمت ابریشم نسبت بفراوانی وکثرت خریدار تغییر میکند. در تابستان ۱۳۲۷ قیمت ابریشم در رشت از این قرار بوده:

(۱) Les frères Ralli (۲) Pascalidis frères

نقشهٔ ابریشم کاری ایران

علامات

نقاطی که درخت توت در آنجا میروید

نقاطی که کرم ابریشم در آنجا بعمل میآید

		منی
۱ — ابریشم شعر بافی خیلی اعلی		۱۴۰ تا ۱۴۳ قران
۲ — ابریشم شعر بافی برای بغداد	سه اعلی ممتاز	۱۳۰ »
	دو اعلی باب بغدادی	۱۲۶ »
	بغدادی علاقه بندی اعلی	۱۱۴ »
۳ — علاقه بندی	وسط	۱۰۸ »
	زرد باب	۱۲۶ »
۴ — ابریشم تاجری		۱۲۰ »
۵ — ابریشم تای		۱۱۱ »
۶ — ابریشم دُویل		۷۸ »

۶ — پوست

تجارت پوست در ایران هر روز بر اهمیّت خود میافزاید واز سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۸ قریب یک ثلث بر صادراتش افزوده شده.

پوستی که از ایران صادر میشود دو نوع است وهر کدام از این دو نوع نیز بانواع دیگر منقسم میشود چنانکه در ذیل ملاحظه میشود:

۱ — پوست کار نکرده	۱ — پوست برّهٔ معروف بپوست بغداد
	۲ — پوستهای خشک یا نمکین
۲ — پوست کار کرده	۱ — رنگ خالص شدهٔ لاک گرفته
	۲ — رنگ وروغن شده وجودانهٔ شده
	۳ — غیر اینها ازقبیل پوست دبّاغی شده وچرم

صادرات مهمّ صادرات پوست کار نکرده است که رویهم رفته دو برابر تا دو برابر ونیم پوست کار کرده بخارج میرود.

در اینجا باز میتوان گفت که تقریباً نه عُشر پوست ایران بروسیّه میرود. و از یک عُشر دیگر هم یک قسمت مهمّش بعثمانی میرود وباقی مابین هندوستان وممالک دیگر قسمت میشود.

جدول نمرهٔ ۱۸ صادرات پوست ایران‌را و قسمتی‌را که بروسیّه وعثمانی رفته بحساب قران در چهار سال معیّن منماید (رجوع شود بصفحهٔ بعد).

پوست از اغلب شهرهای ایران بخارجـــه حمل میشود ولی شیراز و خراسان واصفهان ومخصوصاً همدان دارای اهمیّتی مخصوص است. در شیراز پوستی یافت میشود که شباهت تامّ بپوستهای بخارائی که در فرنگستان بپوستهای حاجی ترخانی معروف است دارد.

[جدول نمرهٔ ۱۸]

صادرات پوست من حیث المجموع وسهم روسیّه وعثمانی

سال	صادرات پوست کار نکرده	صادرات پوست کار کرده	مجموع کل صادرات ازهرنوع	بروسیه رفته	بعثمانی رفته
	قران	قران	قران	قران	قران
قوی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲۶ . .	۱۰٬۸۱۴٬۱۱۸	۵٬۵۵۱٬۶۲۰	۱۶٬۳۶۵٬۷۳۸	۱۲٬۶۸۲٬۵۷۴	۹۴۵٬۲۵۴
پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷ . .	۱۲٬۳۲۳٬۹۷۷	۴٬۵۵۵٬۶۲۴	۱۲٬۸۷۹٬۶۰۱	۱۴٬۳۴۶٬۵۰۰	۱٬۷۲۴٬۶۰۶
تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸ .	۱۱٬۹۲۱٬۹۲۵	۵٬۷۷۸٬۵۹۳	۱۷٬۷۰۰٬۵۱۸	۱۴٬۸۹۶٬۴۰۸	۱٬۴۸۴٬۹۸۸
ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ . .	۱۵٬۱۲۵٬۳۰۰	۶٬۲۲۳٬۸۴۷	۲۱٬۳۴۹٬۱۴۷	۱۸٬۱۱۹٬۴۷۹	۱٬۴۵۳٬۷۱۵

همدان مرکز چرم سازی ایران است وچرمی که در فرنگستان مشهور بچرم روسی است همان چرم همدان است .

بنا بر راپورت قونسولگری انگلیس در سال ۱۳۲۱ از کرمانشاه سالیانه قریب بیست هزار پوست مختلف بخارج حمل میشود وپانزده هزار آن بروسیّه میرود وعموماً پوست برّه است بقیمت یک قران ونیم تا سه قران ونیم هرکدام ، پوست روباه از ۷ تا ۱۰ قران ، سگ آبی از ۲۶ تا ۳۰ قران .

۷ — تریاک

پس از سال ۱۲۸۲ که ابریشم ایران‌را ناخوشی «پبرین» خراب نمود ایران شروع بتجارت تریاک نمود واگرچه بنا بگفتهٔ لرد کرزن(۱) اوّل دفعهٔ که تریاک از ایران خارج شد چند سال قبل از آن یعنی در سال ۱۲۷۰ بود که از اصفهان مختصر تریاکی بخارج حمل شد ولی تجارت حقیقی در همان ۱۲۸۲ شروع گردید ودر سال ۱۲۹۷ زراعت خشخاش بسیار زیاد شد چنانکه تریاکی که در ۱۳۰۲ بعمل آمد بچهار صد هزار من تخمین شد ولی از آنجائی که در آن زمان دو خمس تریاک ایران در خود مملکت صرف میشد صادرات قریب ۲۴۰ هزار من بیشتر نبوده .

شهرهائی که در آنجا تریاک بعمل میآید از قرار ذیل است :

اصفهان ، شیراز ، تبریز ، خونسار ، کرمان ، یزد ، خراسان ، کازرون ، شوشتر (بمقدار کمی) ، کرمانشاه ، بروجرد وهمدان .

ولی در حوالی اصفهان خصوصاً تجارت تریاک اهمیّت زیاد بهمرسانده وجای تجارتهای دیگررا گرفته ودر سال ۱۳۱۰ بمقدار ۸۳٬۳۳۴ من بعمل آمده واز آن ببعد هم بمقدارهای مضاعف زیاد شده است .

---

(۱) Lord Curzon

بهترین جنس تریاک ایران بلندن میرود برای ساختن «مُرْفین» (جوهر تریاک). تریاک ایران مدّتی بازار تریاک عثمانیرا در چین شکست داد وآکنون رقیب تریاک هند هم گردیده است.

امروز قسمت عمدهٔ تریاک ایران در خود مملکت صرف میشود ودر تجارت تریاک با ایران چین وعثمانی وانگلستان اوّل مقامرا دارند.

ما در جدول نمرهٔ ۱۹ صورتی از صادرات تریاک ومقداری که بممالک مسطورهٔ در فوق رفته میدهیم:

[جدول نمرهٔ ۱۹]

صادرات تریاک

سال	صادرات کل	بعثمانی رفته	بچین رفته	بانگلستان رفته
	قران	قران	قران	قران
قوی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲۶	۱۶٬۹۲۰٬۲۹۲	٤٬۳۱۰٬۸۶۰	۲٬۹٤۹٬۷۰۰	۷٬۸٤۷٬۷۹۰
پیچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷	۱٤٬۳۸۱٬٤۷۲	۲٬۲۳۱٬۰۱۵	٦٬٦۹۱٬۷۳۰	۳٬۷٦۳٬۳٤۰
تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸	۱۷٬٥۹٦٬۹٦۱	٥٬۷٤٥٬۱۸٦	٥٬٥۹۳٬۰۰۰	٥٬۱٦٦٬۹٦۰
ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹	۱۳٬۱٦۹٬۹٥٤	۳٬۷۹٦٬٥۳۹	۲٬۳۳۱٬۰۰۰	۱٬۷۹۱٬۳٤٥

تریاک را در ایران قوطی قوطی میکنند وهر قوطی دارای ۱٤۰ جونهٔ صد مثقالی است واز این قرار هر قوطی قریب ۲۲ من تبریز میشود.

تریاک خوب ایران از ۱۲ تا ۱۳ در صد «مرفین» دارد. ولی مرفین تریاک اصفهان کم است واز ½۷ تا ۸ در صد بیشتر نیست در صورتیکه در بازار لندن طالب تریاکی هستند که از ۱۰ تا ½۱۱ در صد مرفین داشته باشد. ولی در چین باینمسئله اهمیّتی نمیگذارند. تریاک کرمانشاه که خیلی تند وقوی است و ½۷ در صد مرفین دارد در چین بسیار مطلوب است.

تریاک کرمانشاه در نواحی ذیل کاشته میشود:

هرسین، بیلوَر، دینوَر، سر فیروزآباد، ودر اطراف خود شهر کرمانشاه.

تریاک لرستان دیمی است وباین ملاحظه جنساً خیلی مرغوب است وکاکاوندها وسایر عشایر لک آنرا عمل میآورند.

تریاک خالص ایران در سال ۱۳۲۰ منی تبریز بهفده تومان فروش میرفته است.

بنا بر راپورت قونسولگری انگلیس در سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۱ وافور کشهای محلّی کرمانشاه ۲۰ خروار تریاک مصروف داشته‌اند.

از حیث وزن صادرات تریاک ایران در پیچی ئیل (۱۳۲٦—۱۳۲۷) ۸۷٬۷۹۱ من و در ایت ئیل (۱۳۲۸—۱۳۲۹) ۷٤٬٤۱۱ من بوده است.

۷ – صمغ

در میان محصولات نباتی که از ایران صادر میشود صمغها ورنگها و نباتات روغنی اهمیّت مخصوص دارند. ودر میان صمغها هم از همه مهمتر صمغ عربی است که دست کم هر سال بیشتر از دوکرور تومان صادرات دارد، وصمغهای دیگر از قبیل نوشادر واتزروت وغیره. ولی کتیرا(۱) اهمیّت مخصوص دارد.

صمغهای ایران‌را از حیث جنس بچهار قسمت نموده‌اند وهر جنس قیمت معیّنی دارد: صمغ اعلای نمرهٔ اوّل از بروجرد وکرمانشاه ونهاوند میآید وهر من تبریز از ۲۸ تا ۳۲ قران قیمت دارد.

صمغ نمرهٔ دوّم در کردستان وبروجرد وکرمانشاه ونهاوند عمل میآید ومن تبریز از ۱۱ تا ۱۸ قران بفروش میرود.

جنس نمرهٔ سوّم صمغ زرده است که عربی وارّه‌برش نیز میگویند ودر کوه دالاهو (مابین کرمانشاه وزهاب) وپشتکوه وخرّم آباد وبروجرد بعمل میآید ومن تبریز بقیمت ۸ تا ۱۱ قران است.

جنس چهارم صمغ کُرّه است که صمغ سنگی باشد واز دالاهو وپشتکوه وخرّم آباد میآید ومن تبریز از ۷ تا ۷ قران ونیم است.

کتیرا از گون سفید بعمل میآید ومخصوصاً در کوههای کردستان وخرقان وطالقان وقهرود (بین کاشان واصفهان) ودر بلندیهای اطراف آباده در فارس ودر جاهای مختلف در ایالت کرمان یافت میشود. صمغ ارّه بُر از شاخهای درخت کوچکی تراوش میکند باینمعنی که کلّهٔ درخت‌را سوزانده وشاخهارا میبرّند واز شاخهای بریده بیرون میآید.

جنس صمغ هر دفعهٔ که شاخه‌را میبرّند پست‌تر میشود وبعد از هشت سال درخت بکلّی خشک میشود. این ترتیب بسیار نکوهیده ومضرّ است و اگر زمانی بدینمنوال بگذرد بیم آنست که درختهای صمغی بالکل از میان برود. علاوه بر صمغ لرستان وکرمانشاه وهمدان فارس نیز مقدار زیادی صمغ بعمل میآورد ولی بهترین جنس صمغ فارس معادل است با جنس وسط کرمانشاه.

سقز از جنگلهای هُلیلان پشت کوه بعمل میآید وآن هم بر سه قسم است: سقز سفید وزرد وسیاه بقیمت ۵ قران و ٤ قران و ۳ قران منِ تبریز. انغوزه از نباتات صحرائی بیرجند وطبس وبلوچستان ایران ومخصوصاً خراسان ویزد وکرمان وسیرجان بعمل میآید وبرگ وریشه وشاخهای این نباتات نیز برای استعمالات طبّی مفید است.

در جدول نمرهٔ ۲۰ صورتی از صادرات صمغهای ایران وقسمتهای مهمّی که بممالک خارجه رفته بنظر خوانندگان میرسانیم:

---

(۱) Gomme de Tragant

[جدول نمرهٔ ۲۰]

صادرات صمغ

سال	صادرات کل	بانگلستان رفته	بروسیه رفته	بعثمانی رفته	بهندوستان رفته	بآلمان رفته
قوی ئیل ۱۳۲۵ — ۱۳۲۶	۹٬۶۲۸٬۷۴۶	۴٬۰۴۱٬۶۹۵	۲٬۰۰۸٬۴۲۱	۱٬۷۵۲٬۸۱۵	۱٬۰۷۱٬۵۹۵	۱۰٬۷۴۰
ییچی ئیل ۱۳۲۶ — ۱۳۲۷	۱۰٬۲۹۳٬۵۳۸	۳٬۰۴۳٬۳۲۹	۲٬۴۰۰٬۳۷۰	۳٬۳۸۹٬۰۴۲	۹۳۷٬۱۴۲	۲۵۵٬۳۲۰
تخاقوی ئیل ۱۳۲۷ — ۱۳۲۸	۱۲٬۲۳۵٬۰۰۶	۲٬۹۸۹٬۳۴۵	۴٬۵۱۶٬۶۳۰	۳٬۰۳۹٬۳۶۹	۷۵۷٬۴۵۲	۳۹۱٬۴۴۰
ایت ئیل ۱۳۲۸ — ۱۳۲۹	۱۱٬۹۵۸٬۶۷۴	۳٬۴۶۵٬۲۲۵	۳٬۰۴۰٬۶۰۷	۲٬۸۱۸٬۲۱۵	۱٬۲۸۵٬۹۳۸	۵۱۴٬۸۸۰

۸ — پشم (حاضرنشده)

پشم مخصوصاً در کرمان و در خراسان زیاد است چونکه در آنجا شتر فراوان است.

پشم کرمانشاه پشم گوسفند است ومعروف است بپشم کردی که در لُرستان ونواحی کلهر وگوران وسنجابی ودر حوالی خود شهر کرمانشاه بعمل میآید.

پشم کرمانشاه بهاری است وپائیزی چندان زیاد ندارد چونکه از آن نمد و کلاه میسازند.

محصول پشم کرمانشاه به ۲۰٬۰۰۰ خروار تخمین شده واین پشم نیم شسته است واز این مقدار سابقاً ۱۰٬۰۰۰ خروار از راه بغداد بانگلستان ومارسیل وامریکا میرفت وباقی در خود داخله صرف میشد ولی در سالهای اخیر صادرات ببغداد کم شده ودر عوض قسمت زیادی بسلطان آباد برای بافتن قالی وقالیچه میرود.

هر گوسفند نیم من حدّ وسط پشم میدهد وهر منی شش قران فروخته میشود.

جدول ذیل صورت صادرات پشم‌را با ممالکی که تجارت مهمّ پشم با ایران دارند میدهد:
قیمت بقران است

[جدول نمرهٔ ۲۱]

صادرات پشم (حاضرنشده)

سال	صادرات کل	بروسیه	بهندوستان	بانگلستان	بعثمانی
	قران	قران	قران	قران	قران
قوی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲۶ . .	۱۲٬۰۷۸٬۳۱۱	۹٬۳۴۱٬۴۲۹	۱٬۶۰۵٬۰۴۶	۳۵۴٬۲۵۵	۷۴۹٬۲۹۶
ییچی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷ . .	۱۰٬۳۸۶٬۸۱۵	۷٬۶۸۰٬۱۹۸	۱٬۷۹۸٬۵۳۷	۵۸۴٬۷۸۸	۲۹۶٬۱۴۸
تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸ .	۹٬۰۱۰٬۹۵۲	۶٬۵۴۷٬۵۱۰	۱٬۲۴۲٬۳۲۳	۲۸۰٬۹۰۰	۸۹۵٬۵۵۴
ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ . .	۱۰٬۴۸۳٬۵۳۳	۸٬۰۶۰٬۶۲۹	۱٬۳۶۷٬۴۷۰	۲۶۶٬۵۹۰	۷۸۶٬۱۳۴

از روی جدول فوق دیده میشود که بیشتر از سه ربع پشم ایران بروسیه میرود. در این چند سال اخیر سالیانه از ۱۰۰ هزار تا ۳۰۰ هزار تومان پشم حاضرشده از افغانستان بایران وارد گردیده است.
در ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ وزن پشمی که از ایران صادر شده ۱'۶۸۹'۱۳۰ من تبریز بوده است.

۹ — تنباکو و توتون

اگرچه صادرات توتون وتنباکوی ایران هنوز اهمیّت چندان ندارد ولی از آنجائیکه در آتیه ممکن است یک سرچشمهٔ ثروت مهمّی برای ایران بشود در اینجا مختصر ذکری از آنها خواهد رفت.

رابینو(۱) در کتابی که در سال ۱۳۲۹ در خصوص توتون وتنباکوی گیلان نوشته میگوید «توتون ایران از جنس بسیار ممتازی است واگر بیشتر طرف توجّه ومواظبت شود از توتونهای عثمانی هم بهتر میشود».

روبهم رفته تخمین حاصل توتون وتنباکوی ایران سخت است معهذا به ۵۸ کرور من تبریز تخمین شده ولی صادرات چندان بیشتر از یک کرور من نیست چنانکه در جدول ذیل ملاحظه میشود:

[جدول نمرهٔ ۲۲]

صادرات تنباکو و توتون

سال	صادرات کل — قیمت	صادرات کل — وزن	بعثمانی رفته	بمصر رفته	بانگلستان رفته
	قران	من تبریز	قران	قران	قران
قوی ئیل ۱۳۲۵—۱۳۲۶ . .	۱'۸۱۸'۷۲۳	—	۱'٤۰۲'۸۷٤	۲٤٤'۰۰۶	۱۰۰'۱۱۶
ییجی ئیل ۱۳۲۶—۱۳۲۷ . .	۱'۶۱۳'۶۳٤	٤٤۷'٤۳۰	۱'٤۱٤'۸۶۲	۱۱۵'۰۹۲	۵۸'٤۳۲
تخاقوی ئیل ۱۳۲۷—۱۳۲۸.	۲'۶۶۸'۹۰۱	—	۱'۹۲۷'۰۹۳	۲٤٤'۶۷۶	۲٤٤'۶۷۶
ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ . .	۲'۸۷۹'٤۱٤	۶۰۲'۵۹۲	۲'۱۷۶'۲۱۷	۳۷۲'۲۰۰	۳۷۲'۲۰۰

از روی جدول فوق دیده میشود که قسمت بسیار مهمّ توتون و تنباکوی ایران بعثمانی میرود وتقریباً میتوان گفت که چهار خمس تنباکوی ایران بآن مملکت حمل میشود وقسمت مهمّ وبلکه کلیّهٔ تنباکوئی که از ایران بعثمانی میرود تنباکوی قلیان است که در عثمانی ومصر بسیار مطبوع ومطلوب است ودر شهرهای شیراز، همدان، اصفهان وکاشان بعمل میآید.

(۱) H.-L. Rabino

تنباکوی اصفهان مخصوصاً مرغوبیّت تامّ دارد وموسوم است بتنباکوی حکّوم.

توتون سیگاری که از ایران صادر میشود بالتّمام از ایالت گیلان ومنحصر است تقریباً به فومن وموازی ولاهیجان.

از قرار معلوم سابقاً ایالت گیلان تنباکوی قلیان نیز بعمل میآورده چنانکه آدم الیاریوس(۱) که در سال ۱۰۴۷–۱۰۴۸ هجری در ایران مسافرت کرده تنباکورا یکی از محصولات مهمّهٔ گیلان میشمارد.

توتون چپوق در کردستان وحوالی اورمیه وملک گوران کاشته میشود. بهترین توتون رشت توتون لاهیجان وموازی است.

اوّلین دفعه که توتون گیلان بروسیّه رفت در سال ۱۲۹۰ بود.

حاصل توتون گیلان در عرض مدّت کم بسیار ترقّی نموده چنانکه در سال ۱۲۹۴ مجموع کلّ حاصل توتون ۱۴٬۳۷۴ من تبریز بوده ودر سال ۱۳۲۸ به (۲۳۰٬۰۰۰) تا (۲۷۰٬۰۰۰) من رسیده یعنی در ظرف ۳۴ سال تقریباً ۲۰ برابر گردیده است.

توتون رشت منقسم بسه جنس مهمّ میگردد: ۱ – زرد که اعلی است وملایم. ۲ – آلقرمز وسط، کمی تندتر از توتون زرد ونیم زرد. وبالاخره قرمز که خیلی تند است وجنساً از سایر توتونها پست ترمیباشد.

۱۰ – دواجات

ایران دارای مواد طبّی زیادیست وقسمت عمدهٔ آنها عبارت از نباتات طبّی است که بانواع زیاد در ایران میروید ودر اینجا بذکر اسم بعضی از آنها اکتفا مینمائیم: ریباس، کنجد، سنای مکّی، افستین، زنجبیل، دارچین، کندر، خردل، بادیان، انجوجک، گشنیز، زیرهٔ کرمان یا زیرهٔ سیاه، زیرهٔ سبز وسفید، بزرک یا بزرکتان، کوکنار، دستنبو، مصطکی، ثعلب.

علاوه بر گیاههای مذکور ایران دارای مقدار زیادی محصولات نباتی طبّی است واز آن جمله است ترنجبین که در شمال ومشرق ایران یافت میشود، گز انگبین که در خونسار وفریدن (در شمال اصفهان) بدست میآید وبهترین جنس آن معروف به «گز علفی» و «گز خونسار» است وگز مشهور اصفهان با گز علفی ساخته میشود، شیرخشت که از گیاهی که در کوه البرز و خراسان فراوان است بدست میآید.

بالأخره چندین صمغ نیز برای ساختن دوا از ایران صادر میشود واز آن جمله است کتیرا و سکبینج که در کوههای لرستان وچهار محال پیدا میشود، گل فارسی یا کرمانی که در کازرون ولرستان وخوزستان بعمل میآید، شیرین بیان وثعلب وبهتر جنس ثعلب از دشت ابجرود (در جنوب غربی زنجان) میباشد.

---

(۱) Adam Oléarius

املاح

زمین ایران دارای نمکهای معدنی متعدّد نیز هست و در اینجا بذکر بعضی از آنها قناعت میشود:
نمک سنگی، گوگرد، زاج سفید، سلمباک، ویتریول، شوره وغیره.

۱۱ – رنگها

ایران دارای موادّ رنگی ونباتات رنگی نیز هست واز جملهٔ نباتات رنگی زعفران وحنا وروناس ومازو و کافشه و قره چهره میباشد.

نیل وقرمز هم بالنّسبه صادرات مهمّ دارد.

روناس در حوالی دریاچهٔ اورمیه وکاشان واصفهان ویزد، زعفران مخصوصاً در قاین وبیرجند، کافشه در حوالی اصفهان وورامین، قره‌چهره در خراسان و حوالی قزوین بعمل میآید. حنا مقدار زیادی در ایران بعمل میآید وبهترین نوع آن از خبیص (نزدیک کرمان) و موسوم است بحنای دستروک و نوع دیگر آن معروف است بحنای خرینی. در بندرعبّاس ومیناب هم مقدار زیادی حنا بعمل میآید.

مازو مخصوصاً در کردستان وبعضی قصبات آذربایجان وساوجبلاغ وسولدوز بدست میآید.

۱۲ – حیوانات اهلی

حیوانات اهلی ایران عبارت است از شتر، اسب، استر، خر، گاو، سگهای شکاری ومخصوصاً گوسفند وبز وبرّه.

اسب – بهترین اسب ایران اسب خراسانی وترکمانی است که عظیم الجثّه وپرطاقت است وسِر جان مالکم میگوید شاید در عالم اسبی پیدا نشود که بقدر اسبهای ترکمانی دارای طاقت وتحمّل باشد. قیمت اسب در ایران مختلف است. اسبهای عمومی از سی تومان تا صد تومان ولی اسبهای خوب ترکمانی و خراسانی کمتر از دویست تومان نیست.

سابقاً سالیانه مقدار زیادی از ایران اسب وقاطر وخر صادر میشد ولی حالا خیلی کم شده واز سال ۱۲۹۸ قیمهٔ هم خیلی ترقّی کرده است. بعضی قبایل وعشایر چادر نشین مادیان تربیت میکردند وسالیانه صدها اسب واستر ومادیان میفروختند ولی حالا دیگر باندازهٔ که کفاف صادرات‌را بدهد ندارند.

شتر – شتر بین سواحل فارس وقهستان ومخصوصاً در بعضی نواحی خراسان بسیار زیاد است وبرای حمل ونقل مال التّجاره بسیار بکار میرود.

صادرات ایران از بابت حیوانات زنده مخصوصاً عبارت است از جنس گاو وعوامل واغنام، وجدول ذیل این مسئله‌را بخوبی مینمایاند:

[جدول نمرهٔ ٢٣]

صادرات حیوانات زنده

ســال	مجموع صادرات	جنس بقر وعوامل	اغنام	الاغ	شتر	قاطر	اسب — کره — مادیان
	قران	قران	قران	قران	قران	قران	قران
قوی ئیل ١٣٢٥—١٣٢٦ .	٦‘٥٩٣‘٨٣٨	١‘٥٨٦‘٣٨٠	٤‘٤٤١‘٩١٧	٥١‘٥٨٧	٦‘٧٧٠	١٨٤‘٥٨٠	٢٩٣‘٢٦٠
ییچی ئیل ١٣٢٦—١٣٢٧ .	٧‘٧٩١‘٩٨٣	١‘٩٦٠‘٠٩٥	٥‘١٤٣‘٣٦٠	٥٥‘٤٢٠	١١‘٢٠٠	٣٧١‘٨٥٠	١٤١‘٥٨٨
تخاقوی ئیل ١٣٢٧—١٣٢٨	٦‘٦٢٨‘٩٧٩	١‘٤٣٨‘٩٠١	٣‘٨٢٥‘٧٤٧	٣٦‘٨٣٠	٢٣‘٨٠٠	٤٥‘٢٥٠	١٧٣‘٦٩٥
ایت ئیل ١٣٢٨—١٣٢٩ .	٧‘٤١٦‘٨٧٦	١‘٣٤٥‘٠١٧	٤‘٤٣٨‘٧٨١	٦٣‘١٨٠	١٠٦‘٩٠٠	١٠٠‘٦٧٠	٣٠١‘٠٦٥

حیوانات صادرهٔ ایران تقریباً بالتمام بروسیّه ویک جزئی نیز بانگلستان و هندوستان و عثمانی میرود .

تا باینجا صحبت ما در خصوص تجارت کلّ ایران وصادرات وواردات آن مملکت بود از اینجا بیعد صادرات وواردات‌را در مدّ نظر گرفته وخواهیم دید که اوّلاً قبل از دخول بایران ویا خروج از آن مال التّجاره چه حقّی در سرحدّ خواهد داد وکدام راههارا خواهد پیمود خلاصه میرسیم اوّلاً بگمرک ایران وثانیاً براههای ایران :

فصل پنجم

گمرک

تا سال ۱۳۱۷ تمام گمرکات ایران باجاره داده میشد ودر همین سال از ۱۳۱۶ تا ۱۳۱۷ وجه اجاره عبارت از سه کرور تومان بوده است (سیصد هزار لیرهٔ انگلیسی).

در ماه ذی القعدهٔ ۱۳۱۷ اصول اجاره منسوخ شد ولی نه در تمام ایران بلکه فقط در دو ولایت آذربایجان وکرمانشاه. وچون نتیجهٔ این کار مساعد وخوب شد سال بعد اصول اجارهٔ گمرک در تمام ایران منسوخ گردید وحقّ گمرک صادرات وواردات که بموجب فصل سوّم از عهد نامهٔ تجارتی ترکمن چای (۶ شعبان ۱۲۴۳) صدی سه از اتباع داخله وصدی پنج از اتباع خارجه بود مستقیماً بحساب دولت اداره شد.

در رجب ۱۳۱۹ یک قرار دادی مابین دولتین ایران وروس بسته شد که تعرفهٔ گمرکیرا تغییر داد. قرار داد مزبور در رمضان ۱۳۲۰ تصدیق ودر ذی القعدهٔ ۱۳۲۱ بموقع اجرا گذارده شد. مطابق عهد نامهٔ که در ۷ رجب ۱۲۷۳ با دولت انگلیس بسته شده بود مال التّجارهٔ این دولت حقّ مال التّجارهٔ دول کاملة الودادرا میداد معهذا یک عهد نامهٔ دیگری با دولت ایران بسته شد ومطابق این عهد نامهٔ جدید که در ماه صفر ۱۳۲۱ امضا شد حقّ گمرکی که از مال التّجارهٔ انگلیسی گرفته میشود باید معادل حقّی باشد که از مال التّجارهٔ روسی گرفته میشود ودر تغییراتی که بعدها در تعرفهٔ گمرکی ایران بعمل خواهد آمد دولت انگلیس نیز مثل روسیّه حق رأی خواهد داشت. بنا بر احصائیّات گمرکی ایران حقوق مال التّجارهٔ وارده از روسیّه بایران وحقوق صادرات ایران بخاک روسیّه بقراریست که در ۱۲ رمضان ۱۳۲۰ بین دولتین ایران وروس مقرّر شده وهمین قرارداد مأخذ حقوق گمرکی است که از کلیّهٔ مال التّجارهٔ وارده وصادره بین ایران وممالک کاملة الوداد گرفته میشود. ———— ولی با دولی که دولت ایران ترتیب مبادلاتی موافق با دول کاملة الوداد ندارد حقوق گمرکی دو مساوی آنست که در تعرفهٔ مذکور است وهرگاه دولت ایران بواسطهٔ مناسبات کاملة الودادی بعضی امتعه‌را معاف کرده باشد با سایر دولی که این مناسبات ملاحظه نشده از آن مال التّجاره از قرار قیمت صدی ده حقوق میگیرد.

واحد اوزان که در گمرک ایران معمول است من تبریز ۶۴۰ مثقال است که معادل با ۸،۲۸ گیروانکه ودو کیلوگرام و ۹۷۰ گرام فرانسه است (در فصول آتیه مفصّلاً در خصوص اوزان ومقادیر وپول ایران صحبت خواهیم داشت). اوزان مال التّجاره که در تعرفهٔ مذکور است وزن خالص است مگر در بعضی که قاعده بر آن جاری شده که با ظرف محسوب شود.

وزن خالص مال‌را اعمّ از وارد یا صادر بمیل صاحب مال معیّن میکنند یعنی یا وزن مال‌را عاری از لفافه وظرف معیّن مینمایند یا تخمیناً از روی قرار داد معمولی معیّن ومشخّص میکنند مثلاً:

۱ — وزن خالص ظروف چینی وبدل چینی وبلور وآینهٔ بدون قاب وجام پنجره‌را از قرار صدی ٤۰ وزن با ظرف معین میکنند.

۲ — برای سایر امتعه اعمّ از اینکه در صندوق یا در پیپ باشد بیست در صد،

۳ — وزن ظرف سبدی یا لفّافهٔ چرمی‌را از قرار هشت در صد،

٤ — وزن حصیر وکیسه وسایر لفّافجات‌را از قرار صدی ۳ کسر میگذارند.

ولی هر گاه ظرف تمام مال‌را فرا نگرفته باشد مثل بعضی تخته بندیها که دور مال میکنند وزن آنرا از روی تعرفهٔ فوق محسوب نمیدارند.

مراکز تجارتی مهمّ که دارای گمرک است از قرار ذیل است:

در آذربایجان .... { جلفا، ساوجبلاغ، خوی، اورمیه، تبریز }

در ساحل بحر خزر.. { آستارا، انزلی (گیلان)، مشهدسر (مازندران)، بندرجز (استراباد) }

در خراسان .... { قوچان، باجگیران، مشهد }

ساحل خلیج فارس .. { بوشهر، لنگه، بندر عبّاس }

در خوزستان...... { محمّره، ناصری }

در کرمانشاهان ..... { کرمانشاه، قصرشیرین }

در ذیل صورتی از بنادر مهمّ با تعیین وزن مال التّجارهٔ وارد وصادر بآن بندر ثبت میکنیم:

[جدول نمرهٔ ۲٤]

ورود وصدور مراکز مهمّ در ایت ئیل (۱۳۲۸—۱۳۲۹)

اسم بندر	واردات	صادرات	مجموع
	من	من	من
انزلی	۲٤،۷۲٦،۵۲۵	۲٤،۱۸۱،٤٦٤	٤۸،۹۰۷،۹۸۹
جلفا	۷،۸۱۸،۷۱۳	۵،۲٦٦،٦۸۸	۱۳،۰۸۵،٤۰۱
محمّره	٦،۵۰۷،۹۲۲	۲،۰۲۵،۵۸٦	۸،۵۳۳،۵۰۸
آستارا	۵،۱۰۳،۳۱۹	۵،۲۰۹،۳۵۲	۱۰،۳۱۲،٦۷۱
بوشهر	۵،۳۱٤،۱۳۱	۳،۱۹۱،۷۰٤	۸،۵۰۵،۸۳۵
کرمانشاه	٤،۱۵٦،٤۹٦	۱،۷۰۱،٤۲۰	۵،۸۵۷،۹۱٦
مشهدسر	۳،۹۷۱،۳٤۲	۱،۸۹۷،۱۲۱	۵،۸٦۸،٤٦۳
مشهد	۲،۵۳۷،۳٦۹	٦۰٦،۰۲٦	۳،۱٤۳،۳۹۵
بندرجز	۲،۹۵۱،۳۷۸	۳،۹۷۱،٦۲۹	٦،۹۲۳،۰۰۷
بندرعبّاس	۲،۷۱۲،۹۷۰	۱،۳۸٦،۰۷۹	٤،۰۹۹،۰٤۹

چنانکه گفته شد اکنون مأخذ ومبنای حقوق گمرکی که بواردات وصادرات تحمیل میشود تعرفه ایست که در ۱۱ رمضان ۱۳۲۰ (۱۳ دسامبر ۱۹۰۲) مابین دولتین ایران وروس بر قرار شده. وما در جدول ذیل حقوق مال التجارهائی را که در این رساله اسم برده شده از حیث صادر ووارد معیّن مینمائیم:

[جدول نمرهٔ ۲٥]

حقوق گمرکی

مال التجاره		حق گمرک واردات	حق گمرک صادرات	مال التجاره		حق گمرک واردات	حق گمرک صادرات
پنبه	من	آزاد	آزاد	منسوجات پنبهٔ .	من	۱,٤ قران	آزاد
میوه	من	۰,٥ قران	آزاد	قند (کله) ..	من	۰,۳ قران	»
قالی پشمی	من	۳ قران	آزاد	قند (خاکه) ..	من	۰,۲ قران	»
ابریشم (پیله)	من	آزاد	۱,۱۰ قران	طلای شمش .	از روی قیمت	٥٪	»
پوست برّه (بغدادی)	من	۱ قران	آزاد	نقرهٔ شمش ..	از روی قیمت	٥٪	»
تریاک	من	٦۰ قران	۲۰ قران	چای (سفید) .	من	۱۰ قران	»
صمغ	از روی قیمت	۱۰٪	آزاد	تخم پنبهٔ	من	۱ قران	»
پشم	من	آزاد	آزاد	پارچه پشمی ..	من	۸ قران	»
گندم	من	آزاد	۰,۲ قران	نفت	ده من	۰,۳—۰,٥ قران	»
پوست حاضر شده ..	من	۱۰۰ قران	آزاد	مس	من	۰,۱۲ قران	»
دواجات	از روی قیمت	٥٪	آزاد	نیکل	من	۰,۱۲ قران	»
کبریت	من	۰,۸ قران	آزاد	سنگهای قیمتی	از روی قیمت	۲٥٪	٥٪

عموماً حق گمرک بر صادرات تحمیل نمیشود مگر در موارد ذیل:

			واردات	صادرات
۱ — جواهرات وسنگهای قیمتی		از روی قیمت	۲٥ در صد	٥ در صد
۲ — مشروبات (غیر از شراب وعرق)...		با ظرف منی	۱۲ قران	منی ۲,۱۰ قران
۳ — شراب	کف دار	منی	٥ »	» ۰,٥ »
	بی کف	»	٤ »	» ۰,٥ »
٤ — ابریشم	پیله ولاس شانه نکرده		معاف	» ۱,۱۰ »
	لاس شانه شده وتابیده ..	منی	٤ »	» ۳ »
	کرک ابریشمی	»	٤ »	» ۳ »
٥ — نمک		ده منی	۰,۱۰ »	ده من ۱ »

کالا		واردات	صادرات
۶ — الکل		منی ۴ قران	منی ۲٫۱۰ قران
۷ — حیوانات	خر	معاف	رأسی ۱۰ »
	اسب وکرّه	»	» ۳۰ »
	شتر	»	» ۵۰ »
	قاطر	»	» ۴۰ »
	گاو وعوامل	»	» ۱۰ »
	اغنام	»	» ۱ »
	سایر حیوانات از روی قیمت ۱۰ در صد		
۸ — سیگارو توتون و تنباکو	تنباکو	منی ۳ قران	منی ۰٫۶ قران
	سیگار معمولی	» ۳ »	» ۳ »
	سایر اقسام سیگار	» ۸ »	» ۳ »
	توتون سیگار	» ۱ »	» ۳ »

۹ — بعضی مأکولات از قبیل دنبه وگوشت وحبوبات وغیره.

عایدات گمرک — عایدات گمرک سال بسال ترقّی میکند ودر عرض ۱۶ سال از ایت ئیل ۱۳۱۶ تا اود ئیل ۱۳۳۲ تقریباً چهار برابر ونیم گردیده واین مسئله‌را احصائیات گمرکی ایران مدلّل میدارد چنانکه در جدول نمرهٔ ۲۶ ملاحظه خواهد شد. از طرف دیگر نسبت مخارج اداری بعایدات کلّ هم هر سال تخفیف می یابد وما در جدول خویش ملاحظهٔ این نکته‌را هم خواهیم نمود که موجب مزید معرفت خوانندگان گردد.

جدول ذیل جدول کاملیست از عایدات گمرکی از سال ایت ئیل (۱۳۱۶–۱۳۱۷) که اوّلین سالیست که اجارهٔ گمرکات منسوخ گردیده تا آخراودئیل که چند ماهی قبل از جنگ فرنگستان باشد وترقّی عایدات‌را در سالهای مذکور بخوبی مینمایاند وآشکار میدارد که عایدات گمرکی برای دولت کم کم سر چشمهٔ ثروت مهمّی خواهد گردید. ولی افسوس که تمام عایدات گمرکی ایران در گرو روس وانگلیس است در مقابل قروض دولتی ایران بدولتین مذکور واز کلّیهٔ عایدات گمرکی سالیانه تخمیناً مبلغی معادل با ۲،۵۰۰،۰۰۰ تومان از بابت اقسام استهلاک بروس وانگلیس پرداخته میشود. واز اینقرار بقایای عایدات گمرکی سالیانهٔ دولت ایران پس از توزیع سهمی که بدولتین روس وانگلیس پرداخته میشود معادل است تقریباً با ۴ کرور ونیم تومان ولی این مبلغ نیز بنا بشرایطی که در موقع استقراض ایران از روسیه میان این دو دولت برقرار شده باید در نزد بانک روس بماند تا مدّت شش ماه وفقط پس از انقضاء مدّت شش ماه وجه مزبور بدولت ایران پرداخته میشود.

[جدول نمرهٔ ٢٦]

عایدات گمرکی

سـال	عایدات خرج در رفته	مخارج اداری	عایدات خرج در رفته	نسبت مخارج اداری بعایدات
	قران	قران	قران	
ایت ئیل ١٣١٦—١٣١٧			١٠٬٠٠٠٬٠٠٠	
تنکوز ئیل ١٣١٧—١٣١٨			١٤٬٠٦٤٬٠٠٠	
سیچقان ئیل ١٣١٨—١٣١٩			١٧٬٠٠٦٬٣٠٠	
اود ئیل ١٣١٩—١٣٢٠	٢٣٬٢٥١٬٦٠٨	٣٬٠٥٩٬٠٣٧	٢٠٬١٩٢٬٥٧٠	١٣٫١٥٠٪
بارس ئیل ١٣٢٠—١٣٢١	٢٣٬٨٩٤٬٢٦٨	٣٬٦١٣٬٩٤٦	٢٠٬٢٨٠٬٣٢١	١٥٫١٣٠٪
توشقان ئیل ١٣٢١—١٣٢٢	٣٣٬٩٠٤٬٢٤٧	٤٬٢٠٥٬٣٤٨	٢٩٬٦٩٨٬٨٩٩	١٢٫٤٠٠٪
لوی ئیل ١٣٢٢—١٣٢٣	٣١٬٦٨٩٬٤٦٠	٥٬٤٢٨٬٠٣٣	٢٦٬٢٥٦٬٤٢٧	١٧٫١٣٠٪
ئیلان ئیل ١٣٢٣—١٣٢٤	١٠٬٢٦٣٬١٠٥	٥٬٩٤٩٬٨٥٣	٢٤٬٣١٣٬٢٥١	١٩٫٠٠٠٪
یونت ئیل ١٣٢٤—١٣٢٥	٣١٬٠٦٣٬٧١٦	٥٬٩٥٩٬٥٩٦	٢٥٬١٠٤٬١٢٠	١٩٫١٨٠٪
قوی ئیل ١٣٢٥—١٣٢٦	٣٥٬٨٨٥٬٢٢٦	٥٬١٣٩٬٧١٧	٣٠٬٧٤٥٬٥٠٨	١٤٫٣٦٠٪
ییچی ئیل ١٣٢٦—١٣٢٧	٣٢٬١٢٠٬٩٣٠	٤٬٧٩١٬٢٣٠	٢٧٬٣٢٩٬٧٠٠	١٤٫٩١٠٪
تخاقوی ئیل ١٣٢٧—١٣٢٨	٣٦٬٣٤٠٬٣٢٢	٤٬٤٨٨٬٧٠٤	٣١٬٨٥١٬٦١٨	١٢٫٣٥٠٪
ایت ئیل ١٣٢٨—١٣٢٩	٣٨٬٥٤١٬٤٢٦	٤٬٥١١٬٨٨٢	٣٤٬٠٢٩٬٥٤٤	١١٫٧٠٠٪
تنکوز ئیل ١٣٢٩—١٣٣٠	٤٣٬٤١١٬٩١٦	٤٬٩١٥٬٩٨٥	٣٨٬٤٩٥٬٩٣٠	١١٫٣٢٠٪
سیچقان ئیل ١٣٣٠—١٣٣١	٤٣٬١٢٦٬١٢٥	٤٬٦٩١٬٢٤٥	٣٨٬٤٣٤٬٨٧٩	١٠٫٨٧٠٪
اود ئیل ١٣٣١—١٣٣٢	٤٧٬٤٠٢٬٩٦٣	٤٬٨٤٥٬٢١٧	٤٢٬٥٥٧٬٧٤٦	١٠٫٢٢٠٪

عایدات خالص خرج در رفتـه سال اودئیل ١٣٣١—١٣٣٢ مطابق بوده با ٤٢٬٥٥٧٬٧٤٦ قران و بمصارف ذیل رسیده است:

١ — از بابت اقسام استهلاک قرض ٣٢٬٥٠٠٬٠٠٠ منات ببانک استقراضی روس. . ٩٬٦٩٨٬٨٩٠ قران
٢ — از بابت اقسام استهلاک قرض ٦٬٠٠٠٬٠٠٠ تومان ببانک استقراضی روس. . ٦٬٥٢٤٬٥٥٩ «
٣ — از بابت اقسام استهلاک قرض معروف بقرض «چیل»(١) ببانک شاهنشاهی (انگلیس) ١٬٥٧٥٬٦٩٢ «
٤ — از بابت اقسام استهلاک قرض ١٬٢٥٠٬٠٠٠ لیره ببانک شاهنشاهی (انگلیس) ٣٬٤٦٦٬١٤٥ «
٥ — از بابت نفع مساعدهائی که مجموعاً ١٤٠٬٠٠٠ لیره میشود ببانک شاهنشاهی (انگلیس) ٥٤٣٬٤٩١ «
٦ — از بابت نفع مساعدهٔ ٢٠٠٬٠٠٠ لیره ببانک شاهنشاهی (انگلیس). . . . . ٦٦٣٬٤٤٠ «
٧ — از بابت نفع مساعدهٔ ١٠٠٬٠٠٠ لیره برای ژاندارمری فارس ببانک شاهنشاهی ٣٢٥٬٣٠٥ «
٨ — بقورخانه بتوسّط بانک استقراضی . . . . ٣٬٤٢٠٬٠٠٠ «
٩ — از بابت مقرّری محمّد علی میرزا بتوسّط بانک استقراضی . . . . ٦٥٠٬٠٠٠ «
١٠ — تادیهای متفرّقه از بابت حساب دولتی . . . . ٧٤٩٬٦٤٨ «

مجموع . . . . ٢٧٬٦١٧٬١٧٠ قران

بقیّه که عبارت بوده از ١٤٬٩٤٠٬٥٧٦ قران بخزانه داری کلّ تحویل داده شده است.

(١) Chill

[جدول نمرهٔ ٢٧]

عایدات هر یک از مراکز گمرکی ومصارف اداری آن در ایت ئیل (١٣٢٨–١٣٢٩)

اسم محل	عایدات خرج در نرفته	مخارج ومصارف اداری	عایدات خرج در رفته
	قران	قران	قران
تبریز	٦٬٤٦٩٬٧٩٩٫٩٠	٧٣١٬٨٤١٫٩٠	٥٬٧٣٧٬٩٠٨٫٠٠
آستارا	١٬٦٧٠٬٠٠٥٫٧٥	٢١٨٬١١٨٫٠٠	١٬٤٥١٬٨٨٧٫٧٥
انزلی	٧٬١٥٩٬٧٣٠٫٧٥	٤٤١٬٧٧٦٫٦٠	٦٬٧١٧٬٩٥٤٫١٥
مشهد سر	١٬٧٠٨٬٨٧٨٫٨٠	١٢١٬٣١٦٫٢٠	١٬٥٨٧٬٥٦٢٫٦٠
بندرجز	١٬٦١٠٬٣٤٦٫٥٠	١٦٩٬٤٦١٫٨٠	١٬٤٤٠٬٨٨٤٫٧٠
مشهد	٣٬٢٤٧٬٤٢٩٫٩٥	٦٩٩٬٩٤٤٫٦٥	٢٬٥٤٧٬٤٨٥٫٣٠
کرمانشاه	٣٬٢٨٦٬١٣٧٫٧٠	٤٧٢٬٧٧٠٫٤٥	٥٬٣٤٢٬٧١٧٫٩٥
بوشهر	٣٬٢٨٦٬١٣٧٫٧٠	٤٨٢٬٢٦٨٫٤٥	٢٬٨٠٣٬٨٦٩٫٢٥
بندرعباس	١٬٩٥٩٬٤٤٤٫٧٠	٢١٢٬٣٨١٫٨٠	١٬٧٤٧٬٠٦٢٫٩٠
محمره	٣٬٠٧٤٬٨٢٩٫٩٥	٢٤٣٬٤٧٤٫١٥	٢٬٨٣١٬٣٥٥٫٨٠
طهران (بستهٔ امانتی)	٢٬١٦١٬١٧٧٫٤٥	٣٩٬٩٨١٫٣٠	٢٬١٢١٬١٩٦٫١٥
مجموع	٣٨٬١٦٣٬٢٦٩٫٦٠	٣٬٨٣٣٬٤٣٥٫٠٥	٣٤٬٣٢٩٬٩٣٤٫٥٥
ادارهٔ مرکزی	٣٧٨٬١٥٧٫٠٠	٦٧٨٬٥٤٧٫٤٠	–٣٠٠٬٣٩٠٫٤٠
مجموع کل	٣٨٬٥٤١٬٤٢٦٫٦٠	٤٬٥١١٬٨٨٢٫٤٥	٣٤٬٠٢٩٬٥٤٤٫١٥

[جدول نمرهٔ ٢٨]

عایدات هر یک از مراکز گمرکی ومصارف اداری آن در اود ئیل (١٣٣١–١٣٣٢)

اسم محل	عایدات خرج در نرفته	مخارج ومصارف اداری	عایدات خرج در رفته
	قران	قران	قران
تبریز	٩٬٤٤٤٬٩٠٨٫١٥	٦٧٦٬٤٥٠٫٥٠	٨٬٧٦٨٬٤٥٧٫٦٥
آستارا	٢٬٢٤٥٬٢٢١٫٤٠	٢٥٦٬٢٠٦٫٧٥	١٬٩٨٩٬٠١٤٫٦٥
انزلی	١٠٬١٤٢٬٨٩٩٫٧٠	٥٣٤٬٤٤٣٫٨٠	٩٬٦٠٨٬٤٥٥٫٩٠
مشهدسر	٢٬٥٨٩٬٥٩٦٫٧٥	١٣٩٬١٠٤٫٥٥	٢٬٤٥٣٬٤٩٢٫٢٠
بندرجز	١٬٥٢٨٬٢٣٥٫١٥	٢٠١٬٤٣٩٫٨٥	١٬٣٢٦٬٧٩٥٫٣٠
مشهد	٥٬٠٤٧٬٢٧٤٫٣٥	٧٢٤٬٩٠٨٫٤٠	٤٬٣٢٢٬٣٦٥٫٩٥
کرمانشاه	٥٬٧٥٦٬٤٦٢٫٠٠	٥٩٦٬١٦٢٫٧٠	٥٬١٦٠٬٢٩٩٫٣٠
بوشهر	٤٬٥١١٬١٤٧٫٦٥	٦٤٦٬٢٤٧٬٤٠	٣٬٨٦٤٬٩٠٠٫٢٥
بندرعباس	٢٬١٣٩٬٤٢٣٫٤٥	٢٣٢٬٧٥٠٫١٥	١٬٩٠٦٬٥٧٤٫٢٠
محمره	٢٬٩٢١٬٠٤٩٫٨٠	٨٩٣٬٧٦٤٫٦٥	٢٬٦٢٧٬٢٧٥٫١٥
طهران (بستهٔ امانتی)	٧٨٤٬٥٣٠٫١٠	٦٤٬٦٥٩٫٩٥	٧١٩٬٨٧٠٫١٥
ادارهٔ مرکزی	٢٩٢٬٣١٤٫٤٠	٤٨٢٬٣١٤٫٤٠	١٨٩٬٧٦٤٬٦٩
مجموع	٤٧٬٤٠٢٬٩٦٣٫٨٠	٤٬٨٤٥٬٢١٧٫٧٠	٤٢٬٥٥٧٬٧٤٦٫١٠

نقشهٔ ایران
راههای ایران
علامات
راه
مرحلّه
خطّ آهن
دریای خزر
دریای عمّان
اصفهان
شیراز
هرات
سلطان‌آباد
کرمان
بندرعباس

فصل ششم

راههای ایران

اوّلاً راههائی که ایران‌را با ممالک دیگر مربوط میدارد :

از طرف شمال — از طرف شمال سه راه است :

۱ — خطّ آهنی که از قفقاز (تفلیس) میآید تا جلفا که سر حدّ مابین ایران وروسیه است واز اواخر سال ۱۳۳٤ اینخطّ تا تبریز هم امتداد داده شده واز طرف دیگر از یک سمت (مغرب) میرود تا بنادر بحر اسود (پوتی وباطوم) و از سمت دیگر (مشرق) ممتدّ میشود تا باکو در ساحل غربی دریای خزر ودریای خزررا بتوسّط رشتهٔ خطّ آهن ثانوی که از ولادیقفقاز عبور میکند با سرحدّ غربی روسیّه وخطّ آهنهائی که از روسیّهٔ باروپا میرود مربوط میسازد.

۲ — کشتیهای روسی است که از باکو منظّماً بانزلی وبنادر دیگر جنوبی دریای خزر میآیند.

۳ — خطّ آهنی است که از کراسنوودسک (۱) واقع در ساحل شرقی بحر خزر شروع شده واز قزل آرواد عبور کرده ومیرسد بعشق آباد که در سر حدّ شمال شرقی ایران وروسیّهٔ واقع شده و پس از عبور از عشق آباد میرسد بدوشک واز آنجاهم راهی بمشهد هست. واز عشق آباد با کاروان میتوان از راه قوچان ومشهد بهر کجای ایران رفت.

از طرف جنوب — راههائی که جنوب ایران‌را با خارج مربوط میدارد تماما بحری است وهمواره کشتیهای انگلیسی وآلمانی وروسی با بنادر جنوبی ایران از راه دریای‌عمّان رفت وآمد دارند.

از طرف مغرب — دو راه مهمّ هست یکی راهی که از طرزون (بندر عثمانی در ساحل جنوبی دریای سیاه) وارز روم ببایزید (سرحدّ ایران وعثمانی) میآید واز آنجا از راه خوی بتبریز واز آنجا بداخل ایران میرود. دیگری راهی است که از بصره ببغداد واز بغداد بخانقین (سرحدّ ایران وعثمانی) میآید واز آنجا از راه قصر شیرین وکرمانشاه داخل ایران میگردد.

---

(۱) Krassnowodsk

از طرف مشرق — راه مهمّ راهی است که از هرات بباجگیران (سرحدّ ایران وافغانستان) آمده واز آنجا از راه تربت حیدری بداخل ایران میرود.

ثانیاً راههای داخلهٔ تجارتی

۱ — راه طربزون-تبریز-طهران

۱ — از طربزون بتبریز

فاصله........ تقریباً ۱۸۳ فرسنگ (۱٬۱۰۰ کیلومتر). از بایزید بطهران قریب ۱۳٦ فرسنگ.
مدّت (حدّ وسط) در تابستان ٦۰ روز در زمستان ٤۵ روز.
قیمت (حدّ وسط) ۱ — برای واردات { آگر عدل باشد ۲۸٫۵ تومان هر قنطار ۷٦ منی. آگر صندوق باشد ۵ تا ٦ تومان بیشتر از قیمت عدل برای قنطار.
۲ — برای صادرات از ۸ تا ۱۰ تومان هر بار شتر ۸۰ منی.

در خاک ایران راه از خوی تا تبریز واز تبریز تا طهران درشکه رو است. از طرابزون تا تبریزرا مسافر میتواند بیست روزه با اسب طی نماید وقیمت کرایهٔ اسب ۲۵ تومان است.

۲ — از تبریز بطهران

فاصله........ تقریباً ۱۰۵ فرسنگ.
مدّت (حدّ وسط) با اسب ۲۵ تا ۳۰ روز، با شتر ٤۰ روز.

قیمت (حدّ وسط)	با قاطر واسب	۵ قران	برای هر من ۱۲۸۰ مثقالی.	
	با شتر	۳ «	برای هر من ۱۲۸۰ «	
	با گاری	۳٫۵ «	برای هر من ۱۲۸۰ «	

رویهم رفته مال التّجاره میتواند در مدّت ۲ ماه ونیم تا ۳ ماه از طربزون بطهران برسد وقیمت کرایهٔ صد من تبریز آن از ۷٫۵ تا ۸ تومان بشود.

از تبریز بطهران پستی که مسافر بگیرد ودر هر منزل اسب حاضر داشته باشد نیست ولی بعضی درشکهای شخصی هست که ده روزه مسافررا از تبریز بطهران میرساند ووجه کرایهٔ آنها عموماً ۱۰۰ تومان است. ولی اگر مسافر بخواهد زودتر بطهران برسد راه تبریز بجلفا وتفلیس وبادکوبه وانزلی ورشت وطهران ترجیح دارد: خرج این راه زیادتر از راه مستقیم تبریز بطهران نیست ومسافررا چهار پنج روزه بمقصد میرساند.

۲ – راه جلفا بتبریز

فاصله........ ۲۰ فرسخ – (۸٤ میل انگلیسی).

مدّت (حدّ وسط) { با کاروان وبا گاری ٤ روز.
با اتوموبیل مال التّجارهٔ یک روز ونیم.

قیمت (حدّ وسط) { برای واردات یک قران ونیم تا دو قران هر پنج من ونیم تبریز که یک پود است.
برای صادرات یک قران تا یک قران ونیم هر پنج من ونیم تبریز که یک پود است.

۳ – راه جلفا باورمیه از طریق خوی

۱ – از جلفا بخوی

مدّت (حدّ وسط) با کاروان ۳ روز.

قیمت .... { برای واردات ۲۰ تا ۲۵ قران برای هر بار ۷۷ من تبریز (۱٤ پود).
برای صادرات ۱۰ تا ۱۸ قران برای هر بار ۷۷ من تبریز (۱٤ پود).

۲ – از جلفا بسلماس

مدّت........ با کاروان ۵ روز.

قیمت .... { برای واردات ۳۲ تا ٤۰ قران برای بار ۷۷ من تبریز.
برای صادرات تقریباً ۲ قران برای هر ۵ من ونیم تبریز.

۳ – از جلفا باورمیه از راه صوفیان

مدّت........ با کاروان ۱۰ روز.

قیمت .... { برای واردات ۳۰ تا ۳۵ قران برای بار ۷۷ من تبریز.
برای صادرات ۲ قران ونیم تا ۳ قران برای هر ۵ من ونیم تبریز.

٤ – راه آستارا بتبریز از طریق اردبیل

۱ – آستارا باردبیل

از آستارا باردبیل راهی هست که تقریباً ۱٤ فرسخ مسافت دارد وآنرا شرکتی ایرانی ساخته وعایداتش نیز بجیب همان شرکت میرود.

راهداری برای هر بار الاغ ۱۰ شاهی وبرای بار شتر واسب وقاطر ۳ قران است.

مدّت........ ۲ روز

قیمت .... ۱ قران ونیم برای ۵ من ونیم تبریز.

۴ — آستارا بتبریز

مسافت....... تخمیناً ۲۰ فرسخ.

مدّت........ هفت روز.

قیمت .... { ۵۰ قران برای هر بار ٦٦ من تبریز (۱۲ پود). مال التّجاره با اسب از آستارا تا اردبیل وبا شتر از اردبیل تا تبریز میرود. }

۵ – راه انزلی بطهران از طریق رشت (راه شوسه است)

مسافت...... قریب ٦٤ فرسنگ است (۳۸۲ کیلومتر).

از وقتی که شرکت روسی در انزلی بندری ساخته که باستثنای اوقات طوفان کشتی تا لنگرگاه گمرک میتواند نزدیک شود رفت وآمد مال التّجاره در این بندر روز بروز در تزاید است.

راه انزلی بطهران هم کالسکه وهم اوتومبیل رو است.

شرکت راه شوسه راه داریهای ذیل‌را میگیرد:

۱ – از انزلی برشت :	از هر درشکه وکالسکهٔ چهار اسبه....	۱۰ قران
	از درشکهٔ دو اسبه.............	٤ »
	از شتر واسب وقاطر..........	۱ »
۲ – از رشت بطهران :	از درشکه وکالسکهٔ چهار اسبه.......	۵۹,۵۰ »
	از درشکهٔ دو اسبه..............	۱۳ »
	از گاری چهار اسبه.............	۷۰,۰۰ »
	از اسب وقاطر وشتر............	٤,۵۰ »
	از خر...................	۲,۷۰ »

۱ – از انزلی برشت

مسافت..... ٤ فرسنگ.

مدّت........ با درشکه ۲ ساعت ونیم تا ۳ ساعت. مال التّجاره یک روز.

قیمت .... { ادارهٔ حمل ونقل ایرانی مال‌التّجاره‌را از راه شوسه از انزلی برشت میبرد بقیمت ۰,۷۰ قران هر ۵ من ونیم تبریز (پود) در صورتیکه وزن بار بیشتر از ۸۲۵ من تبریز (۱۵ پود) نباشد و الاّ وجه کرایه بسته بقرارداد طرفین است. }

از راه آب هم از انزلی راهی هست تا پیره بازار واز پیره بازار از راه خشکی تا رشت.

مدّت........ ۲ تا ۳ روز (برای مال التّجاره).

قیمت .... بر حسب فصل وکثرت حمل ونقل مختلف است.

۲ — از رشت بطهران

مسافت....... قریب ۶۰ فرسخ.
مدّت برای مسال التجاره .... { باگاری ۱۲ روز. باکاروان ۱۴ روز.
قیمت .... باگاری وکاروان ۱۴ تومان ونیم تا ۲۰ تومان هر قنطار صد منی (خروار).

هر چه مال التجاره بیشتر جا بگیرد وجه گران‌تر است و برای یافتن چاروادار باید با دلّالها طرف شد.

از سال ۱۳۳۲ باینطرف شرکتی روسی و ایرانی برای حمل ونقل مسافر ومال التجاره با اتوموبیل از انزلی بطهران تأسیس گردیده است.

۶ — راه مشهد سر بطهران

میتوان گفت که مشهد سر بندرگاهی ندارد چونکه کشتیها در ۱۵۰۰ ذرعی ساحل لنگر میاندازند وبارگیری بتوسّط بلم میشود.

مسافت....... ۳۵ تا ۳۶ فرسنگ.
مدّت........ در تابستان ۶ تا ۸ روز.
قیمت .... خروار صد منی ۱۴ تا ۱۶ تومان.

۷ — بندر جز بطهران

بندرجز در انتهای خلیج استراباد واقع است وتردّد کشتیها در آنجا سهل‌تر از مشهد سر است. کاروان بندرجز بطهران میتواند از طرف ساری وبارفروش بطهران برود وهم میتواند بشاهرود ویا بدامغان آمده واز آنجا در جادّهٔ بزرگ مشهد وطهران افتاده و بطرف پایتخت روان شود.

مسافت....... ۵۵ فرسنگ (از راه ساری و آمل).

مدّت........ { از راه ساری ۸ روز. از راه شاهرود ۱۲ روز. از راه دامغان ۱۱ روز.

قیمت .... { از راه ساری ۱ قران وهفتصد دینار هر من تبریز. از راه شاهرود ۲ قران هر من تبریز. از راه دامغان ۲ قران هر من تبریز.

۸ – راه عشق آباد بمشهد از راه قوچان

طول کلیّهٔ این راه قریب چهل فرسخ است.

۱ – عشق آباد بقوچان

مسافت....... تقریباً ۲۰ فرسنگ (۷۶ میل).

مدّت........
- با شتر ۸ تا ۱۰ روز.
- با قاطر و اسب ۵ تا ۷ روز.
- با گاری ٤ تا ۸ روز.

قیمت ....
- با شتر در تابستان ۳ تومان ودر زمستان ۵ تومان هر خروار صد منی.
- با اسب وقاطر در تابستان ٤ تومان ودر زمستان ٦ تومان هر خروار صد منی.
- با گاری در تابستان ٤ تومان ودر زمستان ۷ تومان هر خروار صد منی.

۲ – قوچان بمشهد

مسافت....... تقریباً ۲۰ فرسنگ.

مدّت........
- با شتر ۸ تا ۱۰ روز.
- با اسب وقاطر ۵ تا ٦ روز.
- با گاری ٤ تا ۵ روز.

قیمت ....
- با شتر در تابستان ۳ تا ٤ تومان خرواری.
- با اسب وقاطر در تابستان ۳,۵ تا ٤,۵ تومان خرواری.
- با گاری در تابستان ٤ تا ٤,۵ تومان خرواری.

راه عشق آباد بمشهد در دست آقا رضای رئیس التّجار است ودرشکه وگاری وکاروان درآن تردد مینماید. صاحب امتیاز از هر شتری ۱,۷۰ قران راهداری میگیرد و مطابق امتیاز نامه از هر درشکه و گاری هم بایستی یک تومان میگرفت ولی از آنجائیکه صاحب امتیاز مواظبت لازم‌را در حفظ راه بجا نمی‌آورد حق مذکور پرداخته نمیشود.

مسافرین این راه با چهار وسیلهٔ ذیل میتوانند مسافرت نمایند:

۱ – با درشکهٔ پستی:
- از عشق آباد بباجگیران درمدّت ٦ تا ۹ ساعت بقیمت ۱۰ منات.
- از باجگیران بقوچان.. درمدّت ۱۲ تا ۱۸ ساعت بقیمت ۱۲ تا ۱۸ تومان.
- از قوچان بمشهد.... درمدّت ۲۰ تا ۲۸ ساعت بقیمت ۲۳ تا ۳۰ تومان.
- از عشق آباد بقوچان.. درمدّت ۲ روز... بقیمت ٤۰ تا ۵۰ منات.
- از عشق آباد بمشهد .. درمدّت ۳ روز... بقیمت ٤۳ تا ٦۰ تومان.

۲ – با گاری پستی: از عشق آباد بمشهد .. درمدّت ۳ تا ٦ روز بقیمت ۱۲۰۰ ۵ قران هر نفری.

۳ — درشکهٔ معمولی: { از عشق آباد بقوچان. . در مدّت ۳ تا ٤ روز. هر درشکهٔ ٤٠ تا ٥٠ منات.
از قوچان بمشهد. . . . در مدّت ٥ تا ٦ روز. هر درشکهٔ ٣٠ تا ٤٠ تومان. }

٤ — گاری معمولی: { از عشق آباد بقوچان. . در مدّت ۳ تا ٤ روز. هر نفری ١٥ تا ٢٠ قران.
از قوچان بمشهد. . . . در مدّت ٥ تا ٦ روز. هر نفری ٢٠ تا ٢٥ قران. }

حمل ونقل مال التّجاره در این راه بواسطهٔ «کمپانی حمل ونقل ایران» که مشتمل بر «کمپانی قفقاز ومرکوری» و «وُستُچنِی اُبجستوُ»[1] و «روسیسکوی اُبجستُو»[2] و «نادجا»[3] است میشود. بعلاوه بر این با چاروادار و درشکهای خصوصی نیز حمل و نقل ممکن است.

۹ — راه دوشک بمشهد

این راه عرّابه رو نیست.

مسافت. . . . . . تقریباً ٢٤ فرسخ.

مدّت. . . . . . . { با شتر ٨ تا ١٠ روز.
با قاطر واسب والاغ ٢ تا ١٠ روز.
گاری ندارد. }

قیمت . . . . . . { با شتر ٧ تا ١٠ تومان هر خروار بار.
با قاطر واسب ٦ تا ٨ تومان هر خروار بار. }

١٠ — راه قوچان بسبزوار

مسافت. . . . . . ٢٢ فرسنگ.

مدّت برای مال التّجاره. . . . { با گاری. . . ٤ تا ٥ روز.
با کاروان. . ٤ تا ٥ روز. }

قیمت برای مال التّجاره. . . . { با گاری. . . ٤ تا ٥ تومان هر خروار صد منی.
با کاروان. . ٣٥ تا ٤٥ قران هر خروار صد منی. }

١١ — نصرت آباد (سیستان) بمشهد

مسافت. . . . . . تقریباً ١٢٠ فرسخ.

مدّت. . . . . . . ٣٠ روز.

قیمت . . . . . . ٢٤ قران هر ١٢ من تبریز.

از نصرت آباد راهی هست که میرود بنوشکی وکووتا (سرحدّ افغانستان و هندوستان).

(۱) Vostdchnoïe Obchestvo (۲) Rossiskoïe Obchestvo (۳) Nadedja

۱۲ – بندر عبّاس-کرمان-یزد

۱ – بندر عبّاس بکرمان

از بندر عبّاس بکرمان سه راه هست: اوّلی از تنگه زندان دوّمی از تنگه رودان سوّمی از تنگه نوردان.
از راه تنگه زندان با شتر ۳۰ روزه وبا الاغ ۲۰ روزه مال التّجاره میرسد ومسافر میتواند دوازده روزه برسد.
از دو راه دیگر شتر ۳۰ روزه والاغ ۲۰ روزه ومسافر از ۱۴ تا ۱۵ روزه میرسد.
راه تنگه زیدان که از میان ایل افشار میگذرد خطرناک است وبهتر است دو راه دیگررا که از میان ایل رودباری میگذرد انتخاب نمود.

مسافت....... (۳۰۰ میل) که قریب ۸۰ فرسنگ میشود.
قیمت .... ۲۰ تا ۲۵ تومان هر خروار (صد من تبریز).

ولی قیمت کرایهٔ مال ومسافر بر حسب فصول ووضع راه تغییر مییابد.

۲ – بندر عبّاس بیزد

مسافت....... (۵۳۰ میل) که قریب ۱۴۰ فرسنگ میشود.
مدّت........ { با شتر ۶۰ روز. | با الاغ ۵۰ روز.
قیمت .... ۲۰ تا ۲۵ تومان هر خروار.

در تابستان قیمت بالا ودر زمستان پائین میرود.
سابقاً کاروان از راه تنگه زرگ میگذشت ومسافرتش ۴۰ روز طول میکشید ولی از آنجائیکه این راه از وسط ایلات عرب میگذشت وچندان امن بنود هشت سالی‌است که کاروان دیگر از آن راه تردّد نمینماید واز تنگه نوردان میگذرد.
مسافرین ممکن است این راه را ۲۱ روزه طی نمایند ووجه مسافرت تقریباً ۲۵ تومان است.
راه تنگه زندان که مشهور براه احمدی است کوتاه‌ترین راههاست بین بندر عبّاس ویزد واگر امنیّت برقرار شود تردّد مال التّجاره بدرجات افزون خواهد گردید وشعبهٔ از این راه هم از دشتاب بطرف سیرجان ویزد خواهد رفت ومصارف حمل ونقل خیلی تخفیف خواهد یافت.

۱۳ – بندر عبّاس بسیستان (از طریق نرماشیر)

مسافت....... ۱۵۰ تا ۱۸۰ فرسنگ است.
مدّت........ اقلاً ۳۰ روز.
قیمت .... هر باری ۱۲ تا ۱۴ تومان.

۱۴ – بندر عبّاس بمشهد (از راه رفسنجان وکرمان)

مدّت .... با شتر ۹۰ روز.
قیمت .... ۴۰ تا ۵۰ تومان هر خرواری.

۱۵ – بوشهر بطهران از راه شیراز(۱)

طول راه بوشهر بطهران ۲۰۰ فرسنگ است. بوشهر دارای لنگرگاهی نیست وکشتیها باید تقریباً در ۷ هزار ذرعی ساحل لنگر بیندازند.

کتلهـائی که در بین راه هست مانع از حمل ونقل بارهای وزین وحجیم میگردد و روز بروز از اهمیّت این راه کاسته وبر اهمیّت راه محمّره میافزاید بطوری که اغلب مال التّجارهائی که باید بطهران واصفهان برود از این راه میرود وفقط مال‌التّجارهٔ شیراز از راه بوشهر میرود.

درشکهائی که درراه طهران واصفهان تردّد مینمایند میتوانند تا آباده هم که واقع بین راه اصفهان وشیراز است بروند ولی از آباده ببوشهر حمل مال التّجاره فقط با قاطر ممکن است.

۱ – از بوشهر بشیراز

در جادّهٔ بوشهر بشیراز دو قسم حمل ونقل مال التّجاره هست: اوّلی موسوم است به «یک قاچ» ودوّمی به «دو قاچ».

یک قاچ باررا از نقطهٔ عزیمت مستقیماً تا بمحلّ مقصود میبرد.

دو قاچ باررا میبرد تا منازل بین راه وبرمیگردد بنقطهٔ اوّلیهٔ عزیمت ودوباره قسمت دیگر باررا میبرد تا همان منازل بین راهی که بارهای دفعهٔ اوّل‌را در آنجا نهاده واین بارها پس از آن حمل میشود بمحلّ مقصد. دو قاچ بنا بقرار داد تجّار بوشهر و چاروادارها منسوخ گردیده است.

مسافت....... قریب ۳۶ فرسخ (۱۳۷ میل).
مدّت........ { با ترتیب یک قاچ ۱۴ تا ۱۶ روز با قاطر و ۲۰ روز با الاغ.
با ترتیب دو قاچ ۳۰ تا ۳۵ روز. }
قیمت .... یک قاچ ۲۵ تومان برای صد من شیراز با الاغ و ۲۷ تومان با قاطر.

قیمتهای فوق قیمت مال التّجارهائی است که عدل بعدل باشد والّا یک تعرفهٔ دیگری هست که بر حسب جنس مال التّجاره از ۱۰ تا ۶۰ در صد گرانتر از قیمتهای تعرفهٔ اوّل است، مثلاً برای یکقاچ مس ۱۶ تومان، قند ۱۷ تومان، چای ۱۶ تومان، صندوقهای اسباب خرّازی ۲۲ تومان برای صد من شیراز میدهد.

---

(۱) برای تفصیل کامل و جزئیات حمل ونقل در این راه رجوع شود بکتابهای آبی وزارت خارجهٔ انگلیس در خصوص ایران در سالهای ۱۹۱۰ و ۱۹۱۱ و ۱۹۱۲ میلادی.

۲ — از شیراز باصفهان

مسافت....... قریب به ۸۲ فرسنگ (۳۱۲ میل).
مدّت........ ۱۶ تا ۲۲ روز.
قیمت .... ۲۱,۵ تا ۲۵ تومان برای هر صد من شیراز.

۳ — از اصفهان بطهران (از راه کاشان وقم)

مسافت...... قریب ٦٤ فرسنگ است (۲٤٥ میل).
مدّت........ ۱۰ تا ۲۰ روز.
قیمت .... ۱۷,۹ تا ۲۲ تومان هر صد من شیراز.

من حیث المجموع از بوشهر بطهران مال التّجاره از ۲ ماه تا ۳ ماه میرسد وقیمت کرایه ٥,٥ تا ۷,٥ تومان برای هر خروار میشود.

بعلاوهٔ کمپانی زیگلر(۱) که در بوشهر وشیراز ویزد واصفهان وطهران مأمورین دارد ادارهٔ مالکلم(۲) وقاطرچیها وچاروادارهائی هم که در کازرون ومهرنجان وبهبهان مسکن دارند متصدّی امور حمل ونقل میگردند.

۱٦ — راه محمّره باصفهان وطهران از طریق رودخانهٔ کارون

مال التّجاره باکشتی از محمّره میرود بناصری (اهواز) واز آنجا باکاروان میرود باصفهان و طهران. عمق متوسّط کارون یک ذرع و ٥ گرهاست وبرای کشتیهائی که سطح تحتانی آنها محدّب نیست تردّد در آنجا آسان است.

شرکت «لینچ وبرادران» در کارون سفلی سه کشتی بخار وهفت یلم دارد که هر کدام از ۲٤۰ تا ۳٦۰ خروار بارگیری میتواند نمود وهر هفته مابین محمّره واهواز رفت وآمد مینمایند وقیمت حمل ونقل آنها از قرار ذیل است:

۱ — برای مسافر (بدون خوراک):

	از محمّره بناصری	از ناصری بمحمّره
طبقهٔ اوّل.........	٦ تومان	٥ تومان
طبقهٔ دوّم.........	٤ »	۳ »
سطحه..........	۱,٤ »	۱,۲ »

(۱) Ziegler et Co. (۲) Malcolm et Co.

۲ – برای مال التّجاره :

۱ – از محمّره بناصری :

عدل	۴۰ قران هر سه خرواری (یک تن) .
شکر	۳ قران هر عدل .
قند	۲,۲۰ قران هر عدل .

۲ – از ناصری بمحمّره :

مال التّجارهای مختلفه	۵ قران هر صد حقّه که تقریباً ۴۷ من تبریز است .
حبوبات	۳۰ قران هر «تغاری» که قریب چهار خروار است .
تریاک	۱۰ قران هر صندوق .

شرکت ناصری ایرانیان در کارون دارای یک کشتی بخاری است که ۲۴۰ خروار گنجایش دارد و ۵ بلم که هر کدام از ۱۰۰ تا ۱۵۰ خروار گنجایش دارد . کشتی بخاری اقلاً درماه دو بار مسافرت رفت و برگشت مینماید .

قیمت حمل ونقل با این کشتی از قرار ذیل است :

۱ – برای مسافر (بدون خوراک) :

	از محمّره بناصری	از ناصری بمحمّره
طبقهٔ اوّل	۶ تومان	۵ تومان
طبقهٔ دوّم	۴ «	۳ «
سطحه	۱,۴ «	۱,۲ «

۲ – برای مال التّجاره :

مال التّجارهٔ مختلفه	۵ قران هر صد حقّه که قریب ۴۷ من تبریز است .
حبوبات	۳۴ قران هر «تغار» که قریب ۴ خروار است .
تریاک	۱۰ قران هر صندوق .

در ظرف سال اودئیل (۱۳۳۱–۱۳۳۲) شرکت ناصری ۴۰۰۰، و کمپانی لینچ ۹۴۰، ۵ مسافر حمل کرده اند .

از چند سال باینطرف شرکتی هم با سم شرکت وُنکهوس (۱) برای کشتی رانی در کارون تأسیس شده ودارای ۲ کشتی بخار وهشت بلم است که هر کدام از ۳۰۰ تا ۳۳۰ خروار بارگیری دارد و در ماه سه مرتبه مسافرت رفت وبرگشت مینماید وفرقی که با کشتیهای شرکتهای دیگر دارد این است که مسافر در ازای ۲ تومان میتواند خوراک هم داشته باشد .

---

(۱) Wonckhaus

۱ — از محمره باهواز (از طریق کارون)

مسافت....... قریب به ۳۲ فرسخ (۱۲۰ میل)، از راه خشکی ۲۱ فرسنگ است.
مدت........ برای رفتن ۲ روز برای مراجعت یک روز.

کشتی رانی در کارون علیا

شرکت «لینچ» در کارون علیا یک کشتی بخاری موسوم به «شوشن» دارد که ۱۲۰ خروار بارگیری میتواند ولی منحصر بمسافر است و تا شلیلی که در یک فرسنگی شوشتر واقع است میرود وحد وسط مسافرت او تا محل مذکور و مراجعت باهواز در ماه سه بار است.

قیمت	۱ — برای مسافر:	از اهواز تا شلیله	از شلیله باهواز
	طبقهٔ اول....	۳ تومان	۲۰ قران.
	سطحه.......	۰٫۸ تومان	۷ قران.
	۲ — برای مال التجاره:		
	۳ قران ونیم برای هر حقه که قریب ۴۷ من تبریز میباشد.		

شرکت ناصری هم در کارون علیا دارای یک کشتی بخاری است که قریب ۱۰۰ خروار بارگیری دارد وهر ماهی اقلاً دو بار خط مذکوررا سیر مینماید.

قیمت حمل ونقل با این کشتی بعینه مثل همان کشتی «شوشان» است.

دو شرکت مزبور علاوه براین دو کشتی بخار دارای چند کشتی بارکش نیز هستند.

در مقابل ناصری رودخانه چندین نشیب دارد که در عرض یک ثلث فرسخی مانع از عبور ومرور سفاین میگردد لهذا شرکت ناصری در ساحل یک خط آهنی ایجاد نموده که ناصری‌را با اهواز مربوط مینماید و واگونهای کوچک اسبی در روی آن رفت وامد نموده مال‌التجاره را از قرار هر سه خرواری ٤ قران حمل ونقل مینماید.

۲ — از اهواز باصفهان

مسافت بین اهواز واصفهان تقریباً ۷۰ فرسنک است (۴۳۱ کیلومتر). شرکای صاحب راه بعنوان راه داری در سرپل «گذربلوکات» که مشهور به «پل‌شلو» است ٥ قران از هر قاطری میگیرند.

برای حمل ونقل اغلب قاطر بکار میرود والاغ وشتررا فقط در زمستان وبهار میتوان بکار برد چونکه در تابستان علف ویونجه در این راه خیلی کم بدست میآید.

وزن صندوقهائی که فرستاده میشود باید از ۲۰ تا ۲۵ من تبریز وحجم آنها از یک ذرع طول و ۱۱ گره عرض وعمق تجاوز ننماید.

نرخ حمل ونقل از قرار ذیل است:

۱ – از اهواز باصفهان: { با الاغ هر من شاه ۴,۵ قران
با قاطرو شتر من شاه ۶,۶ قران }

۲ – از اصفهان باهواز: با الاغ وقاطر وشتر هر من شاهی ۳ قران.

برای مسافر کرایهٔ یک قاطر ۱۲ تا ۱۵ تومان است.

مدّت........ از ۲۰ تا ۲۵ روز بر حسب فصول.

۳ – از اصفهان بطهران (از راه کاشان وقم).

مسافت....... ۶۹ فرسنگ است (۴۵۲ کیلومتر).

مدّت........ ۱۵ تا ۲۰ روز بر حسب فصول.

قیمت .... ۳,۵ قران تا ۴ قران هر من شاه.

ممکن است از محمّره بطهران مال التّجاره در دو ماه برسد وروبهمرفته کرایهٔ هر خروار ۵۵ تا ۶۵ تومان بشود. کمپانی لینچ وبرادران دراین راه متصدّی حمل ونقل میگردد ومال‌التّجاره‌را از خطرات وتلفات راه از قرار ۱۸ منی (۱۰۰ لیور) تقریباً بدو لیره ونیم انگلیسی تأمین مینماید وفقط اثاث البیت وجام شیشه‌را تأمین نمینماید.

۱۷ – راه بغداد بطهران از طریق کرمانشاه

مال التّجاره با کشتی از محمّره میآید ببغداد وباکاروان از بغداد میرود بکرمانشاه وبطهران.

مسافت بین بغداد و طهران تقریباً ۱۳۳ فرسنگ (۸۰۰ کیلومتر) است ومسافت بین بصره و بغداد از راه دجله تقریباً ۱۳۶ فرسنگ (۸۲۰ کیلومتر) است.

۱ – از محمّره ببصره واز بصره ببغداد

مدّت........ از ۲ تا ۸ ساعت از محمّره ببصره و ۵ روز از بصره ببغداد (مراجعت ۳ روز ونیم).

قیمت .... ۵۵ قران (۲۰ شلینگ) برای هر تُن وزن یا اندازه (۳۳۵ من).

ولی از آنجائی که در بصره اغلب بمناسبت تأخیر کشتی مال التّجاره مدّتی متنظر میشود مدّت معمول سیر مال التّجاره‌را از محمّره ببغداد باید ۱۴ روز حساب نمود.

روبهمرفته دو ماه طول میکشد تا مال التّجاره از محمّره از راه بغداد وکرمانشاه بطهران برسد ووجه کرایه هر خروار (صد من تبریز) را از ۵۵ تا ۶۰ تومان باید حساب نمود

۱ — در روی شط العرب تا بصره مال التجاره‌را کشتیهای بخاری «شرکت هند انگلیس»[1] و «شرکت انگلیس و الجزیره»[2] و «خط هامبورگ و آمریکا»[3] وغیره حمل میکنند.

۲ — در دجله از بصره تا بغداد کشتیهای عثمانی «ادارهٔ نهریه» هستند که هفتهٔ سه مرتبه حرکت میکنند وکشتیهای کمپانی انگلیسی «فرات ودجلهٔ کمپانی لینچ» که هر ماهی شش بار حرکت مینمایند.

تجارتخانهٔ «برک پوتمان وکمپانی»[4] در بغداد متصدّی حمل ونقل مال التجاره بایران واروپا میگردد.

۲ — از بغداد بکرمانشاه (از راه قصرشیرین)

مسافت	تقریباً ۵۰ فرسنگ.
مدّت	۱۳ روز (۶ روز از بغداد بقصر و ۷ روز از قصر بکرمانشاه).
قیمت	هربار پنجاه منی قریب ۱۱,۳ تومان (۱۲ مجیدیّه). هرمنی ۲ قران و ۲۰۰ دینار. گاهی در مواقع فوق‌العاده قیمت کرایه ترقّی میکند ومیرسد به ۲۲,۶ تومان (۲۴ مجیدیّه) برای ۵۰ من.

۳ — از کرمانشاه بطهران

مسافت......	قریب ۸۰ فرسخ (۳۳۰ میل).
مدّت	۲۰ تا ۲۵ روز.
قیمت	باگاری خرواری از ۲۰ تا ۲۲ تومان وباری از ۱۰ تا ۱۳ تومان.

راههای مزبور فقط از نقطهٔ نظر تجارت وحمل ونقل مال التجاره نوشته شده والّا برای مسافر وسیّاح اکنون تقریباً در تمام راههائی که ذکر شد دلیجان ودرشکه وکالسکهای پستی وغیره هست که رویهمرفته سه بار تند تر از کاروان مسافررا بنقطهٔ مقصود میرساند وبعلاوه چند رشته راه شوسه هم از چند سال باین طرف ساخته شده:

۱ — از انزلی بطهران از راه رشت وقزوین و از قزوین بهمدان

۲ — از طهران بقم و سلطان آباد

۳ — راه بختیاری (محمّره وشوشتر واصفهان).

و ما در فصول آتیه در این مقوله صحبت خواهیم داشت.

---

(1) British India Co.
(2) Anglo-Algerian Co.
(3) Hamburg Amerika Linie
(4) Berk Puttman und Co.

فصل هفتم

وسایل حمل مال التّجاره از اروپا بایران وبر عکس

بهترین راه حمل مال التّجاره از اروپا بایران (باستثنای نقاط جنوبی ایران) روسیّه است وتا حوالی سال ۱۳۰۰ هم مال التّجاره از همین راه بایران میآمد ویا از ایران باروپا میرفت. ولی در آن تاریخ دولت روسیّه عبور مال التّجاره (ترانزیت) را از خاک خود منع نمود واگر مال التّجارهٔ میخواست بایران برود مجبور بود یک دفعه در روسیّه گمرک بدهد ویک دفعه هم در ایران. ووجه این دو گمرک تقریباً پانزده در صد مال التّجاره بود وقیمت مال التّجارهٔ که بایران میرسید از این بابت بسیار گران میشد ومشتری پیدا نمینمود. لهذا وسائل حمل مال التّجاره از اروپا بایران واز ایران باروپا تغییر نمود: یکی اینکه راهی از طربزون (ساحل جنوبی بحر اسود) بایالت آذربایجان باز شد ومال التّجاره باکشتی میآمد تا طربزون واز آنجا با قاطر وکاروان میرفت بآذربایجان. وراه دیگر آنکه چون دولت روسیّه عبور بستهای امانتیرا از خاک روسیّه غدغن ننموده بود مال التّجاره بطرز بستهٔ امانتی از اروپا بایران واز ایران باروپا فرستاده میشد وهنوز هم همین شیوه معمول است ودر صفحات بعد در خصوص شرایط ارسال بستهای امانتی مفصّلاً معلومات خودرا بنظر خوانندگان میرسانیم.

قیمت مال التّجارهٔ که در سال اود ئیل (۱۳۳۱–۱۳۳۲) با بستهٔ امانتی بایران وارد شده معادل است با ۴٬۲۳۰٬۴۳۷,۴ تومان و درسال قبل از آن که سیچقان ئیل باشد عبارت از ۳٬۱۱۱٬۲۰۳,۷ تومان بوده است.

شرایط ارسال بستهای امانتی (کُلی پستال)

ایران بستهائیرا که وزنشان بیشتر از ۵ کیلوگرم (یکمن وسه چهاریک و ۲ سیرویک مثقال ویک نخود) باشد ویا قیمتشان بنا باظهار فرستنده بیشتر از ۵۰۰ فرانک باشد قبول نمینماید.

ارسال بسته از راه روسیّه واز راه هند (انگلستان) وبرای بعضی از بنادر خلیج فارس بتوسّط جهازات آلمانی ممکن است.

بمناسبت مشکلات حمل ونقل در داخل ایران وبمناسبت نرخ گران تعرفهای ایران بعضی راهها برای ارسال بستهای امانتی اقرب بصواب ونفع است چنانکه در ذیل دیده میشود:

۱ — از راه روسیّه بستهائی که راجع بنقاط مرکزی وشمالی است

۲ — از راه هند (انگلیس) بستهائی که راجع بنقاط جنوبی وجنوب شرقی است

۳ — از راه آلمان وجهازات آلمانی بستهائی که راجع بنقاط ذیل خلیج فارس است: بندر عبّاس، لنگه، بوشهر، محمّره.

۱ — ترتیب ارسال بستهٔ امانتی از راه روسیّه

بستهای امانتی معمولی وبستهائی که قیمتشان قید شده فقط برای بنادری که در ذیل قید شده قبول میشوند. بتهٔ ارسال وعنوان روی بسته باید حتماً متضمّن طریقی باشد که در مقابل هر یک از بنادر تجارتی ایران نوشته شده.

صورت بنادر ایران که بستهٔ امانتی قبول منمایند وراههای روسیّه که بسته باید از آنجا بگذرد:

بنادر تجارتی ایران	راههای روسیه
آستارا	بادکوبه-آستارا
باجگیران	بادکوبه-گودان
بندر جز	بادکوبه-بندرجز
جلفا	جلفا
انزلی	بادکوبه
مشهد سر	بادکوبه-مشهد سر

معهذا بستهٔ امانتی بجاهای دیگر ایران نیز ممکن است برود ولی بشرطی که بعنوان «پست رستانت»(۱) باشد ویکی از بنادر مذکور که قبول بستهٔ امانتی منمایند فرستاده شده باشد در این صورت از بندر مزبور یک ورقهٔ اطّلاعی بطرف فرستاده میشود که مشتمل است بر رسید بستهٔ امانتی باسم او وطرف میتواند بتوسّط مأمور ویا وکیل خود بستهرا دریافت دارد ویا آنکه اجازه بدهد که بستهٔ امانتی بتوسّط پست و با ترتیب حمل ونقل معمول در داخلهٔ ایران بعنوان او فرستاده شود ودر این صورت مخارج حمل ونقل بعهدهٔ اوست.

دستور برای نوشتن عنوان در صورت مذکورهٔ در فوق:

۱ — آقای فلان-همدان «پست رستانت»-انزلی (ایران) از طریق روسیّه (بادکوبه).

۲ — آقای فلان-اورمیه «پست رستانت»-جلفا (ایران) از طریق روسیّه (جلفا).

(۱) «Poste restante» مقصود از این لفظ خود ادارهٔ پستخانه است.

۱ — بستهائی که به: آمر - جلفا - تبریز - خوی - سلماس - اورمیه - مراغه - مرند - ساوجبلاغ ونقاط دیگر ایالت آذربایجان فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت جلفا باشد.

۲ — « « « «: اردبیل - آستارا - نمین فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت آستارا باشد.

۳ — « « « «: انزلی - رشت - قزوین - زنجان - طهران - قم - همدان - سلطان آباد - کاشان - یزد - اصفهان - کرمانشاه - سنندج فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت انزلی باشد.

٤ — « « « «: ساری - بارفروش - مشهدسر - آمل - مازندران فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت مشهد سر باشد.

٥ — « « « «: استراباد - بندرجز - شاهرود - سمنان فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت بندرجز باشد.

٦ — « « « «: قوچان - مشهد - تربت حیدری - نیشابور - سبزوار - سرخس - بجنورد - درگز ونقاط شمالی وشرقی خراسان فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت باجگیران باشد.

۲ – ترتیب ارسال بستهٔ امانتی از راه هندوستان

۱ — از فرانسه با کشتیهای «مسازری ماریتیم»(۱).

۲ — از ایتالیا وطریق هند: حرکت از برندیزی بندر ایتالیائی.

حرکت از برندیزی(۲) هر یکشنبه با کشتیهای انگلیسی «شرکت شبه جزیرهٔ و شرقی(۳)». مدّت سیر دریا از ۱۸ تا ۲۳ روز است.

کشتیهای ایتالیائی هم هفدهم هر ماه فرنگی حرکت میکنند.

ادارهٔ پست هند بستهای امانتی را که قیمتشان قید شده برای ایران قبول نمیکند و فقط بستهای امانتی معمولی را که قیمتشان قید نشده قبول مینماید و برحسب میل فرستنده بهریک از نقاط ایران که در ذیل مذکور است میفرستد: ملک سیاه کوه، بوشهر، محمّره، لنگه، بندر عبّاس وجاسک. وبرای نقاط دیگر ایران پست ایران قیمت حمل را از صاحب بسته میگیرد وعنوان بسته هم باید از روی دستور ذیل باشد:

ادارهٔ پست خانهٔ ایران در بوشهر (از طریق بمبئی).

بفلان در فلان محل برسانند.

۳ – ترتیب ارسال بستهٔ امانتی از راه آلمان (از طریق هامبورگ)

حرکت ماهی یک دفعه.

کشتیهای آلمانی(٤) که بخلیج فارس میروند بستهائی را که ببندرعبّاس، لنگه، بوشهر، محمّره، میرود قبول مینمایند اعمّ از آنکه بستهٔ معمولی باشد ویا آنکه قیمتش نیز قید شده باشد. ادارهٔ پست در

Peninsular and oriental Comp. (۳) Brindisy (۲) Messageries Maritimes (۱)
Hamburg-Amerika Linie (٤)

شهرهای برم و هامبورگ و مونیخ فقط بستهای امانی‌را که قیمتشان بیشتر از ۵۰۰ فرانک نباشد قبول میکند ووزن بستهٔ که با کشتیهای آلمانی فرستاده میشود بایدبیش از ۵ کیلوگرم (یک من وسه چهار یک و دوسیر) نباشد.

وما در دو جدول ذیل صورتی از نرخ ارسال بسته از راه شمال و جنوب بایران میدهیم:

[جدول نمرهٔ ۲۹]

نرخ ارسال بستهٔ امانتی از طریق روسیّه

وبنادر انزلی، آستارا، مشهد سر، بندر جز

ممالک (مقصد ومصدر)	قران				فرانک		
	حمل		بیمه برای ۳۰۰ فرانک		حمل		بیمه برای ۳۰۰ فرانک
	قران	دینار	قران	دینار	فرانک	سانتیم	سانتیم
آلمان	۷	۱۵۰	—	۶۵۰	۲	۷۵	۲۵
انگلیس	۱۰	۴۰۰	۱	۵۰	۴	—	۴۵
اتریش هنگری	۷	۱۵۰	—	۶۵۰	۲	۷۵	۲۵
بلژیک	۸	۴۵۰	—	۸۰۰	۳	۲۵	۳۰
مصر	۱۰	۴۰۰	۱	۵۰	۴	—	۴۰
ایالات متّحدهٔ امریکا	۱۴	۶۰۰	۲	۵۰	۵	۶۵	۹۵
فرانسه	۸	۴۵۰	—	۸۰۰	۳	۲۵	۳۰
هند { بمبئی وکراچی	۱۱	۵۰	—	۹۰۰	۴	۲۵	۳۵
هند { کلکته و مدرس ورنگون	۱۲	۳۵۰	—	۹۰۰	۴	۷۵	۳۵
ایتالی	۹	۷۵۰	—	۸۰۰	۳	۵۰	۳۰
ژاپن	۱۴	۳۰۰	۱	۵۰	۵	۵۰	۴۰
هلاند	۹	۴۵۰	—	۸۰۰	۳	۲۵	۳۰
رومانی	۷	۸۰۰	۱	۶۵۰	۳	—	۲۵
روسیه { روسیهٔ اروپا وقفقاز	۳	۹۰۰	—	۳۰۰	۱	۵۰	۱۰
روسیه { سواحل بحر خزر	۳	۲۵۰	—	۳۰۰	۱	۲۵	۱۰
سوئد	۱۱	۵۰	—	۸۰۰	۴	۲۵	۳۰
سویس	۸	۴۵۰	—	۸۰۰	۳	۲۵	۳۰
عثمانی با پست عثمانی { آسیای عثمانی	۱۰	۴۰۰	—	۹۰۰	۴	—	۳۵
عثمانی با پست عثمانی { اروپای عثمانی	۱۱	۷۰۰	—	۹۰۰	۴	۵۰	۳۵

نرخ مرقوم در جدول ذیل نرخ بستهائی است که از فرانسه فرستاده شود و بستهائی هم که از آلمان و بلژیک وسویس واتریش وانگلیس وایتالی وهلاند وعثمانی فرستاده میشود تقریباً نرخشان همان است.

[جدول نمرهٔ ۳۰]

نرخ ارسال بستهٔ اماناتی از خارجه بایران (از راه جنوب)

راه	محلّ مقصد	نرخ حمل و نقل		نرخ بیمه برای ۳۰۰ فرانک
		وزن	فرانک	فرانک
راه آلمان و کشتی آللاف	بندر عبّاس بوشهر لنگه محمّره	تا یک کیلوگرم	۲,۸۰	۰,۲۵
		از یک تا ۵ کیلوگرم	۳,۲۰	
راه هند...................	بنادر جنوب	۵ کیلوگرم یا کمتر	۲,۷۵	ندارد
راه مارسیل و کشتیهای فرانسوی و هندی	بنادر ایران از راه کوه ملک سیاه	۵ کیلوگرم یا کمتر	۳,۷۵	ندارد
راه ایتالیا................	بنادر ایران از راه ملک سیاه کوه	۵ کیلوگرم یا کمتر	٤,۷۵	ندارد

کشتی رانی در بحر خزر و خلیج فارس

۱ — کشتی رانی در خلیج فارس:

در خلیج فارس در زیر بیرق ایران فقط یک کشتی مال التجارهٔ هست ولی قایقهای بزرگ «بقّلَه» که از ۱۰۰ تا ۹۰۰ خروار بارگیر دارد متعدّد هستند ومال التّجاره‌را از بمبیٔ بایران واز ایران ببمبئی وجزایر مالابار و سواحل زنگبار حمل میکنند وقایقهای کوچکتری هم هست «بقّره» که اغلب کمتر از ۶۰ خروار گنجایش بارگیری دارد وبرای حمل ونقل وصید مروارید در سواحل خلیج فارس وبحر عمان استعمال میشود واز روی تخمین میتوان گفت که بنادر کوچک مانند: هندیان، زیدین، دیلم، ریگ، کنگان، طاهری، قشم، هرمز وغیره اقلّاً صد بقله وچندین صد بَقره دارند.

عمدهٔ حمل و نقل مال التّجاره در خلیج فارس با کشتیهای انگلیسی است وتا پیش از ۱۳۲٤ در خلیج فارس کشتی آلمانی نبود ولی از آن تاریخ ببعد کشتیهای دولت مزبوره بنای رفت وآمدرا گذاشتند ودر همان سال اوّل بارگیری آنها تقریباً باندازهٔ مجموع تمام کشتیهای ملل دیگر (عثمانی، روس، عرب، فرانسه) بدو باستثنای انگلیس ودر سالهای اخیر از مجموع آنها هم زیادتر گردیده است.

۲ — کشتی رانی در بحر خزر — در بحر خزر کلیّهٔ کشتیها در زیر بیرق روسی است ومطابق مادّهٔ پنجم از عهدنامهٔ گلستان (۱۲۲۸) که موافق است با مادّهٔ هشتم ازعهد نامهٔ ترکمن چای (۱۲٤۳) هیچ دولتی غیر از روسیّه حقّ داشتن کشتی جنگی در بحر خزر ندارد وبواسطهٔ قانون دولتی روسی که

در هفتم شعبان ۱۲۸٦ وضع گردیده تأسیس شرکتهای کشتی رانی در بحر خزر وحتی فروختن اسهام کمپانیهای بحرخزر بخارجیهای غیر ملّت روس غدغن است.

تا سال ۱۳۲٤ صورتی از حمل ونقل کشتیهائی که ببنادر ایران تردّد مینمایند نوشته نشده بود ولی از آن ببعـد ادارهٔ گمرک ایران هر سال احصائیهٔ مفصّلی نشر میدهد. وما صورتی از حمل ونقل کشتیهائی که ببنادر خلیج فارس وبحر خزر در سال ایت ئیل ۱۳۲۸—۱۳۲۹ رفت وآمد نموده‌اند در جدول ذیل میدهیم:

[جدول نمرهٔ ۳۱]

رفت وآمد کشتیها در خلیج فارس در ایت ئیل (۱۳۲۸—۱۳۲۹)

بیرق کشتی	نوع کشتی	کشتیهای وارده			کشتیهای خارج شده		
		عدد	مجموع بارگیری	عدهٔ ملاح ومستخدم	عدد	مجموع بارگیری	ملاح ومستخدم
			تُن			تُن	
ایرانی . .	بخاری . . .	۲۷	۳‘۱۲۳	۸٤۱	۲۷	۳‘۱۲۳	۸٤۱
	شراعی . . .	۲‘۱۵٤	۵۱‘۵۳۰	۱۲‘۷۰۳	۲‘۱٦٤	۵۱‘۵۳۰	۱۲‘۷۰۳
انگلیسی	بخاری . . .	۹٤۰	۱‘۱٤۲‘۹۹۷	۷۸‘٦۰٦	۸٤۰	۱‘۱٤۲‘۹۹۷	۷۹‘٦۰٦
	شراعی . . .	۱۵٦	۸‘۸۲۵	۸۹۲	۱۵٦	۸‘۸۲۵	۸۹۲
روس . . .	بخاری . . .	۲٤	٤۷‘۱۲۹	۱‘٤۸۲	۲٤	٤۷‘۱۲۹	۱‘٤۸۷
آلمان	بخاری . . .	۵۸	۱٤۸‘۲۹۷	۳‘۰٦۹	۵۸	۱٤۸‘۲۹۷	۳‘۰٦۹
عرب . . .	شراعی . . .	۵۳۱	۱۸‘۸۳۰	٤‘۹٤۲	۵۳۱	۱۸‘۸۳۰	٤‘۹٤۲
عثمانی . .	بخاری . . .	۷	٤‘۷٦۹	۱۵۵	۷	٤‘٤٦۹	۱۵۵
	شراعی . . .	۵۹۰	۱۷‘۹۰۸	۲‘٦۹۸	۵۹۰	۱۷‘۹۰۸	۲‘٦۹۸
فرانسه . . .	شراعی . . .	۵	٤۳۰	۱۱۰	۵	٤۳۰	۱۱۰
مجموع		٤‘٤۹۲	۱‘٤٤۳‘۸۳۸	۱۰۵‘٤۹۸	٤‘٤۹۲	۱‘٤٤۳‘۸۳۸	۱۰۵‘٤۹۸

در اود ئیل (۱۳۳۱—۱۳۳۲) مجموع کشتیهای بخاری وشراعی که ببنادر خلیج فارس وارد شده ٤۰۵۱ بوده ولی از این عدّه ۱۲۱۱ آن بخاری است در صورتیکه در ایت‌ئیل (۱۳۲۸—۱۳۲۹) عدّهٔ کشتی بخاری که ببنادر جنوب وارد شده بود ۱۰۵٦ بوده و نکتهٔ که قابل اهمیّت است این است که در ایت ئیل عدّهٔ کشتیهای بخاری آلمانی که ببنادر خلیج فارس وارد شده بود ۵۸ بوده و در اود ئیل ۱٤۷ یعنی در ظرف دو سال دو برابر ونیم گردیده است.

مجموع کشتیهائی که دراود ئیل ببنا در بحرخزر وارد شده اند ۳٦۰۸ است و از این عدّه ۱۹۰۷ آن بخاری وبقیه شراعی بوده است.

[جدول نمرهٔ ۳۲]

رفت وآمد کشتیهای روسی در بنادر بحر خزر در ایت ئیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)

نوع کشتی	وارد ببنادر			خارج از بنادر		
	عدّه	مجموع بارگیری	ملاح ومستخدم	عدّه	مجموع بارگیری	ملاح ومستخدم
		تن			تن	
کشتیهای بخاری	۲٬۱۷۱	۸۰۳٬۱۷۵	۵۲٬۴۴۳	۲٬۱۶۹	۸۰۰٬۴۰۳	۵۲٬۰۰۸
کشتیهای شراعی..........	۵۸۴	$۱۵٬۲۴۵\frac{۳}{۴}$	۲٬۸۳۴	۵۸۲	$۱۵٬۳۸۰\frac{۳}{۴}$	۲٬۸۲۴
مجموع ...	۲٬۷۵۵	$۸۱۸٬۴۲۰\frac{۳}{۴}$	۵۵٬۲۷۷	۲٬۷۵۱	$۸۱۵٬۷۸۳\frac{۳}{۴}$	۵۴٬۸۳۲

دو سه کشتی شراعی کوچک نیز در دریاچهٔ اورمیه تردّد مینمایند و سالیانه تقریباً به ۱۰۰۰ تومان (۲۰۵ لیرهٔ انگلیس) بامتیاز داده شده است وهفتهٔ سه بار یک کشتی که ۶۰۰ خروار بارگیری میتواند از خانیان حرکت نموده وبگرمخانه که در ساحل مقابل است میرود. قیمت طبقهٔ اوّل ۲۵ قران، طبقهٔ دوّم ۲۰ قران، سطحه ۱۰ قران وهرخروار مال التّجاره ۲۰ قران است.

علاوه بر خلیج فارس و بحرخزر و دریاچهٔ اورمیه شطّ العرب هم تا محمّره قابل کشتی رانی است وکشتیهای بزرگ هم در آنجا میتوانند تردّد نمایند.

درکارون فقط کشتیهائی که صفحهٔ تحتانی آنها مسطّح باشد میتوانند از محمّره تا ناصری واز اهواز تا شلیله (تقریباً دو فرسخی شوشتر) رفت و آمد نمایند.

رودخانهای دیگر ایران از حیث کشتی رانی دارای اهمیّتی نیستند و فقط رود گرگان که از جبال خراسان جاری است ووارد خلیج استراباد میشود ورود اترک که قسمت سفلای آن از ملتقای رود سومبار سرحدّ دولت ایران با ترکستان روس است ورود بابل در مازندران و سفید رود وررودبار و شمخاله وخومان رود در گیلان در مسافت قلیلی قابل سفینه رانی برای حمل ونقل بارهائی که بسیار سنگین نباشد میباشند.

صورت شرکتهای بحریّهٔ که کشتیهای آنها با بنادر خلیج فارس رفت وآمد دارند

۱ – کمپانی کشتی رانی جهازات هند انگلیسی[۱] (مرکز بمبئی):

۱ – کشتیهای سریع[۲] مستقیم جاپاری از بمبئی ببصره: هر هفته یک بار در رفت وبرگشت در بوشهر و محمّره توقّف مینمایند و ندرةً بارقبول میکنند.

(۱) British India Steam Navigation Co. (۲) Fast mails

۲ ـ کشتیهای غیر مستقیم[1] از بنادری که کشتیهای جاباری از آنجا عبور نمینماید گذشته و بار داده ومیگیرد.

وقتیکه بار خیلی زیاد در بنادر باشد یک کشتی فوق العاده[2] هم برکشتیهای فوق افزوده میشود چنانکه در سال اود ئیل سه کشتی فوق العاده ببنادر خلیج فارس آمده است.

۲ ـ کمپانی کشتی رانی جهازات خلیج فارس[3] (مرکز بمبئی):

بطور غیرمنظم سالیانه ٥ تا ٦ کشتی این کمپانی حرکت مینماید ودر موقع لزوم بیشتر.

این کشتیها چه در وقت رفتن وچه در وقت برگشتن در بندرهای بندرعباس، لنگه، بوشهر ومحمره توقف مینماید.

۳ ـ کمپانی خط هامبورگ وامریکا[4] (مرکز خلیج هامبورگ):

کشتیهای این کمپانی هرماه منظماً از هامبورگ حرکت نموده ودر بنادر بندر عباس، لنگه، بوشهر ومحمره ایست مینماید ودر تمام این بنادر در وقت رفت و برگشت بارگیری مینماید جزدر لنگه وبندر عباس که در آنجا کشتیهای مزبور در وقت برگشتن بارگیریشان چندان منظم نیست.

٤ ـ کمپانی بحری جهازات انگلیس والجزایر[5] (مرکز خلیج لندن):

عموماً یک کشتی ماهانه حرکت مینماید و در بندرعباس و بوشهر ومحمره وگاهی‌هم در لنگه برای بارگیری ایست مینماید.

٥ ـ کمپانی روسی کشتی رانی وتجارت (مرکز ادسا):

کشتیهای این کمپانی چهار بار در سال حرکت کرده ومنظماً در بندرهای بندرعباس، لنگه، بوشهر ومحمره ایست مینمایند.

٦ ـ باکنل و برادران[6] (مرکز لندن):

تقریباً در سال هشت بار کشتیهای بوکنال وبرادران بطور غیر منظم بخلیج فارس میآیند وچه در وقت رفتن وچه در وقت برگشتن در بنادر بوشهر، بندرعباس ومحمره ایست مینمایند.

۷ ـ کمپانی جهازات عرب[7] (مرکز بمبئی):

کشتیهای این کمپانی بطور غیر منظم با بنادر بندر عباس، لنگه، بوشهر ومحمره رفت وآمد دارند.

۸ ـ اندرو وَیروشرکاه[8] (مرکز لندن):

کشتیهای این شرکت هم بطور غیر منظم تنهاببوشهر میآیند (در سال اودئیل سه بار).

---

(۱) Slow mails (۲) Extra mails (۳) Persian Golf Steam ship Navigation Co.
(٤) Hamburg Amerika Linie (٥) The Anglo-Algerias Steam ship Co. (٦) Bucknall Brothers
(۷) The Arab steamers Limited Co. (۸) Andrew Weir & Co.

۹ – لینچ و برادران[1]:

این کشتیها باستثنای یکشنبهٔ هر روز بطور منظم بین محمّره وبصره در رفت وآمد هستند و مسافر میبرند و میآورند.

حرکت از بصره: دو ساعت بعد از ظهر.

حرکت از محمّره: ساعت ۸ فرنگی صبح.

قیمت جا برای هر نفری ٤ قران است.

۱۰ – شرکت مسعودی آقا جعفر:

هر روز باستثنای جمعه بین محمّره و بصره.

حرکت از بصره: ساعت ۹ صبح.

حرکت از محمّره: ۲ ساعت ونیم بعد از ظهر.

قیمت جا برای هر نفری ٤ قران است.

۱۱ – شرکت کشتی‌رانی ناصری:

کشتیهای این شرکت که عدداً ۱۸ میباشد منظماً بین بوشهر وجدّه در رفت وآمد هستند.

---

(۱) Lynch Brothers

فصل هشتم

معادن ایران

چنانکه دیده خواهد شد ایران دارای معادن بسیاری است وتقریباً بنسبتهای مختلف همه گونه مواد معدنی در زمین ایران یافت میشود. دکتور پلاک(۱) اتریشی که در سنهٔ ۱۲۶۸ بایران آمده وطبیب مخصوص ناصرالدین شاه و معلم طب در دار الخلافهٔ طهران گردید (مدرسهٔ دار الفنون در یکشنبه پنجم ربیع الأول همین سال افتتاح شد) درکتاب خود موسوم به «ایران: مملکت واهالی آن»(۲) که در سال ۱۲۸۲ بطبع رسیده مینویسد که کمتر مملکتی در دنیا هست که از حیث معادن وفلزّ بتواند با ایران برابری کند. فقط بملاحظهٔ بی نظمی واغتشاش دائمی مملکت ومخصوصاً بملاحظهٔ فقدان راه حمل ونقل موادّ معدنی و موادّ لازمهٔ معدن کاری تا بحال کمتر در صدد بکار انداختن معادن ایران افتاده‌اند ومعلوم است که اگر مملکت دارای رشتهای خطّ آهن گردد وراههائی ساخته شود که با وقت کم وزحمت و مصارف اندک بتوان موادّ لازمهٔ معدن کاری را بمحلّ معدن وموادّ معدنی خارج شده‌را بنقاط لازم حمل ونقل نمود مملکت ایران از این راه میتواند ترقّیات زیاد نموده ومنافع بیشمار ببرد.

معادنی که در ایران وجود دارد از قرار ذیل است:

مس، آهن، زغال سنگ، سرب، روی، نیکل، زاج، جیوه، املاح، نقره و طلای سفید. ولی عجالةً معادن نفت وفیروزه اهمیّت زیاد دارد چونکه هر دو بکار انداخته شده‌اند ودر بارهٔ این دو معدن مخصوصاً معلوماتی بالنّسبه زیادتر خواهیم داد.

۱ – معادن فیروزه

مطابق نوشتهٔ معدن شناسان اروپا بهترین فیروزهٔ دنیا فیروزهٔ ایران است. معادن عمدهٔ فیروزه در ایران در شمال غربی دهکدهٔ موسوم بمعدن در دامنهٔ کوه علی میرزائی در قلّهٔ کوهی نزدیک نیشابور در ایالت خراسان واقع است. در هشتصد سال اخیر در معادن مزبور خیلی کار شده وهنوز هم کار میشود. در زمان

---

(۱) Dr. Jacob Eduard Polak

(۲) Persien: Das Land und seine Bewohner

ناصر الدّین شاه در کرمان نیز معدن فیروزهٔ مکشوف گردید و اخیراً در نواحی ساوه در نقطهٔ از املاک آقای ولی خان سپهدار اعظم نیز معدن فیروزهٔ کشف گردید ودر سال ۱۳۲۸ نمونهٔ از آن بطهران آمد وخود آقای سپهدار جدیّت تمام در بکار انداختن آن معـدن دارد.

فیروزه‌را بر دو نوع قسمت مینمایند یکی فیروزهٔ شاهی که از سنگهای قدیم بدست میآید ویکی فیروزهٔ معمولی که از سنگهای تازه بدست میآید.

رنگ فیروزه مختلف است واز قرار نمونهائی که هوتم شیندلر(۱) که اصلاً آلمانی ولی تبعهٔ انگلیس است ودر سال ۱۲۹٤ بایران آمد و مدّت مدیدی در ایران دارای مأموریتهای مهمّ سیاسی واز جمله ریاست ادارهٔ تذکره بود برای ادارهٔ زمین شناسی وینه آورده رنگهای فیروزه از قرار ذیل بود:

آبی سیر، آبی کم رنگ، سبز سیر، سبز سیبی. واز همه‌پر قیمت‌تر آبی سیر است.

فیروزه‌را بیشتر باعراب میفروشند وبدان جهت صادرات مهمّ فیروزه مخصوصاً ببغداد ومصر است.

بهترین قطعات فیروزهٔ که شیندلر آورده بود از غار اردلانی وغار درّه‌کوه بود وغار درّه کود عمیق‌ترین غاری است که در آن کار میکنند.

بهترین فیروزه در عمق یک الی ۲ ذرعی یافت میشود وهرچه پائین‌تر میرود فیروزه بدتر میشود ودر عمق شش ذرع دیگر یافت نمیشود.

در قدیم الایّام در معادن فیروزهٔ مزبور بطور بسیار خوبی کار میکرده‌اند ودر همه جا دالانهای بزرگ و وسیع بوده وپس از آنکه هزاران سال در آن معادن کار میکردند محوّطهائی ایجاد میشد که ٦٠ ذرع ارتفاع و قریب ۳۲ ذرع وسعت داشت وهمه جا در زیر دالانهای مزبور ستونهای بسیار محکم برپا مینمودند. لکن کم کم آن دقّت در عمل از میان رفت ومعادن بمناسبت پراگندگی ستونها خراب شدند ومعادن قدیم متدرّجاً پر گردید.

از قرار کتابی که ابو منصور در سال ۷۰۰ نوشته فیروزه بر چندین قسم است واسامی آنها از این قرار است: ابواسحقی، ازهری، سلیمانی، زربومی، خاکی، عبد المجیدی، عندلیبی.

در حوالی سال ۱۳۰۰ دولت ایران در صدد آن برآمد که انحصار معادن فیروزه‌را خود در دست بگیرد وخود دولت کفیل بیرون آوردن فیروزه باشد واین کاررا بژنرال شیندلر سابق الذّکر رجوع نمود و او هم با وجود مشکلاتی که اجاره داران سابق معدن که در مقابل وجه اجارهٔ مختصری که بدولت میدادند منافع بیشمار میبردند بمیان آوردند باکمال جدّیت کار کرد ودر ظرف یک سال از قرار راپرتی که خود او نوشته است توانست ۲۰،۰۰۰ تومان بدولت ایران فایده برساند.

---

(۱) A. Houtum-Schindler

۲ – معادن نفت (۱)

در ایران معادن نفت متعدّد هست وعلاوه بر معادن مشهور میدان نفتون یا معدن نفتون واقعه در اراضی ایل بختیاری در سر راه مال امیر وشوشتر در سه فرسنگ ونیمی جنوب شرقی شوشتر و ۴۷ فرسنگی شمال شرقی محمّره وجود نفت در قصر شیرین وجزیرهٔ قشم ودالکی واحمدی وردان وکوه چمپا نیز بتحقیق پیوسته است. در شمال ایران نیز چندین معادن نفت موجود است که دست نخورده ومخصوصاً در اغلب نقاط سواحل بحر خزر از آستارا تا استراباد وجودش قریب بیقین وبعضی بتحقیق پیوسته است. واز آنجائیکه چشمهای نفت در قعر دریای خزر فوران میکند معلوم میشود که ساحل جنوبی دریای مزبور نیز کمتر از ساحل غربی آن از این معدن گرانبها حصّه دار نیست و مخصوصاً در تنکابُن (ولایت کوچکی است در مازندران که از حکومت آن ایالت مجزی است وحکومت مستقلّ از طهران دارد) وجود نفت متواتر است و در ولایت قراجه داغ از ایالت آذربایجان که امتیاز استخراج معادن آنجارا روسها دارند در ضمن معادنی که پیدا کرده‌اند هشت نوع معدن است که یکی از آنها هم نفت است.

در سال ۱۳۱۹ دولت ایران امتیاز کلیّهٔ معادن نفت ایران‌را باستثنای ایالات خراسان ومازندران وآذربایجان واستراباد بموعد ۶۰ ساله که ابتدای آن از ۸ صفر ۱۳۱۹ (۲۸ مه ۱۹۰۱ مسیحی) باشد بمسیو دارسی(۲) فرانسوی واگذار نمود.

برای امتحانات اوّلیّه در سال ۱۳۲۱ یک کمپانی با سرمایهٔ ۶۰۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی تأسیس شد موسوم به «کمپانی استخراجات اوّلیّه» (۳) وبنا شد کمپانی معادل ۲۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی اسهام و ۲۰،۰۰۰ لیره نقد بایران بدهد وازا ینقرار در مقابل این مبلغ نا قابل معادن نفت دو ثلث ایران بدست بیگانگان افتاد.

درسال ۱۳۲۷ حوزهٔ عملیات محدود بود بیک میل مربّع در میدان نفتون که در فوق مذکور گردید وچون بموجب قرار داد جداگانه هر کمپانی که در داخل اراضی بختیاری برای اخراج نفت تأسیس شود صدی سه باید بخوانین بختیاری بدهد برای تسهیل عملیات این قرارداد یک شرکت امدادیّة با سرمایهٔ ۴۰۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی تأسیس شد موسوم به «شرکت نفت بختیاری» (۴) برای اینکه عملیات‌را از آن یک میل مربّع بماابقی اراضی بختیاری توسعه دهد.

حالیّه کلیّهٔ اسهام آن دو شرکت غیر از اسهامی که در دست خود ایرانیانست تماماً ملک کمپانی «انگلیس وایران» است (۵) بدین ترتیب:

---

(۱) قسمت مهمّ این باب از روزنامهٔ «ایرانشهر» منطبعهٔ پاریس نقل شده (نمره ۳ ژوئن ۱۹۱۴ مطابق با شعبان ۱۳۳۲).

(۲) D'Arcy

(۳) First Exploitation Company Limited

(۴) Bakhtiari Oil Company Limited

(۵) Anglo-Persian Oil Company

۱ – کمپانی استخراجات اولیّه { اسهام «کمپانی انگلیس وایران» ... ۴۷۸٬۴۶۰ لیره
اسهام خود ایرانیان .... ۶۵٬۵۴۰ »

۵۴۴٬۰۰۰ لیره

۲ – بختیاری اویل کمپانی { اسهام «کمپانی انگلیس وایران» ... ۳۸۸٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی
اسهام خود ایرانیان .... ۱۲٬۰۰۰ » »

۴۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی

این کمپانی اساساً باید شانزده در صد منافع خالص خرج در رفتهٔ خودرا بدولت ایران بدهد.

اراضی که بامتیاز این کمپانی متعلّق است قریب به ۳۳٬۱۴۰ فرسنگ مربّع است (۵۰۰٬۰۰۰ میل مربّع) وتا بحال قسمت کوچکی از حوزهٔ این امتیاز امتحان شده واوّلین دفعه نفتی که از میدان نفتون در آمد در یکی از روزهای بهار ۱۳۲۶ بود.

تصفیه خانهٔ در جزیره عبّادان واقعه در مصبّ شطّ العرب و رود کارون ساخته شده است وصد وپنجاه میل (قریب بچهل فرسخ) لولهٔ زیر زمینی برای عبور نفت از منبع تا تصفیه خانه کشیده شده است وتا امروز ۳۰ چاه در میدان نفتون کنده شده وفقط از سه چاه آن روزی تقریباً ۲٬۷۰۰ خروار (۸۰۰ تون) نفت بیرون میآید.

صورت عملیّات نفتی که از جمادی الاولی ۱۳۳۰ تا شوّال ۱۳۳۱ (مطابق با آوریل ۱۹۱۲ مسیحی تا سپتامبر ۱۹۱۳ مسیحی) که هفده ماه میشود استخراج شده از قرار ذیل است:

۱ – از معدن با لوله بتصفیه خانه رفته.. ۲۱۳٬۰۴۴ تُن
۲ – در خود معدن بکار رفته .... ۷٬۹۱۴ »

مجموع .... ۲۲۰٬۹۵۸ تُن

واین مقدار معادل است تقریباً با ۷۴۹٬۰۰۰ خروار

تا اوایل شعبان ۱۳۳۲ معادل ۵۴۴٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی نفت بفروش رفته بوده است.

از آنجائیکه این معادن از برای سوخت بحریّهٔ انگلیس یک منبع مهمّی میباشد ودولت انگلیس بوسیلهٔ آنها میتواند خطر شراکت عظیمهٔ امریکائی‌را در دریا دربارهٔ تدارک سوخت ونگاهداشتن بحریّهٔ خود مرتفع سازد دولت مزبور اندکی قبل از آغاز جنگ برای تحصیل حقّ نظارت و «کنترول» معادن مذکوره ودر مقابل قرار دادی که کمپانی‌را مجبور میکرد که هر ساله مقدار زیادی نفت ببحریّهٔ انگلیس بدهد ۲٬۲۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی تدارک نموده بود که با کمپانی اشتراک نماید.

بنا بروزنامهای قفقاز این معامله با خرید اسهام کافیهٔ که انگلیسها از برای حقّ نظارت تنگهٔ سوئز بعمل آورده‌اند برابر میباشد.

باید دانست که در همان وقتِ تحصیل امتیاز معادن نفت از طرف انگلیسها ابتدا صحبت معادن نفت تمام ایران بود وبعد بمقاومت ومعارضهٔ روسها ایالات شمالی از دایرهٔ امتیاز موضوع شـد یعنی در واقع برای روسها محفوظ ماند چنانکه مطابق اخبار جراید روسیه (شعبان ۱۳۳٤) معلوم میشود که از دولت ایران امتیـاز استخراج معادن نفت‌را در ایالات شمالی ایران (آذربایجان وگیلان ومازندران) تحصیل کرده‌اند(۱) و مخصوصاً یک شرکتی باسم «شرکت نفت روس و ایران» در بادکوبه تأسیس شده است.

۳ — معادن مس

دوکتور پُلاک در کتاب خود در باب ایران میگوید که تقریباً در هر قصبهٔ ایران یک معدن مس هست.

ایالت آذربایجان از قرار گفتهٔ بسیاری از سیّاحان اروپائی دارای معادن مس متعدّد هست وچارنوتا(۲) که در سال ۱۲٦۹ هجری در ایران سیاحت نموده در عرض مسافرت خود در کوههای سهنـد نزدیک بتبریز سنگهای بزرگی دیده که دارای رگهای مس قرمز بسیار پاک وصاف بوده است.

وبنا بگفته هوتم شیندلر در تنگهٔ شور دار که تقریباً در نیم فرسخی میاندشت (در ایالت خراسان بین شاهرود و سبزوار) واقع است ودر یکفرسخی آنها هم چشمهٔ بهمین اسم موجود است معادن مس متعدّد هـست واز ته ماندهٔ کورهائی که بروی زمین جادّه مانده واثراتش باقی است معلوم میشود که در ایّام قدیم در آن حوالی کورها برای بیرون آوردن مس بوده است. در کوههای خان خودی نیز مس بسیار یافت میشود واین‌جبال در راه بین میاندشت ودشت بی‌ارجند واقع است وعجالةً از مس این جبال فقط اهـالی همان نواحی استفاده مینمایند. سنگهای معادن فوق دارای فلزّ زیادی است چنانکه سنگهای سیاه ٤۸ درصد فلزّ دارند وسنگهای زرد که دارای مس گوگردی است ۳۰ در صد (کوه خانه خودی در جنوب دشت بی‌ارجند واقع است).

از دستگرد که در کنار راه میاندشت وبی‌ارجند واقع است راه دو شعبـه میگردد یکی از چشمهٔ اسب ومیرزا گذشته در نزدیک الهاک بجادّهٔ بزرگ ملحق میشود. ودیگری از مشرق تپّهٔ کورخان گذشته مستقیماً بعبّاس آباد میرود. ودر یک درّهٔ بسیار حاصلخیزی که نزدیک باین راه اخیر است چشمهٔ کورخان واقع است ودر اطراف این چشمه از ۲۰۰ تا ۳۰۰ معدن مس موجود است. واز قراری که شیندلر در سال ۱۲۹٤ مینویسد تا دوازده سال قبل از آن تاریخ در آنجا کار میکرده‌اند لکن پس از آن بکلّی بایر گردیده و آنجارا آب گرفته است.

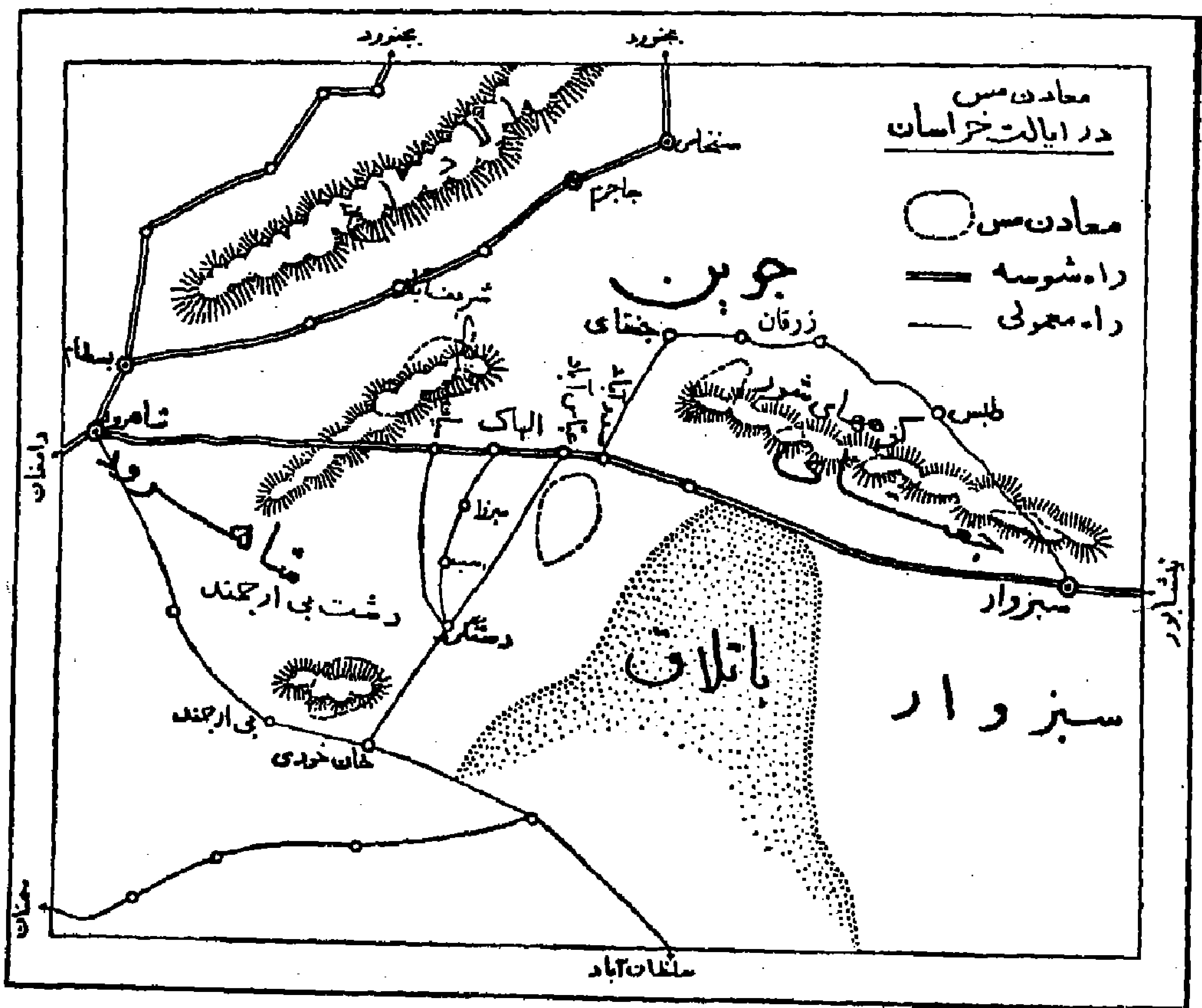
(۱) نقل از روزنامهٔ «کاوه» نمرهٔ ۹ سال اوّل. (۲) Czarnotta

در کوههای بین فرامانه وزرقان در نزدیک جغتای (حاکم نشین جوین) نیز چندین معدن مس وجود دارد که همه دارای مس زیاد است.

در سلسلهٔ جبال ناحیهٔ جغتای تا سبزوار نیز چندین معدن مس کشف گردیده واصلاً قصبهٔ سبزوار دارای معادن مختلفهٔ متعدّدی است. مس کاشان ومخصوصاً مسگری کاشان شهرت تام دارد. در سمنان وآذربایجان وکرمان وجوشقان نیز معادن مس زیادی هست.

از قرار گفتهٔ خانیکوف(۱) که در سال ۱۲۷۶ از طرف «انجمن جغرافیائی» پترسبورگ منتخب شده و برای کسب اطلاعات در بارهٔ اوضاع طبیعی آب وخاک ایران بدانجا آمد اهالی مزینان (در بین راه عباس آباد و سبزوار) سنگهای مسی‌را تا اندازهٔ آب نموده ومس آنرا بسبزوار برده از قرار منی ۸ قران میفروشند.

شلیمر(۲) مینویسد که هنوز در خراسان بترتیب بسیار غیر منظم و بی‌اساسی در معادن مس کار میکنند ولهذا باندازهٔ کفاف ایالت هم مس بدست نمیآید در صورتیکه اگر شروع بکار شود واسباب کار هم تا درجهٔ حاضر باشد مس آنجا برای احتیاجات تمام ایران وافغانستان کافی است.

Schlimmer (۲) N. de Khanikoff (۱)

٤ — معادن آهن

ایران دارای معادن آهن بسیاری نیز هست وما در اینجا عدّهٔ از آنانرا میشماریم:

چارنوتا در مقالهٔ که در خصوص معادن ایران نوشته میگوید که مابین سلطانیه وقزوین اراضی وسیعی هست که دارای سنگهای آهن‌دار بسیار میباشد وبنظر میآید که تمام این رشته اراضی یک تخته سنگ آهن باشد ودر آنجا باندازهای بسیار زیاد سنگهای سفید وقرمز وتیرهٔ آهن‌دار یافت میشود که دارای آهن بسیار خوبی است ودر یک مسافت دو ساعت راه همه جا سنگهای آهنی تا بسطح زمین آمده وبیک نظر سطحی میتوان فهمید که ایران از این معادن چه ثروتها میتواند بدست آورد ولی تا بحال بملاحظهٔ فقدان چوب برای سوخت در حوالی آنجا از آن معادن استفادهٔ حاصل نشده است.

در شمال ایران در ایالت آذربایجان از قدیم الایّام در جبال قراجه‌داغ سنگهای آهنی بسیاری مشاهده گردیده ودر سال ۱۲۵۳ در نزدیک شهر اهر یک شرکت اسکاتلندی (انگلیسی) در معادن آهن آن محلّ کار میکرده است. وبنا بگفتهٔ ویل‌براهام[۱] که در موقع آمدن هیئت نظامیان انگلیسی بایران برای تعلیم قشون آن مملکت در سال ۱۲۵۲ برای آموختن استعمال اسلحهٔ ناریّه بایران آمـده و کتابی هم در بارهٔ ایران باسم «سیاحت در ایران»[۲] نوشته سنگهای آهنی که بکار میبرده‌اند ۶۰ در صد آهن داشته است.

در کوههای کردستان هم اغلب سنگهای آهنی مشاهده شده چنانکه کلدانیها سابقاً در نزدیک جوله‌مریک کار میکرده وسرب ومس وآهن بیرون میآورده‌اند. در راه استراباد وشاهرود هم در قسمت شمالی درّهٔ کل‌بهید در نزدیک مکانی که خاک سفید نام دارد سنگهائی دیده شده که رگهای آهنی بسیار شفّافی داشته است واز قرار گفتهٔ ملگونوف[۳] در حوالی استراباد سنگهای آهنی بسیاری یافت میشود.

ریتر[۴] میگوید در راه اصفهان وهمدان در مسافت دو روزهٔ همدان در کوهها همه جا سنگهای آهن‌دار دیده میشود.

بنا بگفتهٔ دکتور تیتز[۵] که در سال ۱۲۹۲ بایران آمده ودر خصوص معادن ایران تحقیقات نموده ودر سالنامهٔ «دار العلم امپراطوری وصف الارض»[۶] وینه در سال ۱۳۰۷ در تحت عنوان «ثروت معدنی ایران»[۷] مقالاتی نوشته است در نزدیک نجف آباد کوهی هست موسوم بکوه سرمه وچون سرمه خودش از سنگ آهن[۸] بعمل میآید معلوم میشود که در آن کوه سنگهـای آهنی زیاد موجود است (نجف آباد نزدیک باصفهان ودر مغرب آن شهر است). در نزدیکی فریدَن واقع در جنوب خونسار در محلّی که نزدیک بکوه یتیم میباشد سنگهای آهن دار زیادی پیدا شده که ۵۹,۰۹ در صد آهن خالص دارد.

خلاصــه در تمام ایالات ایران معـادن آهن وفور دارد ومخصوصاً در استراباد و گیلان ونور ومازندران چندین معادن آهن وجود دارد.

---

(۱) Wilbraham (۲) Travels in Persia (۳) G. Melgunof (٤) C. Ritter (۵) Tietze (٦) Imp. Geological Institute (۷) Mineralreichtümer Persiens (۸) Oxyde de fer

۵ – معادن زغال سنگ

زغال سنگ هم در ایران زیاد است ومخصوصاً در رشتهٔ جبال البرز معادن متعدّد و وسیعی از آن یافت میشود.

واز آنجائی که زغال سنگ در این قرن که در حقیقت قرن صنعت است اهمیت بسیار دارد معلوم است که ایران چه منافع هنگفتی میتواند از معادن زغال سنگ خود بدست آرد وبعلاوه ترقی صنعت خود ایران نیز موکول بوجود زغال سنگ است.

پلاک سابق الذکر یقین دارد که درهٔ لار دارای معادن متعدّد زغال سنگ است. در جوشقان نیز معدن زغال سنگی مکشوف گردیده است.

مسافرینی که در قدیم در ایران سیاحت نموده‌اند بحثها در خصوص وجود وعدم معادن زغال سنگ در دامنهٔ کوه دماوند نموده‌اند. وطامسون[۱] که در ایران معروف به «طامسون صاحب کوچک» است و پس از برادر خود «طامسون صاحب بزرگ» در ایران سفیر دولت انگلیس بود در کتاب خود که در سال ۱۲۷٤ از طبع بیرون آمده از معادن زغال سنگ این صفحات سخن رانده است.

زغال سنگی که بطهران وارد میشود از معدنیست که در راه قزوین وطهران در فشند واقع شده است.

زغال معمولی ایران بسیار پاکست وبنا بتجزیهٔ یوحن[۲] در وینه زغال سنگ ایران

۹,٤ در صد	آب
۱,۳ » »	خاکستر
۷٦ » »	زغال خالص (کوک) دارد.

٦ – املاح

در هفت فرسخ ونیمی (۲٦ میلی) شمال غربی نیشابور نزدیک دهکدهٔ قراقوچ چند معدن نمک یافت میشود که در سال ۱۲۹٤ دولت سالیانه به ۲۰۰ تومان اجاره داده بود.

در آذربایجان اراضی نمک‌دار بسیار است ومخصوصاً دریاچهٔ اورمیه از این حیث مشهور میباشد و همچنین مابین قزوین وهمدان هم نمک بسیار وجود دارد.

در طرف جنوب شرقی ایران هم کوه نمک هست. دریاچهٔ نیریز (در مشرق شیراز) نیز باندازهٔ نمک دارد که در تابستان مانند دریاهای قطبی از او نمک میجهد.

---

(۱) Sir Ronald Thomson (۲) John

۷ – معادن نقره وطلا وجیوه وغیره

ملگونوف(۱) که در سال ۱۲۸۰ در ایران مسافرت نموده وکتابی نوشته موسوم به «سواحل جنوبی بحرخزر یا ایالات شمالی ایران»(۲) در دولابی نزدیک دامغان نشان یک معدن طلای سفید میدهد وهم او در ۲۷ فرسخی استراباد معدن نقرهٔ نشان میدهد. در جبال خمسه نیز وجود طلا مظنون است. در عراق در نزدیکی سلطان آباد ودر همدان هم بعضی معادن طلا یافته‌اند. در طرف جنوب تبریز ناحیه ایست که معلوم میشود دارای فلزّ زیاد باشد. در نزدیک ساروق در ناحیهٔ افشار سنگهای نقرهٔ یافت شده که ۶۸۰ گرام در ۱۰۰۰ کیلوگرام نقره داشته است. در خصوص جیوه فقط منبعی که در دست است گفتهٔ مورّخین عربست در قرن سوّم هجری وبنا بگفتهٔ آنان در دهکدهٔ تخت سلیمان نزدیک زنجان معدن جیوهٔ وجود دارد.

زاج در خونسار وکاشان وجود دارد.

گوگرد در دماوند ودر شمال آمل یافت میشود وهمچنین در جوشقان.

معادن سرب که با نقره زیاد آمیخته گردیده در خراسان ودر انگوران وافشار (هر دو قریب بزنجان) ودر کرمان یافت گردیده است.

کرزن مینویسد که در زمان او در حوالی سال ۱۳۱۰ «عایدات سالیانهٔ دولت از اجارهٔ معادن ومالیات معادن بیشتر از ۱۰ هزار لیره نبوده وقریب شش هزار لیره آن هم از معادن فیروزهٔ نیشابور حاصل میشده وچون وجه اجاره ومالیات معادن بغیر از فیروزهٔ نیشابور تقریباً یک خمس عایدات خالص وخرج در رفته است از اینرو میتوان تخمین نمود که تمامی حاصلات وعایدات معادن ایران از پنجاه هزار لیره نگذرد در صورتیکه قیمت ذاتی(۳) معدنیات ومخصوصاً سرب وآهن وزاج ونیکل که هنوز دست نخورده است بملیونها لیره بالغ میشود».

---

(۱) G. Melgunof

(۲) Das Südliche Ufer des Kaspischen Meeres oder die Nordprovinzen Persiens.

(۳) Intrinsèque

فصل نهم

صنعت ایران

صنعت ایران با آنکه بعلت بی اسبابی از رونق وشکوه قدیم افتاده باز از کارخانجات ایران منسوجات ابریشمی وپنبهٔ وشال ومخمل وزری ونمد وقالی واشیاء زرگری وظروف واوانی سفالین ولعاب‌دار وچوبینه آلات منبّت وقلمزده وخاتمکاری واسلحهٔ جارحه وناریّه خوب ساخته وپرداخته میشود که از حیث نزاکت وظرافت ودوام خیلی تعریف دارد. ولی ارزانی وآب وتاب امتعهٔ فرنگی صناعت ملیّهٔ مارا مفلوج نموده واز سالهای دراز تا کنون آنچه کار خانهٔ کاغذگری وچلوار بافی وشمّاعی وشیشه‌گری وبلور سازی وقند سازی وکبریت سازی وچراغ گاز وغیره در این مملکت ایجاد شده از نامساعدتی بزرگان وسعایت همسایگان که مارا محتاج بپس ماندهٔ مصنوعات خود میخواهند بفاصلهٔ قلیلی خوابیده است. وگذشته از اقتباس ننمودن صنایع جدیده بواسطهٔ بعضی سهل انگاریها وطمع منفعت عاجل از رواج صنایع قدیمهٔ خود در داخله وخارجه نیز کاسته‌ایم.

در ایران حالیّه کارخانه بآن معنائی که در اروپا فهمیده میشود جز دو سه کارخانهٔ الکتریک در طهران و رشت و تبریز و مشهد ویک کارخانهٔ گاز در طهران کارخانهٔ نیست وحتّی هنوز در استفاده از قوّهٔ آب هم کوششی بعمل نیامده است معهذا تقریباً هر شهری وهر قصبهٔ دارای مختصّات صنعتی نیکوئیست ودر هر جا چند دکّان و چند نفر استاد پیدا میشود که از مدّتهای مدید بعضی کارهارا باکمال مهارت وهنروری بعمل میآورند و تفصیلاتی که در ذیل بنظر خوانندگان خواهد رسید این مسئله‌را آشکار میدارد:

۱ ــ قالی وقالیچه

مشهورترین ومهمّترین مصنوعات ایران قالی وقالیچه است واغلب خانه داران طبقهٔ اعلای خارجه مخصوصاً در انگلستان وامریکا وجود چند فرش ایران را در منازل خود لازم وضروری میشمارند. کرزن(۱) در خصوص قالیهای ایرانی مینویسد: «هر کس یک نظر فرشهای کهنهٔ اصلی ایران‌را بیند در تمام عمر خود آن رنگهای جاودانی و تغییرناپذیری را که دست زمان نمیتواند بر آن مستولی گردد وآن نقشبندیهای استادانه وپر

(۱) George N. Curzon

از لطافت ودلربائی را فراموش نخواهد نمود وهر کس اندک معرفتی بفرشهای ایرانی داشته باشد بسهولت فرشهای اصلی را از فرشهائی که اسم ایرانی را غصب نموده‌اند تشخیص میدهد».

فرشهای ایران بالتمام با دست بافته میشود ویک فرش خوب در هر قدم مربع (یک گره وشش عشر گره مربع) ده هزار تکمه وفرشهای اعلی تا ۴۰ هزار تکمه دارد.

فرشهای خوب هر کدام یک تا دو سال وقت لازم دارد تا بافته شود در صورتیکه سه چهار نفر هر روز کار کنند.

اقسام فرش ایران خیلی زیاد است وهر فرشی در نقش و زمینه وحاشیه وخورده کاریهای دیگر دارای علامات ممیزه ومخصوصه‌ایست بطوری که فرش هر شهر وقصبهٔ را میتوان از فرشهای دیگر تمیز داد.

فرشهای عهد صفویه شهرت ومرغوبیت تام دارند وبهترین آنها قالیهای ابریشمی است و کرزن در بارهٔ آنها مینویسد که لطیفتر وظریفتر از آنها منسوجی از دست انسانی بیرون نیامده است.

بهترین قالی وقالیچهای ایران از ایالات خراسان وکرمان وآذربایجان وکردستان وفارس است.

در ایالت خراسان قالیهای قاین وبیرجند وسرخس مشهور میباشد. قالیهای بیرجند در دهکدهٔ درخش که در چهارده فرسخی شمال شرقی بیرجند واقع است بافته میشود.

بهترین قالیچهای ایران درکرمان بافته میشود واین قالیچها بسیار نرم ودوام دار واغلب از پنبه میباشند.

در آذربایجان قالی وقالیچهٔ قراجه‌داغ شهرت مخصوص دارد ودر دهکدهٔ بخشایش که در نه ساعتی تبریز در راه تبریز وسراب واقع است ودر هریز که درشمال دریاچهٔ اورمیه و درمشرق شبستر واقع است فرشهای بسیار مرغوب بعمل میآورند.

در فارس فرشهای مرغاب وقشقائی از سایر فرشهای آن ایالت بهتر میباشد و فرشهای مرغاب دارای رنگهای ثابت وطبیعی خالص است ونقش آنها آیت مخصوصی دارد واز سایر نقشها متفاوت است. ولی بهترین فرشهای فارس فرشهای ابریشمی قشقائی است که دارای براقی مخصوص وریشه‌های ابریشمی بلندی است.

در فراهان هم که بیست فرسخ در جنوب غربی قم واقع است چند دستگاه قالی بافی هست وهمچنین در سلطان آباد عراق ودر ساروق که در یک منزلی غربی سلطان آباد واقع است.

در فصل راجع بصادرات نیز از قالی وقالیچه شرحی نگاشته‌ایم: (فصل ٤ صفحهٔ ۲۰).

اجازهٔ خروج قالیهای رنگی — تا پیش از سیچقان ئیل (۱۳۳۰—۱۳۳۱) خروج قالی وقالیچهٔ که با رنگهای جوهری «آنیلین»[۱] دار رنگ شده بود ویا اینکه «آنیلین» در جزو ترکیبات رنگی آن بود موافق مادهٔ ۳۲ نظامنامهٔ رسمی ادارهٔ گمرک مورخهٔ پنجم‌رجب ۱۳۲۲ غدغن بود ولی در اواسط سال سیچقان ئیل مزبور حمل ونقل آن نوع قالی وقالیچه در مقابل یک حق گمرک ۳ در صد از قیمت مجاز گردید ودر سال اودئیل بعد حق

---

(۱) Aniline روغنی است که از زغال سنگ میکشند وبا آن چندین رنگهای مصنوعی میسازند.

گمرک ۳ در صد به ٦ در صد از قیمت بالارفت واین اداره هم جزو ادارهٔ گمرک شد. ودر سال اودئیل عایدات این اداره به ۱٦۰۳۵۲٫۲ تومان رسید ولی ۱۰۰۵٤۳٫٤ تومان آن بمصرف مخارج اداری رسیده است.

۲ – منسوجات ابریشمی

بافتن پارچهای ابریشمی که از زمان اشکانیان در ایران متداول بوده خیلی نقصان یافته وعلل اصلیهٔ آن یکی ناخوشی کرم بود در سال ۱۲۷۷ که محصولات ابریشم‌را تنزل بسیار داد. وپس از آن صادرات روز افزون پیلهٔ ابریشم ودخول منسوجات ابریشمی خارجه عدهٔ بزرگی از دستگاههای ابریشم بافی‌را از کار انداخت چنانکه در قرن ۱۳ هجری مشهد دارای هزار ودویست دستگاه ابریشم بافی بود واکنون از آن فقط صد وپنجاه الی دویست دستگاه باقی مانده ویزد دارای هزار وهشتصد دستگاه ونه هزار کارگر بوده وبعد بمناسبت ناخوشی کرم ابریشم[1] تمام توت کاریهای خودرا بدل بتریاک کاری نمود وابریشمی که امروز در آنجا بافته میشود از شمال ایران بآنجا میآید.

ابریشم بافی از چند سال باینطرف در خراسان وایالات مرکزی تا درجهٔ مجدداً ترقی نموده ولی پارچهای خارجه که ارزان‌تر تمام میشوند وگمرک زیاد روسیه مانع از ترقی آن میباشد.

مخملهای ایران هم تا حدّی دارای شهرت است وبهترین مخمل ایران در کاشان ویزد بافته میشود. و در این دو شهر یک نوع پارچهٔ دیگر نیز میبافنـد موسوم به «دارائی» که بمناسبت نقشهـای شعله مانـندش دارای مرغوبیّت زیادی است وبعلاوه شالهای مختلفهٔ نیز میبافند که دارای نقشهای کوچکی است واز شش تا هفت رنگ مختلف مرکّب شده وبنظر بسیار زیبا میآید وذرعی ۱۵ تا ۲۰ قران بفروش میرسد.

شالهای کاشان مشهور بشالهای حسینقلی خانی مشهورترین شالهای ایران است و بر تمام منسوجاتی که در ایران بافته میشود از حیث صنعت برتری دارد وحسینقلی خان اسم نقّاش مشهوری بوده است.

قناویز خراسان نیز مشهور است.

ولی اغلب منسـوجات ایران ابریشم خالص نیست ومخلوط با پنبه است چونکه بموجب قانون شریعت اسلامی پوشیدن منسوجات خالص ابریشم برای مردها حرام ونماز با آن باطل است.

۳ – گلدوزی

در ایران چندین نوع گلدوزی هست که تا درجـهٔ مرغوب میباشـد: در رشت گلدوزی روی ماهوت سیاه یا ملوّن اعمّ از آنکه گلها رنگارنگ یا یکرنگ وطلائی باشند وبهرحیث این نوع گلدوزی از حیث نقش ورنگ شایان تمجید است. واین نوع پارچهای گلدوزی شده‌را سوزنی مینامند.

---

(۱) Pebrine

گلدوزی دیگر که مشهور بخاتمی است وسابقاً خیلی متداول بوده روز بروز از میان میرود وآن عبارت است از مقداری قطعات خرد پارچهای مختلفة اللّون ومختلفة الشّکل که از روی استادی ومهارت بطوری پهلوی یکدیگر دوخته میشود که شباهت کامل بشالهای کشمیر پیدا مینماید وبخیه دوزیهارا نیز با گلدوزیهای ابریشمی ملوّن میپوشانند ویک قطعهٔ پنج تا شش ذرعی این نوع گلدوزی پنجاه تا شصت تومان قیمت دارد وبعضی پردهارا از صد تا دویست ودویست وپنجاه تومان ویک زین پوش‌را از بیست وپنج تا صد وبیست تومان میفروشند.

در اصفهان گلدوزی توری ونقده وگلابتون دوزی بسیار متداولست وهمچنین گلدوزی ابریشمی در کاشان.

٤ – مصنوعات متفرقه

چنانکه مذکور گردید اغلب شهرها وقصبات ایران دارای صنعت مخصوصی میباشد و ما در ذیل عدّهٔ از آنهارا بنظر خوانندگان میرسانیم:

رشت گلدوزی وقلاّبدوزی ومنسوجات ابریشمی وچادرهای زنانهٔ خوب دارد.

در استراباد کارخانجات الیجه بافی ونمد مالی وصابون پزی خوب یافت میشود.

در شوشتر فرشهای شوشتری بعمل میآورند.

دزفول دارای حصیرهای صنعتی اعلی است.

در محمّره هنوز صنعت کشتی سازی متروک نگردیده وبلم وکشتی خوب میسازند.

بروجرد در کارهای زرگری معروف است.

در شیراز زرگری وخاتم سازی ومنبّت کاری روی چوب وعاج معروفست ودر آنجا ملکی خوب نیز میبافند و صنعت خاتم کاری قریب صد وپنجاه سال قبل از ایران بهندوستان رفته است.

آباده مشهور است بصنعت منبّت کاری.

زنجان بملیله دوزی وچاقو سازی واسباب نقره آلات بسیار عالی معروف میباشد.

همدان دارای دبّاغخانها ونمدمالیهای اعلی است.

قم دارای فخّاری وصابون پزی وشیشه‌گریهای مشهور است.

در سلطان‌آبادِ عراق کارخانجات قالی بافی زیاد هست.

منبّت کاری وقاشق سازی خونسار معروفست.

کاشان کاشی پزی وزرگری ومسگری وخاتم سازی ورنگرزی وکارخانجات زری بافی ومخمل بافی وحریر بافی مرغوب دارد.

اصفهان کارخانجات شعر بافی وزری بافی وقلمکار سازی ومنسوجات پشم و پنبهٔ گوناگون وچاقو وقیچی سازیهای خوب دارد. گیوهٔ اصفهان نیز مشهور است.

یزد کارخانهای متعدّد نخ ریسی وصبّاغی وحریربافی وقماشهای متنوّعه وشیرینی سازی (مخصوصاً پشمک) وقند سازی دارد وقند یزد قبل از قند فرنگی رواج داشت وبعد بدبختانه متروک شد و از پس از این جنگ کنونی که قیمت قند خارجه در ایران ترقّی فوق العاده نمود اهالی ایران چه بسا تأسف قند یزدرا خوردند.

تفت که در جنوب یزد واقع است دارای کارخانجات نمد بافی اعلی است.

نائین دارای عباهای خوب وظروف مشهور بنائینی است.

کرمان قالیچه بافی وسلسله دوزیش در اغلب نقاط عالم معروف وشالش در امتیاز تالی شال کشمیر است وحاشیهٔ ترمهٔ آنرا از حاشیهٔ عظیم خانی بسهولت نمیتوان تمیز داد.

مشهد کارخانجات قالی بافی وحریر بافی خوب دارد، آغری وبرَکهای ممتاز واقسام تسبیح سنگ علیمرادی وروغن چراغی وشاه مسعودیرا از آنجا میآورند.

بجستان (در خراسان) کارخانجات حدّادی ونسّاجی وقالی بافی وشعر بافی دارد وبَرَک معروف ببَرَک بجستانی از آنجا ست.

بیرجند دارای کارخانهای قالی بافیست.

اهالی کرند (در مغرب کرمانشاه) درحدّادی مهارت تامّ دارند وبا دست تفنگهائی میسازند که کمتر از تفنگهای جدید اروپا نیست.

در حوالی کاشان (فین) وفارس وخصوصاً در میمند گلاب زیاد ساخته شده و مقدارهای زیاد بهند وجاوا برده میشود خیلی اقدامات شده که باسرمایهٔ خارجی کارخانهٔ برای گلاب گیری بسازند ولی موفق نگردیده‌اند.

در اصفهان قلم کار خرهٔ که بعقیدهٔ بعضیها بهتر از قلمکار صدرس هند است ساخته میشود.

در تبریز الیجه وپارچهای قطنی وعبا ومنسوجات ابریشمی خوب میبافند.

در اورمیه نجّاری بسیار خوب مینمایند وجعبه وصفحهٔ نرد وشطرنج اورمیه مشهور است بعلاوه در آنجا گلاب وعرق ممتاز نیز بعمل میآورند.

در ساوجبلاغ منسوجات ابریشمی کردی وقناویز اعلی میبافند.

خوی منسوجات پشمینهٔ خوب دارد.

فصل دهم

اصلاحات

چنانکه در ضمن فصول سابق دیده شد مملکت ایران موجبات ترقّی اقتصادی‌را تقریباً از هر حیث داراست: خاکش حاصلخیز است، معادن متنوّعهٔ زیاد دارد، موقع جغرافیائی آن دارای امتیازات مخصوصه است، مردمانش نیز کار کن وقانع هستند. چیزیکه هست هنوز دست صنعت انسانی اصلاحات لازمه‌را در آن مملکت بعمل نیاورده و از اینرو قسمت مهمّ اراضی بایر افتاده وفقط یک پنج یک آن در زیر زراعت است. معادن زغال سنگ در احشا واعماق زمین بیمصرف خوابیده وچندین کارخانه (قندسازی، بلوّرسازی، نخ‌بافی، کبریت‌سازی، گاز وغیره) در طهران وحوالی آن از بی زغالی بسته وویران گردیده. حبوبات ومیوهای زیاد بمناسبت عدم طریق حمل ونقل گندیده واز میان میرود در صورتیکه بفاصلهٔ اندکی دورتر برای انها مشتریهای زیاد هست وبقیمتهای‌خوب آنهارا خریدارند. نهرهای متعدد وجویهای زیاد دایم در جریان است وزمنیهای اطراف از بی آبی وعدم وسایل آبیاری خشک ولم یزرع افتاده است. از طرف دیگر می‌بینیم که محصولات مهمّهٔ مملکت از قبیل پنبه وتریاک وابریشم وغیره از چندین سال باین طرف اغلب بیک حال مانده وگاهی هم تنزّل نموده است در صورتیکه ثابت ومحقّق است که با اندک اصلاحاتی ممکن است آنهارا ترقّی بسیار داد وبنسبتهای مضاعف برمقدار وحسن جنس آنها افزود. بدون استثنا هر سیّاح وهر هیئت علمیه وسیاسی که بایران رفته وباوضاع اقتصادی آنجا اندک آشنا گردیده با نظریّات فوق همراهست.

ومقصود ما در این فصل تا درجهٔ بیان این اصلاحات است:

اوّلاً اصلاح محصولات مملکتی موجوده که بالنّسبه آسان ویا مصارف مختصر میتوان بعمل آورد واز آنجمله است ابریشم:

۱ — اصلاحات ابریشم

در سال ۱۰۸۰ محصول ابریشم ایران قریب ۶۳۴ هزار من بوده ودر سالهای اخیر به ۱۶۷ هزار من تنزّل نموده واین مسئله خود ثابت میدارد که تا بچه مقدار دو باره میتوان محصول ابریشم‌را ترقّی داد.

ولی هیچوقت کسی باین فکر نیفتاده جز محمود خان ناصر الملک قراگوزلو که در ترقی زراعت ایران بالنسبه دلسوزی نموده ودر جلوگیری از تنزّل ابریشم نیز در حوالی ۱۲۸۰ تا ۱۲۹۰ اقداماتی نموده است.

مهمترین وسایل ترقی ابریشم در ایران از قرار ذیل است:

۱ — اصلاحات شیوهٔ بار آوردن وتربیت نمودن کرم در نقاطی که در آنجا ابریشم بعمل میآورند.

۲ — تشویق وترغیب مردم بعمل آوردن ابریشم در جاهائی که صنعت عمل آوردن ابریشم متروک گردیده است. وباید دانست که تمام ایالات ایران بجز سواحل خلیج فارس وکویر کبیر وقصباتی که ارتفاعشان از سطح دریا خیلی زیاد است ودرآنجا سرما درخت توت‌را ضایع مینماید از حیث آب وهوا برای عمل آوردن ابریشم صلاحیّت تامّ دارد.

ملل همجوار ایران بوسیلهٔ ایجاد مدارس مخصوصه وتأسیس ادارات منظّمهٔ رسمی محصولات ابریشم خودرا بسیار ترقّی داده‌اند چنانکه دولت عثمانی مدّتها ست دارای یک ادارهٔ مخصوصی است برای ترقّی و رسیدگی بکارهای راجعهٔ بابریشم وآن اداره بدستیاری ادارهٔ دیون عمومیّه اداره میشود وبنا باحصائیّات رسمی در ظرف ۲۰ سال محصول ابریشم مملکت‌را مضاعف نموده‌اند وهمچنین روسیّه وهند ومخصوصاً ژاپن که با وسعت قلیل خاکش در سال ۱۳۲۸ دارای ۲۲ مدرسه مخصوص بفنّ عمل آوردن ابریشم بوده وشاید پس از آنهم بر عدّهٔ آنها افزوده باشد.

دولت ایران هم در سال ۱۳۲۸ در صدد تأسیس ادارهٔ برای عمل ابریشم بر آمد وبنا بود مخارج آن کار از مالیاتی که بحبوبات وارده وبتجارت پیله بستنـد تأمین شود ولی باز سعایت همسایگان مانع گردید واداره بملاحظه اینکه مخارجش نرسیـد نتوانست دوامی پیدا نماید.

ما در اینجا وسایل اصلاحات اصلیّهٔ ابریشم‌را از روی راپرتی که لافن[1] مهندس که سمت مفتّشی در ادارهٔ ابریشم ایران داشت بآقای میرزا حسن خان محتشم السّلطنه که بمدیریّت ادارهٔ اصلاحات ابریشم منصوب گردیده بودند پیشنهاد نموده بود بطورا جمال بنظر خوانندگان خود میرسانیم:

۱ — تأسیس دفتر اطّلاعات و در آنجا یک نفر معلّمی که در فنّ عمل آوردن ابریشم متخصّص باشد اشخاصی‌را که ابریشم عمل میآورند پذیرائی نموده ودر خصوص عمل آوردن درخت توت وبنای تلمبار[2] وبار آوردن کرم وجلوگیری از امراض وساختن تخم نوغان بآنها اطّلاعات علمی مفیده میدهد.

۲ — بنای چند تلمبار محض نمونه در رشت وانزلی در سال اوّل وبعدها در مراکز دیگر مانند لاهیجان وفومن وغیره ودر ایالات دیگر بدستیاری چند نفر معلّم ایرانی صاحب اجازه. واز اینرو رعایا بچشم خود تفاوت کاررا مشاهده نموده ومثلاً میبینند که یک قوطی تخم نوغان که در یک تلمباری که ۳۰ ذرع مربّع مساحت داشته باشد بزرگ شود بیشتر از سه قوطی که در همان تلمبار بار آید پیله میدهد در صورتیکه دو مرتبه هم برگ توت کمتر بمصرف رسیده است.

---

(۱) F. Lafont (۲) Magnerie

از اینرو با کمال سهولت میتوان حاصل ابریشم‌را فقط بوسیلهٔ وسعت دادن اراضی که مخصوص باینکار است سه برابر نمود بدون آنکه برمقدار تخم نوغان افزوده شود .

دیگر از اصلاحات مفیده راجع بتلمبار این است که جلوی تلمبار هارا با نی وپوشاک یا با تخته تا حوالی سقف بپوشانند تا درجهٔ اعتدال هوا منظم‌تر باشد ومادهٔ ناخوشی بآسانی بکرمها سرایت ننماید و مخصوصاً مادهٔ ناخوشی سفید میر که بواسطهٔ وزیدن باد حمل ونقل میشود .

۳ — طبع وتوزیع مجانی رسالجات با دستور العملهای مفیده .

٤ — ایجاد یک توت کاری محض نمونه وآموختن مسائل نافعهٔ عملی در کاشتن وپیرایش وپیوند کردن درخت توت ووارد کردن انواع تازهٔ تخم نوغان برای تجربه .

٥ — تأسیس یک کارخانهٔ مختصر برای عمل آوردن تخم نوغان تا باینوسیله کم کم ایرانیها بفهمند که در خود ایران میتوان تخم بسیار خوب عمل آورد و از خارج وارد کردن تخم نوغان متروک گردد .

٦ — ایجاد یک مدرسهٔ مخصوص کار ابریشم در رشت .

۷ — مجبور نمودن اشخاصی که کرم ابریشم بعمل میآورند باینکه کرمهائی را که ناخوشی سفیدمیر کشته بسوزانند وچنانکه اغلب دیده میشود فقط بیرون انداختن آنها قناعت ننمایند چونکه این خود سال بسال اسباب سرایت ناخوشی مزبور در تلمبارهای دیگر میگردد .

بعلاوه باید سوزاندن سقف تلمبارهائی را هم که در آنجا ناخوشی سفیدمیر سرایت نموده اجباری نمود وبا بخارهای گوگردی وفرمل و کات کبود(۱) آن تلمبارهارا دود داد تامادهٔ ناخوشی برطرف گردد .

۸ — نظارت درامور اشخاصی که تخم نوغان بعمل میآورند ومجبور نمودن آنان باینکه تخم ضعیف وناقص بعمل نیاورند .

وحتی نظارت تخم نوغانی هم که از خارج وارد میشود مفید خواهد بود چونکه بتجربه رسیده که یک قسمت تخمی که بایران وارد میشود ناخوشی زده است وبهترین دلیل‌این مسئله این است که با وجود آنکه در عثمانی ادارهٔ دیون عمومیه در امور ابریشم مراقبت کافی مینماید ومواظب است که تخم نوغانی که بخارج میرود تخم صحیح باشد وقوطیهای آنرا باندرول میچسباند معهذا بعض تجار عثمانی اغلب تخم ضایع میفرستند وباندرولهای ساختگی استعمال مینمایند واین مسئله از آنجا معلوم میشود که باوجود آنکه موافق نظامنامهٔ دیون عمومیه در هرقوطی باید ۲۰ گرام (٤ مثقال و ۱۹ نخود) تخم نوغان باشد چه بسا دیده میشود که قوطیهای تخم نوغانی که از عثمانی میآید بیش از ۱۷ یا ۱۸ (۳ مثقال و ۱٦ تا ۲۰ نخود) گرام تخم ندارد .

۹ — ایجاد یک انبار مخصوص بتخم نوغان در انزلی چونکه اغلب تجار تخم نوغان‌را در انبار گمرگ انزلی چندین هفته میخوابانند و در اینصورت بیم آن است که تخم نوغان ضایع شود در صورتیکه

---

(۱) Sulfate de Cuivre

اگر انبار مخصوصی ساخته شود که درجهٔ هوایش تاحدّی هموار و مساوی باشد فواید زیاد مترتّب بر آن خواهد شد.

۱۰ – باید غدغن نمود که پس از شروع برج حمل دیگر تخم نوغان وارد ننمایند که خبط فاحشی است.

۲ – اصلاحات در بارهٔ برنج کاری

برنج کاری در ایران هنوز از روی قوانین واصول هزار سال پیش است ومحتاج باصلاحات عدیده ایست که مهمترین آنهارا درذیل بطور اختصار بشمار میآوریم:

۱ – آبیاری وتسطیح اراضی: آکنون آبیاری برنج کاریهارا اغلب بتوسّط سدّهائی مینمایند که آب رودخانه‌را تاحدّ زمین آورده و وقتیکه از آن حدّ گذشت در اراضی دوطرف سرازیر میشود. ولی این سدّها فقط برای یک فصل است وچون ساختمانشان از روی اساس علمی نیست یک مقدار مهمّ آب رودخانه باز بیهوده بدریای خزر میریزد در صورتیکه چه بساکشت وکارهای اطراف که از بی آبی خشک میشود. وانگهی اغلب دیده شده که چون سطح زمین در دو طرف رود خانه از سطح آب یک یک بهری بلندتر است اراضی بسیار لم یزرع مانده است در صورتیکه با سدّهای دائمی ویا تلمبها و دولابهای[1] ساده میتوان زمینهای برنج کاری‌را بدرجات افزون نمود.

در حدود سال ۱۳۱٤ حاجی محمّد حسن امین الضّرب که در گیلان در ناحیهٔ لشته‌نشاه[2] چند پارچه ملک داشت یک دستگاه تلمبهٔ بزرگ بحسن‌کیاده آورد ومشغول آبیاری گردید ولی اراضی آنجارا تا زمانی پیش از آن تاریخ آب مرداب گرفته بود وبانمناسبت شانی نداشت وتمام آب‌را بخود میکشید وباین مناسبت تلمبه از کار افتاد ودر اندک مدّتی زنگ زده و ضایع گردید.

تسطیح اراضی نیز فواید چند دارد واز آن جمله است صرفه در خصوص آب وکار چه وقتیکه زمین هموار شد وپست وبلندیها از میان رفت آب در گودالها نمانده ودر همه جا بیک میزان قسمت خواهد شد وعمل آوردن برنج در چنین اراضی بسیار کم زحمت‌تر خواهد بود وخود برنج هم جنساً بهترخو اهد شد.

۲ – پرورش اراضی: کوت فراوان موجب ازدیاد حاصل میگردد. واز آنجائی که هنوز در ایران دستگاه کوت سازی نیست ایجاد آن لازم است ولاشهٔ حیواناتی که در سرراه وبیراه افتاده وباعث بسی ناخوشیها میگردد برای این کار صلاحیّت کامل دارد. بعلاوه در ایران موجبات ساختن نوشادر[3] هم فراهم است.

---

(۱) مقصود از دولاب چرخهای آب کشی است که دلوهای متعدّد دارد که متدرّجاً پر شده وخالی میشود ودولاب‌را بعربی ناعوره و بفرانسه Noria میگویند.

(۲) در ٤ فرسخی رشت.

(۳) Sulfate d'Ammoniaque

بعلاوه نوع خیشی هم که برای خیش زدن اراضی بکار میبرند خیلی بدوی است وخاک‌را چنانکه باید زیر ورو نمینماید.

استعمال ماشینهای فرنگی برای عمل آوردن برنج وپاک کردن آن بسیار مفید است ولی تا وقتیکه در خود محلّ نتوانند ماشینهارا ترمیم نمایند استعمال آن خالی از اشکال نیست. مرحوم میرزا علی خان امین الدّوله در حسن‌کیاده برای پوست کندن برنج یک دستگاه آسیاب آبی (آب دنگ) ایجاد نمود ولی طولی نکشید که آتش گرفت ودو باره هم کسی بفکر ساختن آن نیفتاد.

علاوه بر ملاحظات فوق ملاحظات دیگری نیز از قبیل تأسیس شرکتهای استقراضی زراعتی وبیمه وغیره دارای فواید بسیار است ولی بیشتر از این بشرح وتفصیل پرداختن بیرون از دایرهٔ این کتابچه است ومقصود ما فقط این است که خوانندگان محترم از مطالعهٔ وسایل اصلاح ابریشم وبرنج پی باصلاحات لازمهٔ دیگر برده ومتذکّر شوند که بابعضی اصلاحات ساده تا چه درجه ممکن است محصولات ایران‌را از قبیل پنبه وتریاک وحبوبات ومیوجات وغیره چه از حیث جنس وچه از حیث مقدار ترقّی داد.

از طرف دیگر مصنوعات مملکتی‌را نیز لازم است حمایت واصلاح نموده وترقّی داد ودر رواج آنها کوششهای بلیغ نمود وراههای اصلاح‌را پیدا نمود ولی رسالهٔ مختصرما گنجایش آنرا ندارد که بشرح اصلاح ووسایل ترقّی‌یکا یک محصولات ومصنوعات ایران ولو باختصار هم باشد بپردازیم پس بآنچه رفت قناعت نموده و بمطالب دیگر میرسیم.

۳ – ایجاد راه

بدون راه نعمات طبیعت همه بی‌فایده است.
بدون راه زراعت مفلوک است.
بدون راه خلق یک ملک همه گدا وزندگی همه سخت‌ترین بار ذلّت است.
ملکم خان.

یکی دیگر از اصلاحات لازمه پس از ترقّی محصولات ومصنوعات مملکتی تسهیل حمل ونقل است والّا محصولات چنانکه گاهی دیده میشود ضایع گردیده وپوسیده واز میان میرود در صورتیکه اگر وسایل حمل ونقل مهیّا بود بسهولت بنقاط دیگر خواه در داخل وخواه در خارج مملکت حمل شده وبقیمتهای خوب بفروش میرسید. در خصوص فواید راه میرزا ملکم خان ناظم الدّولهٔ مرحوم نوشته: «در میان اصول بزرگی که دول فرنگستان برای امتعهٔ خود مقرّر ومجری داشته‌اند از همه بزرگتر، از همه مفیدتر، از همه ساده‌تر، از همه عجیب‌تر واز همه جامع‌تر ساختن راه است. اهل آسیا تا امروز نفهمیده‌اند که ساختن راه بجهة آبادی وقدرت یک دولت متضمّن چه کرامتهای عظیم است .... هرگز بعقل ایشان نرسیده که در ساختن راه چه خزاین، چه آسایش، چه سعادت وچه قدرتها ست. فقر ایران، خرابی ایران، مغلوبیّت ایران، بدبختی بزرگ ایران وصد نوع معایب دیگر از نداشتن راه است. ایران میتواند صد مرتبه از امروز زیادتر امتعه بعمل بیاورد. چرا نمیاورد؟ بعلّت اینکه نمیخرند. چرا؟ زیرا گران

است. چرا گران است؟ بعلت اینکه حمل ونقل امتعه بواسطه نبودن راه زیادتر از خرج عمل آوردن خود امتعه است .... ایران میتواند اقلاً سالی سی کرور تومان فقط پشم بخارج بفروشد چون راه ندارد این سی کرور تومان متاع هم از برای ایران وهم از برای دنیا مفقود میماند .... خاک ایران میتواند گندم نصف انگلیس‌را بدهد ودر عوض آن ماهوت وقند وطلا بگیرد ولی چون راه ندارد نمیتواند گندم خودرا مناسب بانگلیس برساند وآنهمه گندم ایران بی‌مشتری میماند. چون بی مشتری میماند اهل ایران گندم کمتر میکارند گاهی نصف اهل ایران از قحطی می‌میرند وگاهی نصف دیگرش از بیکاری وگرسنگی بممالک خارجه پناه برده، نیست ونابود میگردد. اگر در ایران راه میداشتیم فقط گمرک بتهٔ ما از کل مالیات زیادتر بود».

تسهیل حمل ونقل بیشتر بسته بایجاد راه است خواه معمولی باشد یا راه آهن. در خصوص راههای ایران فصلی علیحدّه نوشته‌ایم ولی باید دانست که در ایران چند رشته خط شوسه بیشتر نیست:

راههای شوسه:
- ۱ — از رشت تا طهران واز قزوین تا همدان.
- ۲ — از جلفا تا تبریز.
  سه راه فوق‌را شرکتهای روسی شوسه نموده‌اند ودر امتیاز روسهاست.
- ۳ — از طهران تا قم واز قم تا سلطان آباد عراق (در امتیاز برادران لنچ انگلیسی است).
- ٤ — راه بختیاری محمّره وشوشتر واصفهان.
- ٥ — از باجگیران بمشهد در امتیاز یک شرکت ایرانی است.

در خصوص راههای شوسه رجوع شود بفصل ششم راجع براههای ایران (صفحهٔ ٤٥ — ٥٨).
ولی اصلاح وترقّی عمدهٔ اقتصاد ایران بسته بایجاد خطّ آهن است پس باید دید در اینخصوص تا بحال کدام اقدامات شده وچه اقداماتی در نظر است:

خطّ آهن — در سال ۱۲۷۳ یک کمپانی انگلیسی بنا نمودن خطّ آهن از وینه تا اسلامبول واز آنجا تا خلیج فارس وصفحهٔ جنوبی ایران واز آنجا تا هند اقدام نمود. بعد درسنهٔ ۱۲۸۹ بارون رویتر[1] انگلیسی خواست همان نقشه‌را تعقیب نماید واز دولت ایران امتیاز خطّ آهن از رشت بطهران واز طهران بخلیج فارس‌را بمدّت هفتاد سال گرفت و ابتدای وعده از دهم محرّم ۱۲۹۱ بود. بارون رویتر بنا بقرار داد با دولت ایران میبایستی که ۱۵ ماه پس از تاریخ فوق دست بکار زده باشد والّا ٤٠،٠٠٠ لیرهٔ انگلیسی که مقدّمةً در بانک گذاشته بود بدولت ایران میرسید.

موافق قراد داد فوق ۲۰ در صد منافع وعایدات خالص خطّ آهن بدولت ایران میرسید وپس از وعدهٔ هفتاد سال هم تمام خطوط ملک دولت میگردید و در عوض رویتر حق داشت که تمام معادنی‌را که بامتیاز داده نشده بودند باستثنای معادن طلا ونقره وسنگهای قیمتی درآورد واز عایدات خرج در رفتهٔ آنها

(۱) Julius de Reuter

۱۰ در صد بدولت بپردازد. هر معدنیرا که کشف میکند میتواند بقیمت زمین ساده بخرد. بعلاوه تمام اراضی که برای در آوردن معادن وکارهای معدنی لازم شود دولت مجاناً باختیار او خواهد گذاشت در صورتیکه مال دولت باشد والا خودش باید از صاحبان ملک خریداری نماید. بعلاوه دولت حق دخول تمام لوازم کاررا بدون ادای هیچگونه حق گمرکی بوی وا میکذ اشت واورا از هرگونه مالیاتی معاف مینمود وحق صادر نمودن هرنوع محصول ومصنوع مملکتیرا نیز باو میداد و حتی وی حق تأسیس یک بانک وپست وتلگراف وهرگونه تأسیسات صناعتیرا نیز دارا بود و در استعمال جنگلها و مجاری مختلفهٔ آب هم اختیارات داشت. چنانکه ملاحظه میشود امتیاز فوق در حقیقت امتیاز تقریباً کلیهٔ هست ونیست ایران بود خوشبختانه که دولت بزودی ملتفت خبط وخطاهای خویش گردیده وبنای اشکال تراشیرا نهاد. وکاری کرد که در روز وعده خط آهن شروع نشده بود وحق بارون رویتر باطل گردید.

در همان سال (۱۲۹۱) سرداری روسی موسوم به فون فالکنهاگن[۱] امتیاز خط آهن جلفا وتبریزرا گرفت ودولت ایران فقط درصد میل انگلیسی (قریب ۲۶ فرسخ) حق کشیدن خط آهنرا باو داد وتا موعد پنج سال میبایستی شروع شده باشد ولی این بار نیزمسئلهٔ خط آهن بجائی نرسید.

در سال ۱۲۹۶ یک شرکت پاریسی موسوم بشرکت آلئون[۲] امتیاز خط آهن رشت بطهرانرا گرفت ودر همان سال یک مهندس اتریشیرا که موسوم به فون شرتسر[۳] بود بایران فرستاد وی هم نقشهٔ کشید ولی اینده‌فعه هم کار خط آهن پیشرفت نمود چونکه دولت ایران ضمانت کافی نتوانست بدهد واین ضمانت چنانکه مقرّر شده بود عبارت بود از پرداختن هفت در صد یک سرمایهٔ عمدهٔ که از عهدهٔ دولت ایران خارج بود.

در سال ۱۳۰۰ موسیو بواتال[۴] فرانسوی که پیش از آن صاحب کارخانهٔ گاز در طهران بود امتیاز خط آهن رشت وطهرانرا گرفت. بواتال در ابتدا فقط امتیاز زغال سنک فشند (از توابع قزوین) را گرفت وبعد بهمان عنوان خط آهن از فشند تا طهران وبعد از آن از فشند تا رشت وبالأخره از طهران تا خلیج فارسرا نیز ضمیمهٔ امتیاز نمود وتمام این امتیازات مهمّه در حاشیهٔ امتیاز زغال سنگ فشند ومثل اینکه ملحقات آن امتیاز اوّلی باشند قید شده بود وعلاوه بر امتیازات فوق امتیاز معادن دو طرف خط آهن تا حدّ ده کیلومتر (بیشتر از یک فرسنح ونیم) از هر طرف هم بوی تعلّق میگرفت. موعد امتیاز ۹۰ ساله بود ولی دولت ایران شرط نموده بود که تا باز شدن رودخانهٔ وُلگای روس بتجارت عمومی که در سال ۱۳۰۲ بوقوع پیوست باید خط آهن از طهران برشت رسیده باشد واز طرف دیگر خط آهن مزبور میبایستی از طهران هم شروع شود. بواتال با زحمت زیاد مشغول کار گردید وخط آهن طهران تا شاهزاده عبدالعظیمرا هم شروع نمود ولی دولت روس حمل مال التّجاره اروپارا از طریق قفقاز بایران غدغن نمود ودیگر لوازم کار نتوانست بایران بیاید واینده‌فعه نیز کار خط آهن پیشرفت نمود مرض وبا هم ایرانرا استیلا نمود وبواتال بشمیران رفت ودرآنجا بمرد. در سال ۱۳۰۷ پلاسخفسکی[۵] امتیاز خط رشت ببوشهررا گرفت.

---

(۱) v. Falkenhagen (۲) Alléon (۳) v. Scherzer (٤) Boital (٥) Palaskhofski

در سال ۱۳۱۷ خمیاکف(۱) و ترتیاکف(۲) امتیاز مهمّی گرفتند.

در سال ۱۳۲۷ ریتیش(۳) زحمات زیاد برای تحصیل امتیاز خطّی از الکساندروپل وایروان و قزوین وطهران واصفهان وشیراز وبندر عبّاس کشید ولی هیچکدام اینها بجائی نرسید.

از آنجائیکه یکی از شرایط امتیازی که آلمان از عثمانی برای ساختن خطّ آهن اسلامبول بغداد گرفته بود تمدید شعبهٔ از آن خطّ از بغداد بخانقین بود محلّ امید واری بود که پس از اتمام خطّ آهن بغداد همین خطّ از راه خانقین تا طهران وولایات مرکزی امتداد یابد وایران‌را با اروپای مرکزی مستقیماً مربوط سازد وانگهی در سال ۱۳۲۸ مدّت تعهّد نامهای ایران وروس که مدّت بیست سال سلب حق ساختن خطّ آهن‌را از ایران نموده بود منقضی شده بود لهذا از طرف بانک مشهور آلمان موسوم به دُیچ بانک(٤) مأموری موسوم به سیّدروت(٥) بطهران آمد که امتیاز خطّ آهن خانقین وطهران‌را تحصیل نماید. این مسئله مایهٔ اضطراب دوایر سیاسی روس وانگلیس گردیده وموجب یاد داشت ۲٦ ربیع الاوّل ۱۳۲۸ (۷ آوریل ۱۹۱۰) شد که بموجب آن دولتین مذکور بدولت ایران زور آوردند که اصلاً هیچ امتیازی که بمنافع سیاسی ونظامی آنها بتواند صدمهٔ وارد آورد بهیچ تبعهٔ دولت خارجی نباید داده شود وازاین رو مساعی سیّد روت عقیم ماند. بعد در جزو قرار داد پتسدام(٦) در ذی القعدهٔ ۱۳۲۸ دولتین روس وآلمان متّفق شدند که اگر تا ٤ سال دیگر راه آهنهای روس بخانقین متّصل نشود دولت آلمان حقّ خواهد داشت که خطّ آهن اسلامبول وبغداد وخانقین‌را تا طهران امتداد دهد.

وبالأخره در سال ۱۳۳۰ شروع بمذاکرهٔ خطّ آهن ماورای ایران شد.

بحالهٔ خطّ آهنی که در ایران وجود دارد یکی خطّ آهن طهران بشاهزاده عبدالعظیم است که مذکور گردید وطول آن اندکی بیش از یک فرسخ وثلث فرسخ (۸۳٦۰ ذرع) است ودر دست «شرکت بلژیکی خطّ آهن وتراموای در ایران»(۷) است وسالیانه بطور حدّ وسط ٦۹۰٬۰۰۰ مسافر حمل ونقل میکند و ۵۰٬۰۰۰ تومان عایدات خرج در ترقه دارد ومخارج اداری آن رویهمرفته درسال به ۲٦٬۰۰۰ تومان میرسد. ویکی هم همان مختصر خطّ آهنی است که حاج محمّد حسن امین دارالضّرب اصفهانی در ربیع الاوّل ۱۳۰۸ ما بین محمود آباد ومعادن آهن آمل کشید ودو فرسخ ونیم بیشتر (۱٦ کیلومتر) طول اوست ولی مدّتها میباشد که از کار افتاده و محمود آباد در ساحل جنوبی بحر خزر واقع است.

دولت ایران در ۹ ربیع الاوّل ۱۳۳۱ امتیاز خطّ آهن جلفا و تبریزرا با یک شعبهٔ از صوفیان تا گاوچشمه یا شرفخانه که در ساحل شمال شرقی دریاچهٔ اورمیه واقع است ببانک استقراضی روس داد ومقرّر بود که تا ۲۱ ربیع الاوّل ۱۳۳۳ دست بکار زده باشند ودر ۲۷ جمادی الاولی ۱۳۳۹ خطّ آهن مشغول کار گردد. این خطّ در سال ۱۳۳٤ تمام گردید.

Deutsche Bank (٤) P. A. Rittiche (۳) Teretiakow (۲) Khomiakow (۱)
Société anonyme belge de Chemin de fer et Tramways en Perse (۷) Potsdam (٦) Seyed Routh (٥)

دولت ایران در ۱۲ ربیع الاوّل ۱۳۳۱ سه روز پس از دادن امتیاز فوق اجازهٔ به «شرکت خط آهن ایران»[۱] که اصلاً انگلیسی است داد که برای کشیدن چند رشته خطّ آهن در جنوب ومخصوصاً از خرّم آباد یا بروجرد بمحمره مشغول بنقشه کشی شود وشرکت مزبور نیز دست بکار نقشه کشیدن گردید ولی تاکنون از خود خطّ آهن اثری در میان نیست.

٤ – احیاء اراضی بایر

دیگر از اصلاحات مفیده اقدامات در خصوص قابل زرع نمودن اراضی بایراست چون باید دانست که اکنون فقط یک پنج یک زمین ایران در تحت زراعت است. ومهمترین وسایل این کار یکی مرتّب نمودن آبیاری اراضی است ودیگری ایجاد جنگلهای مصنوعی در اراضی بی آب چنانکه در اغلب ممالک ومخصوصاً در امریکا مستعمل است.

آبیاری = خاک ایران از صحراهای بایر وریگ زار خلیج فارس گرفته تا سواحل حاصل خیز بحر خزر غالباً در همه جا بجهت زراعت محتاج بآب است وبیشتر همین مسئله سبب شده است که تاخت وتازهای مکرّر که در این خاک شده اسباب نقصان حاصل ولاجرم سبب نقصان جمعیّت گردیده است زیرا که خرابی قناتی چند که بزحمات ومخارج زیاد میساختند در اندک وقت درّه خرم‌را بیابان بی آب وعلف وباغ ارم‌را نمونهٔ قاع صفصف مینمود واز آنچه ملاحظه شد معلوم میگردد که اگر این مُلک در تحت حکومت ملّی آبادی خواه وکاردانی باشد تا چه پایه معموری آن ترقّی خواهد نمود. وهمین خرابی رشتهای قنات سبب شده که نیکوترین ووسیعترین صحاری آن که تا هنوز بقایای شهرها وقری در جمیع اطراف آن نمایان است بایلیات صحرا نشین وبیابان گرد واگذار شده که گلّه ورمه خودرا میچرانند ودر مسافت سی وسی وپنج فرسخ که در ایّام سلف در زیر زراعت بوده است حال فقط قطعات زراعت دیده میشود بقدریکه نان قبیله وخصیل سالیانهٔ اسبان ایشان‌را بدهد وهنوز هم شخص مسافر در اغلب نقاط تملّکت قناتها و بندهای خراب شده می‌بیند ودر جمیع ازمنه مردم ایران در بناکردن قنات وکهریز مهارت تامّ داشته‌اند.

مسئلهٔ بی آبی مخصوصاً در نجد مرکزی ایران محسوست ومعهذا نجد مزبور دارای رودهای چند است ولی تمام این رودها بی‌مخرج هستند یعنی پس از مسافت کم یا زیادی وارد ریگ زار میگردند وفقط بزحمت زیاد زارعین مختصر آبی از آنرا باعانت سدّ وبند یا احداث کاریز وقنات جمع آوری نموده ودر نهایت امساک وصرفه جوئی بمصرف زراعت میرسانند ومهمّترین این گونه رودهائی که آبهایشان در ریگ زارها تلف میشود عبارت است از: زاینده رود که از چهل چشمه بختیاری جاری شده وبباتلاق شوره زار گاوخانی در نزدیکی اصفهان میریزد، رود جام وکشف رود در خراسان که وارد ریگ زار و خلیج بلخان ترکستان میشود، جاجرود در حوالی طهران وکرج در مغرب بلوک شهریار وفشافویه که وارد باتلاق

(۱) Persian Railways Syndicate Limited

شوره زار مجاور دریاچهٔ حوض سلطان میشود. واضح است که اگر بمعاونت بندها وانهار مصنوعی وغیره آب رودخانهای مزبوررا نگذارند بیهوده در زمین فرو رود واز آن استفاده نمایند تا بچه درجه بر آبادانی وحاصلخیزی مملکت افزوده خواهد شد.

مهمّتر رود خانهٔ ایران رود کارون است که در جنوب غربی مملکت واقع شده وآن از زرد کوه بختیاری خارج میشود واز شوشتر واهواز گذشته وارد دشت باتلاق زارخوزستان میشود وقسمتی از آن بواسطهٔ ترعهٔ بهمشیر مستقیماً بخلیج فارس وقسمت دیگر در نزدیک محمّره داخل شطّ العرب میگردد. رود کارون یک ذرع عمق دارد وقایق تا ۲۰۰ کیلومتری (بیشتر از ٤۰ فرسنگ) مصّب آن سیر مینماید هم ممکن‌است بواسطهٔ اصلاح آبشیها وتعمیر سدّ وبندهای اهواز درکمال خوبی قابل سیر سفاین بخار گردد.

از قدیم الایّام برای آب یاری نمودن اراضی حوضهٔ کارون اقدامات زیاد بعمل آمده، سدّها وبندهای متعدّد ساخته‌اند، ترعه‌ها حفر نموده‌اند چنانکه در قرن چهارم پیش از هجرت شاپور اوّل ساسانی شادروان شوشتررا بنا نهاد وآن سدّی بود برای برگرداندن آب کارون. ودر آنزمان بوسیلهٔ اصول بسیار ممتاز آبیاری حوضهٔ کارون (ایالتخوزستان) بسیار حاصلخیز بود ولی امروز از حاصل آن بسیار کاسته وسبب آن خرابی سدّهای قدیمی است که ویران گردیده و از نیم قرن باینطرف همواره در بارهٔ ترمیم آنها اقدامات بی‌نتیجه بعمل آمده وحتّی مظفّرالدّین شاه مخصوصاً یك مهندس از هلاند بایران خواست واورا مأمور برآورد مخارج ترمیم بندها و ترعه‌ها نمود واو هم مأموریت خویش‌را انجام داد ومخصوصاً از جمله توجیهاتی که برای قرض اوّل از روس (۱۳۱۸) در روزنامهٔ رسمی ایران در آن تاریخ داده بودند اقدامات چندی بود راجع بفواید عامّه ومخصوصاً بستن سدّ اهواز ولی مخارج مسافرت مظفّرالدّین شاه بفرنگستان امان باین‌کار نداد ومهندس هلاندی تا سالهای اخیر مواجب خودرا میگرفت و هنوز هم بعنوان مستمرّی در هلاند میگیرد.

٥ — ایجاد جنگلهای مصنوعی

دیگر از اصلاحات لازمه که بحال مملکت بسیار مفید است ایجاد جنگلهای مصنوعی است:

جنگل مهمّ ایران تقریباً منحصر بجنگلهای ایالات مازندران وگیلان است واز پس از سال ۱۲۸۷ مدام مقدارهای زیاد سالیانه چوبینه از آنها صادر شده ودر بعضی سالها قیمت صادرات به ۲۰۰،۰۰۰ تومان بالغ گردیده است. مبلغ مهمّی از چوب آن جنگلهارا هم برای عمل آوردن زغال میسوزانند وگاهی هم یک‌دامنهٔ بزرگ جنگل‌را آتش میزنند برای اینکه زمین‌آنرا صاف نموده وبرنج بکارند وتا بحال هیچوقت از این اقدامات جلوگیری نشده وبجای درختهائی که از میان رفته درخت وقلمهٔ تازهٔ هم نکاشته اند وآشکار است که بدین ترتیب دیری نخواهد گذشت که دیگر در ایران جنگلی نخواهد ماند وتا از طرف دولت یک ادارهٔ مخصوص بجنگلها تأسیس نشود غدغنهای گاه گاهی مفید واقع نخواهد گردید.

جنگلهای بلوط کردستان ولرستان وولایت بختیاری مخصوصاً با سرعت هرچه تمامتر رو باضمحلال میرود.

در سال ۱۳۱۸ قدمی بطرف اصلاح برداشته شد واز ادارات جنگلی پروس (آلمان) یک نفر متخصص‌را دولت ایران بخدمت خود آورد ولی بدبختانه اورا بسرکشی خالصجات دولتی مازندران مأمور نمودند واثری که از او باقی ماند فقط جنگل کوچکی است که در درهٔ جاجرود (شکارگاه شاهی در شرق طهران) ایجاد نموده است.

علاوه بر آنکه باید جنگلهای موجودرا حمایت نمود وترقی داد باید از روی اصول علمی جدید در اغلب اراضی بایر ایران کم‌کم ایجاد جنگلهای مصنوعی نیز نمود واز آنجائیکه آب وهوای جنگلی بالذات موجد آب است بوسیلهٔ ایجاد جنگل مصنوعی میتوان وسایل آبیاری بسیاری از اراضی بی آب وعلف‌را نیز تأمین نمود.

فصل یازدهم

تشبّثات (۱)

از نیم قرن باینطرف بدفعات کارخانجات مختلفه ومتنوّعه در ایران ایجاد گردیده چه بدست خود ایرانیان وچه بدست خارجیان وعلاوه برایجاد کارخانه تشبّثات تجارتی عدیده نیز بعمل آمـده ولی اغلب بملاحظهٔ بی‌تجربگی وبی ثباتی ومخصوصاً رقابت واشکال تراشی دو همسایهٔ نامیمون (روس وانگلیس) نتیجهٔ که مطلوب بوده بدست نیامده‌است وما در ذیل بعضی از آن‌تشبّثات‌را بشمار میآوریم:

۱ — کارخانها

۱ — کارخانهٔ ریسمان ریسی در سال ۱۲۷۰: این کارخانه واقع بود در قرب قصر قاجار نزدیک بطهران. چرخ بخار واسباب لازمهٔ آن بمبلغ ۹۰ هزار تومان بتوسّط محمود خان ناصر الملک از مسکو خریده شده بود وبعد از چندی کار کردن معطل ماند وبعد عمارت آن در ابتدا مخزن تدارکات حربیّه شد وبعد ضرّابخانهٔ دولتی واسباب بخار واشیاء آن بمبلغ ۱۰ هزار تومان بتوسّط میرزا علینقی خان حکیم الممالک بفروش رفت.

۲ — کارخانهٔ تفنگ سازی در طهران در سال ۱۲۷۶: این کار خانه در ماهی هزار قبضه تفنگ دنگی میساخت.

۳ — کارخانهٔ کاغذ سازی در طهران.

۴ — کارخانهٔ شکر ریزی در مازندران.

۵ — کارخانهٔ چلوار بافی در نزدیکی طهران.

۶ — کارخانهٔ بلور سازی در حدود سال ۱۲۸۵ در طهران ساخته شد وبعلمّی موسیو ولانژ نام بلور بسیار اعلی بعمل آورد ولی بعدها بملاحظهٔ نقصان موادّ لازمه بهم خورد وبعد در حوالی ۱۳۰۰ حاج محمّد حسن امین دارالضرب کارخانهٔ دیگری احداث نمود ودر سال ۱۳۰۹ «کمپانی بلژیکی بلور سازی در ایران»(۲) کارخانه‌را راه انداخت ولی باز بسته شد.

---

(۱) Entreprises (۲) Société anonyme belge des Verreries nationales en Perse

۷ — کارخانهٔ چینی سازی حاج محمّد حسن امین دار الضّرب در طهران وکارخانهٔ حاجی عباسعلی وحاجی رضا در تبریز که بواسطهٔ دسایس روسها بهم خورد و قریب ۱۳۰ هزار تومان بمشار الیهما ضرر وارد آورد.

۸ — کارخانهٔ شمع ریزی در طهران.

۹ — کاغذ گری در اصفهان وطهران.

۱۰ — کارخانجات جبّه خانه در طهران واصفهان.

۱۱ — کارخانهٔ نسّاجی اقمشهٔ کتانی در اصفهان که قشون مسعودی ظلّ السّلطان از آن منسوجات لباس داشتند.

۱۲ — کارخانهٔ ابریشم تابی در گیلان بدست حاج محمّد حسن امین الضّرب. این کارخانه‌را با اسباب وآلات کامل از لیون (فرانسه) واز کارخانهٔ برتو[۱] بایران آورده بودند.

۱۳ — کارخانهٔ ابریشم تابی در بریکاده نزدیک رشت با سرمایهٔ روسی وبدستیاری آقا محمّد محسن رشتی ساخته شد ولی بملاحظات سیاسی وسوء اداره چندی بعد تعطیل شد.

۱٤ — کارخانهٔ باروط کوبی با چرخهای بخار اروپائی که دولتی بود.

۱۰ — کارخانهٔ حاشی سازی که در سال ۱۲۷۸ برپا شد.

۱٦ — کارخانهٔ گاز که در سال ۱۲۹۷ با ۳۰ هزار لیره مخارج بمباشرت حاجی میرزا حسین خان قزوینی سپهسالار در طهران برقرار شد ولی بملاحظهٔ نبودن زغال تعطیل شد وچند سال بعد یک نفر ایرانی به ۱۰ هزار لیره اورا خرید ودر سال ۱۳۰۹ فروخت بیک کمپانی بلژیکی موسوم به «کمپانی عمومی بلژیکی روشنائی وحرارت در ایران»[۲] این کمپانی هم پس از آنکه ماشینهای زیادی آورد کارش پیشرفت نمود وکارخانه بسته شد.

۱۷ — کمپانی بلژیکی سوّم موسوم به «کمپانی بلژیکی قند سازی درایران»[۳] با سرمایهٔ بزرگی بایران آمد ودر زمستان ۱۳۱۳ شروع بچغندر کاری نمود ولی موادّ خام گران وخرجهای اتّفاقی مجبورش نمود که در سال ۱۳۱۷ کارخانه‌را ترک نماید واین کارخانه واقع است در کهریزک در جنوب غربی طهران.

۱۸ — کارخانهٔ کبریت سازی که در سال ۱۳۰۸ در نزدیکی طهران درخرازین بایک سرمایهٔ ابتدائی ۲۰ هزار لیرهٔ بتوسّط کمپانی روسی ایجاد شد ولی نتوانست با کبریت اتریش وسوئد رقابت نماید وبسته شد.

۱۹ — کارخانهٔ ریسمان ریسی که در سال ۱۳۱۲ بتوسّط مرحوم مرتضی‌قلی خان صنیع الدّوله با ماشینهای بسیار گران ایجاد شد ودر ابتدا محصول آن اعلی بود ولی با مال التّجارهٔ خارجه از حیث قیمت نتوانست رقابت نماید وبسته شد.

---

(۱) Berthaud (۲) Compagnie générale belge pour Eclairage et Chauffage en Perse
(۳) Société anonyme belge pour la Fabrication du Sucre en Perse

۲۰ — کارخانهٔ ریسمان ریسی در تبریز. این کارخانه‌را حاج رحیم آقای قزوینی پسر حاجی فتحعلی در حوالی ۱۳۲۶ بنا نموده وهنوز هم کار میکند.

۲۱ — دو کارخانهٔ پنبه کاری حاج میرزا علیمحمّد اصفهانی در سبزوار وپسنانسکی(۱) در نیشابور.

۲۲ — کارخانهٔ چراغ برق در طهران که متعلّق است بحاج حسین آقای امین الضّرب این کار خانه تا بحال کار میکند ومغازها وخیابانهای مهمّ طهران‌را روشنی میدهد. این کارخانه در حوالی سال ۱۳۲۳ از آلمان واز «شرکت عمومی الکتریک»(۲) بایران آورده شد ودر سال ۱۳۲۵ شروع بکار نمود وتا ۴۰۰۰ چراغ میتواند روشنی بدهد.

۲۳ — کارخانهٔ برق کوچک دیگری در طهران در خیابان ارک هست که عمارات دولتی‌را روشنی میدهد.

۲۴ — کارخانهٔ چراغ برق در مشهد. این کارخانه‌را مرحوم حاجی محمّد باقر میلانی معروف برضایوف از طرف مظفرالدّین شاه در حوالی سال ۱۳۲۰ از روسیّه بقیمت ۸ هزار تومان برای روشن کردن حرم مطهّر حضرت رضا وارد نمود وعلاوه بر حرم مطهّر قسمت خیابان موسوم بخیابان بالا‌را هم که واقع است بین کارخانه وحرم مطهّر روشنی میداد.

۲۵ — کارخانهٔ چراغ برق در رشت ودر تبریز: کارخانهٔ تبریز‌را قاسم خان امیر تومان پسر علی خان والی بآنجا آورده است و ۱۲۵ اسب قوّه دارد.

۲۶ — کارخانهٔ آجر پزی در نزدیکی طهران متعلّق است بحاج حسین آقای امین الضّرب ومدّتها است بسته شده.

۲۷ — کارخانهٔ چلوار بافی در نزدیکی طهران که از زمان ناصرالدّین شاه است.

۲۸ — کارخانهٔ آجر پزی در اورمیه: این کارخانه‌را با یک آسیای بخاری در سال ۱۳۳۲ آلمانها در آنجا برپا نموده اند.

۲۹ — کارخانهٔ صابون پزی نظافت در طهران که امتیازش در ۱۴ ذی القعده ۱۳۲۸ بربیع زاده و شرکا داده شد وصابون بسیار خوب بعمل آورد.

علاوه برکار خانهای مذکور از اوایل قرن دوازدهم هجری باینطرف کارخانهای بسیار دیگری هم در ایران بر پا شده چنانکه نادر شاه افشار در حدود نیمهٔ قرن مذکور در نزدیکی آمل یک کورهٔ آهن سازی برپا نمود ودر آنجا مدّتی گلوله وخمپاره میریختند ونعل اسب میساختند وهم در آنجا اقدامات برای ساختن لنگر کشتی نمودند. پس از نادر عبّاس میرزای نایب السّلطنه در نیمهٔ اول قرن سیزدهم هجری در مدّت

(۱) Posnansky (۲) Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft

حکمرانی آذربایجان که بنای نظام جدیدرا در ایران گذاشت پس از آنکه ۴۰٬۰۰۰ قبضه تفنگ از انگلیس وارد نمود مقرّر داشت که استادان تفنگ ساز ایران در جبّه خانهٔ سرکاری بهمان ساخت وترکیب تفنگ بسازند ودر اندک وقتی ۲۰٬۰۰۰ قبضه تفنگ بسعی استادان ایران موجود گردید و پس از آن هم مدّتی باز مشغول کار بودند وسوای آن جنس تفنگ تفنگهای جوهر دار بطرز حسن جزایری وموسی و طرح قرم ونمونهٔ سایر کارخانهای عثمانی که از ۷۰۰ قدم و ۱۰۰۰ قدم نشانه میزد میساختند وبعلاوه باروط خانهٔ نیز بوضع باروط خانهٔ فرنگ ساخته وپرداخته گردید که روزی قریب بسه خروار باروط در آنجا بعمل میآمد ونیز استادان از ایران بانگلیس فرستاد ومبالغی خطیر هر ساله در وجه مواجب آن جماعت تعیین شد وبعد از چهار سال وپنج سال مراجعت کردند ودر ایران مشغول کارشدند وچخماق وتفنگ وسایر اسباب وآلات جنگ که از دستگاه آنان بیرون میآمد تکلّف وپرکاری آنها از کار انگلیس بیشتر بود. ونیز نایب السّلطنه توپچیان از انگلیس وفرانسه چون مسترلنزی(۱) وغیر او آورد وبنای تعلیم گذاشتند وکورهٔ توپ ریزی وچرخ سوراخ کردن بوضع فرنگ ساخته گردید وبنا بگفتهٔ عبدالرزّاق بیک دنبلی مؤلف تاریخ «مآثر سلطانی»(۲) تا حدود سال ۱۲۴۰ قریب صد قبضه توپ صخره کوب از کوره بیرون آمده بود وآن توپهارا بمرادّها سوار کرده بودند چنانکه توپی را که نادر شاه بر سر درّهٔ خار و ورامین برای جنگ افغان با صد نفر میبرد وبا بیست وسی نفر پر کرده وخالی میکردند در عهد نایب السّلطنه با پنج وشش نفر توپچی وچهار سر اسب در میدان دشمن بهر طرف که میخواستند میگرداندند ودر یک دقیقه هفت بار توپ را پر کرده وخالی مینمودند و قریب ۷٬۰۰۰ نفر عملهٔ توپخانه میبوده است. علاوه بر کوره های مذکور نایب السّلطنه برای لباس نظام وقشون خویش در خوی بنای ماهوت سازی‌را نهاد واسباب و افزار آنرا از روس وارد نمود وهم وی اسباب باسمه وچاپخانهٔ سربی از مسکو بتبریز وارد نمود.

ولی از آن همه کارخانه جز معدودی باقی نمانده وجهات این مسئله علاوه بر نکات مذکورهٔ در ابتدای فصل یکی هم فقدان اشخاص بصیر وخبیر در امور کارخانه وکارخانه سازی در ایران بود والبتّه اگر در ایران اشخاصی بودند که قبل از آنکه کارخانهٔ بایران آورده شود میتوانستند صلاحیّت یا عدم صلاحیّت آنرا دریابند ودر امور اقتصادی وملکی وتجارتی مربوطهٔ با کارخانهٔ مزبور غور ودقّت وتتبّع بعمل آورند این همه کارخانه بیکار وبیحاصل نمیافتاد. مثلاً وقتیکه میخواستند کارخانهٔ کاغذگری وارد نمایند لازم بود مقدّمهً رجوع باشخاصی که در این فنّ خبره هستند بشود تا مشار الیه از روی قوانین علمی واصول فنّی ببیند کدام نقطهٔ ایران برای این کار صلاحیّت دارد، از کدام نقاط وبچه قیمتی میتوان موادّ خام لازم‌را بدست آورد وآیا وقتیکه قیمت این موادرا با قیمت کرایهٔ حمل ونقل وانبار داری ومزد عمله وکارگر و مخارج اتّفاقی ترمیم وتعمیر کارخانه ومخارج کرایهٔ محلّ وغیره جمع نمود قیمت حمل آوردن کاغذ چقدر میشود ودر صورتیکه فلان مبلغ در صد منفعت‌را هم بمجموع مصارف ومخارج فوق بیفزائیم آیا قیمت این کاغذ

---

(۱) Bethune, Sir H. Lindsay

(۲) مطالب راجع بزمان نایب السّلطنه از کتاب مآثر سلطانی طبع تبریز سال ۱۲۴۱ در اینجا نقل واقتباس شده است

با قیمت همان جنس کاغذ که از خارج یا از کارخانهٔ داخلی دیگری بیرون میآید اقلاً مساوی هست یا نه. علاوه بر نکات فوق شخص خبره باید نکات بسیار دیگری‌را هم در نظر بگیرد واز آن جمله نکاتی است که راجع میشود بآینده‌های نسبةً دور مثلاً باید پس از چندین سال که خیلی محتمل است ترقی علم وصنعت کارخانهای کاغذگری تازهٔ بسازد که مخارجش کمتر باشد وکارگر کمتر لازم داشته باشد ودر مدت کمتر کاغذ خوب‌تر وزیادتر بعمل آورد در اینصورت آیا صاحب کارخانهٔ ما توانسته است در فلان مدت معین از منافع خود مبلغی باسم مبلغ احتیاطی کنار گذاشته باشد که بجای کارخانهٔ کهنه وطرز قدیمی خود کارخانهٔ طرز جدیدی وارد نماید. معلوم است در صورتیکه رعایت این نکته نشده باشد دیری نخواهد گذشت که کاغذی که محصول کارخانهٔ تازه است بمیان میآید وبمناسبت بهتر بودن جنس وارزان‌تر بودن قیمتش کاغذ کارخانهٔ مارا از بازار میراند وتمام مشتری ومعاملهٔ کاغذرا بخویش جلب مینماید. نکتهٔ دیگر که رعایتش قبل از وارد نمودن کارخانه لازم است مسئلهٔ رقابت با کارخانهای خارجی است وبرای این مقصود باید قیمت محصول آن کارخانهارا نه فقط در زمان حاضر در نظر گرفت بلکه از روی اطلاعات وتدقیقات صحیحه فهمید که آن کار خانها در موقع چشم وهمچشمی قیمت مال التجارهٔ خودرا تا بچه اندازه میتوانند پائین بیاورند وبرای کشف این مسئله باید نکات چندی‌را در نظر گرفت که از آن جمله است کمک وهمراهی که محتمل است دول خارجه برای رواج مال‌التجارهٔ مملکتی خود از تجار وصاحبان کارخانهٔ که رعیت ویا در تحت حمایت آنها هستند بنمایند مثلاً حق گمرک‌را برای صادرات آنها ویا برای واردات آنها ویا هم برای صادرات وهم برای واردات آنها تخفیف بدهند ویا بکلی از آن صرف نظر نمایند. از طرف دیگر ممکن است در خود داخله هم کم‌کم موادّ خام ومزد کارگر و قیمت حمل ونقل وغیره گران‌تر شود ودر اینصورت معلوم است قیمت مال التجاره هم بهمان نسبت قهراً گران‌تر خواهد شد آیا آنوقت با وجود ترقی قیمت در مقابل مال التجارهٔ خارجی میتوان ایستادگی نمود ونگذاشت کارخانه بخوابد یا نه.

گمان نمیرود تمام اشخاصی که کارخانه بایران وارد نموده‌اند مراعات نکات مزبور وبسیاری از نکات دیگررا که ما در این رساله نمیتوانیم بذکر آنها بپردازیم نموده باشند والبته یکی از جهات مهم عدم پیشرفت آنها هم همین بوده است.

بهترین راه جلوگیری از این مسئله هم بنظر ما فرستادن شاگردهاست بفرنگستان و مخصوصاً در ممالکی که در امور صنعت وکارخانه مانند مملکت آلمان مهارت مخصوص دارند. شاگردهای مزبور باید اقلاً هر دو نفرشان باهم در یک کار متخصص وماهر بشوند وبهتر است که یک نفر آنها سعی کند که در امور ادارهٔ کارخانهٔ هم سر رشتهٔ کافی بهمرساند. معلوم است آشنائی بحال صنعت ومخصوصاً فلان رشتهٔ مخصوص صنعت در ممالک مختلفه ومخصوصاً ممالک همسایه برای شاگردان مزبور اهمیت زیاد دارد چنانکه مذکور گردید.

۲ – شرکتها

تشکیل وتأسیس شرکتهای مختلفه‌را نیز باید از تشبّثات اقتصادی دانست که در ایران بعمل آمده واگر چه شرح وشمارهٔ آنها بیرون از حدّ این رساله است با اینهمه ما بذکر بعضی از آنها بطور اجمال میپردازیم:

۱ – کمپانی امنیّه که در حدود سال ۱۳۰۰ بدستیاری مشهدی کاظم امنیّه در طهران برپا گردید ودر آغاز کار شهرت زیاد حاصل کرد ومعاملهٔ بسیار نیز نمود ولی بعدها ورشکست.

۲ – شرکت اتّحادیّه در تبریز در حدود سال ۱۳۰۰ بدستیاری حاج مهدی کوزه کنانی وبرادران وحاج سیّد مرتضی صرّاف تأسیس گردید ومقصودش صرّافی بود ودر طهران نیز شعبهٔ داشت که مدیر آن حاجی لطفعلی صرّاف تبریزی مشهور باتّحادیّه بود واین شرکت قریب ۱۰ سال دوام نمود.

۳ – کمپانی منصوریّه در حدود سنهٔ ۱۳۱۰ در یزد تشکیل گردید.

٤ – کمپانی فارس درتحت ریاست حاجی عبدالرّحیم شیرازی که در حدود سال ۱۳۱۵ ایجاد گردیده وهنوز هم مشغول کاراست وچنان بامانت رفتار نموده که چکهای آن در شیراز ونواحی مانند اسکناس بانک شاهنشاهی رواج است وهر روز اسهام آن رو بترقّی میرود.

۵ – شرکت مسعودیّه در اصفهان که در اوایل سال ۱۳۱٦ بدستیاری حاج محمّد حسین کازرونی معروف بحاج کاکا حسین در اصفهان برپا گردید. این شرکت هنوز هم دایر ومشغول تجارت خارجه وصرّافی میباشد.

٦ – شرکت اسلامیّه که مقارن با شرکت مسعودیّه در اصفهان بدستیاری حاج محمّد حسین کازرونی سابق الذّکر تأسیس گردید. مقصود این شرکت رواج پارچهای وطنی بود و برای اجرای این مقصود زحمت بسیار کشید ودستگاههای پارچه بافی متعدّد برپا نمود ومدّتی کارش رواج زیاد داشت. ادارهٔ این شرکت در پنجشنبهٔ ۲٦ شوّال ۱۳۱٦ باز شد. سرمایهٔ شرکت ۱۵۰،۰۰۰ تومان و عبارت بود از ۱۵،۰۰۰ سهم ده تومانی. علاوه بر حاج محمّد حسین کازرونی که رئیس شرکت بود چهار نفر تاجر اصفهانی ذیل نیز وکلای آن بودند: حاجی میرزا محمّد مشکی، حاج محمّد جعفر، حاج میرزا اسدالله مشهور بنقشینه وحاجی محمّد کاظم مثقالی. ادارهٔ شرکت موکول بود بحاج میرزا علی نقشینه. مقصود شرکت مزبور داد وستد منسوجات اصفهان وداخلهٔ ایران ومهیّا نمودن کارخانهٔ ریسمان بافی بود. تاریخ نظامنامهٔ شرکت ذی القعدهٔ ۱۳۱٦ است.

۷ – شرکت عمومی ایران که در تاریخ ۱۳۱۸ بدستیاری هفده نفر از تجّار پایتخت تشکیل یافت وسرمایهٔ آن بالغ بر ۲ کرور تومان گردید وبیست هزار سهم پنجاه تومانی داشت که بمهر وامضای مؤسّسین بود ومقصود شرکت تجارت داخله وخارجه وصرّافی بود. در سال اوّل ریاست اداره با حاج سیّد محمّد تاجر معروف بصرّاف بود ودر آن سال ٦۰۰،۰۰۰ تومان پول در شرکت جمع شد ولی بعد بمناسبت

مداخلات وبی قانونی حاجی محمد کاظم ملک التّجار اطمینان مردم از شرکت سلب گردید وکار شرکت در حدودسال ۱۳۲۳ و ۱۳۲٤ برهم‌خورد.

یکی از اثرات مهمّهٔ شرکت عمومی تأسیس شرکتی بود باسم «شرکت راه آستارا و اردبیل» واسهام آن هر کدام صد تومان بود ومقدار زیادی از این اسهام‌را خود شرکت عمومی خریداری نمود ومدّت یک سال واندی مشغول ساختن راه مزبور بودند تا راه باز شد ومنافع آن زیاد گردید چنانکه باوجود آنکه در آن راه بیش از یک صد هزار تومانی خرج نشده بود مشتری از تبعهٔ داخله پیدا شد که در سال صد هزار تومان حاضر بود آنرا اجاره نماید ولی باز بمناسبت خلاف کاری ملک التّجار مزبور این راه در مقابل سالی ۳٦۰۰۰۰ منات بیک نفر روسی باجاره داده شد.

۸ ــ شرکت کشتی رانی ناصری که در دورهٔ سلطنت ناصرالدّین شاه تأسیس گردیده ومؤسّسین آن چند تن از تجّار معتبر شیراز وبوشهر میباشند. در حدود سال ۱۳۳۰ عدّهٔ کشتیهای شرکت مزبور ۱۸ عدد بوده واز آنجمله است: مظفّری، هایون، خسرو، اسلامی، رحمان، حسینی وغیره. کشتیهای مزبور منظّماً بین بوشهر وجدّه در زیر بیرق انگلیس در رفت وآمد هستند ومخصوصاً در مواقع حجّ مسافر بسیار حمل ونقل میدهند. اغلب ناخداهای کشتیهای مزبور انگلیسی وچند نفری هم هندی میباشند ودر هر کشتی چند تنی نیز پارسی بسمت منشی‌گری ومترجمی هست.

۹ ــ کمپانی کشتی رانی شوشتریها که در همین اواخر در زمان جنگ در بمبئی بدستیاری حاجی سلطانعلی صاحب شوشتری وشرکاء وی ایجاد گردیده است. کمپانی مذکور تا اوایل ربیع الثّانی ۱۳۳۵ چهار کشتی بآب انداخته است که از آنجمله است «سردار» و «شوشتر» و «پرسیا». قیمت «سردار» بتنهائی معادل است تقریباً با ۳۰۰۰۰۰ تومان (۷ لک روپیّه) ومحلّ ادارهٔ شرکت بقیمت ۸۵۰۰۰ تومان (۲ لک روپیّه) خریداری شده است.

علاوه برچند شرکت فوق شرکتهای دیگری نیز در ایران تأسیس گردیده ولی اغلب آنها بجهات مذکورهٔ در فوق ومخصوصاً بمناسبت سعایت وبد خواهی دو همسایهٔ شمال وجنوب که چشم ندارند اساسی‌را که ممکن است بمنافع وطمع آنها در ایران خدشه برساند برپا ببینند بجائی نرسید وعمر کوتاه داشت ولی کینهٔ دوهمسایهٔ مزبور بالنّسبه بآنچه ممکن است مایهٔ ترقّی ورستگاری ایران گردد در دو مسئلهٔ ذیل مخصوصاً بطور غریبی محسوس گردید:

۱ ــ مسئلهٔ قند سازی مرحوم میرزا علی خان امین الدّوله بود در حدود سال ۱۳۱٦ و ۱۷: مشار الیه با زحمت ومصارف زیاد درکهریزک در جنوب طهران کارخانهٔ برپا نمود ومشغول چقندر کاری گردید وقند بسیار ممتاز که از قند روسی بهتر بود بعمل آورد واز همین جهت بقند روسی شکست وارد آمد ولی روسها که چنین دیدند با شدّت تمام بنای همچشمی‌را نهاده وهر روز قیمت قند خودرا تنزّل دادند تا آنکه قیمت هر من تبریز آن بچهل وپنج شاهی رسید واین مبلغ از قیمت عمل آوردن خود قند هم کمتر

بود ولی روسها برای شکست بازار متاع ایران تحمل این ضرررا برخود هموار نمودند وچنان در این راه پستی بخرج دادند که قند ایران با وجود مساعی وکوشش بسیار مرحوم امین الدّوله نتوانست دوامی پیدا نماید ودولت مستعجل گردید.

۲ — مسئلهٔ بانک ملّی است که در دورهٔ اوّل مجلس شورای ملّی در شوّال ۱۳۲٤ مطرح مذاکره گردید وموجب این مذاکرات مسئلهٔ قرضی شد که دولت در صدد بود از خارجه بنماید ولی مجلس این مسئله‌را تصویب ننمود وبنا شد یک بانک ملّی تأسیس شود و دولت از بانک مذکور پول قرض نماید لهذا جمعی از رجال محترم وتجّار تشکیل بانک مزبوررا در صدد برآمدند وسرمایهٔ فعلی آنرا سی کرور تومان معیّن نمودند که بعدها در صورت لزوم بیک صد کرور تومان بالغ گردد. عدّهٔ مؤسّسین بانک صد نفر بود که هر کدام از پنج تومان الی پنج هزار تومان بنا بود وجه سرمایه بدهند واسهام بانک هر کدام ٥ تومان بود. من جمله از فصول مهمّ قرار نامهٔ بانک ملّی یکی این بود که تمام واردات دولت بایستی در این بانک وارد شود وخزانه دار بحوالهٔ دولت از بانک در یافت نماید، دیگر آنکه بنا بود پس از انقضای مدّت امتیاز بانک شاهنشاهی (۲۷ جمادی الاولی ۱۳٦٦) امتیاز آن ببانک ملّی تعلّق بگیرد.

کار بانک مذکور بزودی رونق زیاد گرفت وعامّهٔ ملّت از خرد وبزرگ با آن خیال همراهی ومساعدت بسیار بمنصهٔ ظهور رسانیدند وعلاوه برصد نفر مؤسّسین مذکور که هر کدام حاضر شدند دست کم پنج هزار تومان بصندوق بانک بپردازند متموّلین و اعیان هم اظهار همراهی زیاد نمودند واز آنجمله شاهزاده مسعود میرزای ظلّ السّلطان بتنهائی ۷۰ هزار تومان ومرحوم میرزا نصرالله خان مشیرالدّوله ۳۰ هزار تومان ببانک دادند واعیان دیگر نیز خیلی کمک نمودند وخیلی جای امید بود که بزودی کار بانک سرو سامان صحیحی بگیرد ولی از آنجائی که استحکام کار آن خرابی کار بانکهای روس وانگلیس در ایران بود ایشان در صدد مشکل تراشی وایجاد موانع برآمدند وکاررا بجائی رساندند که از بیم آنکه ایرانیان وجوه خودرا از بانکهای آنها در آورده ودر بانک ملّی بگذارند در تأدیهٔ وجوه بنای سخت گیری‌را گذاشته وچندان اسباب شکنی ووسیله تراشیهای گوناگون نمودند که عاقبت کار بانک ملّی سر نگرفت وداغی بر دل ایران پرستان بماند.

۳ — امتیازات

دولت ایران از پنجاه سال باینطرف امتیازات بسیاری چه باتباع داخله وچه برعایای خارجه داده ومیتوان گفت امتیازاتی که بخارجه‌ها داده شده بطور عموم عبارت از امتیازاتی است که اغلب در مقابل حیله وفشار وتزویر بدو همسایهٔ نا میمون شمالی وجنوبی داده شده است و امتیازاتی که باتباع دول دیگر از قبیل آلمان وفرانسه وبلژیک داده شده بالنّسبه دارای اهمیّت زیاد نیست. وما در ذیل مجملاً بذکر بعضی از این امتیازات که هنوز موعد آنها تمام نشده میپردازیم:

۱ – امتیازاتی که بروسها داده شده وهنوز هم در دست آنها باقی است:

ا – امتیاز ساختن راه خلیج انزلی تا قزوین: این امتیاز در دوّم ذی الحجّهٔ ۱۳۱۰ از طرف ناصر الّدین شاه بشرکت روسی «بیمهٔ حمل ونقل در ایران» داده شده است. بنا بقرار داد شرکت مزبور بایستی شرکت تازهٔ مرکّب از روسی وایرانی تشکیل داده وبا سرمایهٔ ایرانی وروسی راه مزبوررا بسازد. مدّت امتیاز ۹۹ ساله است ودر عرض این مدّت مقرّر است که دولت ایران بهیچ اسم ورسمی مطالبهٔ مالیاتی از شرکت مذکور ننماید. عرض راه نباید کمتر از سه متر باشد وشرکت حقّ دارد در جاهائی که مقتضی است عرض آنرا بیشتر نیز بنماید. شرکت مزبور متعهّد بود که راه‌را دو ساله بانجام رساند والاّ حقّ ساختن راه از او سلب میشد و همچنین شرکت میبایستی یک ماه پس از تاریخ عقد امتیاز نامه شروع بعملیّات مقدّماتی نموده وپس از شش ماه دست بکار تسطیح شده باشد والاّ دولت حق میداشته که اورا از این امتیاز محروم دارد. در امتیاز نامه مقرّر است که اگر منافع خالص شرکت از صدی ۱۲ متجاوز شد همه ساله نصف مبلغی که از میزان صدی ۱۲ متجاوز است بدولت ایران پرداخته شود. وهمچنین در امتیاز نامه قید شده که اگر بعدها بنا شود راهی بین طهران وقزوین وساحل دریای خزر ساخته شود حقّ ترجیح با شرایط مساوی با شرکت مزبور باشد.

شرکت مزبور در حوالی سال ۱۳۱۵ دایرهٔ امتیاز خودرا وسعت داده و امتیاز ساختن وشوسه نمودن راه طهران بقزوین وقزوین بهمدان‌را نیز بدست آورد واکنون مدّتی است که دو راه مزبور ساخته وپرداخته شده است. مدّت این امتیاز دوّم ۷۵ ساله است وشرایط آن برای دولت ایران بسیار نامساعد چنانکه حقّ استخراج معادن دو طرف راههای مزبور نیز تا مسافت معیّن بنا بمادهٔ از موادّ امتیاز بشرکت مزبور متعلّق گردیده است.

ما در فصل ششم راجع براههای ایران (صفحهٔ ٤۸) صورت راهداریهائی‌را که شرکت راه شوسه از مسافر وعابر میگیرد ثبت داشتیم واینک محض مزید بصیرت خوانندگان در ذیل صورتی نیز از عمل کرد یک سالهٔ ۱۹۱۰ فرنگی مطابق سال ۱۳۲۸ شرکت مذکور در فوق میدهیم:

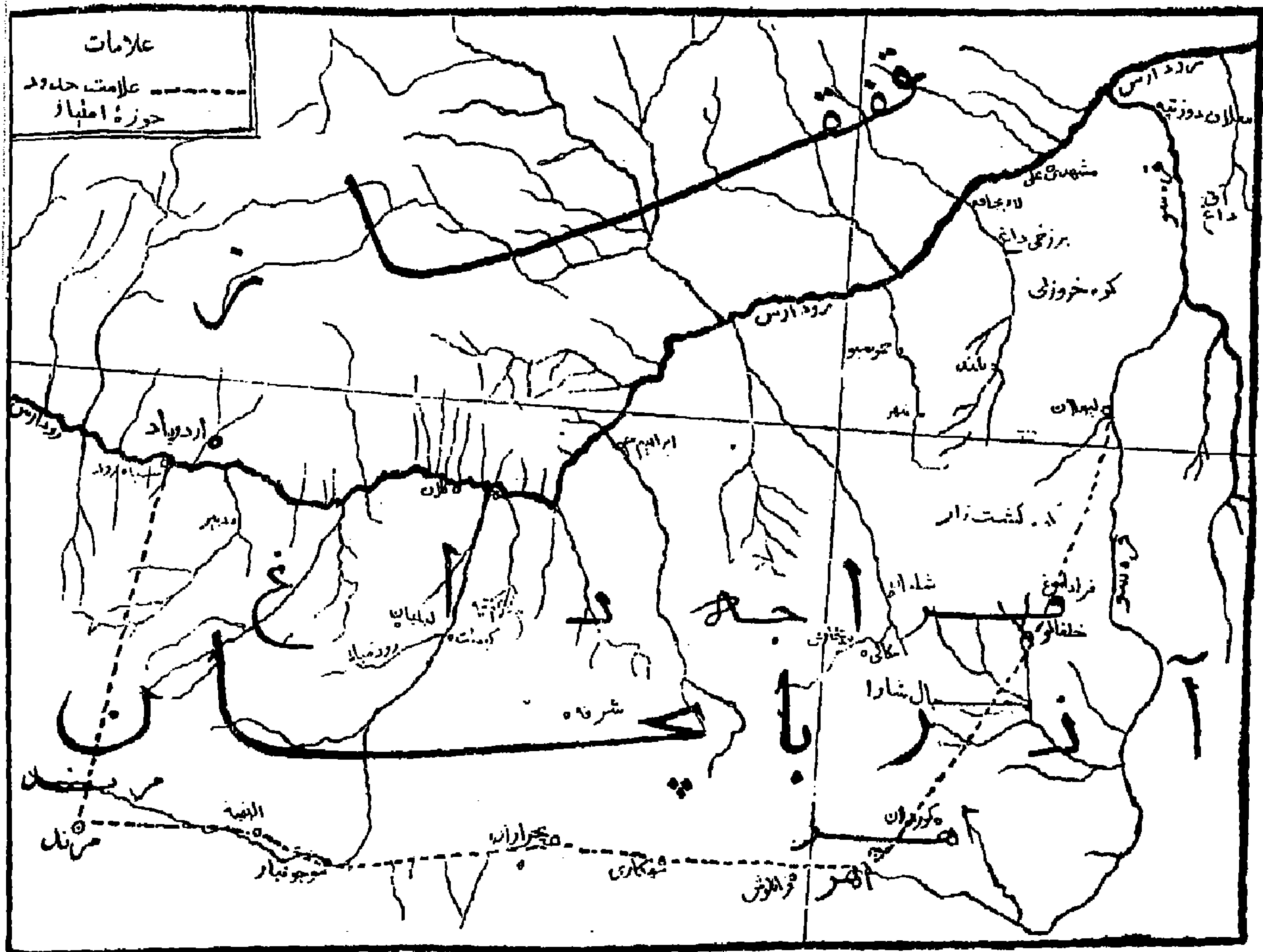
دخل: عایدی از بابت وجوهات حقّ العبور راه .... ۳۰٤٬۰۲۷ منات ۱۷ کپک

خرج { مخارج جاریهٔ شرکت .... ۲۸۰٬۳۰۰ منات ۷۷ کپک
عملیّات منضّمه برای اصلاح راه ....۲۲٬۰۰۰ » } ۳۰۷٬۳۰۰ » ۷۷ »

منفعت خالص... ٤٦٬٦۷۱ منات ٤۰ کپک که معادل میشود تقریباً با ۲۶٬۰۰۰ تومان پول ایران.

ب – امتیاز استخراج معادن قراجه داغ در آذربایجان: این امتیاز در دهم جمادی الاولی ۱۳۱٦ از طرف دولت ایران بشرکت معادن روس که نمایندهٔ آن در این عمل نیکولا کورماکوف مهندس روسی بود

داده شده است . مدّت امتیاز ۷۰ ساله است واز غرّهٔ ذیقعدهٔ ۱۳۱۶ (اوّل مارس ۱۸۹۹ روسی) شروع میشود. تاریخ امتیاز نامه که دارای امضای مرحوم میرزا نصرالله خان مشیرالدّوله که در آن وقت وزیر امور خارجه بوده ومیرزا نظام الدّین خان مهندس الممالک وزیر معادن وقت است دهم جمادی الاولی ۱۳۱۶ میباشد. حوزهٔ امتیاز از طرف شمال محدود است برود ارس واز طرف مغرب بخطّ مستقیمی که از قریهٔ

مقیاس ۱/۱۰۱۳۷۶۰

حوزهٔ امتیاز معادن قراجه داغ

سیاه رود واقع در ساحل جنوبی ارس وروبروی اردوباد روس شروع میشود و بطور مستقیم میآید تا مرند، واز طرف جنوب بخطّی که از مرند شروع وبطرف مشرق ممتدّ شده وپس از عبور از قراء الینجه وموجونبار ویخراوان وزرمکان میرسد باهر، واز طرف مشرق بخطّی که از اهر بطرف شمال روان گشته وپس از عبور از کوه شاوا وقراء خلفالو وصفر آباد وییلاق بنقطهٔ اتّصال قره‌سو وارس منتهی میشود.

شرکت مزبور تا ده سال حق تجسس در قطعهٔ مزبور مید اشت وتمام معادنی‌را که در ظرف این مدت پیدا نمود باستثنای معادن فلزات پرقیمت وجواهر آلات و نمک خوراکی ومعادنی که سابقاً در اجاره یا امتیاز ویا تصاحب اشخاص دیگر میبود بشرکت تعلق گرفت . شرکت باید ۱۶ در صد از منفعت خالص سنگهای معدنی که از معادن دولتی بیرون آمده ودر ایران آب شده بدولت ایران بپردازد واگر معادن متعلق باهالی باشد فقط ۵ در صد حق دولت است واینگونه معادن را باید مقدمهٔ شرکت از صاحبان آن خریداری نموده باشد .

شرکت مزبور برای حمل سنگهای معادن آهن بخارج ایران برای هر هزار پوتی (۵۰ خروار) ۲ منات ونیم (قریب ۱۰ قران) وبرای ذغال سنگ پنج منات (تقریباً ۳ تومان) باید بدولت ایران بدهد .

شرکت مزبور حق دارد در حوزهٔ امتیاز راههائی راکه برای پیشرفت کارش لازم است بسازد وهمچنین میتواند از جنگلهای محلی بقدر احتیاج چوب وهیزم قطع کند . از آنجائیکه معادن واقعه در قراجه داغ ومخصوصاً معادن مس وسرب نقره دار و آهن ونفت آنجا دارای اهمیت بسیار میباشد در صفحهٔ مقابل نقشهٔ از حوزهٔ امتیاز مذکور رسم نمودیم .

در سال ۱۳۲۷ که مدت ۱۰ سالهٔ حق تفتیش معادن سر آمده بود روسها از دولت ایران مطالبه کردند که چون کار تفتیشات کامل نشده ۳ سال دیگر مدت آنرا تمدید کنند وبموجب راپرتی که صاحبان امتیاز با نقشهٔ کاملی بوزارت معادن تقدیم کرده بودند در ظرف مدت تفتیش ۸ نوع معدن مختلف در قریب ۷۰ محل کشف وبکار انداخته شده بود .

تبصره = نواحی قراجه داغ معادن بسیار دارد ودر زمانهای سابق هم در استخراج آن معادن اقداماتی چند بعمل آمده است . از آن جمله در سال ۱۲۳۱ عباس میرزای نایب السلطنه یک نفر معدن شناس انگلیسی‌را که منتیت(۱) نام داشت مأمور نمود که در خصوص معادن آذربایجان تحقیقاتی بعمل آورد ونتیجهٔ آنرا بنظر نایب السلطنه برساند . مشار الیه پس از امتحاناتی چند یقین حاصل نمود که معادن بسیار پربهتی در دمبره در جلوی رود ارس ومسارود واقع است وهم وی گفته که هیچ جای دنیا گمان نمیرود باندازهٔ کوههای قراجه داغ آهن داشته باشد ودر این ناحیه در مسافت چندین فرسخ بنظر میآید که زمین سر تا سر از آهن باشد . بعدها در سال ۱۲۵۲ لنسی(۲) سابق الذکر دستگاه بخار وکارگرهای ماهر و سرمایهٔ زیاد از انگلیس آورد که معادن قراجه داغ‌را استخراج نماید ولی نتیجهٔ مطلوب بدست نیامد .

ج ــ امتیاز جنگلهای مازندران به کوسس روسی از قرار سالی ۲۰ هزار تومان .

د ــ امتیاز شیلات سواحل دریای خزر به لیانازوف(۳) از سال ۱۲۸۰ . این امتیاز تا بحال چندین بار تجدید شده است وآخرین دفعهٔ آن در ماه صفر ۱۳۲۴ ودر دورهٔ صدر اعظمی سلطان عبد المجید میرزای عین الدوله بود که بمدت ۲۰ ساله وسالیانه بقریب ۶۰ هزار تومان بامتیاز داده شده است وسه

---

(۱) Capitaine Monteith (۲) H. Bethune Lindsay (۳) Lianazoff

سال آن هم پیشکی پرداخته شده است. ماهی وخاویار تمام سواحل دریای خزر وورود خانهائی که بدان دریاچه میریزد در جزو این امتیاز میباشد وخاویار روسی که شهرت زیاد دارد همان خاویاری است که از آبهای ایران بدست میآید.

هـ — امتیاز بانک استقراضی(۱): وقتیکه دولت ایران بنای قرض نمودن‌را از دولت روس نهاد روسها داشتن بانکی‌را در ایران لازم دیدند وامتیاز آنرا از دولت ایران گرفتند. موجب تأسیس این بانک‌را باید قصد حکومت روس بتوسعهٔ نفوذ خود در ایران دانست چنانکه در اوّل کار مدّتها کار بانک منحصر بدسیسه در راه رقابت با بانک شاهنشاهی که انگلیسی است وبا نفوذ انگلیسها در ایران بود ودر این راه ودر راه تقویت نفوذ روس بانک استقراضی اسراف زیاد نمود ومبالغ کلّی بدرباریان واعیان وارباب نفوذ وعلما قرض داد وچه بسا که مبلغ قرض چند برابر از اعتبار مالیّهٔ طرف زیادتر بود ودر این راه بانک مزبور چنان بافراط رفتار نمود که در ذی الحجّهٔ ۱۳۲۲ وقتیکه وزارت مالیّهٔ روس جلوی اعتبار سیاسی بانک‌را گرفت معلوم گردید که از ۳۰ ملیون منات سرمایهٔ اولیّهٔ بانک فقط ۳ ملیون منات در صندوقهای آن باقی مانده بود وبقیّه در محلهای بی اعتبار درقرض اعیان وتجّار وعلمای ایرانی بود ودر شهر طهران تنها طلب بانک از مردم ۱۶ ملیون منات بود. وباید دانست که بانک استقراضی شعبهٔ از مالیّهٔ روس است.

ترقّی و پیشرفت بانک مزبوررا باید مخصوصاً از فرط جدّ وجهد وکوشش گروبی(۲) دانست که در آن تاریخ رئیس بانک در طهران بود. بعدها که کار بانک استقراضی در ایران بالاگرفت دولت روس در ایران ایجاد یک وزارت بانک نمود واز طرف وزارت مالیّهٔ روس یک مأموری بایران آمد که مدیر کلّ بانک استقراضی در طهران ومدیرهای شعبهای آن در ایالات وولایات در تحت نظارت وحکم او بودند. اوّل نمایندهٔ که دارای منصب مزبور گردید اوستروگلودسکی(۳) بود که کار بانک‌را استحکام زیاد بخشود. بانک استقراضی یک شعبه بانک رهنی(۳) نیز دارد که بموجب امتیاز نامهٔ خصوصی ایجاد گردیده ومرکزش در مسکو است وعمل کرد بسیار دارد.

و — امتیاز راه شوسهٔ جلفا وتبریز بوعدهٔ ۹۹ ساله. این راه مدّتها ست تمام شده ومخارج ساختن بالغ بر ۱۰ ملیون منات بوده است.

ز — امتیاز راه آهن از جلفا بتبریز ومضافات آن با شعبهٔ از تبریز بکنار دریاچهٔ اورمیه با تفویض معادن طرفین راه تا ده فرسنگ حریم. این امتیاز نیز در سال ۱۳۳۱ در ۲۶ ماه صفر در موقع تعطیل مجلس شوری (رجوع شود بصفحهٔ ۸۹) ببانک استقراضی روس داده شد. خطّ از جلفا بتبریز در سال ۱۳۳٤ تمام شد ولی تا کنون منحصر بحمل ونقل نظامیان روسی ولوازم جنگی میباشد.

---

(۱) Banque d'Escompt de Perse (۲) Groubi (۳) Stroglodesky

ح — قزّاقخانه — مسئلهٔ تشکیل قزّاقخانه‌را نیز باید از جملهٔ امتیازاتی دانست که از طرف دولت ایران بروسیه داده شده است. تشکیلات بریگاد قزّاق در ایران از آثار دورهٔ ناصر الدّین شاه است (۱۲۹۷). اکنون ماهانه مبلغ ۳۰ هزار تومان مخارج مقرّرهٔ آنست که از عایدات گمرکات پرداخته میشود وعلاوه بر مبلغ مزبور اغلب دولت‌ایران مجبور میشود که در مقابل مطالبهٔ سرهنگ بریگاد ویا سفارت روس از بابت مخارج فوق العادهٔ اردوکشی واسمهای بی مسمّای دیگر مبالغ غیر معیّن دیگری نیز بپردازد وچه بسا که این مخارج فوق العاده دو برابر و سه برابر مبلغ مقرّری معمولی میگردد چنانکه در موقعیکه شوستر[۱] امریکائی در ایران سمت مستشاری در وزارت مالیّه داشت (۱۳۲۹) تنها مجموع مخارج فوق العادهٔ مذکور در فوق از هفتاد هزار تومان متجاوز بوده است. وما در ذیل صورتی از بودجهٔ سال ۱۳۲٤ قزّاقخانه بنظر خوانندگان خود میرسانیم[۲]

بودجهٔ سال ۱۳۲٤ قزّاقخانه ازروی صورتی که در شمارهٔ ۱٦ روز نامهٔ تمدّن مورخهٔ ۲ ربیع الثّانی ۱۳۲۵ درج شده است:

	تومان	تومان
مواجب سرهنگ روسی	٥٬٥۲۰	
مواجب یاور روسی	۲٬۷٦۰	
مواجب دو سلطان روسی	٤٬٦۰۰	
مواجب شش نفر قزّاقباشی وبیطار روسی	۳٬۳۱۲	
مجموع مواجب صاحبمنصبان روسی	۱٦٬۱۹۲	۱٦٬۱۹۲
مجموع مواجب صاحبمنصبان ایرانی		۳٦٬٥٤۹
از بابت مستمرّی		۱۲٬۲۷٦
از بابت مواجب اشخاص خارجی که در خدمت قزّاقخانه هستند		۲۸٬٤۸۹
از بابت مواجب دو نفر مباشر		۳٦۰
از بابت مزد خیّاط وسرّاج وغیره (٦ نفر)		٥٦۰
از بابت مواجب ۱۰۰۰ نفر تابین از قرار ۲۲ تومان		۳۳٬۰۰۰
از بابت خوراک صاحبمنصبان		٥٬٤۱۲
از بابت مصارف اردوکشی تابین		۲۷٬۳۷٥
از بابت علیق صاحبمنصبان روسی		۷٥٦
از بابت علیق ٥۰ نفر توپچی		۱٬۸۰۰
از بابت علیق تابین		۳٦٬۰۰۰

(۱) W. Morgan Shuster

(۲) این صورت منقول است از کتاب انگلیسی پرفسور برون مشهور انگلیسی موسوم به «شورش ایران».

	تومان
از بابت لباس وغیره (۱۵۰۰ نفر)	۱۷٬٤۷۵
از بابت روشنائی و سوخت	۱٬۹۵۰
از بابت نعلبندی	۳۵۰
از بابت مخارج مریضخانه	۸۰۰
از بابت تعمیر اسلحه و غیره	۱۳۰
از بابت مصارف انبار و لوازم	۸٦۰
از بابت تعمیر قلاع اردو و غیره	۲٬۰۰۰
از بابت مخارج اداری	۵٤۰
از بابت مخارج فوق العاده	۱٬۱۲۰
از بابت نعلبندی ۱۲۰۰ سراسب از قرار ۱۲ قران سالی	۱٬٤٤۰
از بابت اسبهای وازده	۲٤۰
از بابت دوا برای اسبها	۱۲۰
از بابت کسری عوض کردن اسبها	۳۰۰
از بابت کسری اسبهای توپخانه	۷۵۰
از بابت مخارج اردوگاه و غذای صاحبمنصبان	٦۰۰
از بابت نشان و هدایائی که بصاحبمنصبان داده شده	۱۰۰
از بابت کمک خرج باعضای قزّاقخانه	۱٬۰۵۸
از بابت نشان وهدایائی که بقزّاقها در موقع سان داده شده	۱٬۵۰۰
مجموع ...	۲۳۰٬۱۰۲

ولی بایدد انست که صورت فوق بود جهٔ قزاق خانه است دروقتی که عـدّهٔ تابین آن فقط ۱۰۰۰ نفر بوده ولی این عدّه متدّرجاً زیاد گشته و بهمان نسبت بودجـه نیز سنگین‌ترگردیده است چنانکه در سالهای اخیر فقط مخارج معمولی و مقرّری آن در سال ۳٦۰٬۰۰۰ تومان میشده و مخارج فوق العاده گاهی بدو یا سه برابر مخارج معمولی بالغ میگردیده است. در سال ۱۳۳۰ یک شعبهٔ از قزّاقخانه در تبریز ودر سال ۱۳۳٤ شعبهٔ دیگر در اصفهان تأسیس گردید و آکنون در رشت وبارفروش ومشهد هم شعبات دارد.

ط ــ امتیاز خطّ تلگراف بین جلفا و طهران از راه تبریز بکمپانی انگلیسی «تلگرافات هند و اروپا»(۱) مقیم مسکو که در تحت حمایت دولت روس است. طول این خطّ تقریباً ۱۱۵ فرسنگ (٦۹۰ کیلومتر) است و سه سیم دارد که دو تای آن متعلّق است بکمپانی مزبور وسوّمی بدولت ایران.

---

(۱) Indo European télegraph company

ی — امتیاز معادن نفت ایالات شمالی (آذربایجان، گیلان، مازندران، استراباد، خراسان). این امتیاز در سال ۱۳۳٤ داده شده است.

۲ — امتیازاتی که در دست انگلیسها میباشد:

ا — امتیاز نفت وموم طبیعی که در سال ۱۳۱۹ داده شده است. موادّ مهمّهٔ این امتیاز نامه از قرار ذیل است: دولت ایران اجازهٔ تفتیش وپیدا کردن واستخراج وبسط دادن وحاضر کردن برای تجارت ونقل وفروش محصولات گاز طبیعی ونفت وقیر و موم طبیعی‌را بمدّت ٦۰ سال به ویلیام دارسی[۱] استرالیائی[۲] میداد وصاحب امتیاز حقّ کشیدن لولهای لازمه از سرچشمهای معادن تا خلیج فارس و همچنین حقّ ساختن کارخانه وحوض وغیره وآنچه که لازمهٔ کار است میداشت وچون معادن نفت شوشتر وقصر شیرین ودالکی وبندر بوشهر که در آن وقت سالیانه مبلغ دو هزار تومان جمع دیوانی داشت متعلّق بدیوان بود آنهارا نیز دولت بصاحب امتیاز واگذاشت بشرط آنکه علاوه بر صدی ۱٦ که از کلیّهٔ عایدات خالص حقّ دولت است صاحب امتیاز همه سال مبلغ ۲۰۰۰ تومان هم از بابت معادن مذکوره علاوه کار سازی دارد.

حوزهٔ این امتیاز نامه معادن نفت کلیّهٔ ایران است بجز ایالات شمالی ولی دولت بهیچکس حقّ نخواهد داد که لولهای نفت بطرف رود خانها وسواحل جنوبی ایران تأسیس نماید.

تمام اراضی که صاحب امتیاز بموجب حقّی که دارد استملاک خواهد نمود وتمام محصولاتی که بخارجه حمل میشود از هر نوع مالیات و عوارض معاف است ولوازم کار هم در حین دخول بایران حقّ گمرکی نمی پردازد. صاحب امتیاز حقّ دارد که محض انتفاع از امتیاز هرچند شرکتی که بخواهد تأسیس نماید ولی یک ماه بعد از تاریخ تأسیس رسمی شرکت اوّل صاحب امتیاز متعهّد است که مبلغ ۲۰۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی نقد و ۲۰۰۰۰ لیرهٔ دیگر از اسهام شرکت مزبور بدولت ایران بدهد وعلاوه بر آن باید از منافع خالص سالیانهٔ خود هم صدی ۱٦ بدولت ایران بپردازد. بعد از انقضای مدّت معیّنهٔ این امتیاز تمام اسباب وابنیهٔ وادوات موجودهٔ شرکت متعلّق بدولت ایران خواهد بود.

تاریخ این امتیاز نامه ۹ صفر ۱۳۱۹ است.

چنانکه در فوق مذکور گردید صاحب امتیاز در اوّل کار یک نفر استرالیائی بوده است ولی شرکت اولیّهٔ مذکور که بنا بفصل ۱٦ مقرّر بود که در مدّت دو سال بعد از تاریخ امتیاز نامه تأسیس گردد شرکت موسوم به «شرکت استخراجات اوّلیه»[۳] بود که شرکتی بود انگلیسی باین معنی که دارسی امتیاز خودرا بشرکت انگلیسی مزبور واگذاشت و بدینملاحظه ما این امتیازرا از جملهٔ امتیازات انگلیسی بشمار آوردیم.

---

(۱) W. Knax D'arcy

(۲) بنا بمقالهٔ ژورس (J. Jaures) در روز نامهٔ هومانیته (Humanité) ویلیام دارسی فرانسوی بوده ولی بنا بمقالهٔ شیفر (C. A. Schaefer) در شمارهٔ اوّل مجلّهٔ شرق جدید (Der neue Orient) مشار الیه استرالیائی بوده است.

(۳) First exploitation Company Limited

در خصوص عملیات راجعهٔ باین امتیاز ما در فصل هشتم (صفحهٔ ۷۰) معلومات چندی داده‌ایم در اینجا نیز محض مزید بصیرت اطلاعات دیگری بنظر خوانندگان میرسانیم. معادن نفت میدان نفتون روز بروز بیشتر کسب اهمیت مینماید چنانکه بنا براپرتی که از طرف هیئت اداری شرکت در خصوص عمل کرد یکسالهٔ آن در ۱٤ ربیع‌الاوّل ۱۳۳۵ در لندن در مجمع شرکاء قرائت گردیده در آن وقت سرمایهٔ شرکت به ٤،۰۰۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی بالغ بوده و ۲،۰۰۱،۰۰۰ لیرهٔ آن از بابت اسهامی است که دولت انگلیس از ۲۹ جمادی الآخره ۱۳۳۲ بدست آورده است. بنا براپرت مذکور مجموع منافع خالص یکسالهٔ شرکت تا ۲۰ جمادی الآخره ۱۳۳٤ مطابق بوده با ۸۵،۷٦۸ لیرهٔ انگلیسی (قریب ٤۷۲،۰۰۰ تومان) در صورتیکه سال پیش از آن ۹۰،٤۳۱ لیرهٔ (قریب ٤۹۸،۰۰۰ تومان) بوده است وجهت این تنزّل این است که در مدّت سال مذکور شرکت بمناسبت اغتشاشات جنگ و غیره مجبور شد که ٤ ماه ونیم دست از کار بکشد چونکه لولها در بعضی جاها در موقع زد وخورد عثمانیها وانگلیسها در آن نقاط در اواسط ربیع الثّانی ۱۳۳۳ مقطوع وخراب گردیده بود وحتّی بنا بتخمین خود شرکت معادل ۵۱،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی هم عساکر عثمانی نفت وغیره از آن حدود برده‌اند وباسم جبران خسارات مذکوره شرکت از دولت ایران ادّعای ۱٦۰،۰۰۰ لیرهٔ مینماید!

باری با وجود چهار ماه ونیم بی کاری وغیره مجموع نفت خامی که در مدّت یک سال مذکور بدست آمده معادل بوده است تقریباً با ٤،۸۲۵،۰۰۰ خروار (۱،٤٤۰،۰۰۰ تن) واگر بنای تلمبه وغیره چنانکه باید گذاشته شود میتوان در سال از معادن مذکور معادل ۲۰ کرور خروار (۳ ملیون تن) نفت خام استخراج نمود.

رئیس حالیّهٔ شرکت موسوم است به گرینوی[1]. وی در مجمع شرکاء مذکور در فوق در موقع صحبت از معادن نفت ایران گفته است که مسئله نفت ایران برای دولت انگلیس دارای اوّل درجهٔ اهمیّت است. وهم در این مجمع گفته شده که معادن مذکور میتوانند دولت انگلیس‌را از بابت نفت از ممالک دیگر بی نیاز دارند.

باید دانست که در آغاز کار در سال ۱۳۳۱ «شرکت استخراجات اولیّه» در قصر شیرین وحوالی وپس از آن شرکت هندی مهمّ موسوم به «شرکت نفت بورمه»[2] در اهواز بنای تجسّسات‌را گذاشتند و «شرکت نفت انگلیس وایران» بعدها در سال ۱۳۲۷ تأسیس گردید. سرمایهٔ این شرکت ۲،۰۰۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی تعیین شد و قسمت مهمّ اسهام این مبلغ‌را «شرکت نفت بورمه» خریداری نمود. رئیس شرکت در این موقع لرد استرسکنه[3] بود که تا هنگام مردنش در اوایل ۱۳۳۳ هم رئیس بود. شرکت نفت انگلیس وایران برای حفظ وحراست لولها وغیره متعلّقهٔ بشرکت با خوانین بختیاری وشیخ خزعل خان قرار دادی گذاشته و موافق آن ۳ در صد اسهام شرکتها و ۳،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی در سال باید بآنها برسد.

پس از مذاکراتی که در ۱۲ شعبان ۱۳۳۱ و ٤ و ۱۹ ربیع الثّانی ۱۳۳۲ در جلسات پارلمان انگلیس در باب نفت بمیان آمد دولت انگلیس هیئتی بریاست ادمُن سلید[4] که معاون در یابیگی بود برای باز دید معادن نفت جنوبی ایران فرستاد. هیئت مذکور در ۲۹ جمادی الآخره ۱۳۳۲ با «شرکت نفت انگلیس

---

(٤) Edmond Slade (۳) Lord Strathcona (۲) Burmah Oil Co. (۱) C. Greenway

وایران» قرار دادی گذاشت که مطابق آن «شرکت نفت انگلیس وایران» بطور نیم رسمی شرکت دولتی انگلیس میگردید ودر عوض دولت انگلیس بر سرمایهٔ شرکت که تا آن تاریخ ۱٬۹۹۹٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی بود ۲٬۰۰۱٬۰۰۰ لیرهٔ دیگر میافزود و از اینرو سر مایهٔ کلّ معادل گردید با ۴٬۰۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی از این قرار:

۲٬۰۰۱٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی از بابت اسهام دولت انگلیس
۱٬۹۹۹٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی از بابت اسهام مختلفه ومخصوصاً اسهام شرکت نفت بورمه.

مجموع... ۴٬۰۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی

اکنون از طرف دولت انگلیس دو نفر مدیر بسمت نمایندگی وزارت بحریّه ومالیّه بر قرار هستند که حقّ امر ونهی در تمام عملیّات شرکت دارند. یکی از این دو نفر همان سلید مذکور است ودیگری لرد اینچکیپ(۱).

چنانکه در فصل هشتم (صفحهٔ ۷۱) مذکور است تصفیه خانهٔ در عبّادان ساخته اند که بتوسّط لولهای آهنی با منابع نفت میدان نفتون مربوط میگردد. اوّلین این لولها که یک قسمت آن دو گره ونیم وقسمت دیگر سه گره ونیم قطر دارد در رمضان ۱۳۳۳ تمام شد. لولهٔ دیگر که ۴ گره قطر دارد در ربیع الاوّل ۱۳۳۵ تمام شده است. علاوه بر تصفیه خانهٔ مذکور تصفیه خانهٔ دیگری هم بناست در همین سال ۱۳۳۵ تمام شود واز بابت ساختن این تصفیه‌خانها ولولها تا ۲۵ جمادی الاولی ۱۳۳۴ معادل ۱٬۵۴۴٬۸۴۹ لیرهٔ انگلیسی مخارج شده بوده است. از جملهٔ چاههای مکشوفه چاهی است که در عمق ۱۳۵ ذرع نفتی دارد که ۷۳ در صد دارای بنزین میباشد.

ب — امتیاز «بانک شاهنشاهی ایران»:(۲) پس از آنکه ۱۶ سال بین دولت ایران وبارون ژولیوس دو رویتر(۳) در خصوص امتیاز مهمّی که در ۱۹ جمادی الاولی ۱۲۸۹ (۲۵ ژوئیهٔ ۱۸۷۲) بمشار الیه داده شده بود(۴) گفتگو ومرافعه میبود بالاخره در عوض خسارتهائی که وی ادّعا مینمود از طرف ناصر الدّین شاه محض ختم گفتگو امتیاز ایجاد بانک مزبور بوی الیه داده شد واز جملهٔ خسارتهائی که رویتر ادّعا میکرد ۴۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی وجه الضّمانهٔ بود که در موقع ساقط شدن اعتبار امتیاز مشهور ۱۲۸۹ ضبط دولت ایران گردیده بود. امتیاز نامچهٔ بانک در ۲۷ جمادی الاولی ۱۳۰۶ در طهران بامضا رسید وموادّ عمدهٔ آن از قرار ذیل است:

بارن مذکور یاشرکاء وعاملین او در ایران حقّ احداث یک بانک دولتی موسوم به «بانک شاهنشاهی ایران» دارند.

طول مدّت امتیاز از تاریخ امضای امتیاز نامچه ۶۰ سال است.

مرکز ومقرّ بانک در طهران است ومیتواند در شهرهای داخله وممالک خارجه شعبه‌ها هم داشته باشد.

(۱) Lord Inchcape (۲) Imperial Bank of Persia (۳) Baron Julius de Reuter (۴) رجوع شود بصفحهٔ ۸۷.

بانک شاهنشاهی ایران گذشته از اعمال راجع بصرّافی میتواند بخرج خود یا بخرج ثالثی اقدام در تمام کارهای محاسبه وصنعتی وتجارتی که برای این مقصود نافع بداند بنماید بشرط آنکه قبلاً اطّلاع بدولت ایران داده شود.

بانک حقّ ندارد در ایران اموال غیر منقوله از قبیل املاک واراضی ودهات وغیره خریداری نماید مگر برای یک بنا در طهران وشعبات در ایالات. سرمایهٔ بانک ۲۰۰ کرور فرانک یعنی ۸ کرور لیرهٔ انگلیسی خواهد بود واین سرمایه‌را بانک بوسیلهٔ نشر اسهام گرد خواهد آورد و هر وقت که تقبّل قسمت اوّل سرمایه یعنی ۵۰ کرور فرانک امضا شد بانک مذکور تشکیل شده ملاحظه خواهد گردید ولی بانک هر وقت بخواهد حقّ دارد که باتّفاق دولت ایران سرمایه وعدد اسهام خودرا زیاد کند. بانک چون دولتی است حقّ انحصاری نشر اسکناس بی اسمی‌را داراست که هرگز مقدار آن متجاوز از ۴۰ کرور فرانک (۸۰۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی) نباید باشد مگر باطّلاع دولت ومحض تحدید جریان مسکوکات نقره وازدیاد نشر مسکوکات طلا بانک من حیث القاعده در مدّت ده سال اوّل تشکیل قبول وضع عیاری نمود مبنی بر تومان طلا معهذا نظر باقتضای وضع مسکوکات آن تاریخ بنا بود نشر اسکناسهای بانک بدواً مبنی بر بنای قران نقره باشد. بانک متعهّد میشد که در دو سال اوّل شروع بکار اقلاً نصف قیمت اسکناسهای منتشر شده خودرا وپس از انقضای دو سال اقلاً ثلث قیمت آنهارا نقداً موجود داشته باشد وتفاوت بین وجه نقد موجودی وجمع اسکناسهای منتشر شده بتوسّط اسناد منقولات وغیر منقولات متعلّق ببانک که آنهارا در ایران موجود خواهد داشت ضمانت کرده میشود.

در اوّل بانک حقّ نداشت اسکناس کمتر از ۲ تومانی نشر کند ولی بعدها در ۲۲ رجب ۱۳۰۷ از دولت ایران اجازهٔ نشر اسکناس یکتومانی‌را هم بدست آورد.

بانک وزمینهای شعباتش بکلّی از هر نوع حقّ واردات ومالیات معاف است ولی اگر در ایران مالیات تمبر برقرار شود بانک حقّ ندارد هیچ سند وبرات بی تمبر قبول نماید.

بانک باید ۶ در صد منافع خالص سالیانهٔ خودرا بدولت ایران بدهد وحدّ اقلّی که بانک از این بابت باید بدولت ایران بدهد ۱۰۰،۰۰۰ فرانک (۴۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی) است وپس از تشکیل بانک باید ۲ کرور فرانک (۴۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی) بمدّت ۱۰ ساله از قرار تنزیل ۶ در صد بشاه قرض بدهد واصل وفرع این تنخواه بموجب میل شاه از بابت ۶ در صدی که از منافع خالص بانک باید بایران پرداخته شود محسوب خواهد گردید.

علاوه برمبلغ مذکور بانک بایستی تمام وجوه مساعده واستقراضاتی‌را که دولت ایران لازم داشته باشد بدهد ودر خصوص هر فقره وجه قرار داد های لازمه بین دولت وبانک داده خواهد شد ودولت نیز باید وجوهات مذکوره‌را در سر وعدهٔ مقرّره ادا نماید ومجموع تنزیلها نیز منظّماً در آخر هر سال مالیاتی ایران یعنی در آخر حوت (۲۰ مارس) باید پرداخته شود.

اوّلین این وجوه مساعده که غیر از ۲ کرور فرانک سابق الذّکر میباشد تدریجاً تا ۱۰ کرور فرانک (۲۰۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی) با تنزیل ۸ در صد خواهد بود.

بانک در ۶۰ سال مدّت این امتیاز نامه امتیاز انحصاری قطعی دارد که در تمام وسعت مملکت ایران معادن آهن وسرب ومس وزیبق وزغال سنگ ونفت وغیره باستثنای فلزّات قیمتی وجوا هر آلات‌را که متعلّق بدیوان باشد وقبل از وقت بدیگران واگذار نشده باشد دایر نماید.

وهرگاه از تاریخ این امتیاز نامجه تا مدّت ۹ ماه بانک دایر نشود ۴۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی که از بابت وجه الضّمانه بدولت ایران تسلیم شده بآن دولت منتقل خواهد گردید و خود امتیاز نامچه از درجهٔ اعتبار ساقط خواهد بود وچنانکه بانک در مدّت معیّن دایر گردید دولت ایران همان ۴۰،۰۰۰ لیرهٔ وجه الضّمانه‌را از بابت قرض ۲ کرور فرانک قرض اوّلیّه که بانک باید بدولت ایران بدهد حساب خواهد نمود.

بعدها بتدریج بعضی قراردادهای دیگر نیز ضمیمهٔ امتیاز نامچهٔ مذکور گردید واز آن جمله یکی همان اجازهٔ نشر اسکناس یک‌تومانی بود چنانکه در فوق بدان اشاره شد دیگر قرار دادی است که در ۲۸ ذی القعدهٔ ۱۳۰۶ (۲۷ ژوئیهٔ ۱۸۸۹) گذاشته شده وبموجب آن بانک باید اقلاً ثلث وجه اسکناسهای منتشرشده‌را نقد داشته باشد ودو ثلث از این وجه نقد میتواند قرض طلا و نقره باشد وتفاوت مابین موجودی نقدی و وجه اسکناسهای منتشر شده هرگز نباید زیادتر از وجه سرمایهٔ ادا کرده باشد ولی این قرار داد نیز بعدها در حدود سال ۱۳۱۰ در زمان وزارت امور خارجهٔ حاج شیخ محسن خان مشیر الدّوله تبدیل یافت وحقّی که دولت ایران در باب سرکشی ونظارت امور اسکناس بانک شاهنشاهی داشت از میان رفت. وعلاوه بر ۴۰،۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی که قراربود بانک بدولت بدهد استقراضات ومساعده های دیگررا بانک از پس از قرار داد ۲۸ ذی القعدهٔ ۱۳۰۶ بدون ضمانت کافی نخواهد داد و وجوه کلّ این مساعده ها واستقراضات هیچوقت نباید زیادتر از ثلث وجه سرمایهٔ ادا کردهٔ بانک باشد.

ج — امتیاز معادن کلّ ایران — چنانکه در فوق در موقع امتیاز نامچهٔ بانک شاهنشاهی ایران مذکور گردید موافق فصل ۱۱ آن در مدّت ۶۰ سال امتیاز تمام معادن ایران بجز معادن فلزّات قیمتی وجواهر آلات ومعادنی که قبل از آن تاریخ بدیگری واگذار شده باشد متعلّق به بارون رویتر میگردید ومقرّر بود که از منافع خالص تمام معادنی که بانک دایر نماید ۱۶ در صد عاید دولت ایران گردد وهمچنین در انقضای مدّت امتیاز نامچه کلیّهٔ ابنیه وادوات ومتعلّقات معادن مذکور بایران تعلّق خواهد گرفت. وبانک حقّ دارد که معادن مذکوررا بکسی یا بکسان دیگر بفروشد ویا واگذارد بشرط آنکه آن اشخاص‌را بدولت ایران معرّفی نماید و اجازهٔ دولت شرط است وهمچنین بانک باید ضمانت قسمت حساب ورساندن حقوق دولتی‌را که ۱۶ درصد منافع خالص است بنماید وموافق این قرار داد در تاریخ ۱۳ جمادی الاولی ۱۳۰۷ دولت ایران بنا بتقاضانامهٔ مورّخهٔ ۱۱ جمادی الاولی ۱۳۰۷ (۳ ژانویهٔ ۱۸۸۹) رابینو(۱) رئیس بانک

(۱) J. Rabino

شاهنشاهی اجازه داد که معادن مـذکور بیک کمپانی انگلیسی بمدیری یکی از رؤسای بانک شاهنشاهی داده شود ولی بعدها این مسئله بجائی نرسید.

د ـ امتیاز خطوط تلگرافی اولاً بین خانقین وطهران و بوشهر ثانیاً بین طهران و بوشهر وثالثاً بین طهران وسرحدّ بلوچستان (بم).

امتیاز خطّ تلگراف بین خانقین وطهران وبوشهر در حدود رمضان ۱۲۸۰ داده‌شد ودر اواسط ۱۲۸۱ یک سیم با ستونهای چوبی از خانقین واز راه کرمانشاه وهمدان وطهران واصفهان وشیراز کشیده شد واین سیم برای مخابرات داخله وخارجه هر دو بود ولی بعد در ۳ رجب ۱۲۸۲ (۲۳ نوامبر ۱۸۶۰) قرار داد تازهٔ برای کشیدن سیم دوّمی داده شد که مختصّ بمخابرات اروپا باشد ودر این موقع بود که عدّهٔ انگلیسهائی که در ایران مأمور خطوط تلگرافی مذکور بودند معیّن شد ومقرّر گردید که حدّ اکثر آنها در ایران ۵۰ نفر باشد ومدّت خدمتشان نیز که بنا بقرار داد سابق ۵ ماه بود به ۵ سال بالا رفت وحقّی که در آن تاریخ از بابت خطوط تلگرافی عاید ایران میگردید ۳۰،۰۰۰ تومان ومخابرات داخلی هم مجّانی بود ومقرّر بود که پس از انقضای مـدّت امتیاز تمام سیمها وستونها و عماراتی که بنا شده بدولت ایران تعلّق بگیرد.

در سـال ۱۲۸٤ ادارهٔ زیمنس(۱) آلمانی و برادران امتیاز خطّی‌را گرفت که از لندن و از راه آلمان وروسیّه مستقیماً بطهران میرود ومنحصر بمخابرات هـنـد است و در ۲۸ شوّال ۱۲۸٦ این خطّ باز شد و زیمنس امتیاز خودرا بیک کمپانی انگلیسی واگذاشت که مرکزش در مسکو است وموسوم است به «کمپانی تلگرافات هـنـد واروپا» (۲). پس از آن باز در غرّهٔ شوّال ۱۲۸۸ قرار داد دیگری بین دولتین ایران وانگلیس بنمایندگی میرزا سعید خان وزیر امور خارجهٔ وقت وکفیل سفارت انگلیس در طهران رنالد تمسن(۳) گذاشته شد برای آنکه سیم ثالثی بین طهران و بوشهر بنا شود ومخارج آن بعهدهٔ انگلیس باشد. از این پس سیم اوّلی که در سال ۱۲۸۱ ساختـه شده منحصر است بمخابرات داخلی ودو سیم دیگر بمخابرات خارجی. ستونهای این سیم آهنی است و دولت انگلیس بنا بود سالی ۵۰۰ عدد از این ستونهارا نصب نماید ودولت ایران متعهّد میشد که از بابت مخارج این ستونها مبلغ ۱۰،۰۰۰ تومان به ۱۰ قسط سالیانه بدولت انگلیس تادیه نماید.

بنا بر این قرار داد تازه تمام عایدات داخلی متعلّق بدولت ایران است ومواجب مستحفظین وادای حقوق رئیس آنها ومرمّت سیم‌وغیره راجع بانگلیس است ودولت ایران بعنوان کمک سالی ۱۰۰۰ تومان برئیس انگلیسی خواهد داد. مدّت این قرار نامه تا ٤ رجب ۱۳۱۲ مطابق با غرّهٔ ژانویهٔ ۱۸۹۵ مسیحی است ودر انقضای این مدّت تمام سیمها با ستونهای آهن بدولت ایران منتقل خواهد شد ودولت انگلیس دیگر حقّ مداخلهٔ نخواهد داشت مگر آنکه در بین قرار دادی شده باشد ولی بعدها این مدّت تا اوّل سال ۱۹۰۰

(۱) Simens Brothers (۲) Indo-European telegraph Company (۳) Sir Ronald Thomson

مسیحی مطابق با ۲٤ شوّال ۱۳۲۲ تمدید شد. دولت ایران سالیانه مبلغ ۱۲٬۰۰۰۰ تومان از بابت حقّ الارضی که بواسطهٔ عبور تلگرافات خارجه از جلفا ببوشهر داشت دریافت مینمود وحقّ مزبور عبارت بود از ۲ فرانک برای هر ۲۰ کلمه و در خصوص مخابرات بین المللی که مبداء یامنتها الیه آن در ایران است دولت ایران متعهّد میشد که مدّت سه سال عایدات این قبیل مخابرات‌را بدولت انگلیس واگذار نماید ودولت انگلیس هر ساله از این بابت مبلغ ۲٬۰۰۰۰ تومان بدولت ایران کار سازی نماید وپس از انقضای این مدّت دولت ایران مختار خواهد بود که هر ساله مبلغی معادل با ⅔ عایدات متوسّطهٔ مخابرات مذکور یا ⅔ عایدات حقیقی آنها مطالبه نماید.

واز آنجائی که قرض ایران بدولت انگلیس از بابت مخارج احداث سیم دوّم واوّل تا آخر سال ۱۸٦۹ مسیحی مطابق با ۲٤ رمضان ۱۲۸٦ معادل با ۱۱۵٬۰۰۹۷.۸ تومان (٤۷٬۲٤۷ لیرهٔ انگلیسی) بود مقرّر گردید که دولت انگلیس این مبلغ‌را بدون مرابحه در ۲٤ سال به ۲٤ قسط مساوی از کمپانی هند واروپا دریافت دارد.

امتیاز دیگر راجع بخطوط تلگرافی بین دولتین ایران وانگلیس در تاریخ سلخ ربیع الثانی ۱۳۱۹ (۱٦ اوت ۱۹۰۱) برقرار شده است. این امتیاز راجع است باحداث خطّی تلگرافی مرکّب از سه سیم بین طهران وسرحدّ بلوچستان. خطّ مذکور از کاشان شروع شده وپس از گذشتن از کرمان ویزد بسرحدّ بلوچستان منتهی میگردد. دولت انگلیس آنچه تیر وسیم وغیره برای این کار لازم بود بقیمت عادله برای دولت ایران تحصیل نمود وپول خودرا از این بابت واز بابت حمل اشیا بنا شد بدون مرابحه دریافت دارد. این خطّ متعلّق بدولت ایران است ودولت ایران استعمال وعایدات مخابرات خارجه بخارجه‌را از خطّ ایران بادارهٔ تلگرافی هند واروپا واگذار مینماید ودر عوض سالیانه مبلغی که عبارت از ٤ درصد مخارج ساخت ومصالح آن باشد دریافت میدارد. دولت انگلیس ¾ از این مبلغ سالیانه‌را در عوض وجوهی که بطور مساعده تادیه کرده است نگاهداشته و ¼ دیگر آنرا که کمتر از ۲۵٬۰۰۰ فرانک نباید باشد به ۲ قسط ٦ ماهه بدولت ایران خواهد پرداخت واگر ربع مذکور که متعلق بدولت ایران است زیاده از ۲۵٬۰۰۰ فرانک شد فاضل هم باز متعلّق بدولت ایران خواهد بود. از ۳ سیم خطّ مذکور یک سیم آن برای مخابرات داخلی وراجع بادارهٔ تلگراف ایرانی خواهد بود ودو سیم دیگر برای مخابرات بین المللی. از بابت مخابرات بین المللی ⅔ عایدات مخابراتِ از ایران بخارجه یا از خارجه بایران حقّ دولت ایران است.

وهم در همین موقع سیم دیگری بسیمهای موجوده بین طهران وکاشان بخرج دولت ایران اضافه گردید.

مدّت این امتیاز نامچه تا ۵ جمادی الآخره ۱۳٤۳ (غرّهٔ ژانویهٔ ۱۹۲۵ مسیحی) است وپس از آن تا وقتیکه دولت ایران قرض خودرا از بابت کشیدن این خطّ نپرداخته است مرعی ومجری خواهد بود.

بعدها باز در سال ۱۳۲۷ در زمان استبداد صغیر قرار داد تازهٔ بین دولتین ایران وانگلیس بنمایندگی میرزا جواد خان سعد الدّوله و جارج بارکله(۱) گذاشته شد که مدّت امتیاز خطوط تلگرافی‌را که در دست حکومت هند است تا سال ۱۳۶۳ مطابق با ۱۹٤۵ مسیحی ممتدّ نمود.

ه - وعدهٔ امتیاز بشرط خطّ آهن محمّره تا خرّم آباد - این وعدهٔ امتیاز بشرط‌در ۲۹ صفر۱۳۳۱ به «شرکت‌خطّ آهن ایران»(۲) در موقعی که امتیاز خطّ آهن جلفا وتبریز ببانک استقراضی روس داده شد (۲٦ صفر ۱۳۳۱) داده شده است وعلاوه بر آن دولت ایران شرکت انگلیسی مزبوررا اجازه داد که نقشهٔ چندین خطّ آهن‌را در جنوب بکشد. شرکت مذکور که مهمترین اعضای آن لینچ معروف وسلیگمان(۳) وگرینوی(٤) بودند در ابتدا صورتی از مقاصد خود در خصوص ساختن رشتهٔ خطّ آهنی در جنوب بدولت ایران پیشنهاد نمود که موادّ مهمّهٔ آن از این قرار است:

۱ - نشر بلیطهای اشتراک از جانب دولت ایران برای ساختن خطّ مزبور که همان خود خطوط وعایدات آن وهمچنین عایدات گمرک وعایدات دیگر دولتی بنا بتعیین شرکت ضامن آنها خواهد بود.

۲ - ساختن خطوط ذیل:

۱ - از محمّره یا خور موسی تا خرّم آباد یا بروجرد.
۲ - از بندر عبّاس بکرمان.
۳ - از بندر عبّاس بشیراز.
٤ - از بندر عبّاس بمحمّره.

۳ - حقّ ساختن بنادر در هر یک از شهرهای ساحلی فوق الذّکر.

٤ - حقّ انتخاب در خصوص امتداد خطوط مذکور یا هرخطّ دیگری در جنوب ایران.

و - امتیاز انحصار ادخال تنباکو بخاک عثمانی - این امتیاز در ٤ ربیع الاوّل ۱۳۱۰ بین دولت ایران ویک کمپانی انگلیسی برقرار گردید. شرایط این امتیاز برای دولت ایران مساعد بود چنانکه در ذیل دیده میشود:

کلیهٔ خریداری کمپانی در ایران باید بتوسّط تبعهٔ مسلمان ایرانی باشد ودر صورت تساوی قیمت کمپانی باید تجّار ایرانی را برای خرید بر دیگران مقدّم دارد. مدّت امتیاز ۲۰ سال است ودولت ایران متعهّد میشود که در این مدّت از تنباکوئی که وکلای کمپانی از ایران بیرون میبرند بیش از ۵ در صد حقّ گمرک نگیرد. کمپانی از ابتدای ۲۰ سال مدّت این انحصار مبلغی بموجب تفصیل ذیل بدولت ایران کار سازی خواهد کرد:

Greenway (٤) Seligman (۳) Persian Railways Syndicate Limited (۲) Sir G. Barclay (۱)

۳ سال اوّل سالی	۱۳۰۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی که جمعاً	۴۰٬۰۰۰	لیرهٔ انگلیسی میشود	
۶ سال دوّم سالی	۱۰۰۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی که جمعاً	۹۰٬۰۰۰	لیرهٔ انگلیسی میشود	
۱۶ سال سوّم سالی	۲۰۰۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی که جمعاً	۳۲۰٬۰۰۰	لیرهٔ انگلیسی میشود	
جمع کلّ		۴۵۰٬۰۰۰	لیرهٔ انگلیسی	

تاریخ ابتدای قسط از ۶ رمضان ۱۳۱۰ (٤ آوریل ۱۸۹۳ فرنگی) بود واین پول‌را بنا بود بتفصیل ذیل همه ساله بدو قسط از اسلامبول یا از لندن بوجه پیشکی هر ۶ ماه به ۶ ماه کمپانی بهر کس که دولت ایران حواله نماید تأدیه نماید. نصف قسط هر سال در چهارم ماه فرنگی آوریل آن سال ونصف دیگر در چهارم ماه اکتبر همان سال پیش قسط داده خواهد شد.

ولی این شرایط مساعد بواسطهٔ ضمیمهٔ که در ۲۹ شوّال ۱۳۱۲ (۲۵ آوریل ۱۸۹۵) بامتیاز مذکور افزوده گردید تا حدّی نقصان حاصل نمود. چونکه از این تاریخ ببعد کمپانی میتواند تنباکورا در ایران بتوسّط وکلای خود خریداری نماید ودر صورت تشکیل انحصار دخانیات در ایران با تساوی شروط حقّ ترجیح بانجمن مذکور داده خواهد شد.

انجمن تنباکو تا مدّت انحصاری که در ممالک عثمانی دارد از این پس حقوق ذیل‌را بدولت ایران خواهد پرداخت:

ده پاره طلا (ربع غروش عثمانی) برای هر کیلوگرام تا ٤ کرور کیلوگرام وبرای هر کیلوگرام زیاده بر ٤ کرور کیلوگرام مذکور ۱۰ پارهٔ طلا.

انجمن تنباکو از اوّل هر سال پیشکی مبلغ ۶۰٬۰۰۰ لیرهٔ عثمانی بدولت ایران خواهد داد ودر موقع حساب آخر سال اگر باز دولت ایران از بابت حقوق مقرّره طلب کار باشد فوراً پرداخته خواهد شد واگر کسر داشته باشد از ۶۰٬۰۰۰ لیرهٔ سال آینده کم خواهد شد.

بنابضمیمهٔ مذکور از فصل درو آن سال از بابت باج تنباکوی داخله از قرار هر کیسهٔ ٤ قران گرفته خواهد شد.

۳ — امتیازاتی که در دست تبعهٔ فرانسه است:

ا — امتیاز استخراج آثار عتیقه‌را در شوش دیولافوای(۱) فرانسوی در حدود سال ۱۳۰۰—۱۳۰۱ با مساعدت سفیر فرانسه در ایران از ناصر الدّین شاه تحصیل نمود ومطابق این امتیاز نامه تمام جواهر آلات ونیمهٔ اشیاء مکشوفه حقّ دولت ایران است. دیولافوای مذکور با زوجهٔ خود وهمدستهای دیگر از قبیل بابَن(۲) و هوسه(۳) مدّت دو سال در شوش مشغول کار بود واشیاء زیادی کشف نمود و بپاریس حمل نمود.

(۱) Marcel-Auguste Dieulafoy (۲) Babin (۳) Houssay

پس از وی دولت فرانسه در حدود سنهٔ ۱۳۱۴—۱۳۱۰ امتیاز انحصاری تفتیش آثار عتیقه‌را در تمام خاک ایران بدست آورد. مطابق این امتیاز خرابهای ایران‌را که مهمترین آنان خرابهای شوش وتخت جمشید وری واکباتان وغیره است بدو قسمت تجزیه نموده وبین شوش وسایر خرابها در باب شرایط امتیاز تفاوتی منظور داشتند با ین معنی که در آنچه که راجع بغیر از شوش است بقرار داد امتیاز اوّلیه رفتار خواهد شد یعنی نصف اشیاء مکشوفه وتمامی جواهر آلات حقّ دولت ایران است ولی در مورد شوش هر چه بدست آید متعلّق بصاحب امتیاز است وایران‌را از آن حقّی نخواهد بود. آنچه که در این امتیاز خیلی جالب دقّت وفوق العاده بنظر میاید مسئلهٔ مدّت امتیاز است که الی الابد است و پایانی بر آن منظور نگردیده است.

پس از گرفتن این امتیاز دولت فرانسه یکی از علمای علم بآثار قدیمه‌را که موسوم بود به کنت د مرگان[1] و در آن موقع در مصر مشغول تفتیشات بود مأمور ایران نمود. مشار الیه که خود مدّتها بود در باب گرفتن امتیاز آثار عتیقهٔ ایران اصرار میورزید فوراً در سال ۱۳۱۶—۱۳۱۷ بشوش رفت واز جملهٔ همراهان اوکشیش شیل[2] بود که در تاریخ قدیم وآثار عتیقهٔ ایران ومخصوصاً زبان عیلامی مهارت زیاد دارد. کنت د مرگان از سال ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۰ در شوش مشغول تفتیشات گردید ونقبهای دالان مانندی حفر نمود که در آنجا قریب ۱۲۰۰ نفر عمله کار میکرد. مشار الیه در موقع نمایش عمومی[3] آخری در پاریس در سال ۱۳۱۸ نتیجهٔ کاوشهای شوش خودرا در قصر بزرگی عرصه داشت واشیاء مذکوره فوق العاده مورد توجّه علمای فنّ گردید چنانکه بعدها آنهارا در موزهٔ مشهور لوور[4] در تالار بزرگی موسوم بتالار ایران برقرار داشتند واز آن پس مایهٔ آفرین تماشاچیان است.

دمرگان از اشیاء عتیقهٔ تل شوش ۵۰۰۰ قطعه در ۱۸۳ صندوق بپاریس برد ودر میان آنها مهمّ تر از همه ستون[5] هامورابی پادشاه کلده و عیلام است که قوانینی ببدنهٔ آن مسطور میباشد که قریب ۳۰ قرن قبل از هجرت در ایران معمول ومجری بوده است.

٤ — امتیازات مختلفه:

علاوه برامتیازات مذکوره دولت ایران در سی سال اخیر امتیازات بسیار دیگری نیز داده است که عموماً بملاحظات مختلفه بجائی نرسیده وموعد آنها سر آمده واز درجهٔ اعتبار ساقط گردیده‌اند واز این قبیل است: ا — امتیازاتی که «بانک آلمانی شرقی[6]» در سال ۱۳۲۰ از دولت ایران گرفت. وبموجب آن بانک مذکور حقّ داشت یک شعبه بانک با ٤ ملیون مارک سرمایهٔ ابتدائی در ایران تأسیس نماید وعلاوه بر اراضی که در تبریز وبوشهر برای بنای بانک مجّاناً از طرف دولت ایران داده میشد مساعدات و امتیازات مختلفهٔ دیگر هم جزو امتیاز مذکور بود ومسئلهٔ این امتیاز با وجود تهدیدات سخت دولتین روس

---

(۱) J. J. M. de Morgan — (۲) Scheil — (۳) Exposition — (٤) Louvre — (٥) Obélisque — (٦) Deutsche Orient Bank

وانگلیس در دورهٔ اوّل مجلس گذشت ومن جمله از موادّ این امتیاز مادّهٔ بود که مطابق آن ادارهٔ تمام معادن مکشوفهٔ ایران که متعلّق بدولت بود ببانک مزبور تعلّق میگرفت. ولی از آنجائیکه مدّت این امتیاز که دو سال بود منقضی شد ودر این باب اقدامی بعمل نیامد حقّ بانک باطل گردید.

ب — دیگر از امتیازاتی که ذکرش لازم است امتیاز انحصار خرید وفروش وساختن دخانیّات ایران از تنباکو وتوتون وانفیه در داخله وخارجه بود. این امتیاز اگر چه سر نگرفت ولی از آنجائیکه در بیداری حسیّات عامّه مدخلیّتی داشته ما در اینجا بذکر آن می‌پردازیم. ناصر الدّین شاه در مراجعت از سفر سوّم فرنگستان (۱۳۰۷)(۱) در ۱۶ رجب همان سال وعدهٔ امتیاز مذکوررا بیک شرکت انگلیسی موسوم به «هیئت شاهنشاهی دخانیّات در ایران»(۲) داد ودر ۲۸ رجب ۱۳۰۸ امتیاز نامچه بامضا رسید. صاحب امتیاز موسوم بود به تالبوت(۳). مدّت امتیاز ۵۰ سال بود ومقرّر بود که شرکت مزبور سالی ۱۵۰۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی بعلاوه یک ربع منافع خالص بدولت ایران بپردازد. از طرف دیگر دولت ایران متعهّد میگردید که در مدّت ۵۰ سال مزبور مالیات وعوارض ورسوم گمرک‌را که در آن تاریخ وجود داشت علاوه نماید. سرمایهٔ شرکت معادل بود با ۶۵۰۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی ومنافع خالص به یک کرور لیره تخمین شده بود. شرکت مزبور با جدیّت کامل بنای کاررا نهاد ونمایندگان وعمّال باغلب شهرها وقصبات فرستاد ومخارج زیاد نمود ولی مردم از این بابت خوشدل نبودند ومخصوصاً اشخاصی که شرایط این امتیازرا با امتیاز انحصاری دخانیّات عثمانی مقایسه مینمودند بخوبی مضرّات کار دستگیر شان میگردید چه با آنکه توتون مملکت عثمانی کمتر از محصول تنباکو وتوتون ایران است ومدّت امتیاز در آن مملکت فقط ۳۰ ساله است وتوتونی هم که بخارج میرود از قید انحصار آزاد است با اینهمه سالیانه ۷۰۰۰۰۰ لیرهٔ عثمانی وپنج یک منافع عاید دولت میگردد. از طرف دیگر عملیّات شرکت دخانیّات در ایران بنظر عامّهٔ ملّت مظنون آمد وگمان رفت که در زیر کاسهٔ تجارت نیم کاسهٔ سیاست پنهان باشد خلاصه آنکه در جمادی الاولی ۱۳۰۹ علما وملّت برضدّ این کار شورش سخت نموده ورؤسای روحانی در حرمت استعمال دخانیّات احکام متعدده صادر نمودند وعاقبت شاه مجبور شد که در ٤ جمادی الآخره امتیازرا لغو نماید ومعادل ۵۰۰۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی از بابت خسارت بکمپانی انگلیسی بپردازد وبرای پرداختن این مبلغ دولت ایران مجبور گردید که از بانک شاهنشاهی در ۲۸ رمضان ۱۳۰۹ مبلغ مزبوررا از قرار صد شش در سال قرض نماید. واین اوّل قرضی بود که دولت ایران از خارجه مینمود.

---

(۱) سفر اوّل: حرکت از طهران شنبهٔ ۲۱ صفر ۱۲۹۰، مراجعت بطهران سلخ رجب ۱۲۹۰.
سفر دوّم: حرکت از طهران پنجشنبه سلخ ربیع الاوّل ۱۲۹۵، مراجعت بانزلی ۲۵ رجب ۱۲۹۵.
سفر سوّم: حرکت از طهران شعبان ۱۳۰۶، مراجعت بطهران ۲٤ صفر ۱۳۰۷.

(۲) The Imperial Tobacco Corporation in Persia · (۳) G. F. Talbot

فصل دوازدهم

مالیّهٔ ایران

مقصود ما در این فصل بیان عایدات ومخارج دولتی ایران است و برای حصول بمقصود اوّل بشرح عایدات وبعد بمخارج خواهیم پرداخت :

۱ – عایدات دولتی ایران

عایدات دولتی عبارت از وجوهات نقدی وجنسی است که از رهگذرهای مختلفه داخل صندوقهای یک دولت میگردد ومهمترین سرچشمهای عایدات دولتی ایران از قرار ذیل است :

۱ مالیات مستقیم
۲ مالیاتهای غیر مستقیم
۳ ادارهٔ گمرک
٤ ضرابخانه
٥ پست وتلگراف
٦ تذکره
۷ خالصجات
۸ معادن
۹ حقّ تمبر وثبت اسناد
۱۰ امتیازات و وجه الاجارهها

وما در ذیل صورتی از کلیّهٔ عایدات دولتی در ازمنهٔ مختلفه میدهیم :

(کلیّهٔ عایدات ایران)

در سال ۱۲۵۵ از هر حیث .... ۳٤٬٥۲٦٬۱٥۰ قران بوده است
در سال ۱۲٦۸ بدون مالیات جنسی ۲۸٬۲٥۷٬۸۲٤ » » »
در سال ۱۲۷۰ از هر حیث ... ۳۳٬٦٦٥٬٥۸۰ » » »
در سال ۱۲۹۳ » » » .... ٥۰٬۷۰۰٬۰۰۰ » » »
در سال ۱۳۰۲ » » » .... ٥۰٬۸۰۰٬۰۰۰ » » »
در سال ۱۳۰۳ بدون مالیات جنسی ٤۸٬۲۰۱٬٥۳۰ » » »
در سال ۱۳۰٦ از هر حیث .... ٥٤٬٦۸۷٬٦۳۰ » » »

در سال ۱۳۰۸ از هر حیث .... ۶۰٬۰۰۰٬۰۰۰ قران بوده است
در سال ۱۳۲۵ » » » .... ۸۰٬۰۰۰٬۰۰۰ » » »
در سال ۱۳۳۰ » » » .... ۱۱۹٬۲۵۳٬۷۹۹ » » »
در سال ۱۳۳۱ » » » .... ۱۳۰٬۶۸۹٬۲۵۰ » » »

شوستر(۱) در کتاب خود موسوم به «خفه کردن ایران»(۲) مینویسد که در زمانیکه او در ایران مستشار مالیه بوده (۱۳۲۹) تمام مالیات نقدی وجنسی ۵۰٬۰۰۰٬۰۰۰ قران بوده است واگر تمام این مبلغ عاید میشده بودجهٔ ایران باز ۶ ملیون تومان کسر میداشته است.

مرنار(۳) بلژیکی که پس از شوستر فوق الذکر در تاریخ ۸ جمادی الآخره ۱۳۳۰ بسمت ریاست خزانه داری کل ایران منصوب گردید در ۱۵ ربیع‌الاول ۱۳۳۰ در وقتی که هنوز رئیس گمرکات بوده صورتی بسفیر انگلیس سیر ژرژ بارکله(۴) نوشته که در کتاب آبی انگلیسی (نمرهٔ ۱ – ۱۹۱۳) ثبت است ودر آنجا عایدات حتمی متوسط ایران‌را در سالهای اخیر به ۴۰ ملیون قران تخمین نموده وتوضیحاً گفته که این مبلغ‌را بملاحظهٔ انقلابهای گوناگون چند سال آخر باید دست کم عایدات حساب نمود ویقین دانست که اگر وسایل امنیت آماده گردد ودر باب مالیات تنظیمات لازمه بعمل آید عایدات ایران از مبلغ مذکور خیلی زیادتر خواهد گردید. واین مبلغ ۴۰ ملیون قران فقط مجموع دست کم عایدات ادارتی است که در آن تاریخ راجع به مرنار بوده والا عایدات کل خیلی بیشتر از اینهاست چنانکه وقتی مشار الیه خزانه دار کل شد صورتی از عایداتی که باید بتوسط او در سال مالیهٔ سیچقان ئیل (۱۳۳۰ – ۱۳۳۱) وصول شود نوشته شده که عایدات مزبوررا در ظرف سال مذکور بین ۷۰ ملیون و ۱۰۷ ملیون قران تخمین نموده واین صورت در کتاب آبی انگلیسی (نمرهٔ ۱ – ۱۹۱۳) ثبت است وما در ذیل ترجمهٔ آنرا بنظر خوانندگان خود میرسانیم:

صورت تخمینی عایدات ایران در سیچقان ئیل (۱۳۳۰ – ۱۳۳۱)

عایداتی که وصول آن راجع باداره‌ٔ خزانه داری کل میباشد:

۱ – ازبابت ادارهٔ گمرک وضرابخانه وتذکره ومالیاتهای غیر مستقیم تریاک والکلیات و روده وتمبر ومعادن مختلفه ورزی تنباکو وتوتون وامتیاز معادن نفت:

دست کم ...... ۴۵٬۰۰۰٬۰۰۰ قران
دست بالا .... ۵۷٬۰۰۰٬۰۰۰ قران

۲ – از بابت مالیاتهای زمینی وعایدات املاک دیوانی:

دست کم ...... ۲۵٬۰۰۰٬۰۰۰ قران
دست بالا .... ۵۰٬۰۰۰٬۰۰۰ قران

---

(۱) W. Morgan Shustor
(۲) The Strangling of Persia
(۳) Jacques Joseph Mornard
(۴) Sir G. Barclay

مجموع { دست کم ...... ۷۰٬۰۰۰٬۰۰۰ قران
دست بالا .... ۱۰۷٬۰۰۰٬۰۰۰ قران

سال بعد از آن در دوم جوزای (۲۷ رجب) اودئیل (۱۳۳۱—۱۳۳۲) از طرف کمیسیون بودجه راپرتی بهیئت دولت تقدیم ودر جراید محلی منتشر گردید ودر آنجا کلیهٔ عایدات سال مزبور ومخارج یکساله‌را بنا بصورتی که از خزانه داری کل دریافت داشته مطابق با نظریات مرنار خزانه دار بشرح ذیل تعیین نموده:

کلیهٔ عایدات یکساله ...... ۱۳۰٬۶۸۹٬۲۵۰ قران
مخارج پیش بینی شده.... ۱۵۷٬۰۳۰٬۰۲۰ قران

ولی عایدات ایران‌را از مبلغ فوق نیز باید افزون دانست چیزی که هست هر ساله بمناسبت انقلابات گوناگون که اغلب از سرچشمهای فساد شمالی و جنوبی ترشح مینماید قست مهمی از عایدات ایران سوخت میگردد وآنچه هم وصول میشود اغلب بملاحظهٔ بی نظمی ادارات و مخصوصاً مطلق العنانی مستشارهای خارجی مالیه که دست نشاندهٔ دشمنان ایران هستند کماکان بکیسهٔ دولت داخل نمیشود وقسمت مهمی از آن در بین از میان میرود.

خلاصهٔ کلام آنکه امروز میتوان مقیاس عایدات کل دولت ایران‌را بین ۱۳۰ و ۱۵۰ ملیون قران دانست در صورتیکه خارجیان در وصول آن اشکالاتی برنینگیزند.

اکنون باید مهمترین منابع عایدات مذکوره‌را یکایک در مد نظر گرفته ومتدرجاً بشرح وتفصیل اجمالی آن بپردازیم:

۱ — مالیات مستقیم

در ایران اساس مالیات مالیاتهای مستقیم زمینی است که باملاک مختلفه تحمیل میشود ولی علاوه بر این مالیات از اغنام واحشام وعوامل نیز عموماً مالیاتی گرفته میشود وهمچنین در بعضی جاها باسم سرانه بر اشخاص نیز مالیاتی قرار میگیرد. ولی سرانه عمومیت ندارد وعموماً مختص بدهات است. از آنجائیکه اساس مالیات در اسلام اعشار است در ایران هم مدتها مالیات اعشاری بوده یعنی از ده واحد عایدات یک واحد حق دولت بوده است چنانکه سعدی میگوید:

چو دشمن خر روستائی برد
ملک باج ده یک چرا میخورد؟

وتا پیش از زمان فتحعلی شاه (۱۲۱۲—۱۲۵۰) هم همین مالیات ده یک اساس مالیات بوده ولی مشار الیه در دورهٔ سلطنت خود آنرا مضاعف نمود وپایهٔ مالیات در ایران به ۲۰ در صد قرار گرفت ولی در عمل بسا میشد که به ۳۰ و ۳۵ در صد نیز میرسید.

منشأ مالیات در همه جای ایران بیک طرز نیست ودر ولایات وایالات مختلف است وحتّی در همهٔ نقاط یک ایالت هم بیک منوال وترتیب نیست. واز اینرو بسیار سخت است که در این خصوص معلوماتی داد که بتوان آنهارا منشأ ومبنای مالیات در ایران دانست واین مسئله‌را مثال ذیل روشن‌تر مینماید: در آذربایجان بملاحظهٔ اراضی حاصلخیز آن قسمت عمدهٔ مالیات بزمین وبمحصولات زمینی تعلّق میگیرد درصورتیکه در ولایات دیگر مالیات بگاوهائی تعلّق میگیرد که برای شخم اراضی بکار میروند ودر امکنهٔ دیگر مالیات هم باراضی ومحصولات ارضی وهم بگاو تحمیل میشود وبالاخره در نواحی دیگر مبنای مالیات سرشماری است وعلاوه براین بر اسب وماده گاو وخر و گوسفند نیز تحمیل میشود.

از طرف دیگر همانطورکه در منشاء ومبنای مالیات اختلافات زیاد هست در مبلغ واندازهٔ آن نیز اختلافات بسیار وجود دارد چنانکه مثلاً در ایالت آذربایجان اگر مالیات از اراضی گرفته شود حقّ دولت ده یک حاصل است واگر سرشماری باشد از قرار ٤ قران از هر نفر مرد بالغ و ۲،۲۵ قران از زنان وبچگان میباشد واگر از گاو باشد از قرار ۲ قران از هر جفت گاو است. ودر گیلان مبنای مالیات جریب میباشد و سابقاً هر جریب برنج کاری وتوت کاری وتنباکو ونی شکر در سال ۱۰ قران مالیات میداده است ولی بعدها حکّام بنا بارادهٔ خویش زیادتر از مبلغ مزبور گرفتند و دولت هم همان میزانی‌را که حکّام مقرّر کرده بودند منشاء قرار داد ومالیات بعضی زمینها از هر جریبی بسه تومان رسید تا آنکه در دورهٔ مشروطه در چهارم صفر ۱۳۲۸ میزان مالیات ارضی ۲۰ در صد مقرّر گردید[۱].

مالیاتی که بایلات بسته میشود عموماً براغنام واحشام تحمیل میشود چونکه ایلات در عوض مالیات ارضی خدمت نظامی دارند وازاینرو مبداء مالیات بز وگوسفند وغیره است: از قرار هر بز و گوسفندی پانزده شاهی تایک قران وهر خر وگاوی یک تومان.

مالیاتی که بدکّان دار واهل تجارت وحرفت بسته میشود نیز انواع مختلف دارد وگاهی از روی سر شماری است وگاه دیگر از روی عایدات ومنافع.

وعلاوه براینها مالیاتهای مختلفهٔ دیگری نیز در خیلی از جاهای ایران وجود دارد یا میداشته است چنانکه مثلاً در ولایات گرّوس وکردستان معمول بوده که رعایا در موقع تغییر محلّ ونقل مکان از ملکی بملکی دیگر مجبور بودند مبلغی از ۳٫٤ قران تا هشت تومان باختلاف بعنوان مطلق العنانی وآزاد بودن بحکومت یا پیشکار مالیّه پرداخته و ورقهٔ اجازه نامهٔ باسم تعلیقه دریافت دارند وبدون ورقهٔ مذکور هیچیک از رعایا حقّ تغییر محلّ نداشت بعدها در آغاز مشروطیّت چون مالیات مزبور مخالف با آزادی شخصی بود وزارت مالیّه با اجازهٔ مجلس در سال ۱۳۳۳ آنرا نسخ نمود. وبهمچنین در سایر ولایات چنـدین قسم مالیات است که در همه جای ایران نیست مانند مالیات سرگلّه در قاینات وغیره.

مالیات مستقیمی که گرفته میشود منقسم بدو قسمت میشود که عبارت است از نقدی وجنسی ومالیات جنسی عموماً عبارت است از غلّه (گندم وجو) وشلتوک وکاه ونخود وابریشم وقصیل وغیره.

---

(۱) نقل از کتاب رابینو موسوم به « زراعت برنج در گیلان » صفحهٔ ۱۹. (Culture du Riz en Guilan: H. L. Rabino)

مالیات کلّ ایران من جمیع الجهات در سال ۱۲۶۸ که چهارمین سال سلطنت ناصرالدّین شاه است بطریق ذیل بوده :

صورت جمع دستورالعمل کلّ ولایات ممالک ایران در تنگوز ئیل ۱۲۶۸

۱ — نقد .... ۲۸٬۲۵۷٬۸۲۸ قران

۲ — جنس:

۱ — غله	۲۳۵٬۲۹۸	خروار
۲ — شلتوک ...	۸٬۱۹٤	خروار
۳ — کاه	۱۳۶٬۵۲۵	خروار
٤ — نخود	۷۵	خروار
۵ — قصیل	۱٬۵۰۰	خروار
٦ — ابریشم	۱	من

ودر صفحهٔ مقابل ما صورتی نیز از مالیات نقدی وجنسی سال اودئیل (۱۳۰٦) بنظر خوانندگان میرسانیم.

ولی باید دانست که از مبلغ ٤۷٬۰۱۶٬۹۵۷ قران که مجموع مالیاتهای نقدی است باید مبلغی معادل با ۵٬۰۶۰٬۰۰۰ قران تفریق نمود واین مبلغ قسمتی است از عایدات گمرک که جزو دستور العمل مالیات نوشته میشد ومجموع کلّ عایدات گمرک ۸٬۰۰۰٬۰۰۰ قران بوده است ولی در مقابل باید مبلغی معادل با ۱۰٬۱۰۰٬۹۸۳ قران بدان مجموع افزود واین مبلغ قیمت قسمتی است از مالیات که بجنس وصول میگردیده از این قرار :

	٤۷٬۰۱۶٬۹۵۷	قران
	− ۵٬۰۶۰٬۰۰۰	»
جمع مالیات نقدی	٤۱٬۹۵۶٬۹۵۷	»
	+۱۰٬۱۰۰٬۹۸۳	»
جمع کلّ مالیات (نقد وجنس)...	۵۲٬۰۵۷٬۹٤۰	»

ولی مبلغی که عموماً باسم مالیات در کلیهٔ ایران گرفته میشود خیلی بیشتر از اینها است و مبالغی که در صورتهای فوق داده شده مبالغی است که در دفترهای مالیاتی دولتی ثبت است ولی در موقع عمل مبلغ مأخوذ بتوسّط حکام ومأمورین مخصوص خیلی زیادتر از مبالغ مذکوره است. و اختلاف این دو مبلغ را تفاوت عمل مینامند. وموجب اصلی تفاوت عمل ترقّی وآبادانی بعضی از اراضی وقری است مثلاً فلان دهکده در موقع صورت بندی مالیات در عهدهای سابق دارای پنجاه خانوار بوده ومالیاتی که برآن قرار گرفته ودر دفتر دولتی ثبت شده عبارت از ۵۰ تومان است بعدها دهکدهٔ مزبور ترقّی بسیار نمود وعدّهٔ خانوارش به ۱۰۰ رسیده ولی در مالیات آن رسماً تفاوتی حاصل نشده ومبلغی که سالیانه از بابت مالیات آن

[جدول نمرهٔ ٣٣]

صورت دستور العمل کلّ مالیات ایران در اود ئیل ١٣٠٦:

اسم ایالت وقصبه	نقدی	جنس: غلّه	کاه	شلتوک	نخود	ابریشم	قصیل
	(قران)	(خروار)	(خروار)	(خروار)	(خروار)	(من)	(خروار)
١ — طهران واضافات .	٤،٢٣٨،٧٢٠	٢٩٣	٩١	٢،٢٥٠	٧٥	—	١،٥٠٠
٢ — آذربایجان.	٧،٨٦١،٤٢٠	٥٤،٨٧٣	٤،٩٦٠	٢٢٩	—	—	—
٣ — خراسان	٥،٠٨٢،٦٨٦	٦٠،١٢٣	١١،٦٩٩	٧٢٥	—	—	—
٤ — فارس.	٦،٤٢٠،٤٠٢	٧،٧٠٠	—	—	—	—	—
٥ — اصفهان واضافات .	٣،٧٩١،٢٠٢	٨،٨٥٥	٦،٠٠٠	—	—	—	—
٦ — کرمان وبلوچستان .	٣،٢١٥،٣٤٣	١٩،٧٠٣	١٨،٥٥٨	—	—	—	—
٧ — خوزستان. . . .	١،٤٢٧،٣٥٩	١،٦٠٠	٨٠٠	—	—	—	—
٨ — گیلان.	٣،٤٥٠،٠٠٠	—	—	—	—	—	—
٩ — مازندران	١،٣٩٣،٤٧٠	—	—	—	—	—	—
١٠ — کردستان	٦٧٣،٤٥٧	—	—	—	—	—	—
١١ — لرستان	٥٩٤،٢٥٣	٥،٢٦٨	١،٩٥٦	—	—	—	—
١٢ — عراق واضافات . .	٧٢٧،٣٥٧	١٧،٤٠٥	٢،٢٢٨	—	—	—	—
١٣ — بروجرد	٦٠٩،٥٧٣	٤،٨٦٧	١،٠٤٠	—	—	—	—
١٤ — یزد	١،٧٩٤،٩٢٠	—		—	—	—	—
١٥ — کرمانشاه	٩٣٦،٩٣٥	١٠،١٧٠	٣،٨٠٠	—	—	—	—
١٦ — خمسه	٨١٩،٨٨٨	١٠،٥٤٠	٩،٠٠٠	—	—	—	—
١٧ — قزوین	٩٥٣،٠١٨	١١،٩٧٢	٦،٨٠٠	—	—	—	—
١٨ — استراباد	١٧١،٨٩٩	—	..	٨،٩٨٤	—	١	—
١٩ — بسطام وشاهرود .	٩٣،٣٦٦	٣،٥٤٢	٣،٨٢٧	—	—	—	—
٢٠ — سمنان و دامغان . .	٢٨٠،٧٢٨	٢،٥٩٢	١،٠٩٣	—	—	—	—
٢١ — قم	٢٩٣،٦٢٠	٣،٧٥٤	—	—	—	—	—
٢٢ — کاشان	٧١٢،٠٠٦	١،٠٥٢	٩٢١	—	—	—	—
٢٣ — گلپایگان وخوانسار	٢٢٥،٨١١	١،٧٦٧	٢١٦	—	—	—	—
٢٤ — کمره	٩١،٠٤١	١،٨٣٩	—	—	—	—	—
٢٥ — گروس	١٢٩،٩٦٥	١،٩٨٢	—	—	—	—	—
٢٦ — همدان	٦٧٣،٦٣٥	٩،٣٠٦	—	—	—	—	—
٢٧ — ملایر وتویسرکان .	٥٠٤،٧٠٩	٦،٣٧١	٨٧٠	—	—	—	—
٢٨ — نهاوند	٢٨٠،٣٠٣	٧،٣١٧	٤،٩٤١	—	—	—	—
٢٩ — نطنز	٢١١،٥٨٩	—	—	—	—	—	—
٣٠ — اسد آباد	٢٣،٤٣٥	٢،٥٧٢	—	—	—	—	—
٣١ — جوشقان.	٧٣،٣٠٢	٩٦	—	—	—	—	—
٣٢ — خار	٩٤،٧٠٤	٦،٠٦٤	٤،٦٨٤	٤٧٧	—	—	—
٣٣ — خرقان	٥١،١٠٢	١،٤٦٧	—	—	—	—	—
٣٤ — دماوند	٢٢،٩١٠	١،٤٤٧	—	—	—	—	—
٣٥ — طالقان	٤٨،٣٥٠	—	—	—	—	—	—
٣٦ — کنگاور	١٧،٦٧١	٥٢٧	١٥٩	—	—	—	—
٣٧ — فیروزکوه	١٥،٧١٦	١٩٧	—	—	—	—	—
٣٨ — چهارده کلاته . . .	١٠،٨٩٢	٤٨	—	—	—	—	—
مجموع. . .	٤٧،٠١٦،٩٥٧	٢٦٥،٣٠٦	٨٣،٦٤٣	١٢،٦٦٥	٧٥	١	١،٥٠٠

حاصل دولت میگردد همان ۵۰ تومان اوّلیّه است چیزیکه هست حاکم محلّ که ملتفت مسئله است عوض ۵۰ تومان از دهکدهٔ مزبور ۱۵۰ تومان میگیرد وفقط ۵۰ تومان آنرا بحساب دولت میآورد.

در دورهٔ اوّل مجلس (شعبان ۱۳۲٤ تا جمادی الاولی ۱۳۲۶) از جمله اصلاحاتی که دربارهٔ مالیات بعمل آمد وعایدات دولتی‌را مبالغی افزون نمود یکی هم دفتری نمودن همین تفاوت عمل بود در ۹ صفر ۱۳۲۵ چنانکه پس از آن تاریخ بحساب دولت گرفته میشود ونکتهٔ ذیل اهمیّت این مسئله‌را آشکار میدارد: در آن تاریخ مالیات کرمان ٤٤ هزار تومان بود در صورتیکه تفاوت عمل تنها عبارت از ۱۷۰ هزار تومان یعنی تقریباً چهار برابر خود مالیات بود وبهمچنین بلوچستان که ۱۸ هزار تومان مالیات وبیشتر از ٤۰ هزار تومان تفاوت مالیات آن بود.

دیگر از اصلاحاتی که در آن موقع دربارهٔ مالیات بعمل آمد مسئلهٔ نسخ تسعیر بود در ۱۱ صفر ۱۳۲۵(۱) وتسعیر عبارت بود از اینکه صاحب مالیات که بایستی مبلغی نقد ومقداری جنس بدهد از روی قیمتی که در عهدهای سابق معیّن شده بود عوض جنسی که باید بدولت تحویل بدهد قیمت آنرا میپرداخت بدون آنکه توفیر نرخ‌را که بعدها بسیار زیاد شده بود منظور دارند. وقیمت جنس باختلاف محلّ مختلف بود چنانکه در بعضی جاها گندم‌را از قرار خرواری ۱۰ قران و جورا یک تومان ودر بعضی جاهای دیگر گندم‌را ۳ تومان وجورا ۲ تومان حساب میکردند. همچنین قیمت متوسّط شلتوک از قرار خرواری ۲ تومان بوده است. بهر حیث در موقع اصلاحات مالیات مقرّر شد که از پس از آن تاریخ صاحبان مالیات عین جنس‌را تحویل دولت بدهند واز این راه نیز مبلغی بعایدات دولتی افزوده گردید.

مالیات اصناف — در اواخر سال ۱۳۳۲ در دورهٔ سوّم مجلس خزانه داری کلّ تهیه ووضع نظامنامهٔ برای مالیات اصناف نمود ودر ذی الحجّهٔ همان سال نظامنامهٔ مزبور بپیشنهاد هیئت وزرا گردید. نظامنامهٔ مالیات اصناف دارای ۱۰ مادّه است وموادّ اصلی آن از قرار ذیل است:

۱ — برای صاحبان پیشه وصنعت وتجارت واصناف مالیاتی مقرّر خواهد شد.

۲ — علما ومستخدمین دولتی ومعلّمین ومدیران مدارس از این مالیات معاف هستند.

۳ — مالیات مزبور زیاده از صدی پنج وکمتر از صدی نیم نسبت بعایدات خالص مؤدیان تحمیل نخواهد شد.

مرنار خزانه دار در صورتی که از عایدات دولتی ایران در اواخر سال ۱۳۳۰ بسفیر انگلیس فرستاده ودر کتاب آبی انگلیسی (نمرهٔ ۱—۱۹۱۳) ثبت است حدّ اقلّ مالیات‌را (باحاصل خالصجات) ۵۰ کرور وحدّ اکثر آنرا ۱۰۰ کرور قران قلمداد مینماید.

عقیده ما بر این است که اگر در بارهٔ مالیات ترتیب ونظم صحیحی در میان باشد عایدات آن از ۱۰۰ کرور قران هم خیلی زیاد تر خواهد شد ودلیل این مدّعا یکی آنکه در سال ۱۳۰۶ یعنی در سی

(۱) تیول نیز در همین تاریخ بدولت برگشت نمود.

سال پیش از این که در مسئلهٔ تفاوت عمل و تسعیر چنانکه در فوق مذکور گردید اقدامی برنفع دولت بعمل نیامده بود مالیات آذربایجان از بابت نقد و جنس باعایدات گمرک قریب به ۲۰ کرور قران بوده (۹٬۶۶۶٬۶۶۵ قران) وبعدها در سال ۱۳۳۰ قبل از آنکه بلژیکیها در مالیهٔ آنجا داخل شده باشند بنا برابرت قونسولگری انگلیس مورخهٔ ۱۷ ربیع الاوّل ۱۳۳۱ (۲٤ فوریهٔ ۱۹۱۳) تنها مالیات مستقیم ایالت مزبور ۲۲ کرور قران بوده است در صورتی که عایدات گمرک هم از آن موضوع و بخودی خود قریب ۱۳ کرور قران (۱۳٬۰۰۱٬۹۹۳) ٦٬٤۰۱٬۹۹۳ قران) بوده است. ودر صورتیکه فقط در یک ایالت مالیات این همه ترقی نموده باشد معلوم است که مالیات کلّ مملکتی نیز باید بهمان نسبتها ترقی زیاد نموده باشد ودر صورتیکه مجموع مالیات کلّ (نقد وجنس) در سال ۱۳۰٦ بیش از ۱۰٤ کرور قران بوده ممکن نیست که حالا با وجود ترقیات واصلاحاتی که درکار مالیات حاصل گردیده حدّ اکثر مالیات فقط ۱۰۰ کرور قران باشد. چیزی که هست احتمال داورد میزانی‌را که مرنارد معیّن نموده میزان مبلغی باشد که فعلاً با وجود عدم انتظامی که موافق دلخواه باشد وصول میشود والبتّه این مقدار مالیات با بودن امنیّت و موجبات کار بسیار زیاد تر خواهد شد بشرطی که دست دراز بیگانگان در کشور ما کوتاه باشد که املاک زید وعمررا در دست خویش نگرفته ومانع‌از مالیات دادن آنها نگردند.

بنابصورت بودجهٔ سال مالیهٔ ۱۳۳۰ که از طرف خزانه داری داده شده ودر شمارهٔ ۱٦ روز نامهٔ رعد طهران مورّخهٔ ۲ ذی الحجّهٔ ۱۳۳۳ ثبت است عایدات دولتی از بابت مالیات مستقیم (بدون خالصجات) معادل بوده است با ٤۱٬۰٤۷٬۰۱۰ قران. ولی باید دانست که بحسب معمول مبلغ مذکور جمع کلّ مالیات نیست وفقط مبلغی است که در ظرف سال مزبور عاید دولت گردیده است وعلاوه برآن مبلغی نیز میماند که سالهای بعد عاید میگردد چنانکه از این ٤۱٬۰٤۷٬۰۱۰ قران هم معادل با ۹٬۷۰۳٬۰۸۸ قران مبلغی بوده که در سال مذکور از بابت بقایای سنوات پیش عاید شده بوده است.

۲ — مالیات غیر مستقیم

میتوان گفت که تا پیش از طلوع سلطنت مشروطه در ایران (۱۳۲٤) مالیات غیرمستقیمی در ایران وجود نداشته ولی پس از تاریخ فوق که کسر بودجه وافزونی مخارج دولتی بر عایدات آن معلوم گردید هیئت دولت ووکلای ملّت در صدد یافتن سرچشمهای تازه برای تزیید عایدات برآمدند ومتدرّجاً بعضی مالیاتها وضع نمودند چنانکه شرح آن در ذیل مرقوم است:

۱ — نمک — قانون انحصار نمک بدولت در سوّم ربیع الاوّل ۱۳۲۸ در مجلس وضع گردید ومطابق آن استخراج وفروش نمک در سر معدن اعم از سنگی وآبی در کلیّهٔ ایران منحصر بدولت گردید. وبرای اداره کردن معادن نمک وزارت فواید عامّه در طهران ایجاد ادارهٔ مرکزی و در ولایات ایجاد شعبه‌ها نمود وقیمت نمک‌را نیز در سر معدن از قرار یکهزار مثقال یکهزار دینار معیّن نمودند. وهمچنین مقرّر بود که

عایدات خرج در رفتهٔ ادارهٔ نمک در سر هر ماه با صورت حساب مرتّب تسلیم وزارت مالیّه گردد. ولی بعد از آنکه عیوب وعدم صلاحیّت مالیات مذکور محسوس گردید قانون انحصار نمک درست پس از چهارده ماه در سوّم جمادی الآخره ۱۳۲۹ بنا بتصویب مجلس الغا گردید. ویکی از علل الغای این مالیات این بود که مالیات نمک تحمیل بر چیزی میشد که طرف احتیاج عموم بود وبعلاوه مخارج اداری که در مدّت آن ۱٤ ماه از قرار ۸۰ در صد عایدات بود نیز ممدّ الغای مالیات مزبور گردید.

ب ــ تحدید تریاک ــ قانون این مالیات در ۱۲ ربیع الاوّل ۱۳۲۹ در ٦ مادّه از مجلس گذشت. بنابر این قانون از پس از تاریخ فوق از هر مثقال تریاک مالیده سیصد دینار مالیات دریافت میشود. ومحض جلوگیری از زیان استعمال شیرهٔ سوختهٔ تریاک در تمام ایران سوختهٔ تریاک باید بمأمورین مالیّه تسلیم شود واشخاصی که سوختهٔ تریاک‌را تسلیم مینمایند برای هر مثقال ۳ شاهی حقّ دارند بگیرند. ومأمورین مالیه باید در آخر سال با اطّلاع وزارت مالیّه مقدار سوخته‌را که جمع شده تلف نمایند. واز اوّل سال سوّم تا آخر سال هفتم بعد از وضع قانون مذکور هر سال بهر مثقال تریاک مالیده یکصد وپنجاه دینار بر مالیات سال قبل وبقیمت مثقال شیرهٔ سوخته (که مأمورین مالیّه محض ضرورت اجازهٔ فروش آنرا تا مقدار معیّن دارند) یکصد وپنجاه دینار بر قیمت سال پیش افزوده میشود واز اوّل سال هشتم یعنی ۱۳۳٦ استعمال شیره کلیّةً واستعمال تریاک غیر از آنچه برای دوا لازم است ممنوع خواهد بود.

تریاکی که بعنوان تجارت از مملکت خارج میشود از ادای این مالیات معاف است.

بعدها در ۲۱ ذی القعدهٔ ۱۳۳۱ مجلس قرار گذاشت که از تاریخ ۲۷ ذی القعدهٔ ۱۳۳۳ مأمورین مالیّه در مقابل هر مثقال شیرهٔ سوخته که بانها تسلیم میشود بجای ۳ شاهی یک شاهی بآورنده بدهند. ودر اواخر هم در ۲۰ محرّم ۱۳۳۰ هیئت وزرا نظر باینکه مقصود اصلی قانون ۱۲ ربیع الاوّل ۱۳۲۹ حاصل نگردیده بود وترقّی قیمت تریاک عدّهٔ معتادین‌را تنزّل نداده ونظر باینکه قانون مزبور در خصوص غدغن کلّی استعمال تریاک در ۱۲ ربیع الاوّل ۱۳۳٦ منقضی خواهد گردید وجلوگیری از استعمال تریاک بعد از انقضاء مدّت مزبوره یک مرتبه ممکن نخواهد بود اخذ مالیات‌را تا ۱۲ ربیع الاوّل ۱۳٤۱ تمدید دادند و مقرّر داشتند که از اوّل سال سوّم تاریخ این تمدید همه ساله مثقالی یکصد دینار بر مالیات مقرّره افزوده گردد.

عایدات تریاک کلیّهٔ ایران‌را در ربیع الثّانی ۱۳۳۵ دولت سه ساله از قرار سالی ۸۰۰٬۰۰۰ تومان بتجارتخانهٔ طومانیانس(۱) واگذار نمود وتجارتخانهٔ مزبور پس از تحویل گرفتن اداره ومراجعهٔ بدفاتر آن در اواخر ماه مذکور در فوق وسایل اداری‌را تکمیل نموده و مشغول بعملیّات گردیده است.

مابمناسبت صحبت از تریاک درذیل صورتی از صادرات تریاک از بندر عبّاس وبندر بوشهر از سال ۱۲۸۸ تا ۱۳۱٤ واز حاصل تریاک (وابریشم) ایالت گیلان از سال ۱۰٤۷ تا ۱۳۰۸ در دو جدول میدهیم:

---

(۱) Tomaniantz

[جدول نمرهٔ ۳٤]

صورت صادرات تریاک از بندر عبّاس وبندر بوشهر

از سال ۱۲۸۸ تا ۱۳۱٤

سال	قیمت تریاک صادره		قیمت تقریبی لیره بقران
	لیرهٔ انگلیسی	قران (تخمینی)	
۱۲۸۸	٦۷،۰٤۸	۱،٥٤۳،۱۰٤	۲۳
۱۲۸۹	۱۰٦،۱٦٦	۲،٤٤۱،۸۱۸	۲۳
۱۲۹۰	۱٤۹،۰۰۰	۳،۷۲٥،۰۰۰	۲٥
۱۲۹۱	۱٤۹،۸۸۱	۳،۷٤۷،۰۲٥	۲٥
۱۲۹۲	۱٥۳،۲۳۱	٤،۱۳۸،۲۳۷	۲۷
۱۲۹۳	۱۹۷،٥٦۸	٤،۳۳٤،۳۳٦	۲۷
۱۲۹٤	٤۰۹،۷۳٦	۱۱،۰٦۲،۸۷٦	۲۷
۱۲۹٥	٤۸٦،٥۰٤	۱۳،٦۲۲،۱۱۲	۲۸
۱۲۹٦	٥۰۷،۳۱٦	۱٤،۷۱۲،۱٦٤	۲۹
۱۲۹۷	۷۰٤،۰٦۸	۱۹،۷۱۳،۹۰٤	۲۸
۱۳۰٥	۲۷٥،۹۱٦	۹،٦٥۷،۰٦۰	۳٥
۱۳۰٦	۲٦۰،۷٥۲	۸،۳۸۷،۰۷۲	۳٦
۱۳۰۷	٤۹۷،۳۳۳	۱٦،۹۰۸،۹۸۲	۳٤
۱۳۰۸	۳۳۲،۰۷۲	۱۱،٦۲۲،٥۲٦	۳٥
۱۳۰۹	۳۷٥،۸۹٤	۱۲،۷۸۰،۳۹٦	۳٤
۱۳۱۰	۲٤۲،٤۸٦	۹،٤٥٦،۹٥٤	۳۹
۱۳۱۱	۲۹۲،۳٥۰	۱۱،٤۰۱،٦٥۰	۳۹
۱۳۱۲	۲۲۲،۲۱۱	۱۰،۳۷۸،۳۳۹	٤۹
۱۳۱۳	۲٤۹،٦۷٥	۱۲،۳۳٤،۰۷٥	٥۲
۱۳۱٤	۲٥۸،۷۰۸	۱۲،٦۷٦،٦۹۲	٤۹

عایدات دولت از منابع فوق بنا بعقیدهٔ مرتار سابق الذّکر از ۷۰۰،۰۰۰ تا ۱،٤۰۰،۰۰۰ تومان است وما در اینجا نیز آنچه‌را در بارهٔ مالیاتهای مستقیم گفته‌ایم تکرار مینمائیم که با ترتیب وتشکیلات صحیح ومفتشی کامل عایدات دولت از بابت مالیاتهای غیر مستقیم هم خیلی میتواند ترقی نماید.

[جدول نمرهٔ ۳۵]

صورت حاصل تریاک (وابریشم) ایالت گیلان

از سال ۱۰۴۷ تا سال ۱۳۰۷

سال	من تبریز	لیرهٔ انگلیسی	بنابگفتهٔ	املای فرنگی اسماء
۱۰۴۷	۲۶۷٬۰۰۰	۴٬۵۰۰٬۰۰۰	اُلئاریوس	Oléarius
۱۰۸۱	۴۲۵٬۲۰۰	از ۲۰ تا ۲۴ کرور	شاردن	Chardin
۱۱۵۷	۲۶۰٬۰۰۰	۱٬۰۴۰٬۰۰۰	هانوه	Hanway
۱۱۸۵	۱۴۰٬۰۰۰	۵۶۰٬۰۰۰	گملن	Gmelin
۱۲۳۸	۱۲۹٬۴۳۰	۵۰۸٬۳۰۰	فریزر	Fraser
۱۲۵۲	۲۶۲٬۰۰۰	۸۴۸٬۰۰۰	فولر	Fowler
۱۲۵۵	۳۲۳٬۰۰۰	۹۶۹٬۰۰۰	خودزکو	Khodzko
۱۲۵۶	۲۲۰٬۰۰۰	۶۶۰٬۰۰۰	»	»
۱۲۵۹	۲۰۰٬۰۰۰	۶۰۰٬۰۰۰	هُلیز	Holmes
۱۲۶۰	۱۶۰٬۰۰۰	۴۵٬۰۰۰	شیل	Sheil
۱۲۸۱	۳۲۲٬۰۰۰	۱٬۰۰۰٬۰۰۰	»	»
۱۲۸۲	۱۸۷٬۲۰۰	۶۶۷٬۰۰۰	»	»
۱۲۸۳	۶۱۲٬۱۶۶	۷۴۳٬۰۰۰	إشتلنه و آندرآس	Stolze & Andréas
۱۲۸۴	۱۲۷٬۸۰۰	۵۰۷٬۰۰۰	»	»
۱۲۸۵	۱۰۱٬۱۳۳	۴۵۱٬۰۰۰	»	»
۱۲۸۶	۱۰۷٬۹۳۳	۳۰۲٬۰۰۰	»	»
۱۲۸۷	۱۳۹٬۳۶۶	۳۹۹٬۰۰۰	»	»
۱۲۸۸	۱۱۶٬۸۰۰	۲۸۶٬۰۰۰	»	»
۱۲۸۹	۹۵٬۵۳۳	۲۲۱٬۰۰۰	»	»
۱۲۹۰	۱۱۵٬۸۰۰	۲۲۵٬۰۰۰	»	»
۱۲۹۱	۲۱۴٬۹۰۰	۳۳۰٬۰۰۰	»	»
۱۲۹۲	۸۱٬۸۰۰	۱۰۵٬۰۰۰	»	»
۱۲۹۳	۸۷٬۳۳۳	۲۱۵٬۰۰۰	»	»
۱۲۹۴	۳۲٬۳۶۰	۱۲۳٬۰۰۰	چرچیل	Churchill
۱۲۹۵	۱۰۸٬۵۰۰	۱۳۵٬۰۰۰	»	»
۱۳۰۰	۵۹٬۰۰۰	۱۳۰٬۰۰۰	إشتلنه و آندرآس	Stolze & Andréas
۱۳۰۳	۶۹٬۲۰۰	۱۲۰٬۰۰۰	بنژامن	Benjamin
۱۳۰۴	۴۶٬۵۰۰	۸۰٬۰۰۰	هربر	Herbert
۱۳۰۷	۳۰٬۰۰۰	۶۰٬۰۰۰	کورزن	Curzon

د — مالیاتهای مختلفهٔ — علاوه بر مالیاتهای فوق بعضی مالیاتهای دیگر هم در ایران وجود داردکه بعضی از آنها مثل نواقل مجری وبعض دیگر فقط از مجلس گذشته ولی تا بحال بموقع اجرا گذاشته نشده است مثل مالیات بردخانیّات و مستغلاّت :

۱ — مالیات بر وسایط نقلیّه — وضع این مالیات بنا بقانونی است که در ۵ ربیع الاوّل ۱۳۲۸ از مجلس گذشته وبنا بر آن برای مصارف بلدیّه در بلاد ایران مالیاتی هر ماهه از وسایط نقلیّه گرفته میشود.

مالیاتهای مزبوره بتوسّط مباشرین ادارهٔ بلدیّهٔ وصول شده وبر طبق دستور العملهای انجمن بلدی ودر تحت نظارت انجمن بلدی خرج خواهد شد.

وسایط نقلیّهٔ ذیل از مالیات معافند:

۱ — وسایط نقلیّهٔ مخصوص سلطنت ودولت	۳ — وسایط نقلیّهٔ عسکریه
۲ — وسایط نقلیّهٔ مخصوص مامورین سیاسی دول خارجه	٤ — وسایط نقلیّهٔ راجع بصحیّه
	٥ — وسایط نقلیّهٔ مخصوص بخدمات بلدیه

عایدات ادارهٔ مرکزی از بابت این مالیات که مشهور به «نواقل» است در سال مالیّهٔ ۱۳۲۹ معادل بوده است با ٦٥٩،۲۹۸.٤۰ قران ودر سال ۱۳۳۰ با ۲،۲۱۸،٥۹۷.۳۰ قران.

۲ — دخانیّات - قانون مالیات بر دخانیّات در تاریخ چهار شنبهٔ ۱۸ ذی القعدهٔ ۱۳۳۳ از مجلس گذشت وبنا بر این قانون از برگ توتون وتنباکوی ایران مالیاتی معادل با ۲۰ در صد قیمت گرفته خواهد شد.

بموجب احصائیات وزارت مالیّه مقدار محصول سالیانهٔ برگ توتون وتنباکوی ایران معادل ۳،٤۱٥،۰۰۰ من تبریز است وچنانکه این مقداررا از قرار منی ٥ قران حساب نمائیم میشود ۱۷،۰۷٥،۰۰۰ قران و مالیات ۲۰ در صد آن در سال میشود ۳،٤۱٥،۰۰۰ قران. واگر مالیات دخانیّات بر تنباکو وتوتون حاضر ومهیّا شده که قیمت آن یک بر پنج وشش تا هفت از قیمت برگ افزون است وضع میشد بدیهی است که مالیات آن هم بهمان تناسب افزوده میگردید وهرگاه میزان وقیمت توتون وتنباکوی حاضر شده وسیگارترا منی ۱۰ قران حساب نمائیم (واین حدّ اقلّ قیمت است چون قیمت توتون سیگار وچبوق منی تا هفت تومان هم میرسد) کلیّهٔ ۲۰ در صد مالیّات دخانیّات در سال ۱۰،۲٦٥،۰۰۰ قران خواهد گردید.

قانون دخانیّات مقدار تنباکو وتوتونی‌راکه بعنوان صادرات تجارتی از ایران بیرون میرود از مالیات فوق معاف میدارد.

چنانکه در فوق مذکور گردید مقدار تخمینی محصول تنباکو وتوتون ایران به ۳،٤۱٥،۰۰۰ من تبریز برگ خشک بالغ میشود بشرح ذیل :

ایالت آذربایجان باستثنای آستارا واردبیل	۳۰۰٬۰۰۰	من تبریز
آستارا واردبیل	۵۰٬۰۰۰	« «
استراباد ومازندران	۱۰٬۰۰۰	« «
ولایت بروجرد..................	۱۵٬۰۰۰	« «
ایالت فارس	۱٬۰۰۰٬۰۰۰	« «
ولایت گیلان	۶۰۰٬۰۰۰	« «
ولایت اصفهان	۵۰۰٬۰۰۰	« «
خراسان وقاینات وسیستان	۱۰۰٬۰۰۰	« «
ولایت کرمانشاهان	۱۹۰٬۰۰۰	« «
ولایت کردستان	۳۰۰٬۰۰۰	« «
یزد وکاشان	۳۰۰٬۰۰۰	« «
جمع کل...	۳٬۴۱۵٬۰۰۰	من تبریز

از این مقدار سالیانه بیشتر از ۶۰۰٬۰۰۰ من بقیمت ۵ تا ۶ کرور قران بخارجه حمل میشود.

۳ ـ مستغلات ـ لایحهٔ قانونی این مالیات در اواخر ربیع الثانی ۱۳۳۳ از طرف وزیر مالیهٔ وقت آقای میرزا حسن خان محتشم السّلطنه بمجلس شورای ملی پیشنهاد گردید ودر جلسات دههٔ اوّل شوّال سال مذکور از مجلس گذشت. قانون مالیات مستغلات دارای ۱۹ مادّه است و اساس آن بر این است که از دو ماه بعد از تصویب مجلس قانون مذکور بموقع اجرا گذاشته میشود واز املاک ساختمانی ومتعلقات آن در شهرها وقصبات عمده یک خمس عایدات خالص بعنوان مالیات گرفته خواهد شد. مقصود از قصبات عمده آنهائی هستند که اقلاً دارای ۱۰۰۰ خانوار باشند وعایدات خالص نیز عبارت از کلیّهٔ عایدات است منهای یک خمس آن که برای تعمیر ومواظبت ملک لازم است. مستغلات دولتی وحمّامها و املاک بیحاصل وبی فایده از مالیات مزبور معافند.

باید دانست که مالیات مستغلات پیش از تاریخ فوق هم در بعضی ایالات وولایات بطور غیرمنظّمی معمول بوده است ولی قانون فوق آن مالیات‌را در تمام ایران عمومیّت داد ومیزان آنرا نیز معیّن نمود.

عایداتی که از این راه حاصل میشود عموماً بمصرف ادارات نظمیّه وبلدیّه محلّی میرسد.

۳ ـ گمرکات

سرچشمهٔ سوّم عایدات دولتی گمرکات است ودر این خصوص در فصول پیش (فصل ۵ صفحهٔ ۳۸) مفصّلاً صحبت داشته‌ایم در اینجا همینقدر متذکّر میشویم که گمرکات ایران‌را تا پیش از سال ۱۳۱۷ دولت باشخاص مختلف باجاره میداد ومثلاً وجه‌الاجارهٔ گمرکات آذربایجان سالیانه ۱۲۰ هزار تومان بوده است.

ما در ذیل صورتی از عایدات گمرکی از بابت وجه الاجارهٔ مذکور در سال مالیهٔ (۱۲۸۳—۱۲۸٤) و ۱۹ سال پیش از نسخ اجارهٔ گمرکات میدهیم :

[جدول نمرهٔ ۳۶]

عایدات از بابت وجه الاجارهٔ گمرکات در مدّت ۲۰ سال قبل از نسخ اجاره.

سال مالیه	قران	سال مالیه	قران
(۱۲۸۳—۱۲۸٤)‎....	۵٬۳۶۶٬۶۰۰	(۱۳۰۶—۱۳۰۷)‎....	۸٬۰۰۰٬۰۰۰
(۱۲۹۶—۱۲۹۷)‎....	۶٬۰۶٤٬۰۰۰	(۱۳۰۷—۱۳۰۸)‎....	۸٬۰۰۰٬۰۰۰
(۱۲۹۷—۱۲۹۸)‎....	۷٬۰۸۶٬۲۹۰	(۱۳۰۸—۱۳۰۹)‎....	۸٬۲۰۰٬۰۰۰
(۱۲۹۸—۱۳۰۰)‎....	۷٬۸۵۲٬۹۰۰	(۱۳۰۹—۱۳۱۰)‎....	۸٬۳۰۰٬۰۰۰
(۱۳۰۰—۱۳۰۱)‎....	۸٬۰۷۷٬۷۰۰	(۱۳۱۰—۱۳۱۱)‎....	۸٬۵۰۰٬۰۰۰
(۱۳۰۱—۱۳۰۲)‎....	۸٬۱٤۰٬۰۰۰	(۱۳۱۱—۱۳۱۲)‎....	۸٬۵۰۰٬۰۰۰
(۱۳۰۲—۱۳۰۳)‎....	۸٬۰۶۰٬۰۰۰	(۱۳۱۲—۱۳۱۳)‎....	۹٬۳۰۰٬۰۰۰
(۱۳۰۳—۱۳۰٤)‎....	۸٬۳۸۰٬۰۰۰	(۱۳۱۳—۱۳۱٤)‎....	۱۲٬۵۰۰٬۰۰۰
(۱۳۰٤—۱۳۰۵)‎....	۷٬۵۰۰٬۰۰۰	(۱۳۱٤—۱۳۱۵)‎....	۱۳٬۵۰۰٬۰۰۰
(۱۳۰۵—۱۳۰۶)‎....	۸٬۲۰۰٬۰۰۰	(۱۳۱۵—۱۳۱۶)‎....	۱۲٬۵۰۰٬۰۰۰

مبالغ مذکور در جدول فوق‌را میتوان از قرار میزان اکثر ۸۰ در صد عایدات حقیقی گمرک دانست و ۲۰ در صد دیگر میزان اقلّ منفعت صاحب اجاره بوده است.

میزان نرخ حقّ گمرک بسته بملیّت تاجر وصاحب مال بود چنانکه از اتباع ایران صدی ۳ واز اتباع خارجه صدی ۵ حقّ گمرک گرفته میشد واین حقّ نه فقط از واردات بلکه از صادرات نیز گرفته میشد.

میرزا علی خان امین الدّوله در سال ۱۳۱۵ سه نفر بلژیکی (نوس[1] پریم[2] انگلس) را برای اصلاح عمل گمرک وضرّابخانه بایران آورد ودر ذی القعدهٔ ۱۳۱۶ آنان مأمور رسیدگی بگمرکات تبریز وکرمانشاه نیز گردیدند.

ادارهٔ گمرکی ایران در طهران بیکی از آن سه نفر (نوس) محوّل گردید. مشار الیه نیز متدرّجاً بگمرکات نقاط دیگر ایران دست اندازی نمود وگمرکات کرمانشاه ورشت واترلی‌را نیز در زیر ادارهٔ خویش آورد وخود رئیس کلّ گمرکات ایران گردید وبا وجود آنکه عدم مسئولیت خودرا غنیمت شمرده و چنانکه معلوم هر ایرانی است در بی حسابی وبد حسابی هیچ فروگذار نمود ولی باز باید شالودهٔ نظام وادارهٔ گمرکات حالیّهٔ ایران‌را از او دانست.

(۱) Naus (۲) Priem

بعدها در ۵ شوّال ۱۳۲۱ نیز ٦ نفر بلژ یکی دیگر بایران وارد گردیدند.

امروزه گمرک یکی از سرچشمهای مهمّ عایدات مطمئنّهٔ دولت است وهر روز هم بر اهمیّت خود میافزاید چنانکه از احصائیّات سالیانهٔ گمرک آشکار میگردد وامروز میتوان حدّ وسط عایدات خالص گمرک‌را ٤۰ ملیون قران دانست.

از هشت سال باین طرف عایدات گمرکات جنوب که شامل تمام بنادر جنوبی ایران از بلوچستان تا دزفول است نسبةً تنزّل نموده در صورتیکه گمرکات شمال برعکس ترقّی محسوس نموده است وعلّت این مسئله این است که تجارت اروپا با ایران از راه باطوم وطرزون سهل‌تراست تا از راه خلیج فارس وباین مناسبت قسمت مهمّ مال التّجارهٔ اروپا باکلی پستال از راه مذکور بایران میرود واز گمرکات شمال میگذرد ورویهمرفته میتوان گفت که عایدات گمرکی بنادر جنوب تقریباً سه دهم عایدات گمرکات شمال است.

چنانکه این مسئله‌را در سال ایت ئیل (۱۳۲۸—۱۳۲۹) و اود ئیل (۱۳۳۱—۱۳۳۲) صورت ذیل آشکار میدارد:

۱ – عایدات کلّ گمرکات در ایت ئیل (۱۳۲۸—۱۳۲۹)... ۳٤٬۰۲۹٬۰٤٤ قران

سهم عایدات گمرکات شمال .... ۲٦٬٦٤۷٬۲۰۸ قران

سهم عایدات گمرکات جنوب... ۷٬۳۸۲٬۲۸٦ «

مجموع ... ۳٤٬۰۲۹٬۰٤٤ قران

۲ – عایدات کلّ گمرکات در اود ئیل (۱۳۳۱—۱۳۳۲).... ٤۲٬۰۰۷٬۷٤٦ قران

سهم عایدات گمرکات شمال .... ۳۲٬٤۳۹٬۲۲۷ قران

سهم عایدات گمرکات جنوب... ۹٬۱۱۸٬۰۱۹ «

مجموع ... ٤۲٬۰۰۷٬۷٤٦ قران

چنانکه در پیش اشاره گردید عایدات گمرکات ایران در مقابل قرضهای دولتی بدولتین روس وانگلیس وبعضی تحمیلات دیگر از قبیل مخارج قزّاقخانه ومقرّری شاه مخلوع محمّد علی میرزا در گرو آن دو دولت است. ومیتوان گفت که رویهمرفته ۲/۳ عایدات گمرک از بابت مخارج وتحمیلات مذکوره انتزاع میشود وفقط ۱/۳ آن عاید دولت ایران میگردد واین مسئله در موقع صحبت از قروض در صفحات آتیه تشریح خواهدگردید.

٤ — تلگرافخانه

اوّلین بار که تلگراف در ایران کشیده شد در سال ۱۲۷٤ بود که بحکم ناصر الدّین شاه از عمارت سلطنتی طهران تا باغ لاله زار سیم کشیدند وسال بعد در ۱۲۷۵ بمباشرت علیقلی میرزای اعتضاد السّلطنه تا خطّهٔ سلطانیّه وچمن قنقر النگ امتداد یافت. وپس از آن متدرّجاً خواه بتوسّط حکومت هند و کمپانی

تلگرافات هند واروپا وخواه بدست خود دولت ایران خطوط تلگرافی چندی در ایران کشیده شد ودر فصل ۱۱ در ضمن امتیازات شرح این مسئله مذکور گردیده است.

وجوهی که از بابت تلگرافخانه عاید دولت ایران میگردد از دو قبیل است یکی از عایدات مخابرات داخلی است ودیگری از بابت حقّی است که دولت ایران از حکومت هند و «ادارهٔ تلگرافات هند واروپا» از بابت خطوط تلگرافی که در دست آنها است میگیرد چنانکه در فصل راجع بامتیازات مذکور گردید.

عایدات مذکور معاً بنا بصورت تقریبی که مرنار خزانه دار کلّ از بابت عایدات ایران در سال مالیّهٔ سیچقان ئیل ۱۳۳۰ — ۱۳۳۱ بسفارت انگلیس داده ودر کتاب آبی (نمرهٔ ۱ — ۱۹۱۴) درج است قریب ۲٬۷۰۰٬۰۰۰ قران (۵۰٬۹۰۰ لیرهٔ انگلیسی) بوده است. ومخارج اداری وغیره از بابت تعمیر وخرید لوازم در همان سال قریب ۱٬۵۶۰٬۰۰۰ قران (۲۸٬۸۶۰ لیرهٔ انگلیسی) بوده است وبنابر این عایدات خالص قریب ۱٬۲۰۰٬۰۰۰ قران (۲۲٬۰۴۰ لیرهٔ انگلیسی) میشود از این قرار:

عایدات خرج در رفته. .	۲٬۷۵۰٬۰۰۰ قران
مخارج اداری.	۱٬۵۶۰٬۰۰۰ — »
عایدات خالص. . .	۱٬۱۹۰٬۰۰۰ قران

تخمین فوق در خصوص عایدات خرج در رفته و مخارج اداری تلگرافخانه خیلی کم تخمین شده چنانکه صورت بودجه دو سال مالیّهٔ ۱۳۲۹ و ۱۳۳۰ که از طرف همین خزانه داری کلّ داده شده ودر روز نامهٔ رعد (شمارهٔ ۱۶ دوّم ذی الحجه ۱۳۳۳) طبع است این مسئله را آشکار میدارد:

صورت عمل کرد ادارهٔ تلگرافخانه در دوسال مذکور از قرار ذیل است:

۱ — سال مالیّهٔ ۱۳۲۹		۲ = سال مالیّهٔ ۱۳۳۰	
عایدات خرج در رفته	= ۵٬۳۳۰٬۷۶۶ قران	عایدات خرج در رفته	= ۵٬۷۲۴٬۸۴۱ قران
مخارج اداری	= ۳٬۷۹۰٬۳۵۳ — »	مخارج اداری	= ۴٬۳۶۱٬۷۵۵ — »
عایدات خالص	= ۱٬۵۴۰٬۴۱۳ قران	عایدات خالص	= ۱٬۳۶۳٬۰۸۶ قران

ولی بدیهی است که این عایدات نمیتواند ثابت باشد بلکه هرسال نسبت بکم و زیادی مخابرات تلگرافی تغییر مینماید.

ادارهٔ تلگرافخانهٔ ایران تا اوایل مشروطه در دست خانوادهٔ مرحوم علیقلی خان مخبرالدّوله بود وسالیانه از بابت آن ۲۰ هزار تومان بدولت میپرداختند ولی مقارن ان احوال (۱۳۲۳) ولی خان سپهدار آنرا بمبلغ ۲۳۰ هزار تومان اجاره نمود.

در سال ۱۳۰۶ عایدات دولت ایران رویهمرفته از بابت تلگرافخانهٔ داخله وخارجه ۲۱۰٬۳۴۸ قران بوده است از قرار ذیل:

از بابت تلگرافخانه داخله .... ۱۰۰٬۰۰۰ قران
از بابت تلگرافخانهٔ جاسک وگوادر ...... ۳۰٬۰۰۰ «
از بابت مقاطعهٔ کمپانی تلگرافات هند واروپا ۸۰٬۳٤۸ «
مجموع ... ۲۱۰٬۳٤۸ قران

آکنون تلگرافخانهٔ داخله‌را دولت ایران مستقیماً خود اداره مینماید.

٥ — پستخانه

احداث پستخانه‌را در ایران باید از سال ۱۲٦۷ که چهارمین سال جلوس ناصر الدّین شاه بتخت است دانست. تا آن تاریخ ارسال مرسولات بوسیلهٔ قاصد بود و یامچی. ناصر الدّین شاه از سال مذکور بنای ایجاد چاپار خانها ویامخانها نهاد چنانکه در سال ۱۲٦۸ بمباشرت فیروز میرزای نصرة الدّوله پانزده باب چاپار خانه در خطّ چاپاری فارس ودر سال ۱۲٦۹ در ساری واشرف و در ۱۲۷٥ در خوی وعرض آن راه ودر ۱۲۸۳ بدست سلطانمراد میرزای حسام السّلطنه در جنب رباط زعفرانی در ایالت خراسان بنیاد نمود. در سال ۱۳۰٤ هفتاد ودر حدود سال ۱۳۱۰ صد وهفتاد ودو باب چاپار خانه در ایران وجود میداشته است.

تا سال ۱۲۹۰ ادارهٔ پستخانه جزو وزارت طرق وشوارع و در دست یک نفری بود که لقب چاپارچی باشی گری داشت ولی در سال مذکور ناصرالدّین شاه پستخانه‌را با وزارت رسایل بمیرزا علی خان امین الدّوله(۱) مفوّض داشت. وی در سال ۱۲۹۱ یک هیئت اتریشی‌را برای تنظیم ادارهٔ پست بایران آورد واز آن جمله ریدرر(۲) نامی بود که قبلاً در پستخانهٔ اتریش مأمور بود. مشار الیه در سال بعد (۱۲۹۲) تنظیمات‌را از طهران شروع نمود ودر کمتر از یک سال اوّلین پست سوارهٔ منظّم ایرانی‌را هفتهٔ یک بار بین طهران وتبریز وجلفا با شعبهٔ از قزوین برشت ایجاد نمود ودر سال بعد (۱۲۹۳) بریاست کلّ پستخانهٔ ایران منصوب گردید ولی در سال بعد (۱۲۹٤) از سمت خویش منفصل گردید ویک نفر روسی موسوم به استال(۳) بجای وی منصوب گردید که دکتور آندرآس(٤)را مفتّش کلّ ادارهٔ چاپار خانهٔ ایران نمود. وهم مقارن این احوال در ۱۹ شوّال ۱۲۹٥ دولت ایران داخل در اتّحاد عمومی پست بین المللی گردید. طولی نکشید که استال و آندرآس ازکار افتادند وچندی امور چاپار خانه مختلّ ماند تا بالاخره دوباره کار پست سر و صورتی گرفت وهفتهٔ دوبار از راه رشت وباکو وتبریز وتفلیس بین ایران واروپا وهمچنین هفتهٔ یکبار بین ایران وهند از راه بوشهر وبین طهران ومشهد ویزد وکرمان وشیراز وکرمانشاه

---

(۱) آنوقت این لقب‌را نداشت وفقط در همان وقت لقب امین الملکی گرفت وبعدها در سال ۱۲۹۹ دارای لقب امین الدّوله گی گردید.

(۲) Riederer (۳) Stahl (٤) F. C. Andréas

پست بنای رفت وآمدرا گذاشت . بنا باحصائیهٔ سال ۱۳۰۲ در ظرف این سال چاپارخانهٔ ایران ۳۱٬۶۸٬۸۳۵ کاغـذ و ۲٬۰۰۰ ورقهٔپستی و ۷٬٤٤٥ نمونه و ۱۷۳٬۹۹۵ بسـتهٔ اماتی تقریباً بقیمت ۹۰۰٬۰۰۰ تومان (۳۰٤٬۷۲۰ لیرهٔ انگلیسی)(۱) ردّ وبدل کرده بوده است وعایدات خرج در ترقهٔ آن معادل بوده است تقریباً با ۴۳٬۰۰۰ تومان (۱۳٬۷٦٤ لیرهٔ انگلیسی) ومخارج اداری با ٤۱٬۵۰۰ تومان (۱۳٬۲۹۸ لیرهٔ انگلیسی) . واز اینقرار عایدات خالص معادل بوده با ۱٬۵۰۰ تومان (٤٦٦ لیرهٔ انگلیسی) .

ادارهٔ پستخانه چنانکه مذکور گردید در سال ۱۲۹۰ بمیرزا علی خان امین الدّوله موکول شده بود . مشار الیه تا سال ۱۳۰٦ دو بار وزیر پست گردید ودر بین مدّتی مهدیقلی میرزا پسر محمّد ولی میرزا که وی نیز پسر فتحعلی شـاه بود وزیر پست گردید وپیش از میرزا علی خان امین الدّوله اشخاص ذیل بترتیب از سال ۱۲٦۷ ببعد چاپارچی باشی بوده‌اند: شفیع خان، اسمعیل خان، حاج حسینخان شهاب الملک (نظام الدّوله) ، میرزا تقی خان . در سال ۱۲۹۷ ادارهٔ مزبور جزو وزارت وظایف که مشتمل براوقاف هم بود گردید ومیرزا علی خان امین الدّوله بوزارت مزبور منصوب گردید . در آن وقت دولت سالیانه مبلغی نقـد بوزارتخانهٔ مزبور برای تعمیر وتدارک لوازم چاپار خانهای راههای حکومتی ومبلغی نیز جنس از بابت علیق اسبهای چاپار خانه میپرداخت . در سال ۱۳۰۸ مواجبی که از طرف دولت بهر چاپارخانه پرداخته میشده معادل بوده است با ۲۰ تومان نقـد و ۱۰ خروار غلّه و ۱۰ خروار کاه . هر یک از راههای‌پستی از طرف وزیر پست در مقـابل مبلغی سالیانه بیک نفر مقاطعه داده میشد وتدارک خدمـه وحیوانات برای هر منزل در عهدهٔ این شخص بود .

ادارهٔ پستخانه تا سال ۱۳۱۲ با میرزا علی خان امین الدّوله بود ودر این سال که وی از کارها کناره گرفت ادارهٔ مذکوررا بپسر خود میرزا محسن خان معین الملک سپرد . وی از بابت پستخانه سالی ۱۰۰٬۰۰۰ تومان بدولت می‌پرداخت وبعدها آن اداره مدام در دست آن خانواده بود تا در سال ۱۳۱٦ که مرتضی قلیخان صنیع الدّوله وزیر پست گردید . وی در عوض ۱۰۰٬۰۰۰ تومان مزبور ۲۰٬۰۰۰ تومان سالیانه بدولت می‌پرداخت . وبیگلربگی (سردار منصور) که پس از وی در حدود ۱۳۱۸ وزیر پست شد سالی ٦۰٬۰۰۰ تومان بدولت میداد .

میرزا علی خـان امین الدّوله پس از آنکه در اوایل دورهٔ مظفّرالدّین شاه در رمضـان ۱۳۱٤ رئیس هیئت وزرا ووزیر داخله ودر ربیع‌الاوّل ۱۳۱۵ صدر اعظم گردید چند نفر بلژیکی برای تنظیم امور ادارهٔ گمرک بایران آورد واز آن جمله نوس سابق الذّکر بود که اوّل رئیس ادارهٔ گمرک در طهران وسپس رئیس کل گمرکات ایران ودر حدود ۱۳۲۱ وزیر گمرک وپست ایران گردید و با آنکه مشار الیه در کارهای راجعهٔ بخود چندان بامانت ودرستی رفتار نکرد واز اغتشاشات امور دولتی ایران هر چه توانست استفـاده نمود ولی تشکیلات حالیّهٔ پستخانه‌را باید از او وهموطنان دیگر او دانست که

---

(۱) از قرار لیرهٔ ۳۱ تا ۳۲ قران .

ریاست پستخانه وگمرک اغلب ولایات مهم را در دست داشتند ولی از نوروز ۱۳۲۵ از دست آنها بیرون آمد وبا تلگرافخانه وزارت مستقلّی تشکیل داد. چیزیکه هست تنها یک نفر بلژیکی بریاست ادارهٔ پستخانه باقی ماند واز ۱۸ محرّم ۱۳۲۶ هم یک نفر دیگر بمفتّشی پستخانهٔ ایالات منصوب گردید ورئیس کنونی ادارهٔ پست موسوم است به کامیل مولیتر.

۱ – خلاصهٔ صورت عمل کرد ادارهٔ پستخانه در سال (۱۳۳۰ – ۱۳۳۱):

۱ —	عایدات متعارفه وغیره	۳٬۸٤۰٬٦۵۰ قران
	مخارج متعارفه وغیره	۳٬٦٦۳٬۸۱۰ — »
	عایدی خالص ...	۱۷٦٬٦٤۰ قران
۲ —	فقط عایدات متعارفه	۳٬٦۸۷٬۵۹۰ قران
	فقط مخارج متعارفه	۳٬۲٦۷٬۸۲۲ — »
	عایدات خالص ...	٤۱۹٬۷٦۸ قران

۲ – صورت جزو عمل کرد ادارهٔ پست در اودئیل (۱۳۳۱ – ۱۳۳۲):

(عایدات)

عایدات متعارفه:

۱ — از بابت فروش تمبر وسایر اوراق (بانضمام تمبر بلیتهای مسافرین)	۳٬۲۱۸٬۷۸۹ قران
۲ — از بابت حمل مراسلات	۱۰٬٤۲۹ »
۳ — از بابت کرایهٔ حمل ونقل امانات پستی بین المللی در داخل مملکت	٦۵۱٬۸۳۷ »
٤ — از بابت فروش تمبر باطله برای جنگهای تمبر(۱)	۲۰٬۰۰۰ »
۵ — از بابت سهمی دریافتی از ادارات اتّحاد پستی از بابت امانات وارده بمملکت ایران	۵٤۰٬٤٦٤ »
٦ — از بابت جرایم	۳٬۰٤۲ »
۷ — از بابت کرایهٔ بعضی از امانات پستی	٤٬۰۸۰ »
۸ — از بابت حقوق حمّالی	۱۰۹٬۰۵۱ »
۹ — از بابت حقّ العمل برای گمرک کردن امانات وغیره	۱٬۹۰۲ »
۱۰ — از بابت صدور براتهای پستی	٦۹۰ »
۱۱ — از بابت قسمت ادارهٔ پست عثمانی در مخارج حمل ونقل پستهائی که در بایزید وخانقین مبادله شده است	۲٬۸٦٦ »
۱۲ — ازبابت عایدات متفرّقه (بانضمام صرف ومنافع وجوهات) ...	۵٬۱۲۱ »
جمع عایدات متعارفه ...	٤٬۵٦۸٬۷۷۱ قران

Collection (۱)

(مخارج)

مخارج متعارفی :

١ — مواجب ومدد معاش اجزاء	١٬٦٠٨٬٦٩٦	قران
٢ — صرف تحریر	٧٦٬٣٧٦	»
٣ — کرایه وتعمیرات دفاتر	٧٢٬١١٨	»
٤ — مخارج مسافرت	٣٢٬٨٨٢	»
٥ — اثاثیه	٤٢٬٤٢٦	»
٦ — مخارج تلگراف وتلفون	٦٬٦٢٧	»
٧ — مخارج متفرّقه	١٣٥٬٣٨٨	»
٨ — مخارج حمل ونقل وهمراهی ولفاف بندی پستها	١٬٩٠٥٬٧٠٢	»
٩ — کرایه وتعمیرات چاپار خانها	٣٢٬٢٥٤	»
١٠ — حقّ العبور مراسلات پستی بین الملل	٥٨٬٩٨١	»
١١ — مخارج طبع وتدارک تمبر وسایر اوراق دولتی	٤١٬٩٣٣	»
١٢ — اشتراک دولت ایران در مخارج دفتر بین الملل اتحاد پستی عمومی	١٬٠٧٩	»
١٣ — سهمی ادارات اتّحاد پستی از بابت امانات صادره از ایران	٤٨٬٦٦٥	»
جمع مخارج متعارفی ...	٤٬٠٦٣٬١٢٧	قران

ولی ادارهٔ پستخانه علاوه بر عایدات ومخارج متعارفی مذکور در فوق بعضی عایدات ومخارج متفرّقهٔ دیگر نیز دارد ومجموع این نوع عایدات در سال مرقوم در فوق معادل بوده است با ١١٩٬٢٨٠ قران ومجموع مخارج آن با ٣٨١٬٨٩٨ قران. خلاصه آنکه در صورتیکه صرف نظر از عایدات ومخارج غیر متعارفه بنمائیم عایدات خالص ادارهٔ پست در سال مزبور معادل میشود با ٥٠٥٬٦٤٤ قران واگر عایدات ومخارج مذکوره را نیز منظور داریم عایدات خالص معادل میشود با ٢٤٣٬٠٢٦ قران از قرار ذیل:

١ — عایدات متعارفه وغیره ... ٤٬٦٨٨٬٠٥١ قران
مخارج متعارفه وغیره ... ٤٬٤٤٥٬٠٢٥ — »

عایدی خالص ... ٢٤٣٬٠٢٦ قران

٢ — فقط عایدات متعارفی .... ٤٬٥٦٨٬٧٧١ قران
فقط مخارج متعارفی .... ٤٬٠٦٣٬١٢٧ — »

عایدی خالص ... ٥٠٥٬٦٤٤ قران

آشکار است که مأخذ عایدات حقیقی پستخانه عبارت است از همان عایدات متعارفی منهای مخارج متعارفی که در سال مالیّهٔ (١٣٣٠ — ١٣٣١) بیشتر از ٤٠٬٠٠٠ تومان ودر سال بعد از آن بیشتر از ٥٠٬٠٠٠ تومان بوده است.

قانون پستی حالیّه قانونی است که در تاریخ ۲۰ جمادی الاولی ۱۳۳۱ از تصویب هیئت دولت پرنس میرزا محمّدعلی خان آذربایجانی علاء السّلطنه گذشته وموقتاً بموقع اجری گذارده شده بود و در اوایل جمادی الآخره ۱۳۳۳ از طرف هیئت دولت بمجلس شورای ملّی تقدیم ودر جلسهٔ پنجشنبهٔ ۲۱ جمادی الآخره اوّل بار مطرح مسـذ اکره گردید. ودر این تاریخ وزیر پست وتلگراف دکتر اسمعیل خان کحّال مؤدب السّلطنه ورئیس الوزرا شاهزاده عبدالمجید میرزای عین الدّوله بود.

پستخانه ایران علاوه بر حمل ونقل مکتوبات ومرسولات وامانات پستی امتیاز انحصاری حمل ونقل منظّم مسافرین وبنه مسافرین را هم بتوسّط دستگاههای پستی فوق‌العاده داراست.

۶ — خالصجات

مقصود از خالصجات یااملاک دیوانی املاکی است که سابق متعلّق بشخص پادشاه وسلاطین قبل از او بوده و پس از مشروطه وخلع محمّد علی میرزا متعلّق بدولت است ومنافع آن عاید دولت میگردد. تاریخ این بنارا باید از دورهٔ نادر شاه (۱۱۴۸—۱۱۶۰) دانست.

آقا محمّد خان قاجار (۱۲۰۰ — ۱۲۱۱) باملاک مزبور مبالغی املاک دیگر از راه ضبط وجرم املاک اشخاص مغضوب وپیشکش بیفزود وپس از وی نیز روز بروز دامنهٔ املاک خالصه وسعت پیـدا نمود. در زمان ناصر الدّین شاه در حدود سال ۱۳۰۴ قسمتی از خالصجات را دولت فروخت وجهت این مسئله یکی تنگدستی دولت بود ویکی آنکه در باب املاک خالصه مراقبتی بعمل نمیآمد وغالباً رو بخرابی میرفت.

تا پیش از طلوع مشروطه در ایران (۱۳۲۴) شاه املاک خالصه‌را غالباً بموجب قباله وفرمان در مقابل رسومی چند باشخاص مختلف منتقل مینمود. در کاغذی که در حدود سال ۱۳۱۷ روزنامهٔ کاسپی[1] روسی از لرد کرزن مشهور درج نموده است وصورت آن درنمرهٔ ۴۷۱ روزنامهٔ اطّلاع طهران طبع است ودر نمرهٔ ۳۲ ثریّا هم‌بدان اشاره شده است مذکوراست که «دولت از ده پانزده سال قبل (از آن تاریخ) چندین کرور تومان املاک ودهات خالصه خودرا در مقابل قلیل وجهی وقلیل منالی که از پیش بر آن اموال مقرّر بوده است بعنوان ملکیّت برجال مملکت ورعیّت منتقل نموده است». چنانچه مثلاً مظفّر الدّین شاه قصبهٔ سیاه دهن‌را که در شش فرسخی غربی قزوین در راه زنجان واقع است ودارای ۲۰۰۰ خانه و ۱۰ مسجد و ۸ حمّام و ۴ کاروانسرا و ۸۰ باب دکّان است وسالیانه ۲۰۰۰ تومان نقد و ۱۰۰۰ خرواز غلّه و ۴۰۶ من کاه مالیات داشت از باب مصارف آبدار خانهٔ شاهی بامین حضرت آبدار باشی واگذاشته بود. اشخاص مذکور هم اغلب باسم تخفیف وغیره در صدد بودند که سهمی را که از عایدات املاک خالصه حقّ دولت بود روز بروز تخفیف دهند ودر این راه وسیله تراشیهـای رنگار نگ مینمودند. در اوّل مشروطه تخفیفات مذکور بر حسب حکم مجلس برگشت کرد وپس از کشمکش زیاد در حدود سال ۱۳۳۱

۱ — کاسپی (منطبعهٔ باکو)

از طرف دولت مقرّر گردید که از بعضی خالصجات که بقدر منال دیوانی عایدات ندارند نصف مالیّات مقرّره گرفته شود ولی در عمل دیده شد که این قرار داد نیز منافع دولت را تأمین نمینماید لهذا در سال ۱۳۳۳ دولت در صدد فروش املاک خالصه برآمد ودر ۳ ذی القعدهٔ سال مزبور وزیر مالیّه میرزا حسن خان وثوق الدّوله لایحهٔ قانونی در خصوص فروش خالصجات از املاک ومستغلات وباغات واراضی وقنوات واقعهٔ در نقاط مختلفهٔ مملکت ایران باستثنای آنچه در حوزهٔ طهران واقع است بمجلس شوری تقدیم نمود. ودر ۲۱ ذی القعدهٔ همان سال مطرح مذاکره گردید ولی تصویب نگردید وبموقع دیگر گذاشته شد. وهم مقارن تاریخ فوق در ۹ ذی القعدهٔ ۱۳۳۳ لایحهٔ قانونی دیگری در ۶ مادّه راجع بتبدیل مالیات املاک خالصهٔ انتقالی بمالیات املاک اربابی از طرف کمیسیون قوانین مالیّه بمجلس شوری تقدیم گردید. ولی نظر بپیش آمدهای سیاسی که در غرّهٔ محرم سال ۱۳۳٤ عدّهٔ از وکلای مجلس را مجبور بترک طهران نمود مسئلهٔ فروش خالصجات وتبدیل مالیات املاک خالصهٔ انتقالی بمالیات املاک اربابی در بوتهٔ اجمال بماند. عجالةً دولت هر ساله محصولات خالصجات دور دست را از قبیل املاک سیستان واهواز وغیره در مرکز بقیمتهای نازل در محلّ میفروشد ودر سال از این بابت تخمیناً ۳۰۰ تا ۳۵۰ هزار تومان عاید دولت میگردد. خالصجات مرکز نیز سالیانه ۳۰ تا ٤۰ هزار خروار غلّه حاصل دارند که در انبارهای دولتی جمع میگردد وبرای حفظ موازنهٔ نرخ آذوقه از تعدّی انبار دارها وسیلهٔ بسیار خوبی است.

پیش از تاریخهای فوق در دورهٔ دوّم مجلس وزیر مالیّهٔ وقت میرزا اسمعیل خان ممتاز الدّوله در ۲۲ جمادی الآخره ۱۳۲۹ قانونی از مجلس گذراند که موافق آن وزیر مالیّه میتوانست با تصویب خزانه داری کلّ وبطور مزایده خالصجات اطراف طهران وغاررا باجاره دهد وموافق این قانون در صورت تساوی شرایط حقّ تقدّم در اجاره با رعایای محلّ است ومدّت اجاره نیز باید در هر صورت از ۵ سال تجاوز ننماید.

موافق بودجهٔ رسمی سال تنگوزئیل ۱۳۲۹ وسیچقان‌ئیل ۱۳۳۰ عایدات خرج در رفتهٔ خالصجات ایالات (باستثنای حوزهٔ طهران) در سال اوّل ٤۲۵۰۹۰۹ تومان ودر سال دوّم ۶۳۲۰۰۳۹ تومان بوده است.

ولی مخارج اداری بنا باظهاراتی که در موقع شور پیشنهادهای فوق الذّکر در مجلس شده خیلی زیاد است وقسمت مهمّ عایدات صرف مخارج مذکور میگردد. بهر حیث باید دانست که خالصجات بملاحظهٔ عدم مراقبت دولت وفقدان اداره وتنظیمات روز بروز ویران‌تر میگردد. در صورتیکه با حسن اداره ومراقبت کافی دولت میتواند از این راه عایدات بسیار مهمّ بدست آورد. در خصوص سهمی که از خالصجات عاید دولت میگردد مالکوم(۱) که در سال ۱۲۱۰ و ۱۲۲۵ در دورهٔ فتحعلی شاه در ایران سفیر بوده در کتاب «تاریخ ایران» مشهور خود مینویسد: «املاک خالصه‌را در هر جا هست دهاقین همانجا زراعت میکنند بطوریکه مناسب بحال زارع است. گویند که این قرار از زمان انوشیروان

Sir John Malcolm (۱)

است وشک نیست که خیلی قدیم است. اوّل حاصل را که هنوز ایستاده است تخمین میکنند وشخصی مخصوص بجهت این کار معیّن است. پس از تخمین وتعیین اگر تخم از طرف دیوان است برمیدارند وردّ میکنند وبعد ده یک آنرا وضع میکنند بجهت کسانی که درو خرمن میکنند واشخاصی که خرمن را کوبیده وکاه را از دانه جدا میسازند. وآنچه باقی میماند بین پادشاه وزارع بالسویّه قسمت میشود ودر بعضی جاها زارع دو ثلث حاصل را بپادشاه میدهد.»

٧ — ضرّابخانه

ضرّابخانه نیز برای دولت سرچشمهٔ عایداتی است که میزان معیّنی ندارد وباختلاف سال متفاوت است چنانکه در جدول ذیل دیده میشود:

[جدول نمرهٔ ٣٧]

صورت عمل کرد ضرّابخانه در تنگوز ئیل (١٣٢٩—١٣٣٠) و سیچقان ئیل (١٣٣٠—١٣٣١)

سال	عایدات خرج در رفته	مخارج اداری	عایدات خالص
	قران	قران	قران
تنگوز ئیل (١٣٢٩—١٣٣٠)	٣'٧٩٣'٨٣٠	٦١٨'٠٧٧	٣'١٧٥'٧٥٣
سیچقان ئیل (١٣٣٠—١٣٣١)	١'٩٣٧'٩١٢	٤٩٢'٥٠٣	١'٤٤٥'٤٠٩

ولی بمبلغ ١'٤٤٥'٤٠٩ قران که عایدات خالص ضرّابخانه در سال (١٣٣٠—١٣٣١) است باید مبلغی معادل با ٦١٨'٠٧٧ قران دیگر هم از بابت بقایای سالهای سابق افزود که رویهمرفته معادل میشود با ٢'٠٦٣'٤٨٦ قران. ولی باید دانست که عایدات ضرّابخانه میتواند از اینها خیلی بیشتر باشد چنانکه مرنار بلژیکی خزانه دار در صورتی که در ١٠ ربیع الاوّل ١٣٣٠ از اوضاع مالیّهٔ ایران بسفیر انگلیس در طهران سیرجورج بارکله داده گفته است که عایدات ضرّابخانه به ٥'٠٠٠'٠٠٠ قران هم بالغ میشود. در سال ایت ئیل ١٣٢٨ مقدار نقرهٔ که وارد شده بوده بنا باظهار معاون وزارت مالیّه در جلسهٔ ٢٢ جمادی الآخره ١٣٢٩ مجلس معادل بوده است با ٤'١٨٩'٠٠٠ تومان وکسری واز آن بابت ٦٨'٨٠٠ تومان عایدی دولت بوده است.

بنا بگفتهٔ شاردن(١) فرانسوی که در دورهٔ صفویّه (شاه عبّاس دوّم وشاه سلیمان) در سالهای ١٠٧٦ و ١٠٨٨ در ایران مسافرت نموده وسفرنامهائی را که بسیار مشهور است نوشته در آن زمان دستگاه چرخی

---

(١) Le chevalier Jean Chardin

برای سکّه زدن نبوده وسکّه‌را با چکش میزده‌اند. وهم وی مینویسد که حقّی که از این بابت عاید پادشاه میگردیده نسبهٔ از هر مملکتی زیاد تر بوده یعنی معادل بوده است با هفت ونیم در صد از فلزّ مسلوک.

تا پیش از دورهٔ ناصرالدّین شاه هر یک از شهرهای عمدهٔ ایران ضرّابخانهٔ جداگانه داشت ودولت بهر کدام آنها یک نفر سرپرست بسمت معیّری میگماشت ولهذا اختلافات در نقش وعیار وغیره پدید میآمد. ولی ناصر الدّین شاه در اوایل سلطنت لوازم کاررا از اروپا وارد کرد وآقا محمّد ابراهیم خان آبدار باشی امین السّلطان را بادارهٔ و ریاست ضرّابخانه گماشت. پس از مشار الیه از سال ۱۳۰۰ ریاست ضرّابخانه بحاج محمّد حسن اصفهانی امین دارالضّرب تعلّق گرفت. ودر آن وقت عایدی سالیانه دولت از ضرّابخانه معادل با ۲۵۰٬۰۰۰ تومان میبوده است. ادارهٔ ضرّابخانه جزو وزارت مالیّه ودارای ۷۰ نفر اجزاء میبوده است. بعدها پس ازآنکه در سال ۱۳۰۷ «بانک شاهنشاهی ایران» در ایران برقرار گردید کم کم از طرف دولت ضرّابخانه نیز که رشتهٔ از تقریباً ۴۰ رشتهٔ وزارت مالیّه بود در دست بانک مزبور قرار گرفت. ولی در سال ۱۳۱۳ پس از جلوس مظفّر الدّین شاه (۱۸ ذی القعدهٔ ۱۳۱۳) ضرّابخانه جزو وزارت داخله گردید وبا وزارت خزانه در سال ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ در دست مرتضی قلی خان صنیع الدّوله بوده است.

میرزا علی خان امین الدّوله چنانکه مذکور افتاد در سال ۱۳۱۵ سه نفر بلژیکی بایران آورد ویکی از آن سه نفر که موسوم به انگلس بود مأمور تنظیم وادارهٔ ضرّابخانه گردید وبرخلاف هموطنان دیگرش درکار خود بدرستی وامانت رفتار نمود و ادارهٔ کنونی ضرّابخانه از اثر همّت اوست.

پس از مشروطه شدن ایران (۱۳۲۴) ضرّابخانه جزو ادارهٔ خزانه گردید. در مدّت استبداد صغیر که از ۲۳ جمادی الاولی ۱۳۲۶ تا ۲۴ جمادی الآخره ۱۳۲۷ طول کشید محمّدعلی شاه ریاست ضرّابخانه‌را با لقب معین الضّرب بحاج محمّد اسمعیل آقای مشهور بمغازهٔ آذربایجانی داد. وی در ظرف یک سال ۱۲ کرور تومان پول سکّه زد. شوستر درکتاب خود مینویسد که ضرّابخانهٔ ایران میتواند ماهی ۷۰۰٬۰۰۰ تومان پول سکّه بزند. امروز عایدات دولت از ضرّابخانه همان از بابت ده در صد عیار مسکوکات است.

تا پیش از سال ۱۳۲۸ قرار ضرّابخانه بر این بود که کسی میآمد با دولت برای حمل نقره قرار دادی میگذاشت وچون نقرهٔ وارد میشد ضرّابخانه بکار میافتاد والّا کار نمیکرد. تا اینکه در سال مزبور بنا شد که حمل ونقل نقره وتعیین مقدار آن ومدّت کار ضرّابخانه منحصر بخود دولت باشد. دولت هم در همان وقت با بانک شاهنشاهی قرار دادی بست که از اوّل حمل ۱۳۲۸ تا آخر حوت ۱۳۲۹ وکالت انحصاری خرید نقره وحمل آن با بانک مزبور باشد ودر ظرف آن یک سال بانک شاهنشاهی معادل ۱۲۰ کرور مثقال نقره بقیمت ۱٬۰۰۱۴٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی وارد نمود وبسکّه رساند. ونفع دولت از این بابت ۷۰۰٬۰۰۰ تومان گردید بعلاوهٔ عایدات گمرکی مقدار نقرهٔ وارد مزبور که از قرار ۵ درصد قیمت است. بانک شاهنشاهی علاوه بر ۹ در صدی که از بابت تنزیل مبالغ لازمهٔ خرید نقره میگرفت یک حقّ العمل نیز معادل با ربع در صد قیمت نقرهٔ که میخرید مأخوذ میداشت.

پس از انقضای یک سال مقرّره دو باره بنا بپیشنهاد وز یرمالیهٔ وقت میرزا اسمعیل خان ممتاز الدّوله قرار داد مذکور با بانک شاهنشاهی یکساله تا آخر سال شمسی ۱۳۳۰ تجدید شد ودر موقع تصویب آن در جلسهٔ ۲۶ ربیع الأوّل ۱۳۲۹ مجلس بعضی تغییرات در موادّ قرار داد بعمل آمد که از آنجمله بود تبدیل نرخ تنزیل ۹ در صد به ۵ در صد وتعیین مقدار نقرهٔ هم که باید خریده شود بدولت تعلّق گرفت که در سر هر ماه مقدار آنرا معیّن خواهد نمود. واین مقـدار رو یهمرفته نباید از ۱۲۰ کرور مثقال تجاوز نماید.

بعدها در ۱۰ شعبان همان سال (۱۳۲۹) با اجازهٔ بانک مجلس تصویب نمود که علاوه بر مقدار مقرّره نقرهٔ که بانک بایستی وارد نماید آقا میرزا عبدالله معین الرّعایا پسر مشیرالتّجار که نمایندهٔ آذربایجان بود با همان شرایطی که با بانک شاهنشا هی در میان بود ۱۲ کرور مثقال نقره از قرار مثقالی یک قران ونیم شاهی نقرهٔ خالص وارد وتسلیم نموده وپس از سکّه قیمت آنرا قران مسکوک دریافت دارد. ودر همان تاریخ نظیر همین قرار داد با میرزا محسن معتمد التّجار که وی نیز نمایندهٔ آذربایجان بود برای ۸ کرور مثقال نقره بسته شـد.

۸ — معادن

معادن ایران عموماً ملک دولت است ودولت باشخاصی که طالب استفاده هستند آنهارا باجاره میدهد. ناصر الدّین شاه در اوایل سلطنت خود محض تشویق اهالی قانونی گذاشت که مطابق آن هر کس در هر جا معدنی بیابد حاصل آن در مدّت پنج سال مختصّ وی است وپس از آن منتقل بدولت میگردد. در دورهٔ ناصرالدّین شاه در حدود سال ۱۳۰۰ کلیّهٔ عایدات دولت از بابت اجارهٔ معادن معادل ۱٤،۹۰۰ تومان بوده است.

کنلی(۱) میگوید که وقتیکه حسنعلی میرزا حکومت خراسان داشت معادن فیروزهٔ نیشـابور سالی ۱۰۰۰ تومان باجاره داده میشد. وبنا بگفته فریزر(۲) در سال ۱۲۳۷ وجه الاجارهٔ کلیّهٔ معادن مزبور ۲۰۰۰ تومان خراسانی ووجه الاجارهٔ معدن عمده ۱۳۰۰ تومان بوده است. استویک(۳) میگوید که در سال ۱۲۷۹ وجه الاجارهٔ مزبور فقط ۱۰۰۰ تومان بوده است. ولی ده سال بعد از آن هیئت سرحدّی سیستان اجارهٔ کلیّهٔ معادن‌را ۸۰۰۰ تومان ذکر نموده است. در صورتیکه در سال ۱۲۹۱ بنا بگفتهٔ ناپیه(٤) بیشتر از ٦۰۰۰ تومان نبوده است. وجه الاجارهٔ مذکور تا سال ۱۳۰۰ معادل بود با ۸۰۰۰ تومان ولی در این سال ناصر الدّین شاه معادن مزبوررا ۱۰ ساله بعلیقلی خان مخبر الدّوله که وزیر علوم ومعادن وتلگراف بود اجاره داد از قرار ۹۰۰۰ تومان در سـال اوّل و ۱۸،۰۰۰ تومان سالهای دیگر. مخبر الدّوله هم بدواً بشراکت اعیان دیگر دست بکار گردید وهوتم شیندلر سابق الذّکررا مدیر ادارهٔ مذکور نمود ولی بعدها مخبر الدّوله وشرکاء معادن مزبوررا سالی به ۱۰،۰۰۰ تومان بحاج ابوالقاسم ملک التّجار

Napier (٤) Eastwick (۳) D. Fraser (۲) Conolly (۱)

برادر حاج محمّد حسن امین الضّرب اجاره دادند وفیروزهٔ که در ظرف سال ۱۳۰۲ از آن معادن بدست آمده بود به ۸۰،۰۰۰ تومان تخمین شده بود. معادنی که از طرف دولت باجاره داده میشود بسیار است وما محض مثال عدّهٔ از آنهارا در ذیل بشمار میاوریم:

معادن مس واقعهٔ در سبزوار که تا اوّل سال مالیّهٔ ۱۳۲۹ وجه الاجارهٔ آن در سال ۴،۴۳۰ تومان بود و از آن تاریخ ببعد وزارت فواید عامّه آنهارا بمزایده میگذارد،

معدن نمک گرّوس که سالی ۶۰۰۰ تومان اخیراً در سال طالب داشته است،

معادن زغال سنگ وسنگ گچ وسنگهای تراش قزوین از قرار ۱۰۸۰ تومان در سال،

معادن نمک چشمهای واقعهٔ نزدیک طالقان از قرار ۱۲۲۰ تومان سالی،

معدن نمک نجم آباد از قرار ۵۶۰ تومان سالی،

معدن مس وسرب انارک یزد از قرار ۲۰۰ تومان سالی،

معدن سرب انگوران خمسه از قرار ۲۳۰ تومان سالی،

معدن گوگرد قریب دلازیان در ۴ فرسنگی جنوبی سمنان از قرار ۱۰۰ تومان سالی،

معدن سرب بونه وردار سمنان از قرار ۱۰۰ تومان سالی،

معدن زغال سنگ امام مهنک لار از قرار ۲۵ تومان سالی،

معدن زغال سنگ گل زرد لار از قرار ۲۵ تومان سالی،

معدن زغال سنگ تار وموج ودماوند از قرار ۵۰ تومان سالی، و غیره و غیره.

در مدّت دو سال ۱۳۰۰ و ۱۳۰۱ وزارت فواید عامّه مالیات معادن زغال سنگ اطراف طهران‌را دو ساله به ۳۰۰۰ تومان اجاره داد ومقرّر بود که مستأجر از قرار ذیل مالیات‌بگیرد: از هر خرواری ۱،۲۰ قران، از هر بار الاغ ۰،۷ قران، از هر بار قاطر ۰،۵۰ قران واز هر بار شتر ۰،۶۵ قران.

شاردن سابق الذّکر در سیاحت نامهٔ خود مینویسد که در دورهٔ صفویّه که وی در ایران بوده است (۱۰۷۶–۱۰۸۸) حاصل تمام معادن فلزّ وجواهرات وهمچنین حاصل صید مروارید عاید پادشاه میگردیده است ولی یک ثلث عایدات مخصوص مخارج معدن کاری وصید ومواجب مأمورین بوده است.

آکنون عایدات دولت از بابت معادن یکی از راه اجارهٔ معادن است چنانکه در فوق مذکور گردید ویکی هم از بابت ۱۶ در صد منافع خالص معادن قراجه داغ که در امتیاز شرکت روسی است (رجوع شود بصفحهٔ ۱۰۱) و ۱۶ در صد منافع خالص معادن نفتی که در دست شرکت انگلیسی وایران است (رجوع شود بصفحات ۷۰–۷۱). در خصوص عایدات معادن در آخر صفحهٔ ۷۶ هم معلوماتی داده‌ایم.

۹ — عایدات متفرّقه

علاوه بر عایدات مذکوره دولت عایدات دیگری نیز دارد که مهم‌ترین آنها تذکره و ذبایح و پوست برّه است:

ا ــ تذکره ــ تا قبل از سال ۱۲۶۷ تذکرهٔ عبور ومرور منظمی در ایران نبود وفقط در سال مذکور تذکره (خطّ جواز) در ایران ایجاد گردید. در ناسخ التواریخ جلد قاجاریه مذکور است که در اوایل صدارت میرزا آقا خان نوری برای مسافرینی که از ایران بروسیّه میرفته‌اند خطّ جوازی لازم بوده واز آنجائیکه بعد از انقضای مدّت خطّ مزبور در روسیّه مأمورین روسی مطالبهٔ خطّ دیگری مینموده‌اند ودر صورت نداشتن آن از مسافر ایرانی مبلغی پول میگرفته‌اند وگاهی هم آزار میرسانده‌اند میرزا آقا خان تجدید خطّ جواز ایران‌را بدست قونسول ایران باز گذاشت.

آکنون ایران مثل همهٔ ملل متمدّن دارای تذکرهٔ منظّمی است که در یک ورق کاغذ بدو زبان فارسی وفرانسه میباشد ودر ادارهٔ وزارت امور خارجه است وبرای دولت نسبةً منشأ عایداتی است چنانکه در سال (۱۳۲۹—۱۳۳۰) معادل ۱٬۳۹۸٬۴۲۸ قران ودر سال (۱۳۳۰—۱۳۳۱) معادل ۴٬۱۴۴٬۳۴۰ قران عایدات داشته است.

ب ــ ذبایح مطابق قانونی که در پنجشنبهٔ ۱۷ ربیع الثّانی ۱۳۲۸ از مجلس شورای ملّی گذشت روده وکپون وزه متّصل برودهٔ کلّیهٔ ذبایح در تمام مملکت بعنوان مالیات متعلّق بدولت وترتیب جمع آوری واداره‌ٔ کار با وزارت مالیّه است. قیمت روده عموماً از قرار ذیل است: رودهٔ شسته هر هزار عددی از ۹ تا ۱۰ تومان ونشسته ۴۰ تومان است. عمدهٔ عایدات دولتی از این بابت از ایالت کردستان است. بنا برابرت سال ۱۳۲۱ قونسولگری انگلیس در کرمانشاه زه ورودهٔ که در آن سال از ایالت کرمانشاهان صادر گردیده از ۲۰٬۰۰۰ تا ۲۲٬۴۰۰ عدد بوده است بقرار ذیل:

شهر کرمانشاه ...	۱۸٬۰۰۰	تا ۲۰٬۰۰۰
سنقر	۵۰۰	تا ۷۰۰
کنگاور	۷۰۰	تا ۸۰۰
اسد آباد	۸۰۰	تا ۹۰۰

مجموع... ۲۰٬۰۰۰ تا ۲۲٬۴۰۰ عدد بقیمت ۱٬۰۰۰ تا ۱٬۳۰۰ تومان.

عایدی دولت از بابت ذبایح در سال (۱۳۲۹—۱۳۳۰) معادل بوده است با ۲۳۶٬۳۱۴ قران ودر سال بعد از آن با بقایای سال پیش با ۸۸٬۲۰۶ قران.

ج ــ پوست‌برّه: عایدات پوست برّه‌را در زمان استبداد صغیر (۲۳ جمادی الاولی ۱۳۲۶ تا ۲۴ جمادی الآخره ۱۳۲۷) محمّدعلی میرزا بعلی اف نامی از قرار سالی ۱۰۰٬۰۰۰ تومان بامتیاز داد. ولی پس از آنکه دو باره مجلس شورای ملّی باز گردید بناشد که پوست برّه‌را خود دولت در دست بگیرد و مقرّر گردید که از باب خسارت وغیره دولت ایران در پنج سال مبلغی معادل با ۲۰۰٬۰۰۰ تومان بعلی اف مزبور بپردازد. واز آن تاریخ ببعد پوست برّه‌را خود دولت مستقیماً اداره میکند. عایدی دولت از این بابت در سال ۱۳۲۹ معادل بوده است با ۶۷۴٬۰۰۷ قران ودر سال بعد با ۵۶۸٬۰۸۳ قران.

این بود بطور مختصر مهمتر منابع عایدات دولتی ایران ومحض مزید اطلاع در ذیل صورتی از عایدات دولتی در چند سال مختلف میدهیم:

[جدول نمرهٔ ۳۸]

صورت عایدات دولتی در سالهای مالیهٔ ۱۳۲۹(۱) و ۱۳۳۰

محل	سال ۱۳۲۹(۱)		سال ۱۳۳۰	
	دینار	قران	دینار	قران
۱ — عایدات وصول شده از بابت سالهای پیش:				
ا — از بابت مالیات مستقیم	۷۵	۹۳۱٬۱۵۹	۹۵	۹٬۷۰۳٬۰۸۷
از بابت خالصجات دولتی	—	—	۳۰	۴۰٬۸۰۶
ب — از بابت رسومات	۴۳	۲۸۱٬۸۵۲	۷۰	۱۳۸٬۳۸۹
ج — از بابت ذبایح	۴۵	۱۹۴	۵۰	۹٬۷۳۱
د — از بابت نواقل	۱۰	۲۴٬۱۵۵	۶۵	۴۵۸
ه — از بابت گمرکات	۱۵	۴٬۶۱۳٬۹۲۷	—	—
و — از بابت جرایم گمرکی	۳۵	۱۰۶٬۹۸۱	—	—
ز — از بابت عایدات پستخانه	۶۰	۱۱۴٬۸۰۳	—	—
ح — از بابت عایدات تلگراف	۸۰	۷۲۰٬۵۷۴	—	—
ط — از بابت عایدات ضرابخانه	—	—	۱۵	۳۷۹٬۰۱۰
ی — از بابت عایدات متفرقه	—	—	۹۵	۲۸۴٬۱۸۷
۲ — عایدات وصول شده از بابت سال حاضر:				
ا — از بابت مالیات مستقیم	۵۰	۳٬۹۰۳٬۹۹۱	۸۵	۳۱٬۳۴۳٬۹۲۱
ب — از بابت خالصجات	۷۵	۴٬۲۵۹٬۵۹۰	۹۰	۶٬۲۲۰٬۳۹۰
ج — از بابت رسومات	۷۰	۳٬۹۳۶٬۳۷۱	۴۰	۷٬۸۴۳٬۶۵۰
د — از بابت پوست بره	۹۵	۶۷۴٬۰۰۷	—	۵۶۸٬۰۸۳
ه — از بابت نواقل	۴۰	۶۵۹٬۲۹۸	۳۰	۱٬۲۱۸٬۵۹۷
و — از بابت ذبایح	۷۵	۲۳۶٬۳۱۴	۷۵	۷۸٬۵۲۵
ز — از بابت حقوق وعایدات گمرکی	۲۰	۴۲٬۹۷۰٬۵۴۸	۲۰	۴۲٬۶۱۹٬۱۸۳
ح — از بابت ضرابخانه	۵۰	۳٬۷۹۳٬۸۳۰	۲۰	۱٬۹۳۷٬۹۱۲
ط — از بابت پستخانه	۵۵	۳٬۴۲۲٬۲۴۳	۴۰	۳٬۶۸۹٬۳۷۳
ی — از بابت تلگرافخانه	۳۵	۴٬۶۱۰٬۱۹۱	۵۵	۵٬۷۲۴٬۸۴۱
ک — از بابت تذکره وحق امضا	۱۰	۱٬۳۹۸٬۴۲۸	۲۵	۴٬۱۴۴٬۳۴۵
ل — عایدات متفرقه	۵۵	۲٬۸۶۲٬۷۸۰	۳۵	۲٬۵۰۸٬۳۰۲
جمع کل ...	۹۵	۷۹٬۵۲۱٬۲۴۶(۲)	۳۵	۱۱۹٬۲۵۳٬۷۹۹

(۱) در این سال جمع آوری کلیهٔ عایدات تا ۲۳ برج جوزا که ماه سوم سال مالیه است مستقلاً بعهدهٔ وزارت مالیه بود. ودر تاریخ مزبور مجلس شورای ملی قانون مالیهٔ ۲۳ جوزارا تصویب نمود. واز آن تاریخ اختیارات اداره کردن وجمع آوری عایدات وتفتیش مالیات بعهدهٔ شوستر خزانه دار وقت تفویض شد. ودر ۱۷ محرم سال مالیهٔ مزبور شوستر بمناسبت اتمام حجت ۷ ذی الحجهٔ ۱۳۲۹ روس ازکار افتاد و از آن تاریخ شغل خزانه داری کل بمرنار تفویض شد.

(۲) این مبلغ مشتمل بر عایدات دوایر مالیه از اول نوروز تا ۲۳ جوزا که ۲ ماه و ۲۳ روز است وجمع آوری عایدات در آن مدت بعهدهٔ مستقیم وزارت مالیه بوده نیست.

بنا بصورت فوق عایدات سالیانهٔ دولتی تقریباً ۲٤۰ کرور قران است که ۲٤ کرور تومان باشد. ولی این مبلغ مشتمل برعایدات مالیاتهای دیگری از قبیل مالیات دخانیّات ومستغلّات که در دورهٔ سوّم مجلس وضع شده است نیست. عایدات دولتی ایران از چندی باین طرف بسیار ترقّی نموده است چنانکه جدول ذیل که صورتی است از عایدات دولتی در سال مالیّهٔ ۱۳۰۳ این مسئله‌را آشکار میدارد ومینمایاند که در عرض مدّتی کمتر از ۳۰ سال تقریباً ۳ برابر شده است در صورتی که وسایل وصول وجمع آوری مالیات بمناسبت اغتشاشات گوناگون که اغلب از منابع خارجی ترشّح نموده بسیار نا مساعد بوده است. وشکّی نیست که با ادارات منظّم وبرقراری امنیّت ورفاه عایدات مذکوره خیلی بیش از اینها خواهد گردید.

[جدول نمرهٔ ۳۹]

صورت عایدات نقدی دولتی در سال مالیّهٔ ۱۳۰۳

محل	مبلغ	
	دینار	قران
۱ — مالیات نقدی	۷۵۰	۳۹٬۰۰۹٬۷۵٤
۲ — گمرکات	—	۸٬۰۰۰٬۰۰۰
۳ — عایدات متفرّقه:		
ا — ضرّابخانه	—	۲۵۰٬۰۰۰
ب — تلگرافخانهٔ داخله	—	۱۰۰٬۰۰۰
ج — پستخانه	—	۱۲٬۰۰۰
د — تذکرهٔ ولایات	—	۱۳۰٬۲۰۰
ه — وجه اجارهٔ اسکلهٔ بندر عبّاس	—	۳٬۰۰۰
و — مالیات راه شوسهٔ قم	—	٦٬۰۰۰
ز — ایلات حوالی طهران	۱۰۰	۱۰٬۹۷۸
ح — قهوه خانهٔ دوشان‌تپه	—	۵۰۰
ط — دار الطّباعه	—	۵٬۰۰۰
ی — تلگرافخانهٔ کواتر وجاسک	—	۳۰٬۰۰۰
ک — کوره پزخانه	—	۱۲۰٬۰۰۰
ل — مقاطعهٔ کمپانی تلگرافات هند واروپا	۳۵۰	۸۰٬۳٤۷
م — حقّ التولیهٔ مشهد مقدّس	—	۱۰٬۰۰۰
ن — اجارهٔ باغات	—	٦۵٬۰۰۰
س — ایل زرگر	—	۵٬۰۰۰
ع — معادن	—	۱٤۷٬۵۰۰
ف — اجارهٔ معدن زغال سنگ	—	۱٬۵۰۰
ص — تفاوت عمل قصّابخانه	—	۸۰٬۰۰۰
ق — پیشکش تکیهٔ دولتی	—	۱٦٬۲۵۰
ر — پیشکشهای دیگر { عید نوروز	—	٦٦٬۰۰۰
ر — پیشکشهای دیگر { عید مولود	—	۵۲٬۵۰۰
جمع کل ...	۲۰۰	٤۸٬۲۰۱٬۵۳۱

علاوه بر مجموع نقدی صورتِ فوق دولت از بابت مالیات جنسی هم سالیانه معادل ۱۰٬۱۰۰٬۹۸۳ قران وصول مینموده است که رویهم رفته با عایدات نقدی معادل میشود با ۵۸٬۳۰۲٬۵۱٤,۲۰۰ قران.

۲ — مخارج دولتی

عمدهٔ مخارج دولتی ایران از دو بابت است: اوّل از بابت مخارج دوایر دولتی دوّم از بابت منفعت وقسط استهلاک قروض دولتی.

۱ — دوایر دولتی

دوایر دولتی مشتمل رشتهای چندی است که صورت آنها در ذیل رسم است:

[جدول نمرهٔ ٤۰]

صورت مخارج دولتی از بابت دوایر وادارت مرکزی وایالتی در سال سیچقان ئیل ۱۳۳۰.

محل	مبلغ	
	دینار	قران
— دوایر دولتی —		
۱ — دربار دولتی	۵۵	۳٬۱۸۷٬۳٦۱
۲ — نیابت سلطنت	—	۳٤۳٬۵۰۰
۳ — دارالشورای کبری	۵۰	٦٤٬۳۹۲
٤ — هیئت وزرا	—	۲٤٤٬۸٦۳
۵ — وزارت جنگ بانضمام ادارهٔ قزاقخانه	۵۰	۲۱٬۱۷۷٬۵٦۵
٦ — وزارت داخله	۹۰	۱۷٬٤۹۱٬۰۹۷
۷ — ژاندارمری	۹۵	۸٬٤۱۳٬٤٦۱
۸ — وزارت عدلیه	٤۰	۹۷۳٬۲۱۹
۹ — وزارت علوم	۵۵	۱٬۰۵۵٬۷۱٤
۱۰ — وزارت امور خارجه	٦۵	۵٬۳٦۷٬۸۰٦
۱۱ — ادارهٔ پستخانه	۵۵	۳٬٦٤۹٬۳۵۷
۱۲ — ادارهٔ تلگرافخانه	۰۵	٤٬۳٦۱٬۷۵۷
۱۳ — وزارت مالیه	۰۵	۳۰٦٬۷۳٤
۱٤ — ادارهٔ ضرابخانه	۹۵	٤۹۲٬۵۰۳
۱۵ — وزارت فواید عامّه	۸۵	٦۸۳٬۱۳٦
— دوایر مرکزی —		
۱ — رسومات ومخارج حمل ونقل وخرید سوخته ورونده وغیره	۸۰	۳٬۵٦۹٬۰۸۷
۲ — ادارهٔ گمرکات	۵۵	٤٬٦۹۱٬۲٤۵
۳ — مخارج متفرّقه که از صندوق گمرکات پرداخته شده	۲۰	۱٬۸۳۵٬۲۷٤
٤ — ادارهٔ تفتیش تذکره	۳۵	۱۱۸٬۵۲۰
۵ — ادارهٔ اتومبیل	۸۵	۵۰٬۹۸٤
٦ — مخارجی که در جزو مخارج وزارتخانهای فوق منظور نشده وبحساب دوایر مختلفه پرداخته شده	۳۵	۷۵۲٬٦۹٤
۷ — مخارج فوق العادهٔ مملکتی	—	۹۲۸٬۹۵۰
۸ — از بابت وظایف ومستمری	٤۰	۹٬٤۳٦٬۳۳۹
۹ — از بابت مساعده بانبار دولتی	۰۵	۵٬٤٤۳٬٤۳۱
جمع کل	۸۵	۱۰۲٬٤۲۹٬۹۸۵

در ذیل در خصوص بعضی از قلمهای صورت فوق (مخارج دولتی) پارهٔ توضیحات میدهیم:

ا — بودجهٔ سلطنتی بنا بقانونی که در سال ۱۳۲۵ در موقع تعدیل خرج ودخل دولتی از مجلس گذشت ششصد هزار تومان نقد وپنج هزار خروار غلّه وپنج هزار خروار کاه معیّن شده است.

ب — مقرری نیابت سلطنت ماهانه ۱۰٬۰۰۰ تومان بود تا ۲۸ شعبان ۱۳۳۲ که اعلیحضرت احمد شاه تاج بر سر نهاد.

ج — بودجهٔ دار الشورای ملّی بنا بصورتی که در غرّهٔ صفر ۱۳۳۰ از طرف ادارهٔ مباشرت که ریاست آن با ارباب کیخسرو شاهرخ زردشتی بود نشر گردیده است در دورهٔ دوّم از قرار ذیل است:

سال	بودجه مصوّبه	مخارج
۱ — در تخاقوی ئیل (۲۸—۱۳۲۷)	۱۰۸٬۰۲۵,۹۳۵ تومان	۵۰٬۲۰۳,۱۵۰ تومان
۲ — در ایت ئیل (۲۹—۱۳۲۸)	» ۱۸۳,۳۸٤,۸	» ۱۳۲٬۰۵۸,۸٦
۳ — در تنگوز ئیل (۳۰—۱۳۲۹)(۱) ...	» ۱۱۳٬٦۹٤,٦٤	» ۱۰۸٬۵۹۲,۵۹۵
مجموع ...	٤۰۵٬۱۰۵,۳۷۵ تومان	۲۹۰٬۸۵٤,٦۰۵ تومان

مبلغی که کمتر از اعتبار خرج شده = ۱۱٤٬۲۵۰,۷۷۰ تومان

د — ادارهٔ ژاندارمری: مسئله آوردن صاحبمنصبان خارجی برای تشکیلات ژاندارمری در ایران در جزو صحبت آوردن مستشارها برای وزارتخانها اوّل بار در اواخر سال ۱۳۲۸ در مجلس مطرح مذاکره گردید. اوّل بنا بود صاحبمنصبان مذکور از ایتالیا آورده شوند ولی پس از آنکه در ۲٦ ذی‌الحجهٔ ۱۳۲۸ دولت ایتالیا مسئله مزبوررا قبول نمود دولت ایران بتوسّط سفیر خود در پاریس آقای صمد خان ممتاز السّلطنه با دولت سوئد داخل مذاکره گردید ودر غرّهٔ محرّم ۱۳۲۹ دولت سوئد اعزام یک هیئت صاحبمنصب سویدی‌را برای تشکیلات ژاندارمری در ایران قبول نمود با شرایطی چند که از آن جمله این بود که تکفّل امور صاحبمنصبان مزبور در ایران نباید با سفرای روس وانگلیس باشد. اوّل هیئت صاحبمنصبان سوئدی که عبارت از سه نفر (سرهنگ یالمارسن(۲)، یاور چیلدبراند(۳)، یاور پطرسن(٤)) بود بریاست سرهنگ یالمارسون در ۱۹ شعبان ۱۳۲۹ بطهران وارد گردید. یالمارسن در اوایل سال ۱۳۳۰ از روی نقشهٔ ذیل شروع بتشکیلات نمود: ژاندارمری بدستجات ثابت وسیّار منقسم میگردد. دستجات ثابت در راههای ذیل بر قرار میشوند: ۱ — راه انزلی بقزوین وطهران تا قم. ۲ — راه قزوین وزنجان. ۳ — راه بوشهر تا شیراز وایزدخاست.

(۱) تا سوّم جدی (۳ محرّم ۱۳۳۰) که تاریخ انفصال مجلس است.

(۲) Hjalmarson (۳) Skjoldebrand (٤) Peterson

دستجات سیّار مثل سرباز گرفته وتربیت میشوند ودر نقاط مرکزی مجتمع خواهند گردید وحتّی المقدور در خارج از حدود خود خدمت نمیکنند مگر آنکه بامر دولت باشد.

یالمارسون بودجهٔ سال اوّل‌را از روی تخمین ۳۰۰٬۰۰۰ تومان و ۹ ماه بعدرا ۳۰۰٬۰۰۰ تومان تعین نموده بود.

بعلاوه بنا بود یک دستهٔ ۱۰۰۰ نفری نیز در فارس تشکیل شود ومخارج آن هم در یک سال اوّل قریب ۱۱۲ هزار تومان ودر ۹ ماه بعد قریب ۱۳۰ هزار تومان تخمین شده بود وبرای اجرای این مقصود پترسن در ۱۲ صفر ۱۳۳۰ از طهران بطرف شیراز حرکت نمود.

پیش از آن در جلسهٔ ۱۰ ربیع الاوّل ۱۳۲۹ مجلس در باب استخدام ۳ نفر صاحبمنصب سوئدی دیگر صحبت بمیان آمد ودر جلسهٔ ۲۹ جمادی الاولی صحبت در خصوص حقوق آنها شد وبنا شد مواجب هر یک نفر سلطان از قرار سالی ۲۰٬۰۰۰ فرانک وهر نفر نایب ۱۲٬۰۰۰ فرانک باشد و تصویب شد که سه نفر صاحبمنصب مذکوررا ۳ ساله اجیر نمایند. پس از آن هم در ۲٦ رمضان همان سال هفت نفر دیگر ودر ۹ شوّال بیست نفر دیگررا استخدام نمودند.

در اوایل سال ۱۳۳۲ عدّهٔ ژاندارم بشش تا هفت هزار نفر بالغ بود. بودجهٔ ژاندارمری در سال مالیّهٔ ۱۳۳۰ معادل بوده است با ۸٤۱٬۳٤٦,۲ تومان.

در سال بعد مطابق اظهارات وزیر داخلهٔ وقت میرزا صادق خان مستشار الدّولهٔ تبریزی در جلسهٔ سلخ ربیع الثّانی ۱۳۳۳ در مجلس بودجهٔ ادارهٔ ژاندارمری معادل بوده است با دو کرور ونیم تومان (۱٬۲۵۰٬۰۰۰ تومان). و از آنجائیکه در تاریخ مذکور معادل ۳۲۰ هزار تومان از حقوق ژاندارمری عقب افتاده بود مقرّر شد که کلیّهٔ عایدات تحدید تریاک ورسومات برای ادارهٔ مذکور تخصیص شود ولی مشکل تراشیهای روس وانگلیس بتوسّط پستخانه وگمرک ترتیبی فراهم آورد که عایدات مزبور که میزان اقلّش در سال ۲ کرور تومان بود بصد هزار تومان رسید. بعدها در ذی القعدهٔ ۱۳۳۳ عدّهٔ ژاندارم به ۱۰٬۰۰۰ نفر رسید و بودجهٔ سال بارس ئیل ۱۳۳۲ معادل بوده است با ۲٬۱۳۵٬۳۸۰ تومان.

ادارهٔ ژاندارمری ایران‌را میتوان پس از آنکه در اواخر سال ۱۳۳۳ از تحت ادارهٔ ادوال[1] در آمد وبا نظارت مأمور نظامی انگلیس بزیر ادارهٔ نیستروم[2] قرار گرفت منحلّ انگاشت.

ه ــ نظمیه: تشکیلات نظمیّهٔ کنونی ایران بدستیاری صاحبمنصبان سوئدی یک سال پس از تشکیلات ژاندارمری شروع شد. وستدال[3] با سمت ریاست کلّ تشکیلات نظمیّه و برگدال[4] ریاست ادارهٔ تأمینات و ارفاس[5] بریاست پلیس علی در ۲٤ صفر ۱۳۳۱ بطهران ورود نمودند و ٥ ماهی مشغول

Erfass (٥) Sven Bergdahl (٤) Westdahl (۳) Nyström (۲) Edwal (۱)

تهیهٔ مقدمات بودند تا آنکه در ۲٦ رجب ۱۳۳۱ رسماً زمام امور نظمیه‌را بدست گرفتند ومشغول حاضر نمودن صاحبمنصب وپلیس شدند. مقارن همین اوقات ارفاس از شغل خود استعفا داد و اریکسن(۱) بجای او برقرار گردید. مدت تشکیلات قریب یک سال ونیم طول کشید و بالاخره در ذی الحجهٔ ۱۳۳۲ کاملاً موفق باتمام دوایر وشعب تشکیلات گردیدند ودر همین ضمن یک عمارت عالی نیز برای ادارهٔ نظمیه بپایان رساندند.

در سال ۱۳۳۳ مخارج سالیانهٔ ادارهٔ نظمیه معادل بوده است با ٤۳۰٬٦۲۲ تومان از قرار ذیل:

۱ — مخارج معمولی	۳۲۰٬۹۳۲ تومان
۲ — مخارج فوق العاده ...	۷۵٬۰۰۰ »
۳ — مخارج محبس نظمیه...	۳٤٬٦۹۰ »
جمع کل...	٤۳۰٬٦۲۲ تومان

در سال مذکور عدهٔ افراد نظمیهٔ موجودی طهران عبارت بوده است از ۸۵۰ نفر پیاده و ۸۰ نفر سواره. ادارهٔ مذکور در رشت واصفهان هم شعبات دارد.

کلیهٔ افراد وصاحبمنصبان فقط پس از تحصیل وتربیت در مدرسهٔ مخصوص نظمیه مورد ارجاع خدمات میگردند.(۲)

و — مستمری: یکی از مخارج مهمهٔ دولت ایران از بابت وظایف و مستمری است. با وجود آنکه یک دفعه در اول دورهٔ ناصر الدین شاه در موقعی که میرزا تقی خان فراهانی امیر اتابیک ومیرزا آقا خان نوری اعتماد الدوله تعدیل جمع وخرج دولت‌را نمودند یک ثلث مستمریها کسر شد و یک دفعه هم در اوایل دورهٔ مشروطه در سال ۱۳۲۵ در موقع تعدیل بودجه که ٦ کرور تومان کسر داشت معادل ۹۰۰٬۰۰۰ تومان از مبلغ مستمریها کسر شد شوستر در کتاب خود(۳) مینویسد که دولت ایران در سال شش کرور تومان به ۱۰۰٬۰۰۰ نفر ارباب حقوق میدهد. در مراسلهٔ هم که مرنار خزانه دار در ۹ رجب ۱۳۳۳ (۲۳ مه ۱۹۱۵) بوزیر مالیهٔ وقت حاجی عبدالله خان امیر نظام همدانی نوشته مذکور است که سالیانه قریب ٦ کرور تومان تقریباً به ٤٦٬۰۰۰ نفر ارباب حقوق پرداخته میشود از قرار ذیل:

---

(۱) Eriksson

(۲) اغلب معلومات در باب نظمیه از روزنامهٔ رعد طهران شمارهٔ ۸۷ مورخهٔ سلخ ربیع الثانی ۱۳۳۳ اقتباس ونقل شده است.

(۳) W. Morgan Shuster: The Strangling of Persia

مقدار مستمری	عدّهٔ موظفین	مبلغ کلّ مستمری
از ۱ قران تا ۲۰۰ قران	۲۴٬۴۴۴ فقرهٔ نمبری	۳٬۵۴۷٬۹۳۰ قران
از ۲۵۱ « تا ۵۰۰ «	۷٬۴۵۸ « «	۲٬۷۸۶٬۴۸۲ «
از ۵۹۱ « تا ۱٬۰۰۰ «	۵٬۱۶۰ « «	۲٬۸۲۹٬۸۰۰ «
از ۱٬۰۰۱ « تا ۲٬۰۰۰ «	۳٬۱۵۵ « «	۴٬۵۵۹٬۷۲۲ «
از ۲٬۰۰۱ « تا ۳٬۰۰۰ «	۱٬۰۷۱ « «	۲٬۶۵۲٬۱۸۳ «
از ۳٬۰۰۱ « تا ۴٬۰۰۰ «	۵۲۷ « «	۱٬۸۴۶٬۴۶۹ «
از ۴٬۰۰۱ « تا ۵٬۰۰۰ «	۲۷۱ « «	۱٬۲۳۴٬۹۶۴ «
از ۵٬۰۰۱ « تا ۱۰٬۰۰۰ «	۴۸۸ « «	۳٬۳۸۴٬۶۴۵ «
از ۱۰٬۰۰۱ « تا ۱۳۰٬۰۰۰ «	۲۶۱ « «	۵٬۷۰۷٬۹۸۴ «
متفرّقه	۳٬۶۳۲ « «	۱٬۲۵۸٬۸۹۹ «
مجموع . . .	۴۶٬۴۶۷ فقرهٔ نمبری	۲۹٬۸۰۹٬۰۸۳ قران

چنانکه در فوق مذکور گردید در دورهٔ اوّل مجلس ۹۰۰٬۰۰۰ تومان از مقدار مستمریها کسر شد. باید دانست که قریب ۵۰۰٬۰۰۰ تومان این مبلغ فقط از بابت تخفیف مستمرّی ۱۳ نفر بود چنانکه مثلاً ملک منصور میرزای شعاع السّلطنه ۱۱۵٬۰۰۰ تومان میرد واز آن ببعد ۱۲٬۰۰۰ تومان درحقّ وی تعیین شد وهم چنین ۱۲۰٬۰۰۰ تومان درحقّ شاهزاده مسعود میرزای ظلّ السّلطان که ۷۵٬۰۰۰ تومان مستمرّی داشت وقس علیهذا.

۲ — قروض ایران

پس از قرضی که ناصر الدّین شاه در ۲۸ رمضان ۱۳۰۹ برای پرداختن ۵۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی از بابت خسارت کمپانی انگلیسی دخانیّات «رژی»[(۱)] از بانک شاهنشاهی نمود دولت ایران یک سلسلهٔ مفصّل قرضهای دیگر خواه از انگلیس یا از روس نموده است وجای آن دارد که بگوئیم همین سلسلهٔ قروض سلسلهٔ بندگی کشور ایران گردیده است ویک ملّت بزرگ وقدیم‌را محکوم خواهشهای جابرانهٔ بیگانگان پر طمع و کم انصاف نموده است. باید دانست که مقروض بودن دولتی بدولت یا بدولتهای دیگری بخودی خود دارای اهمیّتی نیست ومیتوان گفت که امروزه دولتی نیست که در زیر بار قرضی نباشد چنانکه همین روسیّه که بمناسبت چند کرور تومان سر تا سر وطن مارا ملک طلق خود میداند ویکا یک ما وهموطنان مارا از خرد و بزرگ و دارا وگدا بندهٔ زر خرید خود پنداشته و در پایتخت ما کوس لمن الملکی میزند ودر مقابل اندک جنبشی دارها بر سر پا مینماید ومعابد مارا بتوپ وعزیزان مارا بشلاّق و تازیانه می‌بندد در صفر سال ۱۳۳۱ مطابق با اوّل سال ۱۹۱۳ مسیحی بنا باحصائیّهٔ رسمی سالنامهٔ گتا[(۲)] ۸٬۸۴۱٬۷۲۳٬۹۱۱ منات که معادل است تقریباً با ۸٬۸۵۰ کرور تومان قرض داشته است وبعد از آن در اوّل سال ۱۹۱۷ مسیحی (ربیع الثّانی ۱۳۳۵) مقدار قرض دولت مذکور به ۲۵٬۲۲۰٬۹۳۶٬۸۹۵ منات که معادل است

(۱) رجوع شود بصفحهٔ ۱۱۷. (۲) Almanach de Gotha (1915)

تقریباً با ۲۰٬۲۰۰ کرور تومان بالا رفته بوده است. و همچنین خود دولت انگلیس هم که از حیث تموّل مشهور است مبلغها مقروض این وآن است. چیزیکه هست شرایط قروض متفاوت است و گاهی چنانکه در ایران دیده میشود شرایط مذکوره منتهی بسلب اختیارات اساسی از یک دولت وملّت میگردد ونکتهٔ مهمّ هم همین است ودر تفصیلاتی که ما در ذیل از قروض ایران خواهیم داد این نکته تا حدّی آشکار خواهد گردید:

[جدول نمرهٔ ٤۱]

صورت قروض دولتی ایران تا ٦ شعبان ۱۳۳۱

نمره	مبلغ	تاریخ	دهنده	مدّت
		سال		
۱	۲۲٬۵۰۰٬۰۰۰ منات (طلا)	۱۳۱۸	روس	۷۵ ساله
۲	۱۰٬۰۰۰٬۰۰۰ منات (طلا)	۱۳۲۰	روس	۷۵ ساله
۳	۳۱٤٬۲۸۱ لیرهٔ انگلیسی (طلا) — ۱ ٦ — ٤ (شـ ب)	۱۳۱۸	هند	۱۵ ساله (ابتدا از ۱۳۳۲)
٤	۱٬۱۱۱٬۱۰۰ لیرهٔ انگلیسی (نقره) . . . . (۶۰٬۰۰۰٬۰۰۰ قران)	۱۳۲۹	روس	۱۵ ساله
۵	۱٬۲۵۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی (طلا)	۱۳۲۹	انگلیس	۵۰ ساله (ابتدا از ۲٤ صفر ۱۳۳٤)
٦	۱٤۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی	۱۳۳۰	هند وانگلیس	بدون تعیین مدّت
۷	۲۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی	۱۳۳۱	روس	۳ ساله
۸	۲۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی	۱۳۳۱	انگلیس	۲ سال نیمه (از ۱۸ شعبان ۱۳۳۳)
۹	۱۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی	۱۳۳۱	انگلیس	بدون تعیین مدّت

تفصیل — قرض (۱) — تاریخ قرض ۱۳۱۸ — مدّت ۷۵ ساله — اوّلین تاریخی که قابل تأدیه خواهد شد ۱۹ ذی الحجّه ۱۳۲۷ — مبلغ قرض ۲۲٬۵۰۰٬۰۰۰ منات طلا — تنزیل ۵ در صد — قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل وفرع ۱٬۱۵٦٬۲۸۸ منات — باقی مانده در قرض دولت ایران تا ٦ شعبان ۱۳۳۱ معادل با ۲۲٬۰۰۰٬۰۰۰ منات.

جزئیّات: این قرض بتوسّط بانک استقراضی از دولت روسیّه بعمل آمده است وضمانت شده روی عایدات گمرکات ایران باستثنای گمرکات فارس وبنادر خلیج فارس — تمام عایدات مذکور باید در طهران تسلیم بانک استقراضی بشود وپس از آنکه بانک قسط استهلاک مقرّره‌را مأخوذ داشت مابقی‌را پس از مدّت شش ماه بدولت ایران می‌پردازد — در صورتی که عایدات گمرکی مرتّباً ببانک پرداخته نشود دولت روسیّه گمرکات‌را در زیر تفتیش ودر صورت لزوم در زیر ادارهٔ خود خواهد آورد — دولت ایران مادامی که از بابت این قرض مبلغی مقروض باشد حقّ ندارد بدون رضای دولت روس قرض خارجی نماید

– تزول ۸۰ در صد است – اسهام منتشره باضمانت دولت روس است – حقّ العمل بانک استقراضی ربع در صد است از مبلغی که برای قسط استهلاک اصل ومنفعت در بانک جمع میشود.

قرض (۲) – تاریخ قرض ۱۳۲۰ – اوّلین تاریخی که قابل تأدیه میشود ۱۱ محرّم ۱۳۳۰ – مبلغ قرض ۱۰٬۰۰۰٬۰۰۰ منات طلا – قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل وفرع ۵۱۴٬۰۰۶ منات و ۲۰ کپک – باقی مانده در قرض دولت ایران تا ٦ شعبان ۱۳۳۱ تخمیناً معادل ۱۰٬۰۰۰٬۰۰۰ منات – بقیه شرایط وجزئیات از قرار قرض (۱) است.(۱)

قرض (۳) – تاریخ قرض ۱۳۱۸ – مدّت ۱۰ ساله – اوّلین تاریخی که قابل تأدیه خواهد شد نوروز ۱۳٤٦ – مبلغ قرض ۳۱٤٬۲۸۱ لیرهٔ انگلیسی و ۱٦ شلینک و ٤ پنس طلا – تنزیل ٥ در صد – قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل وفرع ۳۰٬۲۷۸ لیره و ۱۲ شلینک و ۷ پنس – باقی مانده در قرض دولت ایران در ٦ شعبان ۱۳۳۱ معادل است باخود مبلغ قرض.

جزئیات: بتوسّط بانک شاهنشاهی از حکومت هند وضمانت شده است اوّلاً روی عایدات شیلات دریای خزر ثانیاً عایدات پستخانه وتلگرافخانه وبالاخره عایدات گمرکات فارس وخلیج فارس بانضمام اهواز ومحمّره – بدون رضای طرفین تغییری در ترتیب تأدیه نمیتوان داد – بدون تزول – عجالةً سالیانه از بابت منفعت ۱۵٬۷۱٤ لیرهٔ ویک شلینک و ۱۰ پنس پرداخته میشود ودر موقع مقرّر استهلاک اصل هم افزوده خواهد گردید.

قرض (٤) – تاریخ قرض ۱۳۲۹ – مدّت ۱۰ ساله از رجب ۱۳۲۸ – اوّلین تاریخ تأدیه ٥ جمادی الآخره ۱۳٤۳ – مبلغ قرض ۱٬۱۱۱٬۱۰۰ لیرهٔ انگلیسی نقره (٦۰٬۰۰۰٬۰۰۰ قران) – تنزیل ۷ در صد – قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل وفرع ۱۲۰٬۸۰۰ لیرهٔ انگلیسی (٦٬٥۲٤٬٥٥۹ قران) – باقی مانده در قرض دولت ایران از بابت اصل وفرع در ٦ شعبان ۱۳۳۱ معادل است با ۹۷۸٬۱۰۰ لیره واز بابت اصل تنها در نوروز ۱۳۳۱ تخمیناً با ۱۳٥٬۰۰۰ لیره.

جزئیات: توسّط بانک استقراضی – ضمانت شده است روی عایدات گمرکات کلیّهٔ ایران باستثنای گمرکات فارس وخلیج فارس. این ضمانت در مرتبه بعد از دو قرض (۱) و (۲) وهمچنین بعد از مقرّری قزّاقخانه وشاه مخلوع که رویهمرفته ۱۰۲٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی میشود میآید – پس از عایدات گمرک عایدات ضرّابخانه هم در مقابل این قرض در گرو است – بدون تزول.

قرض (٥) – تاریخ قرض ۱۳۲۹ – مدّت ٥۰ ساله که شروع میشود از ۲٤ صفر ۱۳۳٤ – اوّلین تاریخ تادیه ۷ ربیع الاوّل ۱۳۳٥ – مبلغ قرض ۱٬۲٥۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی طلا – تنزیل ٥ در صد –

---

(۱) مجموع دو قرض (۱) و (۲) معادل است با ۳۲٬٥۰۰٬۰۰۰ منات که بمیزان ۹,٤٥ منات یک لیرهٔ انگلیسی ۳٬٤۳۹٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی میشود ومبلغ استهلاک سالیانه از بابت اصل ومنفعت جمعاً معادل است با ۱٬٦۷۰٬۲۹٤ منات و ۲۰ کپک که بمیزان لیرهٔ انگلیسی معادل میشود با ۱۷٦٬۷۰۰ لیره. و از این مبلغ در سال ۱۳۳۱ معادل ٦٥٬۰۰۰ لیرهٔ از بابت اصل بوده است و مبالغی که تا ٦ شعبان ۱۳۳۱ از بابت کلیّهٔ دو قرض فوق در قرض دولت ایران باقی بوده معادل ۳٬۳۷٤٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی بوده است ودر آن تاریخ میزان قیمت لیرهٔ انگلیسی ٥٤ قران بوده است.

قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل وفرع ٦٨٬٤٧٠ لیره — باقی مانده در قرض دولت ایران در ٦ شعبان ۱۳۳۱ معادل است با خود مبلغ قرض.

جزئیات: توسط بانک شاهنشاهی — ضمانت شده است روی عایدات گمرکات خلیج فارس با شمول بوشهر، بندر عباس، لنگه، محمره، اهواز — عایدات فوق باید بالتمام ببانک شاهنشاهی تسلیم شود ودولت تنها میتواند مخارج اداری‌را کسر بگذارد. بانک پس از تفریق حساب خود باقی مانده‌را ماه بماه بدولت میپردازد. پس از عایدات گمرک عایدات تلگرافخانه نیز تا شعبان سال ۱۳٤۷ در گرو این قرض است — نزول ۸۷½ در صد — تا ۷ ربیع الاول ۱۳۳۰ تنها از بابت منفعت سالیانه ٦۲٬٥۰۰ لیره پرداخته میشده است.

قرض (٦) — تاریخ قرض ۱۳۳۰ — بعنوان مساعده — بدون تعیین مدت — مبلغ قرض ۱٤۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی — بدون تعیین قسط استهلاک — باقی مانده در قرض دولت ایران در ٦ شعبان ۱۳۳۱ خود مبلغ (تا نوروز ۱۳۳۱ تنها منفعت پرداخته شده بوده است) — تنزیل ۷ درصد.

جزئیات: توسط بانک شاهنشاهی نصف از دولت انگلیس نصف از حکومت هند — ضمانت شده روی عایدات گمرکات جنوب — باید از اولین قرضی که دولت ایران مینماید تأدیه شود وتا آنوقت هر چه از عایدات گمرکات جنوب پس از وضع اقساط استهلاک قرضهای (۳) و (٥) باقی بماند از بابت استهلاک این قرض برداشته خواهد شد تا حساب آن پاک شود[۱].

قرض (۷) — تاریخ قرض جمادی الآخره ۱۳۳۱ — مدت ۳ ساله — مبلغ قرض ۲۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی — تنزیل ۷ در صد — قسط استهلاک از بابت اصل و نفع تخمیناً ۷٥٬۰۰۰ لیره — باقی در قرض دولت ایران در ٦ شعبان ۱۳۳۱ خود مبلغ قرض.

جزئیات: بتوسط بانک استقراضی — مساعدهٔ دولت روس بمنات (بمیزان ۹٬٤٥½ منات یک لیرهٔ انگلیسی) — ضمانت شده است روی عایدات گمرکات ایران باستثنای گمرکات فارس وخلیج فارس — باید در ٦ قسط ٦ ماهه پرداخته شود.

قرض (۸) تاریخ قرض جمادی الآخره ۱۳۳۱ — مدت ۲ سال ونیم از ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ — مبلغ اصلی ۲۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی — تنزیل ۷ در صد — قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل وفرع ۹۲٬٥۰۰ لیره — باقی در قرض ایران در ٦ شعبان ۱۳۳۱ خود مبلغ.

جزئیات: توسط بانک شاهنشاهی — مساعدهٔ دولت انگلیس — ضمانت شده روی عایدات گمرکات جنوب واز قرض آینده باید تأدیه شود. واگر دولت ایران تا ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ قرضی نمود مساعده حاضر باید بتوسط اقساط استهلاک ٦ ماههٔ ۲٥۰٬۰۰۰ تومانی تأدیه شود واین مبلغ از زیادی عایدات گمرکات

(۱) یک مساعدهٔ روسی ۱۲٥٬۰۰۰ لیره هم با همین شرایط در سال مالیهٔ ۱۳۳۰ بعمل آمده و پاک پرداخته شده است ودر نوروز ۱۳۳۱ هیچ عقب افتادهٔ نمی‌داشته است.

جنوبی ودر صورت عدم کفایت عایدات گمرکات جنوب از سایر عایدات دولتی تأدیه می‌شود — تا ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ تنها از بابت منفعت سالیانه ۱۴٬۰۰۰ لیره باید پرداخته شود.

قرض (۹) — تاریخ قرض جمادی الآخره ۱۳۳۱ — بدون تعیین مدّت — مبلغ قرض ۱۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی — تنزیل ۷ در صد — قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل و فرع ۴۶٬۳۰۰ لیره — اوّلین تاریخ تأدیه اوّل شوّال ۱۳۳۶ —

جزئیّات: توسّط بانک شاهنشاهی ایران — مساعدهٔ دولت انگلیس برای مصارف ادارهٔ ژاندارمری — ضمانت شده است روی عایدات گمرکات جنوبی واز اوّلین قرضی که دولت ایران مینماید باید تأدیه شود وچنانچه قرضی نشد پس از پاک شدن حساب دو مساعدهٔ (۶) و (۸) (۱۴۰٬۰۰۰ لیره و ۲۰۰٬۰۰۰ لیره) که مجموعاً ۳۴۰٬۰۰۰ لیره است از زیادی عایدات گمرکات جنوب باید پرداخته شود.

در آخر ژوئن ۱۹۱۳ مطابق با ۲۴ رجب ۱۳۳۱ مجموع قروض مذکور در فوق ۶٬۷۵۴٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی میشده که بحساب پول ایران معادل ۳۶٬۴۷۲٬۰۰۰ تومان بوده است واز این مبلغ ۴٬۷۵۰٬۰۰۰ لیرهٔ آن قرض دولت ایران بروس و ۲٬۰۰۴٬۰۰۰ لیرهٔ دیگر قرض دولت ایران با نگلیس بوده است. ومبلغی که دولت ایران سالیانه از بابت استهلاک اصل وفرع میپرداخته ۵۶۳٬۶۰۰ لیرهٔ انگلیسی بوده است بعلاوهٔ فاضل گمرکات جنوب تا وقتیکه دو فقره قرض آخری از انگلیس (۳۴۰٬۰۰۰ لیره) پاک شود.

میزان ۴ فقره از قروض مزبور که معاً ۵٬۰۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی میشود طلاست ومنفعت آنها از قرار پنج در صد است با موعدهای معیّن ونسبتاً طولانی. میزان ۱٬۱۰۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی دیگر از آن قروض نقره است ومنفعت آنها از قرار هفت در صد وموعد هم پانزده ساله است. بقیّهٔ قروض عبارت از مساعده‌های موقّتی است از قرار ۷ در صد منفعت که در موقع خود باید یک کاسه شود.

ولی علاوه بر قروض مذکوره دولت ایران بعضی قرضهای دیگر هم دارد که مهمّترین آنها در تاریخ ۱۵ ربیع الاوّل ۱۳۳۰ (۴ مارس ۱۹۱۲) بنا بصورتی که مرنار خزانه دار بسفیر انگلیس در طهران بارکله[۱] فرستاده است از قرار ذیل بوده است[۲]:

طلب شنیدر فرانسوی (از بابت خرید اسلحه) . .	۱۲٬۰۰۰٬۰۰۰	قران
طلب بانک شاهنشاهی ایران	۳٬۳۰۰٬۰۰۰	»
طلب بانک استقراضی.	۱٬۱۲۰٬۰۰۰	»
از بابت جبران دزدیهای پستی	۲٬۰۰۰٬۰۰۰	»
طلب طومانیانس	۵۰۰٬۰۰۰	»
طلب جمشیدیان	۴۰۰٬۰۰۰	»
از بابت ادّعای جبران خساراتی که در موقع شورش برعایای خارجی رسیده. { انگلیس	۷٬۰۰۰٬۰۰۰	»
{ روس	۱۸٬۰۰۰٬۰۰۰	»
جمع کل . . .	۴۴٬۳۲۰٬۰۰۰	قران

(۱) Sir G. Barclay (۲) کتاب آبی انگلیسی (۱—۱۹۱۳)

چنانکه در پیش مذکور گردید عایدات گمرکات ایران در مقابل قروض دولتی از روس وانگلیس در نزد دولتین مزبور در ضمانت است یعنی گمرکات شمال در ضمانت دولت روس وگمرکات جنوب در ضمانت دولت انگلیس .

مقصود از گمرکات جنوب تمام بنادر جنوبی است از بلوچستان تا دزفول وبقیّه هر چه هست جزو گمرکات شمال است .

مرنار در مراسلهٔ مذکور درفوق میگوید که عایدات گمرکات شمال برای مطالبات خارجی وبعضی تحمیلات سالیانهٔ دیگر (از قبیل مخارج قزّاقخانه ومقرّری محمّد علی میرزا شاه مخلوع که رویهمرفته در سال بالغ به ٩٠٬٠٠٠ لیرهٔ انگلیسی میشود) کافی است وبعلاوه مبلغی هم که میزان متوسّط آن ٥٠٠٬٠٠٠ تومان است برای دولت ایران باقی میماند . امّا عایدات گمرکات جنوب پس از استهلاک قرض ١٣٢٩ تا سال [illegible] معادل ٥٠٬٠٠٠ لیره وبعد از این تاریخ [illegible] لیره زیاد خواهد آورد ولی مساعدهٔ ١٣٣٠ (١٤٠٬٠٠٠ لیره) تمام این تفاو[illegible] جلب خواهـد نمود . وبرای استهلاک مساعـدهٔ ١٣٣١ (٢٠٠٬٠٠٠ لیره) [illegible] ایران مجبور خواهد شد که از عایدات دیگر خود سالیانه ٣٥٬٠٠٠ لیره بپردازد .

در سالهـای مالیّهٔ ١٣٢٩ و ١٣٣٠ دولت ایران از بابت استهلاک قرضهـای خود مبالغ ذیل‌را پرداخته است :

تنگوز ئیل ١٣٢٩

	قران
از بابت قسط سالیانه	٢٠٬٣٨٥٬١٧١٫٤٠
از بابت استرداد اصل استقراض ٧ در صد بانک شاهنشاهی	٣٢٬٢٥١٬٨٧٧٫٢٠
از بابت قروض متفرّقه بعلاوه منافع قرض جاری	٩٬٧٦٤٬١٧٦٫٩٥
مجموع ...	٦٢٬٤٠١٬٢٢٥٫٥٥

سیچقان ئیل ١٣٣٠

	قران
از بابت اقساط سالیانهٔ قروض	٢٠٬٧١٧٬٢١٤٫٤٥
از بابت تصفیهٔ محاسبات جاریهٔ مختلفه	٥٬٥٣٢٬٩٥١٫٩٠
مجموع ...	٢٦٬٢٥٠٬١٦٦٫٣٥

پس از شروع جنگ عمومی کنونی هیئت وزرای آقای میرزا حسن خان مستوفی الممالک آشتیانی که از ذی القعدهٔ ١٣٣٢ تا ٢٤ ربیع الثّانی ١٣٣٣ (١١ مارس ١٩١٥ مسیحی) بر سر کار بود از دولتین روس وانگلیس درخواست استمهال(١) برای اقسـاط فرع واصل قروض تا خاتمهٔ جنگ نمود که ٢٠٠٬٠٠٠ تومان قرانی که ماهانه در بانکها از بابت اقساط مذکوره جمع میشد بخزانهٔ دولت ایران واگذار شود که بمصرف مخارج دولتی برسد . پس از مدّتی چون وچرا بالاخره مسئلهٔ استمهال در اواخر ذی الحجّهٔ ١٣٣٣ خاتمه یافت ودولتین مزبور در قبول تکلیفی که بآنها شده بود موافقت نمودند . ولی قرار شد که عوض اینکه عین آن ٢٠٠٬٠٠٠ تومان‌را که بقران است بخزانهٔ ایران بدهند ماهانه ٣٠٬٠٠٠ لیرهٔ انگلیسی برات لندن از روی مظنّهٔ وقت کارسازی دارند .

(١) Moratorium

فصل سیزدهم

بودجهٔ دولت ایران

میتوان گفت که پس از دورهٔ ناصر الدّین شاه (۱۳۱۳) مخارج دولتی ایران همواره زیادتر از عایدات بوده است. برای تعدیل جمع وخرج از هفتاد سال باینطرف چندین بار اقداماتی بعمل آمده است واز آنجمله است اقدامات میرزا تقی خان فراهانی امیر اتابیک ومیرزا آقا خان نوری اعتماد الدّوله که در اوایل سلطنت ناصر الدّین شاه (۱۸ شوّال ۱۲٦٤ تا ۱۷ ذی القعدهٔ ۱۳۱۳) چنانکه در «المآثر والآثار» مندرج است خراج مملکت‌را با خرج موازنه کردند یک ملیون تومان فاضل خرج بود بر دخل ودر این خصوص تدبیراتی بعمل آمد تا بعد از سالی چند جبران این کسر شده وکم‌کم دخل وخرج مساوی گردید. بعدها در دورهٔ مظفّر الدّین شاه (۱۸ ذی القعدهٔ ۱۳۱۳ تا ۲۳ ذی القعدهٔ ۱۳۲٤) همواره فاضل خرج بر دخل بتوسّط قرضهای خارجی پر میگردید تا آنکه در سال اوّل مجلس (۱۳۲۵) مشهود گردید که عایدات دولت معادل ۱۵ کرور ومخارج معادل ۲۱ کرور تومان است یعنی بودجهٔ دولتی ٦ کرور تومان کسر دارد. لذا در صدد تعدیل بودجه برآمدند وچنانکه سابقاً در صفحهٔ ۱۲٤ مذکور گردید از ... دفتری نمودن تمام عمل مالیات وموقوف داشتن تسعیرات ووضع مستمریها وبرگشت تیول تعدیل بودجه‌را بعمل آوردند. ولی طولی نکشید که مجدّداً موازنهٔ دخل وخرج بهم خورد وباز بودجهٔ دولتی مبالغی کسر پیدا نمود چنانکه صورت ذیل که صورت مخارج وعایدات تخمینی سال مالیّهٔ ایت ئیل ۱۳۲۸–۱۳۲۹ است این مسئله‌را مینمایاند:

[جدول نمرهٔ ٤۲]

بودجهٔ تخمینی سال مالیّهٔ ایت ئیل ۱۳۲۸–۱۳۲۹

اعتبارات	مبلغ جزو	مبلغ کلّ
	قران	قران
بند اوّل: مخارج استمراری		
قسمت (۱)		
۱ — مخارج دربار همایون وغیره:		
ا — دربار همایون	۵٬۰۰۰٬۰۰۰	
ب — اقساط مقرّری محمّد علی میرزا	۱٬۰۰۰٬۰۰۰	
	٦٬۰۰۰٬۰۰۰	٦٬۰۰۰٬۰۰۰
۲ — مخارج مجلس شورای ملّی از قرار ماهی ۱۵۰٬۰۰۰ قران ...		۱٬۸۰۰٬۰۰۰
مجموع قسمت اوّل ...		۷٬۸۰۰٬۰۰۰

	مبلغ جزو	مبلغ کلّ
	قران	قران
نقل از صفحهٔ پیش . . .		۷٬۸۰۰٬۰۰۰
قسمت (۲): مخارج وزارتخانها		
۱ — وزارت مالیه(۱)		
۱ — مخارج وزارت:		
ا — دایرهٔ وزارت وادارات مرکزی	۱٬۰۰۰٬۰۰۰	
ب — مخارج مأمورین وصول وایصال مالیات از قبیل پیشکاران مالیه وتحصیلداران ومباشرین وتحویلد اران وغیره از قرار یک ده یک از مأخذ مالیات	۶٬۰۰۰٬۰۰۰	
ج — حقوق مستخدمین اروپائی که از ادارهٔ گمرک دریافت مینمایند سوای آنچه جزو عمل وزارت امورخارجه ووزارت فواید عامّه علیحدّه منظور شد	۹۰۰٬۰۰۰	
	۷٬۹۰۰٬۰۰۰	۷٬۹۰۰٬۰۰۰
۲ — قروض دولتی:		
قروض بدولت روس و بانکهای روس وانگلیس:		
ا — اقساط قروض ۱۳۱۸ و ۱۳۲۰ که بر حسب ترقّی وتنزّل قیمت منات در سنوات مختلف میشود	۹٬۵۰۰٬۰۰۰	
ب — اقساط طلب بانک شاهنشاهی موافق قرار داد مخصوص تخمیناً . . .	۳٬۶۰۰٬۰۰۰	
ج — اقساط طلب بانک روس تخمیناً	۶٬۳۰۰٬۰۰۰	
سایر قروض:		
ا — از بابت قرض کمپانی شنیدر تخمیناً	۲٬۰۰۰٬۰۰۰	
ب — از بابت قرض پوست برّه	۴۰۰٬۰۰۰	
ج — از بابت قروض متفرّقه از قبیل حاج فرج صرّاف، حاج باقر صرّاف، طومانیانس، عدل السّلطنه وغیره	۱٬۵۰۰٬۰۰۰	
	۲۳٬۳۰۰٬۰۰۰	۲۳٬۳۰۰٬۰۰۰
		۳۹٬۰۰۰٬۰۰۰

(۱) مواجب مستخدمین واجزاء ومصارف داخلی ادارهٔ گمرک از عایدات گمرک موضوع شده است.

	مبلغ جزو	مبلغ کل
	قران	قران
نقل از صفحهٔ پیش . . .		٣٩'٠٠٠'٠٠٠
٣ — مواجب ومستمرّیات شخصی ارباب حقوق :		
ا — حقوق نقدی { خرج ولایات ٢١'٧٢٥'٠٠٠ قران / خرج رکاب . ٦'٠٧٥'٠٠٠ » } قران ٢٧'٨٠٠'٠٠٠		
ب — حقوق جنسی { غلّه { خرج ولایات ٨١'٠٠٠ خروار / خرج رکاب ٥٠٠ » } ٨١'٥٠٠ ؛ کاه { خرج ولایات ١٢'٤٠٠ » / خرج رکاب ١٠٠ » } ١٢'٥٠٠ } مقرّراً مسعّرا ٢'٢٠٠'٠٠٠		
جمع . . . ٣٠'٠٠٠'٠٠٠		
منها از بابت اربابان حقوقی که در ادارات دولتی مستخدم هستند واز حقوق اداری انها که در بودجهٔ وزارت خانها قید است از قرار تقریباً صدی بیست مستمرّیات موضوع میشود . . . . ٥'٠٠٠'٠٠٠		
باقی . . . ٢٥'٠٠٠'٠٠٠	٢٥'٠٠٠'٠٠٠	
ج — برقراری جدید از بابت مستمرّیات علما وورثهٔ شهدا و مقتولین وغیره	٥٠٠'٠٠٠	
	٢٥'٥٠٠'٠٠٠	٢٥'٥٠٠'٠٠٠
جمع کلّ مخارج وزارت مالیه . . .	٥٦'٧٠٠'٠٠٠	
٢ — وزارت داخله		
١ — دایرهٔ وزارت وادارات مرکزی یکماهه ٦٠'٠٠٠ قران ، سالیانه	٧٢٠'٠٠٠	
٢ — حقّ الحکومه ومخارج فرمانفرمایان وحکّام ومعاونین ایالات وولایات واجزاء آنها بر حسب تخمین	٥'٢٠٠'٠٠٠	
٣ — ادارات نظمیّهٔ طهران وولایات از بابت پلیس و ژاندارم وغیره موافق بودجهٔ که تازه تهیّه کرده‌اند تخمیناً :		
طهران { یکماهه . . . . ٢٧٠'٠٠٠ قران / سالیانه . . . . ٣'٢٤٠'٠٠٠ » } ؛ ایالات وولایات { یکماهه . . . . ١'٠٩٠'٠٠٠ » / سالیانه . . . . ١٣'٠٨٠'٠٠٠ » }	١٦'٣٢٠'٠٠٠	
٤ — مخارج سوار امنیّه بانضمام قیمت جنس تخمیناً	٧'٥٠٠'٠٠٠	
	٢٩'٧٤٠'٠٠٠	٢٩'٧٤٠'٠٠٠
		٩٤'٢٤٠'٠٠٠

	مبلغ جزو	مبلغ کلّ
	قران	قران
نقل از صفحهٔ پیش...		۹٤٬۲٤۰٬۰۰۰
٥ ــ مخارج اتفاقیه	۱۰۰٬۰۰۰	
٦ ــ اخراجات قرنطینهای سرحدّات بتوسّط ادارهٔ گمرک	۲۵۰٬۰۰۰	
۷ ــ مخارج ۸ فروند کشتی.........	۷۷۰٬۰۰۰	
۸ ــ مواجب تفنگچیهای جنوب	۱٦۰٬۰۰۰	
	۱٬۲۸۰٬۰۰۰	۱٬۲۸۰٬۰۰۰
جمع کلّ مخارج وزارت داخله...	۳۱٬۰۲۰٬۰۰۰	
۳ ــ وزارت جنگ		
۱ ــ دایرهٔ وزارت وکلیّهٔ دوایر مرکزی.........	۷٦۰٬۰۰۰	
۲ ــ مصارف قشونی مرکزی:		
ا ــ یک دیویزیون قشون مرکزی نقداً وجنساً.........	٦٬۰۰۰٬۰۰۰	
ب ــ ۵۰۰ نفر بختیاری از قرار ماهی ۱۵۷ قران تقریباً.........	۱٬۰۰۰٬۰۰۰	
ج ــ ۳۰۰ نفر سوار مجاهد از قرار ماهی ۱۳۰ قران تقریباً	٤۷۰٬۰۰۰	
د ــ ٤۰۰ نفر مجاهد پیاده از قرار ماهی ۹۰ قران تقریباً	٤٤۰٬۰۰۰	
هـ ــ بریگاد قزّاق سوای آنچه جزو مأمورین ولایات نوشته میشود...	۳٬۵۰۰٬۰۰۰	
و ــ مصارف تفتیش از قرار ماهی ۱۵٬۰۰۰ قران	۱۸۰٬۰۰۰	
ز ــ مخارج اجزاء وادارات قشون وقورخانه وذخیرهٔ مرکز از قرار ماهی ۲۲٬۵۰۰ قران	۲۷۰٬۰۰۰	
ح ــ تدارک سایر مصارف قشون	۲٬۵۰۰٬۰۰۰	
	۱۵٬۱۲۰٬۰۰۰	۱۵٬۱۲۰٬۰۰۰
۳ ــ مصارف قشونی ولایات:		
ا ــ رؤسای قشون ولشگر نویسان.........	٤۸۰٬۰۰۰	
ب ــ رؤسای ذخایر وقورخانهای ولایات	۳٦۰٬۰۰۰	
ج ــ قزّاق مأمور ولایات	۱٬۱۰۰٬۰۰۰	
د ــ توپخانه	۱٬۰۰۰٬۰۰۰	
هـ ــ اصطبل توپخانه نقداً وجنساً	۵۰۰٬۰۰۰	
و ــ سوار.........	٦٬۰۰۰٬۰۰۰	
ز ــ پیاده نظام.........	۷٬۷۰۰٬۰۰۰	
	۱۷٬۱٤۰٬۰۰۰	۱۷٬۱٤۰٬۰۰۰
		۱۲۷٬۷۸۰٬۰۰۰

	مبلغ جزو	مبلغ کلّ
	قران	قران
نقل از صفحهٔ پیش . . .		۱۲۷'۷۸۰'۰۰۰
٤ ـ تفاوت محلّی افواج وسوار تخمیناً ٦ ماهه	۳'۰۰۰'۰۰۰	
٥ ـ خرید اسلحه از بابت قسط یکساله	۳'۰۰۰'۰۰۰	
٦ ـ حقوق سرداران ملّی واتباع آنها تخمیناً	٦۰۰'۰۰۰	
	٦'٦۰۰'۰۰۰	٦'٦۰۰'۰۰۰
جمع کلّ مخارج وزارت جنگ . . .	۳۸'۸٦۰'۰۰۰	
٤ ـ وزارت امور خارجه		
۱ ـ از بابت مقرّری دایرهٔ وزارت واجزاء مرکزی ومقرّری سفارتخانها وجنرال قونسولگری وسایر مأمورین خارجه وداخله بانضمام حقوق اجزاء منتظر خدمت ومستمریّات	۷'٥۱٥'٥٥۰	
۲ ـ از بابت مصارف ومخارج ایاب وذهاب مأمورین وصرف واخراجات وطبع اوراق ودفاتر وقیمت نشان وغیره	۳۱٤'٤٥۰	
	۷'۸۳۰'۰۰۰	۷'۸۳۰'۰۰۰
٥ ـ وزارت عدلیّه		
۱ ـ دایرهٔ وزارت وادارات مرکزی ومحاکم دیوانخانهٔ طهران . . .	۲'٤۰۰'۰۰۰	
۲ ـ شعب عدلیّه ومحاکم ولایات تخمیناً	۹'٦۰۰'۰۰۰	
	۱۲'۰۰۰'۰۰۰	۱۲'۰۰۰'۰۰۰
٦ ـ وزارت معارف واوقاف وفواید عامّه		
۱ ـ ادارهٔ معارف	٤٥٦'۰۰۰	
۲ ـ ادارهٔ اوقاف	۳٤'۰۰۰	
۳ ـ معادن وجنگل وغیره	٤٥'۰۰۰	
٤ ـ ابنیه وباغات دولتی	۸۰'۰۰۰	
٥ ـ مخارج مدرسهٔ آلمانی	۱۲۰'۰۰۰	
٦ ـ مخارج مریضخانهٔ دولتی	۱۲۰'۰۰۰	
	۸٥٥'۰۰۰	۸٥٥'۰۰۰
		۱٥٥'۰٦٥'۰۰۰

	مبلغ جزو	مبلغ کل
	قران	قران
نقل از صفحهٔ پیش		۱۵۵٬۰۶۵٬۰۰۰
۷ ــ وزارت تجارت		
۱ ــ مواجب ومخارج یکماهه ۲۰٬۰۰۰ قران سالیانه...........	۲۴۰٬۰۰۰	۲۴۰٬۰۰۰
مجموع قسمت (۲)		۱۴۷٬۵۰۵٬۰۰۰
جمع بند اوّل		۱۵۵٬۳۰۵٬۰۰۰
بند دوّم: مخارج فوق العاده		
۱ ــ کسر جمع ولا وصول مالیات که من باب انقلاب مملکت واختلافات ممیزّی وتسعیر وغیره تخمیناً بمأخذ صدی بیست از کلّ مالیات منظور میشود	۱۲٬۰۰۰٬۰۰۰	
۲ ــ بقایای حقوق ومستمریّات	۱۰٬۰۰۰٬۰۰۰	
۳ ــ بنائی وزارتخانها وادارات دولتی.	۳٬۰۰۰٬۰۰۰	
٤ ــ مخارج فوق العادهٔ غیر مترقبه	۱۰٬۰۰۰٬۰۰۰	
جمع کلّ بند دوّم	۳۵٬۰۰۰٬۰۰۰	۳۵٬۰۰۰٬۰۰۰
جمع کلّ مخارج دولتی		۱۹۰٬۳۰۵٬۰۰۰

عایدات تخمینی		
بند اوّل: مالیات استمراری		
قسمت ۱: مالیات مستقیم ــ خالصجات ــ طوایف		
ا ــ مالیات وتفاوت عمل ولایات بانضمام خالصجات وطوایف که در حشو دستور العلها ابواب جمعست،		
۱ ــ مالیات نقدی	٤۹٬۱۱۱٬۲۲۰	
۲ ــ مالیات جنسی { غلّه ۳۳۷٬۹۹۳,۵۸ خروار / شلتوک ٤۷۹۰,۸۰ » / قصیل ۱۰۰۰ » / یونجه ۵۶ » } ۳٤٤٬۳٤۰,۳۸ خروار فی ۳۰ قران ۱۰٬۳۳۰٬۲۱۲ قران؛ کاه ۱٤۹٬۰۸۹,۹۵ خروار فی ۳ قران ٤٤۷٬۲۶۸ قران ...	۱۰٬۷۷۷٬٤۸۰	
	۵۹٬۸۸۸٬۷۰۰	۵۹٬۸۸۸٬۷۰۰

	مبلغ جزو	مبلغ کلّ
	قران	قران
نقل از صفحهٔ پیش . . .		۵۹٬۸۸۸٬۷۰۰
ب — معادن وجنگل وغیره جزو عمل وزارت فواید عامّه		۲۷۱٬۳۰۰
ج — ابنیه وباغات دولتی		۹۰٬۰۰۰
د — جزیرهٔ هرمز از بابت حقّ امتیاز		۱٬۵۰۰٬۰۰۰
		۱٬۸۶۱٬۳۰۰
قسمت ۲ : مالیات غیر مستقیم		
ا — وجوه گمرک وسایر عایدات متفرّقه که جزو گمرک معامله میشود از قرار حدّ متوسط معاملهٔ سه سال پیش بعد از وضع مخارج اداری از قبیل مواجب مستخدمین واجزاء ومصارف داخلی اداری		۲۹٬۰۰۰٬۰۰۰
ب — تحدید تریاک	۷۲۰٬۰۰۰	
— مخارج . . .	-۱۲۰٬۰۰۰	۶۰۰٬۰۰۰
ج — قپان	۴۲۰٬۰۰۰	
— مخارج . . .	-۱۲۰٬۰۰۰	۳۰۰٬۰۰۰
د — رسومات	۲۴۰٬۰۰۰	
— مخارج . . .	-۷۰٬۰۰۰	۱۷۰٬۰۰۰
هـ — حراج	۸۴٬۰۰۰	
— مخارج . . .	-۲۰٬۰۰۰	۶۴٬۰۰۰
و — فخاری وکوره‌پزخانهای طهران جزو عمل وزارت فواید عامّه		۲۲۰٬۰۰۰
ز — مالیات پوست برّه تخمیناً		۵۰۰٬۰۰۰
جمع قسمت ۲ . . .		۳۰٬۸۵۴٬۰۰۰
قسمت ۳ : حقوق تمبر — ثبت اسناد		
ا — عایدات وزارت عدلیهٔ طهران تخمیناً		۶۰۰٬۰۰۰
ب — عایدات محاکمات وزارت خارجه تخمیناً		۲۰۰٬۰۰۰
ج — عایدات تذکره بعد از وضع مخارج تخمیناً		۱٬۰۰۰٬۰۰۰
جمع قسمت ۳ . . .		۱٬۸۰۰٬۰۰۰
قسمت ٤ : انحصارات — امتیازات		
ا — ضرّابخانه موافق معاملهٔ حالیّه (۲۹—۱۳۲۸)		۱۰٬۰۰۰٬۰۰۰
ب — تلگرافخانه بعد از وضع مخارج ومخابرات مجّانی وغیره		۱٬۰۰۰٬۰۰۰
ج — حقّ امتیاز کمپانی حمل ونقل که از وزارت خارجه معامله میکند		۵٬۰۰۰
جمع قسمت ٤ . . .		۱۱٬۰۰۵٬۰۰۰
قسمت ۵ : عایدات مختلفه		
ا — حقّ الارض سیم جاسک وکواتر		۳۰٬۰۰۰
ب — اجارهٔ سیم کرمان وبلوچستان		۵۰٬۰۰۰
جمع قسمت ۵ . . .		۸۰٬۰۰۰
مجموع . . .		۱۰۵٬۴۸۹٬۰۰۰

	مبلغ جزو	مبلغ کلّ
	قران	قران
نقل از صفحهٔ پیش . . .		۱۰۵٬٤۸۹٬۰۰۰
ج — محلهائی که در سال اودئیل بملاحظاتی عایدات نداشته :		
۱ — رژی مصر که بواسطهٔ اختلاف با صاحب امتیاز چیزی عاید نشده		
۲ — ادارهٔ نمک		
۳ — قیمت روده که در سال اودئیل (۲۹—۱۳۲۸) جزو مالیات دولت شد		
٤ — اجارهٔ شیلات که تا چند سال تنزیل شده.		
بند دوّم: عایدات فوق العاده		
ا — از بابت وجوه اعانه بموجب قلمدادی آقا شیخ محمّد تقی وکیل الرّعایا. . .	٤٬۳۷۰٬۵۱۰	
— در سنهٔ ماضیه دریافت شده . . .	٤٬۰۲۷٬۷۱۰	۳٤۲٬۸۰۰
ب — از بابت حقوق دولت از منافع بانک شاهنشاهی		۷۲۰٬۰۰۰
جمع بند دوّم . . .		۱٬۰٦۲٬۸۰۰
جمع کلّ عایدات . . .		۱۰٦٬۵۵۱٬۸۰۰
کسر بودجه . . .		۸۳٬۷۵۳٬۲۰۰

خلاصه صورت دخل وخرج تخمینی دولت در سال ۲۹—۱۳۲۸

	قران
مخارج	
۱ — مخارج دربار همایون وغیره	٦٬۰۰۰٬۰۰۰
۲ — مخارج مجلس شورای ملّی.	۱٬۸۰۰٬۰۰۰
۳ — وزارت مالیّه	٥٦٬۷۰۰٬۰۰۰
٤ — وزارت داخله.	۳۱٬۰۲۰٬۰۰۰
٥ — وزارت جنگ	۳۸٬۸٦۰٬۰۰۰
٦ — وزارت خارجه	۷٬۸۳۰٬۰۰۰
۷ — وزارت عدلیّه.	۱۲٬۰۰۰٬۰۰۰
۸ — وزارت معارف واوقاف وفواید عامّه	۸٥٥٬۰۰۰
۹ — وزارت تجارت	۲٤۰٬۰۰۰
۱۰ — از بابت کسر ولا وصول مالیات ومخارج فوق العاده	۳٥٬۰۰۰٬۰۰۰
جمع . . .	۱۹۰٬۳۰٥٬۰۰۰
عایدات	
— مالیات ولایات ووجوه گمرک وسایر عایدات دولتی	۱۰٦٬٥٥۱٬۸۰۰
باقی که بلا محل است . . .	۸۳٬۷٥۳٬۲۰۰

از روی صورتهای فوق معلوم میگردد که کسر بودجهٔ ایران در سال تقریباً ۱۷ کرور تومان است ولی از آنجائی که بنای صورتهای مذکور در اغلب قلمها تخمین وقیاس محض است نباید آنهارا مبنا قرار داد چنانکه بودجهٔ خرج ودخل توشقان ئیل ۱۳۳۰–۱۳۳۱ که خلاصهٔ صورت آن در روزنامهٔ رعد طهران شمارهٔ ۱٦ دوّم ذی الحجّهٔ ۱۳۳۳ مندرج است این مسئله‌را ثابت مینماید وبنا باین صورت کسر بودجه در سال مذکور فقط ٤ کرور تومان است در صورتیکه مبالغی‌را هم که از بابت بقایای سنوات قبل در این سال عاید شده ومجموعاً بیشتر از دو کرور تومان میشود بحساب نیاوریم. خلاصهٔ صورت بودجهٔ این سال از قرار ذیل است:

[جدول نمرهٔ ٤۳]

صورت خلاصهٔ جمع وخرج ایران در سیچقان ئیل (۱۳۳۰–۱۳۳۱)

عایدات	قران	مخارج	قران
بقایای سالهای گذشته	۱۰'٥٥٥'٦۷۲	دوایر دولتی ومملکتی	۱۰۲'٤۲۹'۹۸٥
از بابت سال حاضر	۱۰۸'٦۹۸'۱۲۷	اقساط و منفعت قروض داخلی وخارجی	۲٦'۱٥۱'۱٦٦
	۱۱۹'۲٥۳'۷۹۹		۱۲۸'٥۸۱'۱٥۱
از بابت موجودی صندوق در آخر سال گذشته	۷'۳۹٥'٦۳٦		
مساعده از بابت مالیات سال آینده ..	۲۰۷'٤٤٤		
از بابت قروض ومساعدات	۱۸'۳۹۳'۸٤۹	موجودی صندوق در آخر سال....	۱٦'٥٦۹'۷۷۷
جمع کل ...	۱٤٥'۲٥۰'۷۲۸	مجموع کل ...	۱٤٥'۱٥۰'۹۲۸

کسر بودجه در صورت فوق عبارت است از ۱۸'۳۹۳'۸٤۹ قران قلم قروض ومساعدات و ۲۰۷'٤٤٤ قران مساعده از بابت مالیات سال آتیه که تقریباً رویهمرفته ٤ کرور تومان میشود چنانکه در فوق بدان اشاره شد.

پس از آن در سال بارس ئیل ۱۳۳۲–۱۳۳۳ جمع وخرج دولت بطور تقریب از قرار ذیل بوده است:

مخارج .... ۱۳٥'۰٤۰'۰۰۰ قران

عایدات............ ۱۱٦'۱۲۰'۰۰۰ »

کسر بودجه........ ۱۸'۹۲۰'۰۰۰ قران که باز تقریباً همان ٤ کرور تومان میشود.

از این قرار میتوان گفت که کسر بودجهٔ ایران معمولاً در سال ٤ کرور تومان است واین در صورتی است که دولت ایران سالیانه بیشتر از ٦ کرور تومان باید از بابت اقساط اصل و فرع قروض خارجی خود بپردازد(۱). و البتّه اگر این مسئله درمیان نبود عایدات ایران بخوبی کفاف مخارجرا میداد. در اواخر سلطنت ناصر الدّین شاه در سال ۱۳۰٦ خرج ودخل دولت ایران از قرار ذیل بوده است:

۱ — عایدات	۱ — مالیات نقدی وجنسی (مطابق صورت علیحدهٔ صفحهٔ ۱۲۲—۱۲۳)	٥۲'۰٥۷'۹٤۰	قران
	۲ — قسمتی از ۸'۰۰۰'۰۰۰ قران عایدات گمرک که در جزو دستور العمل مالیات قلمداد نگردیده	۲'۹٤۰'۰۰۰	»
	۳ — عایدات مختلفه موافق صورت علیحده (صفحهٔ ۱٤٦)	۱'۱۹۱'۷۷٦	»
	مجموع...	٥٦'۱۸۹'۷۱٦	قران

۲ — مخارج	۱ — حق الحکومه وتوقیفات وحق تمبر........	۲'٦۲۳'٤۷۲	قران
	۲ — قشون	۱۸'۰۰۰'۰۰۰	»
	۳ — بحریّه	۱۰۰'۰۰۰	»
	٤ — وزارت امور خارجه..............	۱'۰۰۰'۰۰۰	»
	٥ — مواجب محصّلین مالیات و منشیان ومحاسبین ودفترنویسان وعلما وسادات	۱'٥۰۰'۰۰۰	»
	٦ — مدارس	٤۰۰'۰۰۰	»
	۷ — وزرا وارکان سلطنت..............	۸'۰۰۰'۰۰۰	»
	۸ — اعیان ایرانی وافغانی	۲'۰۰۰'۰۰۰	»
	۹ — خوانین قاجاریّه	٦۰۰'۰۰۰	»
	۱۰ — شاهزادگان خانوادهٔ سلطنتی..........	۲'۰۰۰'۰۰۰	»
	۱۱ — دربار شاهی وپول جیب وحرم سرا وقراول وغیره	٥'۰۰۰'۰۰۰	»
	مجموع...	٤۲'۲۲۳'٤۷۲	قران
	فاضل عایدات برمخارج...	۱۳'۹٥٦'۲٤٤	»

ولی از آنجائیکه مالیاتها منظّماً وصول نمیشد میتوان از این بابت تخمیناً ۸'۰۰۰'۰۰۰ قران از فاضل فوق موضوع نمود وزاید دخلرا بر خرج تخمیناً ٥ تا ٦ ملیون قران گرفت. ولی از این مبلغ هم فقط مختصری ممکن بود عاقبت در خزانه بماند چونکه علاوه بر مخارج منظّمهٔ مذکورهٔ در فوق دولت سالیانه مبالغی هم مخارج فوق العاده از بابت ایجاد بناهای تازه وتعمیر بناهای قدیم ومخارج مسافرت وجشن وپذیرائی وخرید اسلحهٔ جنگی وشکاری وغیره داشت وچه بسا که عایدات دولتی کفاف این مخارجرا نمیداد وبا بعضی پیشکشهای اختیاری و جبری جای آنهارا پر مینمودند.

(۱) رجوع شود بصفحهٔ ۱٥٥.

فصل چهاردهم

اوزان ومقادیر ومسکوکات

۱ — اوزان

اصول اعشاری در بارهٔ اوزان وغیره هنوز در ایران معمول نشده واساس صحیح وعلمی در میان نیست . اوزانی که امروز متداول است بسیار قدیمی است ومبنای آن براین است که گندم‌را مأخذ قرار داده و اوزان دیگررا از روی آن تعیین نموده‌اند از قرار ذیل :

گندم (۰,۰۴۸ گرام)

۴ گندم مساوی است با یک نخود (۰,۱۹۲ گرام)
۲۴ نخود مساوی است با یک مثقال (۴,۶۳۵ گرام)
۱۶ مثقال مساوی است با یک سیر (۷۳,۷۲۸ گرام)
۱۰ سیر مساوی است با یک چارک (چهاریک) (۷۳۷,۲۸ گرام)
۴ چارک مساوی است با یک من تبریز (۲,۹۴۹۱۲ کیلوگرام)
۱۰۰ منِ تبریز مساوی است با یک خروار (۲۹۴,۹۱۲ کیلوگرام)

از این قرار منِ تبریز ۶۴۰ مثقال میشود ولی علاوه بر منِ تبریز که بیشتر در طهران متداول است اقسام دیگر من نیز در نقاط دیگر معمول است و از آن قبیل است :

۱ — منِ شاه که دو برابر من تبریز است (۱۲۸۰ مثقال) و بیشتر در اصفهان وکاشان ورشت وآباده متداول است .
۲ — منِ نُه عبّاسی که ۷۲۰ مثقال است ودر شیراز وبوشهر رواج است .
۳ — منِ بندر عبّاس .... ۸۴۰ مثقال .
۴ — منِ تبریز حقیقی آذربایجان......... ۱۰۰۰ مثقال .
۵ — منِ مراغه..................... ۱۲۵۰ مثقال .
۶ — منِ استراباد (۱۸ عبّاسی) .... ۱۴۴۰ مثقال .

۷ — من شوشتر (۱۸ عباسی) .... ۱٤٤۰ مثقال .
۸ — من ری کوچک (۳۲ عباسی) .... ۲۵٦۰ مثقال .
۹ — من ری بزرگ .... ۳۰۰۰ مثقال .
۱۰ — من هاشمی .... ۱٦ من ۹ عباسی .
۱۱ — من شیراز .... ۷۲۰ مثقال .

ایجاد من تبریزرا برشید الدّین فضل الله وزیر غازان خان و مؤلف جامع التواریخ در حدود سنهٔ ۷۰۰ هجری نسبت میدهند و مزیّت من مزبور بر منهای دیگر عبارت است از آنکه آنرا میتوان بسهولت باوزان کمتر از من وکسور آنها تقسیم نمود .

همینطورکه من مختلف است خروار هم متفاوت است چنانکه خروار معمولی که خروار دیوانی هم نامیده میشود ۱۰۰ من تبریز وخروار استراباد ۹۰ من تبریز وخروار اسبی ۲۰ من شاه است .

علاوه بر اوزان فوق بر حسب جنس وماهیّت مال التّجاره اوزان دیگری هم متداول است واز آنجمله است قیراط برای وزن نمودن جواهر آلات وقیراط معادل $\frac{1}{23}$ مثقال و $\frac{1}{26}$ قیراط هم موسوم بآنه است . گلاب وآب لیمو و غیره در قرّابه خرید وفروش میشود (قرّابه مساوی است عموماً با ۱۳٬٦ لیتر) .

روغن وماست وپنیررا در خیک میفروشند ودر مازندران واستراباد یک نوع خیکی متداول است که معادل ۱۰ من تبریز ظرفیّت دارد . در سواحل بحر خزر برای برنج قوطی معمول است که ۹ من تبریز باشد (۷۰ لیور انگلیسی) . بعضی مال التّجاره‌ها در صندوق داد وستد میشود واز آن قبیل است نیل که در صندوقهای ۲۰ من (من ۹ عباسی) و قند در صندوقهای ۲٤ منی و چای در صندوقهای ۸ تا ۱۰ منی خرید وفروش میشود .

۲ — مقادیر

واحد طول ذرع است یا گز و در ایران سه نوع ذرع متداول است : ۱ — ذرع شاهی که معادل است با ۱٫۱۲ متر وبیشتر در تبریز متداول است . ۲ — ذرع مقصّر که از ذرع شاهی کوتاه‌تر است ومساوی است با ۱٫۰٤ متر ودر طهران وشیراز معمول است . ۳ — ذرع نیشابور که دو برابر ونیم ذرع شاهی است . بعلاوه در شمال و شمال غربی آرشین (روسی) متداول است که مساوی است با ۰٫۷۱۱ متر . ذرع از قرار ذیل قسمت میشود :

۱ ذرع شاه مساوی است با ٤ چارک (چهاریک)
۱ چارک شاه مساوی است با ٤ گره
۱ گره شاه مساوی است با ۲ بهر
۱ بهر شاه مساوی است با ۰٫۰۳۵ متر

برای اندازه گرفتن ماهوت ومنسوجات پنبهٔ «توپ» متداول است که ٦ ذرع شاه باشد (٦,٧٢ متر). وهمچنین «ذراع» و «وجب» هم در بعضی مواقع بکار میرود وذراع عموماً از نیم ذرع کمتر است ووجب تقریباً ۲۲ در صد ذرع است.

برای اندازه گرفتن مسافت «فرسنگ» متداول است که اصولاً معادل ٦۰۰۰ ذرع شاه است (٦،٧٧ کیلومتر) ولی در بعضی نقاط کوتاه‌تر است وعموماً مساوی است با ٦,٢٤ کیلومتر. فرسنگ هم قسمت میشود بچهار «میدان».

برای سطوح واراضی واحد اندازه در ولایات وایالات مختلف است ولی عموماً جریب متداول است وآن عبارت میباشد از ۱۰٦٦ ذرع مربّع ولی در اصفهـان وآباده فقط ۱۰۰۰ ذرع مربّع است (۱۰۰٤۰٤ متر مربع).

عموماً جریب‌را بده «قفیز» قسمت مینمایند. و قفیز هم عبارت است از چهار جارک (چهاریک) یا «چهل». جارک هم بده «نی» یا «نیزه» قسمت میشود.

ولی اندازهٔ سطح در اغلب ایالات وحتّی در نقاط مختلفـهٔ هر ایالتی مختلف است چنانکه در گیلان جریب ۱۰،۰۰۰ ذرع مربّع است و مساوی است با ۱۰ قفیز وقفیز با ۱۰ «دهو» و دهو با ۱۰ «درز». در کرگانرود «لته» معمول است که تقریباً عشر جریب است و در اسالم «کردو» که خمس جریب است. در لنگرود وقصبهٔ رانیکوه چندین اندازه برای سطح معمول است واز آنجمله است «هزار» یا «ده‌صدی» که عبارت است معمولاً از ۱۰،۰۰۰ ذرع مربّع. ولی خود «هزار» هم انواعی دارد بطریق ذیل:

هزار ۱۰ قبضهٔ که معادل است با ⅚ جریب (۱۰،۰۰۰ ذرع مربّع).
هزار ۱۲ قبضهٔ که معادل است با ۱ جریب (۱۰،۰۰۰ ذرع مربّع).
هزار ۲۰ قبضهٔ که معادل است با ۱⅔ جریب (۱۰،۰۰۰ ذرع مربّع).
هزار ۲٤ قبضهٔ که معادل است با ۲ جریب (۱۰،۰۰۰ ذرع مربّع).
هزار ٤۸ قبضهٔ که معادل است با ٤ جریب (۱۰،۰۰۰ ذرع مربّع).

در تنکابن جریب عبارت است از ۱۰۰ درز ۲٤ قبضهٔ که ۲،۰۰۰ ذرع مربّع میشود وغیره وغیره.

۳ — مسکوکات:

اساس پول کنونی ایران نقره است وواحد مقدار آن قرآن است.
یک قران معادل است با بیست شاهی.
وهر شاهی معادل است با پنجاه دینار.
دو شاهی‌را صد دینار میخوانند وچهار شاهیرا یک عبّاسی.

ده قران مساوی است با یک تومان.

در بعضی ولایات ایران بیست وپنج شاهی‌را که یک قران وپنج شاهی باشد یک ریال میخوانند وده شاهی‌را که نیم قران باشد پهن آباد (پناه آباد).

یک شاهی هم معادل است با دو پول وبا پنج قاز ولی در اغلب نقاط ایران پول وقاز دیگر وجود خارجی ندارند.

مسکوک کنونی نقره ایران عبارت است از سکه‌های یک قرانی ودو قرانی وپنج قرانی.

از یک قران پائین تر سکهٔ نقره منحصر است بنیم قرانی که قیمتش ده شاهی است وبه «پنه باد» مشهور است ولی علاوه بر نیم قرانی دو نوع مسکوک کوچک نقرهٔ هست موسوم به شاهی سفید که قیمتش از سه شاهی است تا یک‌عبّاسی و ربعی که قیمتش عموماً پنج شاهی است ولی این دو سکّهٔ چندان رواجی ندارد و فقط در بعضی مواقع استعمال میشود مثلاً برای عیدی وغیره.

مسکوکات خرد تقریباً در تمام ایران از سال ۱۳۱۹ باینطرف نیکل است وسکّه‌های آن منحصر بسکّه‌های یک شاهی وصد دیناری است.

علاوه بر نقره ونیکل بعضی مسکوکات طلائی نیز هست ولی قیمت معیّنی ندارند و موسوم هستند بدواشرفی واشرفی وپنج هزاری ودو هزاری. دواشرفی از همه بزرگتر است و قیمتش چهار تا چهار تومان ونیم است. اشرفی قیمتش معمولاً دو تومان تا بیست وپنج هزار است. پنج هزاری قیمتش از یک تومان است تا ۱۲ قران. دو هزاری قیمتش پنج قران تا پنج قران وده شاهی است.

قیمت پول ایران بپول خارج همیشه در تغییر وتبدیل است ولی رویهمرفته تا قبل از جنگ عمومی همواره رو بتنزّل بوده وما در ذیل صورتی از قیمت قران از چند سال پیش میدهیم:

یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۲۸۰ معادل با ۲۱ قران بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۲۸۳ معادل با ۲۵ « بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۰۹ معادل با ۳۶ « بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۱۰ معادل با ۳۸ « بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۱۲ تا ۱۳۱۸ معادل با ۵۰ قران بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۱۷ معادل با ۵۱٫۸۰ قران بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۱۸ معادل با ۵۰٫۴۰ « بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۱۹ معادل با ۵۲٫۵۰ « بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۲۰ معادل با ۵۵ « بوده است
یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۲۳ معادل با ۵۹ « بوده است

یک لیرهٔ انگلیسی در سال ۱۳۲٤ معادل با ٥٥ قران بوده است[۱]

قیمت لیرهٔ انگلیسی در سالهای اخیر قبل از جنگ عموماً ٦۰ قران بوده است ولی پس از جنگ بسیار تنزّل نموده چنانکه در صفحات بعد دیده خواهد شد.

در سال ۱۳۲٤ حدّ وسط قیمت قران ۰٫٤٦۲۹ فرانک بوده یعنی ۲۱٦ قران معادل با ۱۰۰ فرانک بوده است.

در سال ۱۳۲٥ حدّ وسط قیمت قران ۰٫٥۰۲۷ فرانک بوده یعنی ۱۹۹ قران معادل با ۱۰۰ فرانک بوده.

در سال ۱۳۲٦ قیمت قران بیک میزان نبود وقیمت هر ۲۰۰ تا ۲۲٤ قران صد فرانک بوده است.

در سال ۱۳۲۷ حدّ وسط قیمت قران ۰٫٤٥٦۳٦ فرانک و در سال ۱۳۲۸ ۰٫٤٦۰۱۳ فرانک بوده است.

در سالهای اخیر قبل از جنگ حدّ وسط قیمت قران ۰٫٤۲٦ فرانک بوده یعنی ۲٫۳٥ قران عموماً معادل بوده با یک فرانک.

در اوایل سلطنت ناصر الدّین شاه وزن قانونی قران ۲۸ نخود بوده است که یک مثقال ویک سدس مثقال باشد (٥٫۳٦۷ گرام) ونقرهٔ خالص آن (عیار) تقریباً ۹٥ در صد بوده است واز اینقرار میزان متوسّط قیمت قران بحساب فرانک ۱٫۱٤ فرانک بوده است. ولی بملاحظهٔ نقرهٔ خالص زیادی که داشت قران بمقدارهای بسیار زیاد راه هندوستان‌را پیش گرفت وسکّهٔ نقره تقریباً در بازارهای ایران نایاب گردید. لهذا دولت در صدد جلوگیری برآمده و قرانهای کهنه‌را جمع کرده وقرانهای تازهٔ سکّه زد که بنا بود ۲٥ نخود وزن (٤٫۸ گرام) و معادل ۱٫۰۲ فرانک قیمت ذاتی داشته باشد. ولی بنابا متحاناتی که در سال ۱۲۹۲ در وینه ودر سال ۱۲۹٤ بتوسّط پشان[۲] در طهران در بارهٔ قرانهای کهنه یعنی قرانهای مسکوک از سال ۱۲۷۸ تا ۱۲۹٤ بعمل آمد معلوم شد که میزان متوسّط وزن قران ٤٫۹۰۱ ونیم قران ۲٫٤۱۲ گرام است در صورتیکه سکّه‌های یک قرانی ۸٦ در صد و سکّه‌های نیم قرانی $92\frac{1}{2}$ در صد نقرهٔ خالص میداشته است واز اینقرار میزان متوسّط قیمت سکّه‌های یک قرانی ۰٫۹٤ فرانک ودو سکّهٔ نیم قرانی ۰٫۹٥۸٤۲ فرانک بوده است یعنی قیمت خالص ۱۰۰۰ قطعهٔ یک قرانی و ۲۰۰۰ قطعهٔ نیم قرانی که باید مساوی باشد ۱۸٫٤۲ فرانک اختلاف داشته است. تنها بین قرانها قران سکّهٔ طهران ۱٫۰۰٤ فرانک ارزش داشته است در صورتیکه قیمت قران ایالات دیگر تماماً از یک فرانک کمتر بوده است ومخصوصاً قران همدان (۰٫۸۳٦ فرانک) وقران تبریز

---

(۱) برای دانستن قیمت لیره بقران در سالهای دیگر رجوع شود بصورتی که در صفحات آخر کتاب در بابت نرخ قران وتنزّل آن داده شده است.

(۲) Pechan مستشار در ضرّابخانهٔ ایران.

(۰,۸۹۲۶ فرانک) خیلی قیمتشان پائین بود. وعلّت این مسئله هم چنانکه در فصول سابق در موقع صحبت از ضرّابخانه (صفحهٔ ۱۴۰ و ۱۴۱) بدان اشاره شده است این بود که تا اواسط سال ۱۲۸۷ علاوه بر طهران در شهرهای دیگر مثل تبریز وقزوین ورشت وبارفروش واستراباد ومشهد وقم وکاشان واصفهان وهمدان وکرمانشاه وشیراز وکرمان وگاه گاهی هم در سکوهه (سیستان) وهرات دستگاه منگنه برای سکّه زدن پول وجود داشت واین حقّ متعلّق بحکّام بود در مقابل مبلغ معیّنی که سالیانه برئیس کلّ ضرّابخانه می‌پرداختند واز اینرو هر حاکی برای کسب منفعت هر چه میتوانست عیار قران‌را کمتر از حدّ مقرّر مینمود واز همین جهت ۲۰ در صد از قیمت قران همدان ومشهد واستراباد در معامله کسر مینمودند. بعلاوه اشکال وقطر قرانها مختلف ومتفاوت بود واز این بابت هم در معامله تولید اشکالات میگردید. از طرف دیگر هم از آنجائیکه دولت قرانهای مستعمل‌را هیچوقت جمع نمینمود اشخاصی که دارای اینگونه قرانها بودند مجبور بودند آنهارا بزرگرها برای نقره کاری بفروشند وروز بروز مقدار قران کمتر میشد.

ناصر الدّین شاه در سال ۱۲۸۲ بسفیر ایران در پاریس حسنعلیخان گرّوسی که بعدها وزارت فواید عامّه ولقب امیر نظامی یافت امر داد که لوازم ضرّابخانهٔ بطرز جدید خریده وبایران بفرستد. آلات مذکوره پس از رسیدن بایران مدّتها بمناسبت عدم وسایل حمل بطهران در انزلی ماند واوّل بار که میّسر گردید در ضرّابخانهٔ تازه که بدستیاری پشان سابق الذّکر بالأخره در سال ۱۲۹۴ در طهران برپا شده بود پول سکّه شود در همین سال ۱۲۹۴ بود.

پشان مذکور بدولت ایران پیشنهاد نمود که وزن قران‌را ۵ گرام قرار دهند و عیار آنرا هم از قرار میزان ۹۰ در صد معیّن نمایند وقیمت آن هم با فرانک مساوی باشد. بنا باین پیشنهاد در ضرّابخانهٔ طرز جدید در سال ۱۲۹۵ یک مقداری قران سکّه زدند که در یک طرف آن شیر وخورشید ایران بود ودر دور آن یک حاشیهٔ که نصف آن برگ بلوط ونصف دیگر برگ خرزهره ودر بالای آن تاج کیانی بود ودر پائین مبلغ و تاریخ ضرب ودر طرف دیگر آن اسم ورسم شاه در وسط یک حاشیهٔ برگ بلوط ومحلّ (طهران) ضرب ولی در خصوص قیمت قران بپیشنهاد پشان عمل نشد وعیارورا هم از آنچه بود کمتر نمودند. این قرانهای تازه سکّه بمناسبت اسم آقا محمّد ابراهیم خان امین السّلطان که در آن تاریخ ریاست ضرّابخانه‌را داشت بقرانهای امین السّلطانی مشهور شد وآنهارا قران چرخی وتازه نیز مینامند.

وزن سکّهٔ طلا (اشرفی) که معادل ده قران ۲۸ نخودی بود هم تا پیش از ۱۲۹۴ بنا بقانون بایستی ۱۸ نخود باشد (۳,۴۵۶ گرام) و ۹۵ در صد طلای خالص داشته باشد واز اینرو قیمت اشرفی ۱۱,۴۰ فرانک میشد ولی چون در موقع سکّه زدن وزن طلای آنرا عموماً کمتر از میزان میگرفتند قیمت متوسّط اشرفی درست ۱۰ فرانک میشد وبملاحظهٔ این اختلاف در وزن وقیمت عموماً قبل از معامله سکّهٔ طلارا با ترازو میکشیدند. ولی در سال ۱۲۹۴ پشان بعضی اشرفیها بسکّه رساند که تقریباً ۱۷ نخود (۳,۲۰۶ گرام) وزن و ۹۰,۵۵ در صد طلا داشت وقیمتشان درست ۱۰ فرانک بود. درهمین تاریخ مقداری هم پنجهزاری طلا (نیم اشرفی) بسکّه رسید.

پول خرد ایران اوّل از مس بود ومنحصر بود بشاهی ونیم شاهی. ضرّابخانهٔ مرکزی هم در اوایل بیشتر پول مس سکّه میزد چنانکه در مدّت ۹ ماه از رجب ۱۲۹۴ تا اوّل حمل (۱۷ ربیع الأوّل ۱۲۹۵) معادل ۱۲ کرور پول مس سکّه زد. ولی اکنون چند سالی است (۱۳۱۹) که مسکوکات مسی تقریباً در عموم نقاط ایران متروک شده وسکّه‌های یکشاهی وصد دیناری نیکل جای آنرا گرفته است.

قران‌را بدواً هزار مینامیدند وهزار ده یک تومان بود که اصلاً کلمهٔ مغولی است ومعنای آن ده هزار است (ده هزار دینار). کلمهٔ قران هم که اوّل صاحبقران بود از سال ۱۲۴۲ که فتحعلی شاه بمناسبت سال سی‌ام سلطنت صاحبقران خوانده شد متداول گردید.

در زمانهای قبل بعضی اسامی واصطلاحات بوده که امروز متروک گردیده است چنانکه ببعضی از آنها در ذیل اشاره میشود:

باجاقلی اسم دوکای(۱) هلندی است که بمقدار زیاد در زمانِ فتحعلی شاه از روسیّة بایران آمده بود وسکّه‌های طلای ایرانی آن عهد هم بهمان اسم نامیده میشد.

بیستی (۲۰ دینار) مذکور است که در سال ۹۷۴ سکّهٔ بوده نقره ودر زمان نادر رواج داشته ودر اوایل قرن سیزدهم سکّهٔ بوده مسی ودر اواخر وقتیکه شاهی مسی تنزّل کرد وهر پنج شاهی مس معادل ۲ شاهی نقره گردید شاهی مس‌را در تبریز بیستی نام دادند.

دینار کلمهٔ ایست اصلاً لاتینی(۲) وسکّهٔ بوده از طلا که وزن آن از ۱۸ تا ۲۰ نخود بوده است و در قرن اوّل هجرت بایران وارد شد وتا قرن نهم رواج داشت. در عهد شاه طهماسب اوّل (۹۳۰—۹۸٤) سکّهٔ بوده مسی بوزن یک مثقال. بعدها کم کم از قیمتش کاست وواحد تقسیمی(۳) شد چنانکه اکنون ۱۰۰۰ دینار یک قران است. ومقصود از واحد تقسیمی پولی است که مثل دینار کنونی بخودی خود وجود خارجی ندارد ولی در حساب بکار میرود.

درهم اصلاً کلمهٔ ایست یونانی(٤) که از زمان اسکندر بزرگ (۹۸۳—۹۰۰ قبل از هجرت) تا قرن دهم واحد پول نقره در ایران بوده است.

جندک پولی بوده است مسی مساوی با ۱۲ دینار ونیم ودر خراسان رواج داشته است وپس از سال ۱۳۱۹ که سکّه‌های نیکلی بمیان آمد از میان رفت.

قرا پول در عهد فتحعلی شاه مساوی پنم شاهی بوده وتا سال ۱۲۰۶ هم رایج بوده است.

قاز در عهد فتحعلی شاه واحد تقسیمی بوده مساوی با ٥ دینار ودر گیلان هنوز هم پنم شاهی‌را پنقازی (پنج قازی) میگویند. در بوشهر قاز ۱۰ دینار است.

---

(۱) Ducat (۲) Denarius (۳) Monnaie de Compte (٤) Drachm.

قاز یک مساوی ٥ دینار ودر عهد شاه عباس بزرگ (۹۹٦—۱۰۳۸) وتا سال ۱۲۰٤ هم رواج میداشته ولی در سال ۱۲۲٤ متروک شده بوده است .

خدا بنده در سنهٔ ۱۰٤۷ درموقع سیاحت الیاریوس(۱) که در هیئتی که ازجانب دوک هلشتین(۲) بایران رفت سمت منشی گری داشت رواج بوده وقیمتش نیم عباسی نقره بوده است .

کشورستان اسم سکهٔ طلائی بوده بوزن ۱۸ نخود که در اواخر سلطنت فتحعلی شاه رایج بوده است .

لاری عبارت از یک مفتول دو تا شدهٔ سکه دار نقرهٔ خالص بوده که تا اوایل قرن دوازدهم متداول و عموماً معادل ۲ شاهی ونیم بوده است .

محمودی بقیمت صد دینار تا اوایل قرن سیزدهم رایج بوده است ودر جنوب ایران سکهٔ بوده بقیمت پنجشاهی .

مهر اشرفی در سال ۱۱٥۲ بواسطهٔ نادر شاه از هند بایران داخل شد وبا طلای هند بوزن ۲ مثقال و ۹ نخود بسکه رسید وتا جلوس آغا محمد خان قاجار (۱۱۹۳) نیز متداول بوده است .

نادری بقیمت ٥۰۰ دینار در دورهٔ نادر شاه (۱۱٤۸—۱۱٦۰) اسم روپیهٔ در ایران بوده است .

پتی در طهران وحوالی نام سکهٔ بوده مسین بقیمت نیم شاهی .

پول بسیار قدیمی است والیاریوس سابق الذکر درکتاب خود(۳) اسم آنرا ذکر نموده است . در عهد فتحعلی شاه وجانشینان وی پول سکهٔ بود مسی بقیمت نیم شاهی یا ۲٥ دینار . پس از آنکه در سال ۱۳۱۹ سکه های نیکلی بمیان آمد پول متروک شد .

تنبل اسمی است که چهل پنجاه سال قبل در تبریز بشاهی نازل میداده اند .

ریال که ایست اصلاً اسپانیولی و از زمانی مانده که پرتغالیها با ایران روابط تجارتی زیاد داشتند یعنی از نیمهٔ دوم قرن نهم که البوکرک(٤) جزایر خلیج فارس‌را بتصرف در آورد تا زمان سلطنت شاه عباس بزرگ در سال ۱۰۳۱ که دو باره جزایر مذکور بایران برگشت نمود . در عهد فتحعلی شاه سکهٔ ریال اول دو مثقال وشش نخود وبعدها دو مثقال وزن داشت وبالأخره در سال ۱۲٤۲ متروک شد و قران جای آنرا گرفت .

از آنجائیکه خود ایران معادن نقرهٔ که بکار افتاده باشد ندارد همواره برای مسکوکات خود مجبور بوده است که نقره‌را از خارج بیاورد . ولی در جزو غنایمی که نادر شاه افشار در مراجعت از هند بایران (۱۱٥۲) آورد ومقدار آن بگفتهٔ مورخین قریب ۸۰۰ کرور و باقل تخمین ۳۰۰ کرور تومان پول

---

(۱) Adam Oléarius (۲) Duc de Holstein (۳) Narrative of Embassy (٤) Albuquerque

حالیّه میشده مقداری شمش نقره وطلا بود که تا مدّتی ضرّابخانهای ایران‌را از بابت فلزّ بی‌نیاز داشت(۱). ولی بعدها کم کم بمناسبت نقرهٔ که بکار زرگری میرفت از طرفی و از طرف دیگر بملاحظهٔ انبوه نمودن بیحاصل نقره وطلا در خزانهٔ دولتی (مخصوصاً پس از سال ۱۲۶۰ که ناصر الدّین شاه قرار بر آن گذاشته بود که سالیانه مبلغی معادل با یک کرور تومان از عایدات دولتی‌را در خزانه نگاه دارد) هر ساله مقدار مهمّی مسکوکات از جریان بیرون آمد وبرای ضرب سکّه ضرّابخانها محتاج نقره وطلای خارج گردیدند. علاوه بر اینها از آنجائیکه اغلب مال التّجارهٔ صادرهٔ ایران جواب مال التّجارهٔ وارده‌را نمیداد ناچار فاضل واردات‌را بر صادرات مسکوک نقره وطلا پر مینمود واز این راه نیز احتیاج ایران بنقره وطلای خارج روز بروز زیادتر میگردید. واز اینرو در بعضی نقاط ایران مسکوک ایرانی تقریباً بکلّی ناپدید شد چنانکه ابوت(۲) قونسول انگلیس در تبریز در راپرت سال ۱۲۹۷ خود مینویسد: «نقصان مسکوک وحتّی میتوان گفت فقدان کامل مسکوک در این ایالت (آذر بایجان) بکار تجارت وداد وستد سکّهٔ بزرگ وارد آورده ومایهٔ خسارت فاحش تجّار گردیده است. مسکوکات ایالت در عوض ابریشمی که ایالت گیلان بتجّار آذربایجان میفروشد متدرّجاً بگیلان جلب شده و از آنجا هم عاقبت راه طهران‌را پیش خواهد گرفت. همین مسئله باعث شده است که پول نقرهٔ روسی (۲۰ و ۱۰ و ۱۰ کپک) در آذربایجان رواج مخصوصی پیدا نموده است.... نظر بملاحظات مذکوره تجّار فرنگی مجبور شدند که یا ترک تجارت با ایران بنمایند ویا خودشان در صدد علاج درد برآیند ولهذا بنای آوردن شمش‌را بایران نهادند و در دو ماه اخیر معادل ۴۰٬۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی شمش نقره از انگلیس بتبریز واز تبریز بطهران وارد شده است که در ضرّابخانه بسکّه برسد والبتّه اگر نتایجی که مطلوب است بدست آید بعدها باین مسئله بیشتر از اینها توسعه داده خواهد شد».

در جنوب هم نظیر همین مشکلات در میان بوده است. چنانکه قونسول روس در بوشهر در راپرت سال ۱۲۹٤ خود مینویسد «نقصان پول طلا ونقره ومس ایرانی مانع مهمّی برای معاملات تجارتی گردیده واگر علاجی نیابد ممکن است یکباره چرخ تجارت‌را از کار باز دارد. طلا بکلّی از میان رفته ونقره هم با شتاب تمام دارد مانند طلا از میان میرود ومس هم با سختی بسیار بدست میآید. گمان میرود که بهترین علاج هم تأسیس یک ضرّابخانهٔ در بوشهربا شد».

---

(۱) بنا بتخمین هانوه (Sir Jonas Hauway) تاجر انگلیسی که از سال ۱۱۵٦ تا ۱۱٦۱ در ایران بوده است وکتاب (Historical Account of British Trade over the Caspian) در بارهٔ روابط تجارتی انگلیس در بحر خزر از اوست مقدار کلیّهٔ غنایم نادر شاه از هند معادل است با ۱٬۷۵۰٬۰۰۰٬۰۰۰ مارک واز آنجمله ۷۵۰٬۰۰۰٬۰۰۰ مارک شمش بوده‌است وبقیّه جواهر آلات ودر میان جواهر آلات تخت طاوس بتنهائی اقلا ۲۲۵٬۰۰۰٬۰۰۰ مارک قیمت دارد. (از آنجائیکه این مطلب از کتاب آلمانی اشتلس و آندرآس در بارهٔ تجارت ایران (F. Stoltze & F. C. Andreas: Die Handelsverhältnisse Persiens) اقتباس ونقل شده مقدارها بحساب مارک ذکر شده است.)

(۲) Abbott

امروز هم این قبیل مشکلات تا حدّی در میان هست وسالیانه بمناسبت مسکوکی که از ایران بممالک خارج برده میشود دولت مجبور است مقدارها نقره وطلا وارد نموده وبسکّه برساند چنانکه در فصول پیش (صفحهٔ ١٤١—١٤٢) بدان اشاره شد.

جدول ذیل تا اندازهٔ مطالب مذکورهٔ در فوق‌را مینمایاند.

[جدول نمرهٔ ٤٤]

صورت صادرات وواردات ایران از مسکوک طلا ونقره وشمش نقره وطلا (وطلای سفید) در ٦ سال از سال مالیهٔ ١٣٢٥ بعد.

سال مالیه	شمش نقره وطلای وارده	مسکوکات نقره وطلا		
		صادر	وارد	فاضل صادر بر وارد
	قران	قران	قران	قران
(١٣٢٥—٢٦)	٩٬٩٣٧٬٩٩٩	١٥٬١٠٥٬٥٦٦	٩٬٠٥٦٬٠٠٠	٦٬٠٤٩٬٥٦٦
(١٣٢٦—٢٧)	٢١٬٧٥٩٬٣٨١	٣٧٬٤٥٩٬٤٥٦	٥٬٤٢٨٬٤٣٩	٣٢٬٠٣١٬٠١٧
(١٣٢٧—٢٨)	٤٠٬٦٨١٬٣٥٠	٣٤٬٠٠٨٬٢٤٤	١٤٬٥٨٤٬٣٧٦	١٩٬٤٢٣٬٨٦٨
(١٣٢٨—٢٩)	٤٢٬٤٦٧٬٤١١	٣٣٬٠٨٥٬٠٥١	١١٬٩٢٧٬٠٥٩	٢١٬١٥٧٬٩٩٢
(١٣٢٩—٣٠)	٦٦٬٢٠٠٬٩٥٦	٣٧٬٦٤٥٬٥٤٨	١٢٬٨٦٠٬٠٤٩	٢٤٬٧٨٥٬٤٩٩
(١٣٣٠—٣١)	٥٬٥٥٠٬٦٦٥	٢٧٬٤٢٩٬٣٩٠	١٢٬١٤٧٬٤٠٠	١٥٬٢٨١٬٩٩٠

از صورت فوق چنین برمیآید که در مدّت ٦ سال مذکور بمیزان متوسّط قریب ٦٠ کرور قران (٦ کرور تومان) سالیانه مسکوک نقره وطلای ایران بخارج رفته ودر عوض فقط ٢٠ کرور قران وارد شده است.

قسمت مهمّ ومیتوان گفت کلیّهٔ مبلغ مذکور پول نقره است که بیشتر از همه جا بروسیّه و کمی هم بهند وعمّان رفته است. وهمچنین میتوان گفت که شمشی هم که بایران وارد میشود بالتّمام نقره است ومقدار بسیار مهمّی از آن از انگلستان ویک جزئی نیز از روسیّه میآید. وعلّت اینکه در سال مالیهٔ (١٣٣٠—٣١) واردات طلا ونقرهٔ شمش دفعةً از ٦٦٬٢٠٠٬٩٥٦ قران به ٥٬٥٥٠٬٦٦٥ قران تنزّل نموده این است که در سال مذکور قیمت نقره بسیار ترقّی نمود وبعلاوه چنانکه در پیش (صفحهٔ ١٤١—١٤٢) شرح آن گذشت از تاریخ ٢٦ ربیع الاوّل ١٣٢٩ دولت تعیین مقدار نقره‌را که باید از خارج خریده شود و بسکّه برسد بر خلاف سابق مستقیماً خود در دست گرفت.

خلاصه آنکه وضع مسکوکات ایران بسیار مغشوش است ودولت و ملّت از این بابت دوچار مشکلات وخسارات زیاد هستند ویکی از اوّلین تکالیف مفیدهٔ هیئت دولت همانا منظّم نمودن مسکوکات ایران است از روی قواعد علمی که امروزه در اغلب ممالک دنیا مجری است.

چنانکه در صفحات پیش اشاره شد پس از جنگ عمومی کنونی ومخصوصاً از اوایل سال سوّم پول ایران بنای ترقی‌را گذاشت واز قیمت پول خارج در ایران بسیارکاست چنانکه جدول ذیل این مسئله‌را آشکار میدارد.

[جدول نمرهٔ ٤٥]

نرخ مسکوکات ممالک خارجه نسبت بقران در سالهای جنگ عمومی

مسکوک	ذی الحجه ۱۳۳۳ (۱)		۳ ربیع الاوّل ۱۳۳۵		۱۷ ربیع الاوّل ۱۳۳۵	
	دینار	قران	دینار	قران	دینار	قران
لیرهٔ عثمانی	۲۵۰	۵۸	—	٤۸	—	٤٦
لیرهٔ انگلیسی	۳۰۰	٦۱	—	٤٤	۵۰۰	٤۲
برات لیرهٔ انگلیسی	—	—	۵۰۰	٤۵	—	۲۵
منات کاغذ	۷۰۰	۳	۳۲۵	۱	٤۲۵	۱
منات طلا	—	۵	۱۷۵	٤	۱۷۵	٤
برات فرانک	۹۰۰	۲	۱۰۰	۱	٤۰۰	۱ (فرانک طلا)
صد روپیه	—	—	—	—	—	۱۸۳

---

(۱) دراین تاریخ نرخ قران عموماً همان نرخ پیش از جنگ است.

فصل پانزدهم

پست و تلگراف و تلفون

۱ — «پست»

(پست داخله[۱])

خطوط پستی مجموعاً قریب ۲،٤۱۰ فرسخ (۱۵،۰۰۰ کیلومتر) میشود وعبارت است:

۱ — از راههای شوسهٔ درشکه رو،

۲ — راههای غیر شوسهٔ درشکه رو،

۳ — راههای پیاده رو وسواره رو.

پست‌را در راههای شوسه وغیر شوسهٔ درشکه روگاری چهار اسبه حمل و نقل مینماید ودر راههای قاطر رو قاطر واسب و در راههای پیاده روکه رویهمرفته چندان اهمیّتی ندارد قاصد.

راههای گاری رو	۶۹۲	فرسخ طول دارند
راههائی که با اسب وقاطر پیموده میشود.....	۱،۰٤٤	فرسخ طول دارند
راههائی که بتوسّط قاصد پیموده میشود	۵۸۲	فرسخ طول دارند
جمع...	۲،۳۱۸	فرسخ

در عرض سال سیچقان ئیل (۳۱—۱۳۳۰) رویهمرفته ٤۶۲،۰٤۱ فرسخ (۲،۸۸۳،۱٤۰ کیلومتر) ودر سال اودئیل (۳۲—۱۳۳۱) ٤۹۶،٤٤۰ فرسخ (۳،۰۹۷،۷۷۰ کیلومتر) در ایران پست راه پیموده است. تا سال (۳۲—۱۳۳۱) ادارهٔ پست ایران دارای ۱۵۸ دفتر و ۱۵ شعبه و ۲۶۳ منزل و ۲،۳۷۰ اسب و ۶۳۲ عرابّه (درشکه وکالسکه ودلیجان وگاری) و ۲۶۰ سوار (قاصد وغلام) بوده است.

عایدات ومخارج ادارهٔ پستخانه در سالهای اخیر از قرار ذیل بوده است:

۱ — تنگوز ئیل (۳۰—۱۳۲۹): عایدات	۳،٤۱۸،۰٤۰,۵۰	قران
مخارج	۳،۱۱۷،٤۲۱,۵۰	»
عایدات خالص..	۳۰۰،۶۱۹,۰۰	قران

(۱) نقل از احصائیات تجارتی ایران سیچقان ئیل (۳۱—۱۳۳۰) که بتوسّط ادارهٔ گمرک ایران در بروکسل بطبع رسیده است.

۲ – سیجقان ئیل (۳۱–۱۳۳۰) : عایدات . . . . . . ۳'٦۸۷'۵۹۰ قران
مخارج . . . . ۳'۲٦۷'۸۲۲ «
عایدات خالص . . ٤۱۹'۷٦۸ قران

راههای عمده پستی از قرار ذیل است : ۱ – از طهران برشت . ۲ – از طهران بمشهد . ۳ – از طهران بتبریز (از طریق زنجان) . ٤ – از طهران بکرمانشاه (از راه قم وسلطان آباد وملایر) . ۵ – از طهران بهمدان . ٦ – از طهران بشیراز (از راه اصفهان) . ۷ – از اصفهان بکرمان . ۸ – از مشهد بعشق آباد . ۹ – از مشهد بگون آباد .

دفترهای پستی در نقاط مهم همه روزه کاغذ میدهند و میگیرند ولی در نقاط دیگر عموما قبول وتوزیع مکاتیب منحصر بهمان روز رسید وحرکت پست است . از طهران عموماً پست هفته دو مرتبه برای نقاط مهمّ حرکت میکند .

تعرفهٔ پستی در داخله:
- کاغذ : سیصد دینار و برای هر مثقال که زاید بر وزن معمول باشد ۳ شاهی .
- ورقهٔ پستی : صد دینار .
- مطبوعات : صد دینار هر ۱۰ مثقالی .
- نمونهٔ تجارتی : صد دینار هر ۱۰ مثقالی .
- بستهٔ پستی : بر حسب بیمه ومسافت از ۱۰ شاهی تا ۳ قران هر ۱۰۰ مثقالی . بیمه عموماً نیم تا یک ونیم در صد قیمت است .

(پست خارجه)

عموماً از بنادر مهمّ بحر خزر پست هفتهٔ دو بار ودر زمستان یک بار باروپا حرکت میکند . ودر جنوب از بنادر مهمّ خلیج فارس از راه بمبئی هفتهٔ یک بار بهنـد واروپا میرود . تعرفهٔ پستی ایران با ممالک خارجی که جزو اتّحاد عمومی پست بین المللی هستند از قرار ذیل است :

تعرفهٔ پستی خارجه:
- کاغذ : ۱۳ شاهی برای هر ۱۵ گرام .
- ورقهٔ پستی : ٦ شاهی .
- مطبوعات : ۳ شاهی برای هر ۵۰ گرام .
- کاغذ سفارشی : ۲٦ شاهی .

مدّت معمول رسیدن پست باروپا از طهران ببرلن ۱۱ روز ، از رشت ببرلن ۹ روز ، از تبریز ببرلن ۷–۸ روز ، از مشهد ببرلن ۱۰ روز ، از اصفهان ببرلن ١٤–١٦ روز ، از شیراز ببرلن ۲۱ روز ، از کرمانشاه ببرلن ۲۰ روز است .

ماندای پستی «ارسال وجه بتوسّط پست» فقط بین فرانسه وایران مجری است وآنهم فقط با مشهد وتبریز. نرخ این گونه ارسالات از قرار ۲ در صد وجه مرسوله است وتعیین وجه نیز باید بحساب فرانک باشد. (۱)

۲ – «تلگراف»

در ایران رویهمرفته تا سال اود ئیل (۳۲–۱۳۳۱) قریب ۱۰۶۰ فرسخ (۹٬۷۳۰ کیلومتر) رشته خطوط تلگرافی بوده با قریب ۲۵۰۰ فرسخ (۱۰٬۵۶۲ کیلومتر) سیم تلگرافی. از این مقدار خطّ یک قسمت در دست خود ایران است ومجموع سیم آن قریب ۷۴۰ فرسخ (۴۶۰۰ کیلومتر) است، قسمت دیگر یا متعلّق است بدولتها وشرکتهای خارجه ویا آنکه متعلّق است بدولت ایران ولی اداره واستعمال آن با دول وشرکتهای خارجه است. وما در ذیل صورت کلّ خطوط تلگرافی موجوده ایران را در سال ۱۳۲۸ میدهیم:

۱ – سیم اصلی

(متعلّق بکمپانی تلگرافات هند واروپا(۲))

از جلفا بطهران: جلفا – مرند – تبریز – میانج – زنجان – قزوین – طهران
طول خطّ: ۱۱۰ فرسخ (۶۹۰ کیلومتر) است و دارای سه سیم است وفقط یک سیم آن متعلّق بدولت ایران ولی در دست کمپانی مزبور است.

۲ – سیم اصلی

(ایران)

جلفا وطهران: جلفا – مرند – تبریز – میانج – زنجان – قزوین – طهران
طول: تقریباً ۱۱۰ فرسخ (۶۹۰ کیلومتر).

شعبات:

(ایران)

ا – تبریز باورمیه: تبریز – مرند – خوی – دیلمقان – اورمیه
طول: ۴۰ فرسخ (۲۵۰ کیلومتر)

ب – تبریز بساوجبلاغ: تبریز – دهخوارقان – مراغه – میاندواب – ساوجبلاغ
طول: ۳۵ فرسخ (۲۲۱ کیلومتر).

ج – تبریز بیله‌سوار: تبریز – اهر – کلیبر – خداآفرین – حسنخانلو – بیله‌سوار.

د – اردبیل بمیانج: اردبیل – سراب – میانج
طول: ۱۰ فرسخ.

---

(۱) برای اطّلاعات دیگر راجع براهها وپست رجوع شود بصفحهٔ ۱۳۴ وبعد.

(۲) Indo European Telegraph Company

۳ — سیم اصلی
(ایرانی)

ا — آستارا بخرّم آباد: آستارا – شفارود – انزلی – رشت – رودسر – خرّم‌آباد (ساحل بحر خزر)
طول: تقریباً ٤٤ فرسخ (۲۷۰ کیلومتر).

ب — رشت بطهران: رشت – منجیل – قزوین (۲٦ فرسخ = ۱٦۸ کیلومتر) – طهران.
طول: تقریبا ۵۳ فرسخ (۳۳۰ کیلومتر)

٤ — سیم اصلی
(ایرانی)

مشهدسر بچاتلی: مشهدسر – بارفروش – ساری – اشرف – بندرگز – استراباد – کادول – دامیان – گنبدقابوس – چاتلی
طول: قریب ۵۰ فرسخ

شعبات:
(ایرانی)

استراباد بچاتلی: استراباد – قدریولوم – چاتلی
طول: تخمیناً ۳۵ فرسخ.

۵ — سیم اصلی
(متعلّق بدولت ایران ودر دست کمپانی تلگرافات هند واروپا)

طهران بمشهد: طهران – ایوانکیف – ارادان – سمنان – دامغان – شاهرود – میاندشت – مزینان – سبزوار – نیشابور – مشهد
طول: تقریباً ۱٤۰ فرسخ (۸۷۰ کیلومتر).
از طهران بشاهرود (٦۳ فرسخ) یک سیم ثانوی هم وجود دارد که متعلّق بدولت ایران ودر دست حکومت هند است.

شعبات:
(ایرانی)

ا — سمنان بفیروزکوه:
طول: ۱۱ فرسخ (۷۰ کیلومتر).

ب — شاهرود بچکشلر: شاهرود – تاش – استراباد – چکشلر
طول: تااستراباد – قریب ۲۸ فرسخ (۱۷۰ کیلومتر). سیم از استراباد تا چکشلر (۸ فرسخ) در دست دولت روس است.

ج — بجنورد بسرخس: بجنورد – شیروان – قوچان – چناران – مشهد – باغ‌بنو – سرخس ناصری.
طول: تخمیناً ۸۰ فرسخ.

د — محمّدآباد (دره‌جز) بمشهد: محمّدآباد – کلات – مشهد
طول: تخمیناً ۲۰ فرسخ.

۶ — سیم اصلی

ا — (در دست دولت روس)

مشهد بخاف : مشهد — بازهور — تربت حیدری — رشخار — خواف

ب — (در دست ادارهٔ تلگرافات هند)

خواف بنصرت آباد : خاف — بوزن آباد — قاین — بیرجند — سربیشه — نه — علی آباد — نصرت آباد
طول، کلیهٔ خط ۱۴۱ فرسخ (۸۸۴ کیلومتر).

۷ — سیم اصلی

(ایرانی)

خانقین بطهران : خانقین — قصر شیرین — سرپل — کرند — کرمانشاه — کنگاور — اسد آباد — همدان — زرق — نوبران — خانی آباد — طهران
طول: ۱۱۲ فرسخ (۷۰۴ کیلومتر).
این خط را انگلیسها در سال ۱۲۸۰ ساخته‌اند و اول در دست آنها بود و بعدها بدولت ایران منتقل شد و اولین خط تلگرافی است که انگلیسها در ایران ساختند.

شعبات

(ایرانی)

ا — بیجار همدان : بیجار — قروه — همدان.
طول، تخمیناً ۲۰ فرسخ.

ب — سنندج بقروه :
طول: ۱۴ فرسخ.

ج — همدان بقم : همدان — دولت آباد — سلطان آباد — ولاسجرد — قم.
طول، تقریباً ۴۵ فرسخ (۲۸۰ کیلومتر).

د — بروجرد بدولت آباد : بروجرد — نهاوند — دولت آباد.
طول، تقریباً ۳۱ فرسخ (۲۰۰ کیلومتر).

ه — بروجرد بسلطان آباد :
طول، ۱۴ فرسخ (۹۰ کیلومتر).

و — بروجرد بشوشتر : رازان — خرم آباد — نصیرآباد — خیرآباد — قلعهٔ رزه — دزفول — شوشتر.
طول، ۵۱ فرسخ (۳۴۰ کیلومتر).

ز — طهران بشاهزاده عبدالعظیم :
طول، تقریباً یک فرسخ و نیم (۸۷۰۰ متر).

۸ — سیم اصلی
(حکومت هند)

ا — طهران ببوشهر: طهران — قم — کاشان — اردستان — اصفهان — قشه — آباده — ده‌بید — شیراز — کازرون — برازجان — بوشهر.
طول، ۱۷۰ فرسخ (۱۰۹۰ کیلومتر).

ب — کاشان ببم: کاشان — اردستان — نائین — اردکان — یزد — انار — بهرام‌آباد — کرمان — بم (ملک سیاه کوه).
طول، ۱۸۰ فرسخ (۱۱۳٦ کیلومتر).
این دو خطّ هرکدام دارای سه سیم میباشد. دوسیم آن متعلق است باداره تلگرافات حکومتی هند واروپا ویک سیم ثالث هم که متعلق بدولت ایران است در دست اداره مذکور است.

شعبات
(حکومت هند)

اصفهان بنائین:
طول، تخمیناً ۲٦ فرسخ.

۹ — سیم اصلی
(ایرانی)

محمّره ببرازجان: محمّره — اهواز — رامهرمز — بهبهان — بندر دیلم — بندر ریگ — برازجان.
طول، ۷۰ فرسخ (۴۵۰ کیلومتر).

شعبات
(ایرانی)

دزفول باهواز: دزفول — شوشتر — اهواز.
طول، تخمیناً ۲۵ فرسخ.

۱۰ — سیم اصلی
(حکومت هند)

جاسک کواتر: جاسک — چاهبار — کواتر.
طول، تخمیناً ۲۵ فرسخ.

شعبات
(حکومت هند)

هنگام ببندرعباس.
طول، تخمیناً ۱۰ فرسخ.

برای معلومات دیگر رجوع نمائید بصفحات ۱۱۲—۱۱۳—۱۱۴—۱۳۲—۱۳۳—۱۳۴.

۳ — « تلفون »

از چند سال باینطرف «شرکت تلفون در ایران»(۱) در اغلب شهرهای مهمّ ایران تلفون کار گذاشته است و آکنون در شهرهای ذیل تلفون شرکت مزبور برپاست:

محل	عدهٔ دستگاه		نرخ ماهانه	
طهران	۳۸۰ دستگاه	شهر ...	۲۰ تا ۲۵	قران
		بیرون شهر	۵۰	»
تبریز	۲۰۰ »		۲۵	»
مشهد	۱۰۰ »		۳۰	»
اورمیه	٤۰ »		۲۵	»
مراغه	۱۲ »		۲۵	»
همدان	۱٤ »		۲۵	»
کرمانشاه	۱۰ »		۲۵	»
قزوین	۳۰ »		۲۵	»
اصفهان	۸۰ »		۲۰—۳۵	»
شیراز	۵۰ »		۲۰—۳۵	»
رشت	۸۰ »		۲۵	»
بوشهر	٤۷ »	شهر ...	۲۰	»
		بیرون شهر	۳۰	»

شرکت راه جلفا بتبریز وانزلی بطهران هم برای خود از جلفا تا تبریز واز انزلی بطهران یک خطّ تلفون بنا نموده است.

ادارهٔ ماهیگیری لیانازوف(۲) هم از آستارا تا انزلی واز بندر گز تا کش تپه تلفون دارد.

شرکت نفت انگلیس وایران هم از مجی سلیمان (محلّ اخراج نفت) تا عبّادان خطّ تلفون مخصوصی کشیده است.

بین اورمیه وساحل دریاچه هم دستگاهی ساخته شده ودر ازای ۲ قران هر کس میتواند تلفون نماید.

در مازندران وگیلان تأسیس تلفون موکول بتجارتخانهٔ حاج مهدی آقا است.

ادارهٔ ژاندارمری نیز قبل از اتّفاقات محرّم ۱۳۳٤ بدستیاری سلطان فریک سوئدی در راه قزوین ۱۳ فرسخ سیم کشی برای تلفون نمود و تلفون خودرا بهشتجرد (یک فرسخی ینگی امام) رسانید ولی بعدها بمناسبت انقلابات گوناگون خطّ مزبور از کار افتاد و ویران گردید.

---

(۱) Société anonyme des Téléphones persans (۲) Lyanazoff

فصل شانزدهم

زندگانی در طهران(۱)

وبعضی اطلاعات مفیده

نمایندگان تجارتی که از اوریا بایران فرستاده میشوند اقلاً باید مواجبشان صد تومان باشد. در طهران یا در مهمانخانه (ماهی ۳۰ تومان) منزل مینمایند ویا باید خانه کرایه نمایند (ماهی ۱۲ تا ۲۰ تومان). یک خانه ۳ تا ۵ اوطاق دارد بعلاوهٔ آشپزخانه وزیر زمین. نرخ ارزاق معمولاً بطریق ذیل است:

نان	هر منی	۲ قران
گوشت گوسفند	«	۸ »
گوشت گاو	«	٤ »
برنج	«	٤ »
زغال چوبی	«	۱ قران ونیم
نفت	«	۲ قران ونیم
شراب	بطری	۲ قران

هنوز بطور عموم وسیلهٔ روشنائی در طهران نفت است.

زغال چوبی هر خروارش تقریباً هفت تومان است امّا چون دورهٔ زمستان کوتاهست احتیاج بآتش باعث مخارج زیاد نمیشود.

یک نفر اروپائی که بقصد اقامت ایران سفر مینماید اگر بتواند مقدار معتنابهی پیراهن ولباس وکفش وپارچه وغیره با خود بایران ببرد نفع مینماید ولی نباید اسباب خانهٔ سنگین باخود بردارد چون قیمت حمل ونقل بسیار گران تمام میشود وانگهی در خود ایران اغلب لوازم واساس خانه‌را بخوبی میسازند. نمایندگان تجارتی باید حتّی المقدور از تجارت خانهٔ که آنهارا بایران میفرستد قرار داد کتبی بگیرند واغلب این قرار داد نامها بوعدهٔ سه ساله است.

در طهران زبان فرانسه خیلی رواج دارد ودر آذربایجان زبان روسی ودر جنوب ایران مخصوصاً زبان انگلیسی رواجی دارد. درآذربایجان زبان ترکی آذربایجانی (آذری) که با ترکی عثمانی بی شباهت نیست خیلی بدرد میخورد.

---

(۱) نقل از روزنامهٔ ایرانشهر نمرهٔ ۳ مورّخهٔ شعبان سال ۱۳۴۲ و از روی راپرت سوگون (Saugon) ترجمان سفارت فرانسه در ایران.

منات روسی در شمال وروپیه در جنوب رواج دارد.

در ایران برای نمایندگان ومأمورین تجارتی هیچ گونه مالیاتی وجود ندارد ونمونهائی‌را که با خود میاورند از ادای حق گمرک معاف است.

برای مسافرین تجارتی بهترین راهها چهار راه ذیل است:

۱ — برای مسافرت بطهران وحوالی طهران: از راه روسیه بانزلی ورشت وقزوین وطهران وقم وکاشان واصفهان.

۲ — برای مسافرینی که میخواهند بنواحی جنوبی ایران بروند: مارسیل یا برندیزی — ترعهٔ سوئز — بمبئی — کراچی واز آنجا ببوشهر وشیراز ویا ببندر عباس واز آنجا بیزد وکرمان.

۳ — برای مسافرینی که میخواهند بآذربایجان بروند: تفلیس وجلفا وتبریز (با خط آهن) واز تبریز بهر نقطهٔ ایالت میتوان رفت.

٤ — برای مسافرت بنواحی غربی ایران: از قزوین ویا از طهران بهمدان وکرمانشاه واز کرمانشاه میتوان ببغداد وسایر نقاط عثمانی هم رفت.

نرخ ارزاق واجناس

از آنجائیکه ایران مملکتی است زراعتی نرخ ارزاق واجناس عموماً در آن مملکت ارزان است ومخصوصاً در ایام سابق که ایران با ممالک خارجه چندان تجارتی نداشت ومحصولات ارضی از مملکت بیرون نمیرفت نرخ ارزاق بسیار ارزان تر از امروز بوده و ما در ذیل صورتی از نرخ مذکور در سالهای مختلف میدهیم.

صورت نرخ اجناس وارزاق در سالهای ۱۲۷۱ و۱۳۳۳ و ۱۳۳۵:

	جنس	وزن	قیمت	
	گندم ساوجبلاغی	خروار	۲۳	قران
	گندم شهری	»	۲۰	»
	جو	»	۱۲	»
	کاه	»	٦	»
	زغال‌چوب	»	۱٦,۲۵	»
۱ — در سال ۱۲۷۱ (۱)...	نان	من	۱۰	پول
	گوشت	»	۱۰۰۰	دینار
	برنج	»	۱۰	شاهی ونیم
	روغن	»	۲	ریال
	هیزم	خروار	۸	قران
	پنیر	من	۱	قران و ۱۰ پول

(۱) نقل از شمارهٔ ۲۰۰ وقایع اتفاقیه منطبعهٔ طهران و مورخهٔ ۲ ربیع الاول ۱۲۷۱ منقول در شمارهٔ ٦۱ روزنامهٔ عصر جدید مورخهٔ ۱۵ ربیع الثانی ۱۳۳۵.

۲ — در ۱۲ ذی الحجهٔ ۱۳۳۳

جنس	وزن	قیمت
گندم حدّ وسط	خرواری	۱۳۵ قران
جو	»	۸۱ »
کاه	»	۱۳ »
یونجه	»	۴۰,۵۰ »
برنج	»	۲۳۰ »
روغن	من ری	۶۴,۲۵۰ »
نفت	»	۹ »
قند	دو من	۱۹,۶۵ »
چای	گیروانکه	۹,۲۰۰ »
زغال	خرواری	۸۰ »
نخود	»	۳۵۰ »
هیزم	»	۳۲ »
لوبیا	»	۱۵۰ »
ماش	»	۸۱ »
عدس	»	۱۵۸ »
لپه	»	۳۵۰ »
کشمش	»	۱۲۳ »

۹ ربیع الثانی ۱۳۳۵ (۱)

جنس	وزن	قیمت حدّ اقل	قیمت حدّ اکثر
گندم	خروار	۱۵۰ قران	۲۶۰ قران
جو (۲)	»	۱۷۰ »	۱۸۳ »
یونجه	»	۴۵ »	۵۰ »
کاه	»	۱۶ »	۲۴ »
هیزم	»	۱۹ »	۴۳ »
برنج زردچه	۴ من	۱۵,۵ »	۱۶ »
برنج سفید	»	۱۶ »	۱۸ »
خرده برنج	»	—	۱۳ »
برنج گرده	»	—	۱۲ »
روغن	»	۸۵ »	۹۱ »
کره	»	۸۴ »	۸۷ »
عسل	تبریزی	۱۴ »	۱۸ »
نخود	۴ من	۷,۵۰ »	۱۰ »
لوبیا قرمز	»	—	۸ »
زغال جنگلی	»	۵ »	۵,۵۰ »

(۱) نقل از روزنامهٔ ایران شمارهٔ ۳۸ سال اوّل. (۲) گرانی جو بملاحظهٔ خریداری زیاد آنست برای قشون روس.

	جنس	وزن	قیمت حدّ اقل	قیمت حدّ اکثر
۹ ربیع الثانی ۱۳۳۵	سیب زمینی	خروار	۶۰ قران	۸۲ قران
	کشمش	»	۳۰۰ »	۳۵۰ »
	کشک لار	٤ من	—	۱۳ »
	پنیر پرچک	»	۲۷ »	۳۷ »
	مغز گردو	»	۲۹ »	۳۱ »
	بلغور	—	—	۱۲ »
	عدس	٤ من	۱۰,۵ »	۱۲ »
	لپه	»	۹ »	۱۰ »
	صابون	تبریزی	۵ »	۱۲ »
	تخم مرغ	۱۰۰ دانه	—	۱۵ »
	نفت	٤ من	۱۷ »	۱۷,۱ »
	قند	تبریزی	۲۵ »	۳۰ »
	شکر	—	—	۲۱ »
	چای	تبریزی	۲۸ »	۳٤ »
	پنیر خیکی	٤ من	—	٤۰ »
	ماست کوزه	»	—	٦ »
	پیاز	»	۵ »	۵,۵ »
	زغال بافی	»	۳,۵ »	٤ »

ضمیمه

تجارت ایران در سال اودئیل (۳۲–۱۳۳۱) که آخرین سال پیش از شروع جنگ است وسالهای بعد (بارس ئیل ۳۳–۱۳۳۲ و توشقان ئیل ۳۴–۱۳۳۳) بنا باطلاعات اخیره:

در اودئیل (۳۲–۱۳۳۱)، کلّ تجارت ایران کمی بیشتر از ۱٬۱۰۳٬۰۰۵٬۰۰۰ قران بوده است که بحساب تومان قریب ۲۲۱ کرور تومان میشود. از این مبلغ معادل ۶۴۷٬۱۶۵٬۰۰۰ قران از بابت واردات و ۴۵۵٬۸۴۰٬۰۰۰ قران از بابت صادرات است. از این قرار صادرات دو ثلث واردات بوده است. چه در واردات وچه در صادرات اوّلین مقام با روسیّه است چونکه بیشتر از نصف مال التّجارهٔ که در این سال بایران وارد شده از آن مملکت آمده است وهمچنین دو ثلث صادرات ایران هم فقط بروسیّه رفته است. آلمان پس از انگلیس و هند در واردات ایران چهارمین مقامرا دارد در صورتیکه از حیث صادرات فقط در مقام نهم میآید. جدول نمرهٔ ۴۶ مقام دولیرا که با ایران طرف تجارت هستند ازحیث وارد وصادر بهتر مینمایاند.

بارس ئیل (۳۳–۱۳۳۲): در این سال که اوّلین سال جنگ عمومی است تجارت ایران بمناسبت جنگ خیلی تنزّل نموده واین تنزّلرا به ۱۹ در صد تخمین نموده اند:

تجارت کلّ . . . ۳۱۶٬۸۸۷٬۰۰۰ مارک (تخمیناً ۸۷۰٬۴۳۹٬۲۵۰ قران)(۱)
واردات. . . . . . ۱۷۶٬۷۱۲٬۴۰۰ » (» ۴۸۵٬۹۵۷٬۱۰۰ »)
صادرات . . . . ۱۴۰٬۱۷۴٬۶۰۰ » (» ۳۸۴٬۴۸۲٬۱۵۰ »)

تجارت روسیه با ایران در این سال جمعاً از حیث واردات وصادرات ۱۹۲٬۰۳۲٬۰۰۰ مارک بوده که تخمیناً ۵۲۸٬۰۸۸٬۰۰۰ قران میشود. از این مبلغ ۹۹٬۱۴۰٬۴۰۰ مارک (تخمیناً ۲۷۲٬۶۳۲٬۱۰۰ قران) واردات از روسیّه و ۹۲٬۸۹۱٬۶۰۰ مارک (تخمیناً ۲۵۵٬۴۵۱٬۹۰۰ قران) صادرات ایران بروسیّه است.

بعد از روسیّه انگلستان میآید که کلّ تجارتش با ایران در این سال عبارت است از ۸۳٬۶۶۴٬۸۰۰ مارک (تخمیناً ۲۳۰٬۰۷۸٬۲۰۰ قران). از این مبلغ ۵۲٬۴۰۲٬۴۰۰ مارک (تخمیناً ۱۴۴٬۱۰۶٬۶۰۰ قران) واردات ایران است از انگلیس و ۳۱٬۲۶۲٬۴۰۰ مارک (تخمیناً ۸۵٬۹۷۱٬۶۰۰ قران) صادرات ایران است بآن

(۱) از قرار هر مارک ۲٫۷۵ قران.

مملکت . تجارت آلمان با ایران نیز در این سال مخصوصاً خیلی تنزل نموده وبه ٤،۹۹٦،۸۰۰ مارک (تخمیناً ۱۳،۷٤۱،۲۰۰ قران) رسیده است .

تجارت فرانسه هم نصف شده وایطالیا هم از مقام ششم که در تجارت ایران داشت بمقام دوازدهم رسیده است .

توشقان ئیل (۳٤–۱۳۳۳) : در این سال تجارت کل ایران عبارت بوده است از ۸٤۱،۲۰۰،۰۰۰ قران . از این مبلغ ۳۷۷،۱۰۰،۰۰۰ قران از بابت صادرات و ٤٦٤،۱۰۰،۰۰۰ قران از بابت واردات بوده است . تقریبا ۵۷ ونیم در صد واردات ایران از روسیه بوده و ۷۱ در صد صادرات ایران نیز بدانمملکت بوده است .

بعد از روسیه انگلستان وهند چه در واردات وچه در صادرات اوّلین مقام‌را دارا بوده‌اند .

بنا بارقام فوق تنزّل تجارت ایران در سال ۳٤–۱۳۳۳ تقریبا ۳ در ده است .

[جدول نمرهٔ ٤٦]

تجارت ایران در اود ئیل (۳۲–۱۳۳۱)

ممالک	واردات	صادرات	جمع واردات و صادرات
	قران	قران	قران
افغانستان	٤،۸۸٦،۰۰۰	۲،۹۷۱،۰۰۰	۷،۸۵۷،۰۰۰
آلمان	۳۰،۳۷۳،۰۰۰	۲،۹۵۳،۰۰۰	۳۳،۳۲٦،۰۰۰
اتریش	۸،۹۲۲،۰۰۰	۷۱۸،۰۰۰	۹،٦٤۰،۰۰۰
بلژیک	۱۵،۳۹۲،۰۰۰	۲۲٤،۰۰۰	۱۵،٦۱٦،۰۰۰
چین	۵۳٤،۰۰۰	۱،۱٤۲،۰۰۰	۱،٦۷٦،۰۰۰
مصر	۱۳،۰۰۰	۵،۰۲۰،۰۰۰	۵،۰٤۳،۰۰۰
ممالک متحدهٔ امریکا	۲۲٤،۰۰۰	۱۰،۲۱۰،۰۰۰	۱۰،٤۳٤،۰۰۰
انگلستان	۹۷،۵۹٦،۰۰۰	۳۳،۳۱۹،۰۰۰	۱۳۰،۹۱۵،۰۰۰
هند (انگلیس)	۸۰،۳۵۸،۰۰۰	۲۳،۷۹۲،۰۰۰	۱۰٤،۱۵۰،۰۰۰
فرانسه ومستملکات	۱۹،٦۲۹،۰۰۰	٤،۵۸۹،۰۰۰	۲٤،۲۱۸،۰۰۰
ایتالیا	۵،۵۹۸،۰۰۰	۱۰،٤۷٤،۰۰۰	۱٦،۰۷۲،۰۰۰
هلاند ومستملکات	۱،۳۷۱،۰۰۰	۱۳،۷٦۵،۰۰۰	۱۵،۱۳٦،۰۰۰
روسیه	۳۵۵،۸۸۸،۰۰۰	۳۰۲،۰٦۰،۰۰۰	٦۵۷،۹٤۸،۰۰۰
سوئد	٦۹۰،۰۰۰	٦،۰۰۰	٦۹٦،۰۰۰
سویس	۹۰۰،۰۰۰	۵۸،۰۰۰	۹۵۸،۰۰۰
عثمانی	۲۲،۳۳۹،۰۰۰	۳٦،۸٦۷،۰۰۰	۵۹،۲۰٦،۰۰۰
مجموع (بانضمام ممالک دیگر)	٦٤۷،۱٦۵،۰۰۰	٤۵۵،۸٤۰،۰۰۰	۱،۱۰۳،۰۰۵،۰۰۰

تاریخ بعضی از عهدنامها و قرار داد های ایران با ممالک خارجه از سال ۱۰۴۰ ببعد:

سال	ماه		
۱۰۳۲ —	—	اجازهٔ ایجاد تجارتخانهٔ انگلیسی در بندر عباس	
۱۰۴۰ — ۵	رجب	— عهدنامهٔ تجارتی با	هلند
۱۱۲۰ —	—	عهدنامهٔ تجارتی پنجساله با	فرانسه
۱۱۲۷ — ۱۲	شعبان	— عهدنامهٔ دوستی وتجارت با	فرانسه
۱۱۳۵ — ۱۲	ذی الحجّه	— عهدنامهٔ دوستی با	روسیّه
۱۱۳۵ —	—	عهدنامهٔ تجارتی با	فرانسه
۱۱۴۱ — ۱۴	رجب	— عهدنامهٔ راجع بتحدید حدود با	روسیّه
۱۱۴۴ — ۲۳	رجب	— عهدنامهٔ دوستی وتجارت با	روسیّه
۱۱۵۹ — ۱۹	ذی الحجّه	— عهدنامهٔ صلح با	عثمانی
۱۱۸۶ — ۱۰	محرّم	— قرار داد وامتیاز بکمپانی هند شرقی	
۱۲۰۳ —	—	فرمان جعفر خان زند در بارهٔ آزادی تجارت انگلیس در ایران	
۱۲۱۵ — ۱۸	شعبان	— عهدنامه تجارتی با	انگلیس
۱۲۲۲ — ۲۵	صفر	— عهدنامهٔ اتّحاد با	فرانسه
۱۲۲۲ — ۲۲	ذی القعده	— عهدنامهٔ تجارتی با	فرانسه
۱۲۲۴ — ۲۵	صفر	— عهدنامهٔ مقدّماتی ودوستی با	انگلیس
۱۲۲۸ — ۲۹	شوّال	— عهدنامهٔ (گلستان) صلح ودوستی وتجارت با	روسیّه
۱۲۲۹ — ۱۲	ذی الحجّه	— عهدنامهٔ قطعی با	انگلیس
۱۲۳۸ — ۱۹	ذی القعده	— عهدنامهٔ (ارزن الروم) صلح با	عثمانی
۱۲۴۳ — ۵	شعبان	— عهدنامهٔ (ترکمن چای) صلح با	روسیّه
۱۲۵۲ — ۱۸	صفر	— فرمان شاهی درباب تجارت انگلیس موافق قرار داد با	روسیّه
۱۲۵۴ — ۱۲	محرّم	— فرمان شاهی در بارهٔ روابط تجارتی با	انگلیس
۱۲۵۷ — ۱۲	رمضان	— عهدنامهٔ تجارتی با	انگلیس
۱۲۵۷ — ۲۲	جمادی الاولی	— عهدنامهٔ دوستی وتجارت با	بلژیک
۱۲۵۷ — ۱۵	ذی الحجّه	— متمم عهد نامهٔ دوستی و تجارت با	بلژیک
۱۲۵۸ — ۲۰	محرّم	— عهدنامهٔ تجارتی ودوستی با	اسپانی
۱۲۵۹ — ۲۲	شوّال	— قرارنامهٔ تجارتی با	روسیّه

سال	ماه		
۱۲۶۰ —	—	قرار داد در بارهٔ محاکمات ومرافعات ورشکستی با	انگلیس
۱۲۶۰ —	—	قرار داد در بارهٔ تذکره واعادهٔ مجرمین وغیره با . .	روسیه
۱۲۶۳ —	۱۶ جمادی الآخره	— عهدنامهٔ تجارتی وقرار نامهٔ سرحدّی با	عثمانی
۱۲۶۴ —	۱۰ رجب	— فرمان در خصوص نسخ زر خریدی	
۱۲۶۷ —	۱۸ شوّال	— فرمان در خصوص نسخ قطعی تجارت کنیز وغلام	
۱۲۶۹ —	۱۵ ربیع الثّانی	— شناختن ایران استقلال هرات‌را	
۱۲۷۱ —	۲۷ شوّال	— عهدنامهٔ دوستی وتجارت با.	فرانسه
۱۲۷۳ —	۳ ربیع الاوّل	— اعلان جنگ حکومت هند با یران بواسطهٔ مسئلهٔ هرات	
۱۲۷۳ —	۲۵ ربیع الثّانی	— عهدنامهٔ دوستی وتجارت با	ممالک متّحدهٔ امریکا
۱۲۷۳ —	۷ رجب	— عهدنامهٔ (پاریس) صلح با	انگلیس
۱۲۷۳ —	۲۰ شعبان	— عهدنامهٔ (پاریس) دوستی وتجارت با	ساردنی
۱۲۷۳ —	۱۲ رمضان	— عهدنامهٔ (پاریس) دوستی وتجارت وکشتی رانی با .	اتریش
۱۲۷۳ —	۲۱ شوّال	— عهدنامهٔ (پاریس) دوستی وتجارت با.	پروس
۱۲۷۳ —	سلخ شوّال	— عهدنامهٔ (پاریس) دوستی وتجارت با.	پی‌یا
۱۲۷۳ —	۲۸ ذی القعده	— عهدنامهٔ (پاریس) تجارت با.	بلژیک
۱۲۷۳ —	۲ ربیع الثّانی	— عهدنامهٔ (پاریس) تجارت با.	دانمارک
۱۲۷۸ —	۲۳ ربیع الثّانی	— عهدنامهٔ تجارت وکشتی رانی با	عثمانی
۱۲۷۰ —	٤ ربیع الثّانی	— عهدنامهٔ دوستی وتجارت با	ایطالیا
۱۲۹۰ —	۱۵ ربیع الثّانی	— عهدنامهٔ (پطرسبورغ) دوستی وتجارت وکشتی رانی با	آلمان
۱۲۹۱ —	۲۶ شوّال	— دخول ایران در قرار داد ژنو(۱)	
۱۳۱۹ —	رجب	— قرار داد گمرکی با.	روس
۱۳۲۱ —	ذی القعده	— حذف حقوق راهداری و قرار داد گمرکی با. . .	انگلیس

---

(۱) مقصود از قرار داد ژنو (Convention de Genevé) قرار دادی است در ده مادّه که در ۱۹ ربیع الاوّل ۱۲۸۱ در شهر ژنو (سویس) گذاشته شده واصولاً راجع بمراعات احترام وبیطرفی است نسبت بمریضخانهای نظامی واجزای آن در موقع جنگ وعلامت آن صلیب احمر مشهور است.

بعضی صورتها و احصائیات مفیده:

۱ ــ مقایسه اوزان و مقادیر ایران با بعضی از ممالک خارجه،

۲ ــ صورت عملیات بانک شاهنشاهی ایران درمدت ۹ سال از سال ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۶،

۳ ــ عملیات بانک شاهنشاهی ایران در سالهای اخیر بنا باطلاعات اخیره،

٤ ــ احصائیات راجع بجمعیت و مذهب اهل ایران.

۱ – مقایسه اوزان و مقادیر

اسامی بفارسی		با نگلیسی
وزن		
گندم		= ۰٫۷۴ گرین (grain)
نخود	= ۴ گندم	= ۲٫۹۶ » »
مثقال	= ۲۴ نخود	= ۷۱ » »
سیر	= ۱۶ مثقال	= ۱۱۳۶ » = ۲٫۵۹ اُنس (aunce)
چارک	= ۱۰ سیر	= ۱۱۳۶۰ » = ۱٫۶ پوند
من تبریز	= ۶۴۰ مثقال = ۴۰ سیر	= ۶٫۴۹ پوند (pound)
من بندر عبّاس	= ۸۴۰ » = ۵۲٫۵ سیر	= ۸٫۵۰ » »
من شاه	= ۱۲۸۰ » = ۲ من تبریز	= ۱۲٫۹۸ » »
من ری	= ۲۵۶۰ » = ۴ » »	= ۲۵٫۹۶ » »
۵ من و نیم تبریز	= ۳۵۲۰ »	= ۳۶ » »
من هاشمی	= ۱۱۵۲۰ » = ۱۸ من تبریز	= ۱۱۶٫۴۲ » »
خروار تبریز	= ۱۰۰ من تبریز	= ۶۴۹ » »
خروار بندر عبّاس	= ۱۲۰ » »	= ۷۷۸٫۸۰ »
خروار شاه	= ۲۰۰ » »	= ۱۲۹۸ »
مقیاس طول		
ذرع یا گز	= ۱۶ گره = ۳۲ بهر	= ۱ یارد و $\frac{1}{8}$ یارد
فرسخ	= ۶۰۰۰ ذرع	= ۳٫۸۷ میل انگلیسی
مقیاس سطح		
جریب	= ۱۰۶۶ ذرع مربّع	= ۱۳۲۶ یارد مربّع

ایران با بعضی از ممالک خارجه

بروسی	بفرانسوی و سایر ممالکی که سلسله اعشاری دارند
وزن	
۱ دُلیا تقریباً (Dolia)	۵ صدم گرام
۴ ۱/۲ » »	۲۰ صدم گرام
۱ زُلتنیک (Zolotnik) و ۷ دُلیا	۴ گرام و ۶۰ صدم گرام
۱۷ » » و ۱۶ »	۷۳ » و ۶۰ »
۱۷۱ » » و ۶۴ »	۷۳۶ »
۷ فونت یا لیور و ۳۱ زلتنیک و ۷۶ دلیا	۲ کیلوگرام و ۹۴۴ گرام (تقریباً ۳ کیلوگرام)
۹ » » » و ۴۶ »	۳ » و ۸۶۴ »
۱۴ » » » و ۶۳ »	۵ » و ۸۸۸ »
۲۵ » » » و ۳۱ »	۱۱ » و ۷۷۶ »
۱ پود	۱۶ » و ۱۹۲ »
۳ پود — ۹ لیور — ۳۸ دلیا	۵۲ » و ۹۹۲ »
۱ برکویتز (Berkovets) — ۷ پود — ۳۸ لیور — ۸۳ زلتنیک ۳۹ دلیا — (تقریباً ۱۸ پود)	۲۹۴ » و ۴۸۰ »
۲ برکویتز — ۷ پود — ۲۲ لیور — ۹ زلتنیک — ۱۷ دلیا	۳۵۳ » و ۲۸۰ »
۳ » — ۵ » — ۳۸ » — ۲۳ » — ۱۹ » (تقریبا ۳۶ پود)	۵۸۸ » و ۹۶۰ »
مقیاس طول	
۱ ارشین و ۱ ۱/۱۲ پای روسی	۱ متر و ۴ صدم متر
۵,۵ ورست و ۱۶۸ ساژن (Sagène)	۶ کیلومتر و ۲۴۰ متر
مقیاس سطح	
۹ دسیاتین (déciatine) و ۲۱۰ ساژن مربع........................	۱۱۰۸,۶۴ متر مربع

۲ – صورت عملیات بانک شاهنشاهی ایران

(از روی

سال از ۲۱ تا ۲۰ سپتامبر	اسکناس منتشره			براتهای واصله وصادره بحساب شخصی بانک			معاملات، تنزیل وقرض وغیره با خارج		
	پنس	شلینگ	لیرهٔ انگلیسی	پنس	شلینگ	لیرهٔ انگلیسی	پنس	شلینگ	لیرهٔ انگلیسی
۱۳۰۸			—	۸		٤۵۸٬۸۰۰	۱۱	۹	۱٬۲۱۸٬۵۵۷
۱۳۰۹	۸	۰	+۲۸٬۳۳٤	٤	۱۰	٦٦٦٬۵۱۹	۱	۲	۷۹۷٬۱۸٦
۱۳۱۰	۹	۰	+۲۷٬۱۱٦	۱	۸	٤۷۰٬۵۳۳	۱۰	۱	۱٬۱۲۲٬۹۲٤
۱۳۱۱		۱	+ ۳٬٦۵٦	۷	۱	٦۷۹٬۲۳۲	۲	۵	۸۱۲٬٤۳۱
۱۳۱۲	۹	٤	+٤٦٬۸۰۸	٤	۱۷	۵۱۰٬۱۳۸	۸	۱۷	۱٬۰۷۲٬۸۳٦
۱۳۱۳	۱	۹	−۲۲٬۸٤٦	۳	۳	۵۳۸٬۲۷۷	۳	٦	۷۹۹٬۷۲٦
۱۳۱٤	۱۰	۱٤	+ ۹٬۵۳٤	۱۱	۱۵	۸۸۳٬۹۹٤		۱	۱٬۱٦۸٬۲٦۹
۱۳۱۵	۱۱	۱۷	−٤٤٬۲۰۲	۱۰	۱۸	۵۹۱٬۹۲۳	۳		۱٬۰۲۰٬۷۳۳
۱۳۱٦	٤	۲	+۳٤٬۷٦۳	۹	۸	۹۹۷٬۰۱۷	۳	۱۰	۱٬٤۸۲٬۵۲۵
جمع ...	٤	۷	+۸۳٬۱٦۳	۹	٤	۵٬۷۹٦٬٤۳۷	۵	۱٤	۹٬٤۹۵٬۱۸۹
میزان سالیانه ...	۸	٦	+ ۹٬۲٤۰	۱۰	۱۳	٦٤٤٬۰۵۹	۱۱	۱	۱٬۰۵۵٬۰۲۱

۳ – عملیات بانک شاهنشاهی ایران

(بحساب

سال	عایدات بدون وضع مخارج
۳۱ – ۱۳۳۰	۱۳۷٬۰۰۰
۳۲ – ۱۳۳۱	۱۲۵٬٦۰۰
۳۳ – ۱۳۳۲	۱۱۱٬۳۰۰
۳٤ – ۱۳۳۳	۱۲۲٬٦۰۰

(۱) Eteocle Lorini: La Persia economica contemporanea e la sua questione monetaria

درمدّت ۹ سال از سال ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۶

کتاب لرینی[۲])

عایدات بدون وضع مخارج			مخارج اداری			نفع خالص			سهمی که بین مشترکین قسمت شده		
پنس	شلینگ	لیرهٔ انگلیسی	پنس	شلینگ	لیرهٔ انگلیسی	پنس	شلینگ	لیرهٔ انگلیسی	پنس	شلینگ	لیرهٔ انگلیسی
۵	۱۶	۹۷٬۸۵۳			۳۰٬۰۰۰	۵	۱۶	۶۷٬۸۵۳	۴	۱۳	۵۱٬۶۶۱
۶	۱۹	۸۸٬۷۵۶	۳	۲	۴۰٬۹۸۵	۳	۱۳	۴۷٬۷۷۱			۵۰٬۰۰۰
۲	۱۷	۱۱۷٬۰۰۹	۳	۱۴	۴۵٬۹۸۹	۳	۳	۷۱٬۰۲۰			۵۰٬۰۰۰
۸	۱۷	۹۲٬۹۰۴	۳	۱۶	۵۴٬۱۰۶	۵	۱	۳۸٬۷۹۸			۵۰٬۰۰۰
۱	۱۷	۷۸٬۴۰۴	۳	۳	۴۸٬۷۸۶	۱۰	۱۳	۲۹٬۳۱۸			—
۱۱	۱	۶۷٬۳۰۰		۱۵	۳۸٬۰۷۹	۱۱	۶	۲۹٬۲۷۵			۳۵٬۰۰۰
۴	۱۷	۸۸٬۱۲۶	۷	۲	۴۱٬۹۰۶	۹	۱۴	۴۶٬۲۲۰			۳۵٬۰۰۰
۱۱	۱۲	۸۱٬۵۵۴	۵	۱	۳۸٬۷۸۱	۷	۱۱	۴۱٬۷۷۳			۳۵٬۰۰۰
۷	۱۹	۷۹٬۰۴۹		۹	۳۹٬۷۸۳	۷	۱۱	۳۹٬۲۶۶			۳۵٬۰۰۰
۷	۱۹	۷۹۱٬۰۱۶		۴	۳۷۸٬۴۱۸		۱۳	۴۱۱٬۲۹۸	۴	۱۳	۳۴۱٬۶۶۱
۶	۱۵	۸۷٬۸۹۰	۴	۹	۴۲٬۰۴۶		۱۷	۴۵٬۶۹۹	۱	۸	۳۷٬۹۶۲
											٪۳٫۵۰ = در سال

در سالهای اخیر بنا باطّلاعات اخیره

لیرهٔ انگلیسی)

عایدات خالص	مبلغی که در ذخیره گذاشته شده	سهم مشترکین از قرار
۶۱٬۸۰۰	۳۲٬۱۰۰	٪ ۷٫۷
۴۲٬۲۰۰	۲۳٬۳۰۰	٪ ۶٫۶
۳۶٬۷۰۰	۱۹٬۱۰۰	٪ ۴٫۶۲
۵۴٬۲۰۰	۳۴٬۳۰۰	٪ ۵٫۴

٤ – احصائیات راجع بجمعیت

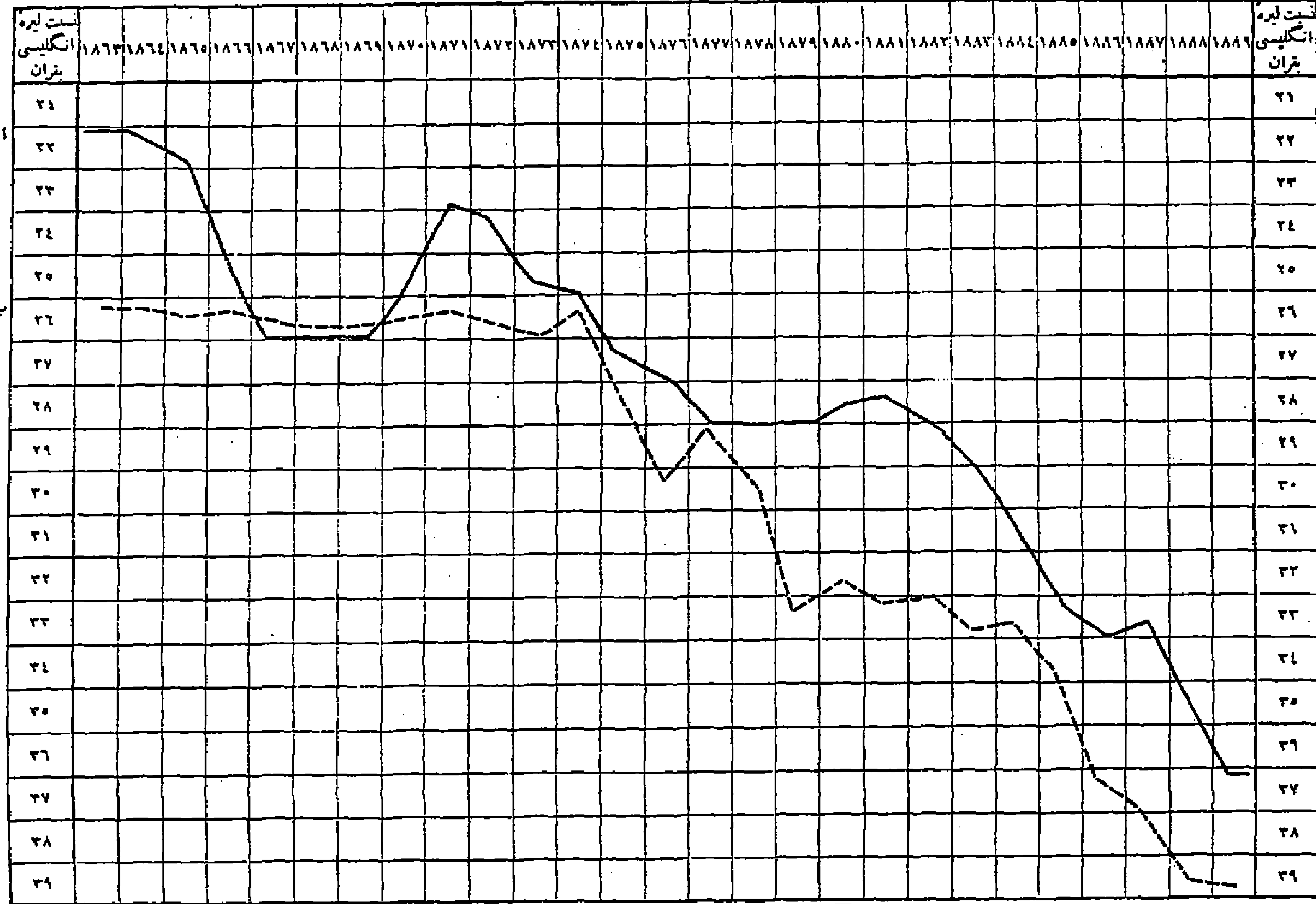
دسته بندی	بنابتخمین تمسن رابرت قونسولگری انگلیس در سال ۱۲۸۵	بنابتخمین هوتم شیندلر (با مراعات نتایج قحطی سال ۱۲۸۸–۱۲۸۹) در سال ۱۳۰۲		بنابتخمین زلوتارد (Zelotared) عضو هیئت جغرافیائی پطرسبورغ در سال ۱۳۰۶	
تخته قاپو:		۵٬۷۴۳٬۸۰۰		۳٬۰۰۰٬۰۰۰	
درشهر	۸۵۰٬۰۰۰		۱٬۹۶۳٬۸۰۰		—
در دهات و قری	۱۵۰٬۰۰۰		۳٬۷۸۰٬۰۰۰		—
چادر نشین:		۱٬۹۰۹ ۸۰۰		۳٬۰۰۰٬۰۰۰	
عرب			۲۶۰٬۰۰۰		۳۰۰٬۰۰۰
ترک وتاتار	۱٬۷۰۰٬۰۰۰		۷۲۰٬۰۰۰		۶۰۰٬۰۰۰
کرد ولک			۶۷۵٬۰۰۰		۶۰۰٬۰۰۰
بلوچ	۱٬۷۰۰٬۰۰۰		۲۰٬۸۰۰		۱٬۵۰۰٬۰۰۰
لر			۲۳٤٬۰۰۰		
جمع کل جمعیت	٤٬٤۰۰٬۰۰۰	۷٬۶۵۳٬۶۰۰		۶٬۰۰۰٬۰۰۰	
مذهب:					
شیعه	—	۶٬۸۶۰٬۶۰۰		—	
سنی	—	۷۰۰٬۰۰۰		—	
زردشتی	—	۸٬۰۰۰		—	
یهود	—	۱۹٬۰۰۰		—	
ارمنی	—	٤۳٬۰۰۰		—	
کلدانی ونسطوری	—	۲۳٬۰۰۰		—	
مجموع کل جمعیت	٤٬٤۰۰٬۰۰۰	۷٬۶۵۳٬۶۰۰		۶٬۰۰۰٬۰۰۰	

بنابتخمین کرزن در سال ۱۳۰۹	بنابتخمین ثانوی شیندلر در سال ۱۳۱۵	بنابتخمین لرینی در سال ۱۳۱۷
٦'۰٤۱'٥۰۰	۷'۰۹۰'۲۰۰	۷'۱۹۳'۷۷۰
.... ۲'۰٦۳'۰۰۰	.... —	.... —
.... ۳'۹۷۸'٥۰۰	.... —	.... —
۲'۰۱٤'۰۰۰	۱'۹۰۹'۸۰۰	۲'۱۳۸'۲۳۰
.... ۲۷٤'٥۰۰	.... ۲٦۰'۰۰۰	.... ۲۹۸'۲٥۰
.... ۷٦۰'۰۰۰	.... ۷۲۰'۰۰۰	.... ۸۰٥'٥۰۰
.... ۷۰۰'٥۰۰	.... ٦۷٥'۰۰۰	.... ۷۰۰'۹۳۰
.... ۲۲'۰۰۰	.... ۲۰'۸۰۰	.... ۲۳'۲۲٥
.... ۲٥۷'۰۰۰	.... ۲۳٤'۰۰۰	.... ۳۱۰'۳۲٥
۸'۰٥٥'٥۰۰	۹'۰۰۰'۰۰۰	۹'۳۳۲'۰۰۰
۷'۲۲۰'۷۸۰	۸'۰۰۰'۰۰۰	۸'۳٦۸'۸۲۰
۷۳٦'۷٥۰	۸۹۰'۰۰۰	۸٥۳'۰۰۰
۸'٤۲۰	۹'۰۰۰	۹'٦٥۰
۲۰'۱۰۰	۲٦'۰۰۰	۲۲'۱۷۰
٤٥'۲٥۰	٥۰'۰۰۰	٥۱'۳۳۰
۲٤'۲۰۰	۲٥'۰۰۰	۲۷'۰۳۰
۸'۰٥٥'٥۰۰	۹'۰۰۰'۰۰۰	۹'۳۳۲'۰۰۰

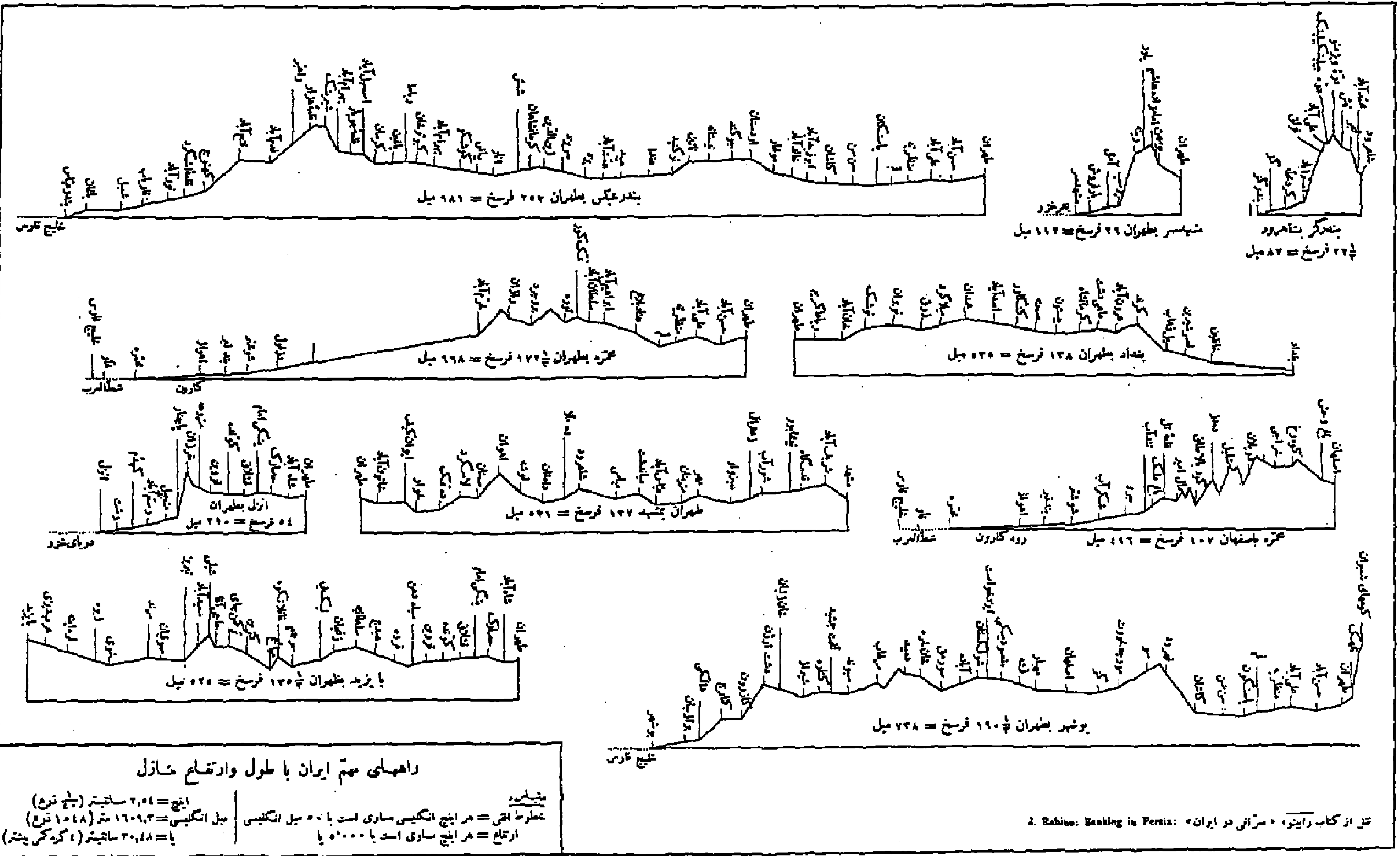
تنزّل قران (۱)

ا = میزان نرخ در لندن

ب = میزان قیمت واقعی (ذاتی) قران از روی قیمت متوسّط نقره در لندن.

(۱) منقول از روی صورتی که در کتاب « صرّافی در ایران » رابینو مرحوم است: J. Rabino: Banking in Persia

بندرعباس بطهران ۲۰۲ فرسخ = ۹۸۱ میل
مشهدسر بطهران ۲۹ فرسخ = ۱۱۲ میل
بندرگز بشاهرود ۲۲½ فرسخ = ۸۷ میل
محمره بطهران ۱۲۲½ فرسخ = ۶۶۸ میل
بغداد بطهران ۱۳۸ فرسخ = ۵۳۵ میل
انزلی بطهران ۵۴ فرسخ = ۲۱۰ میل
طهران بمشهد ۱۳۷ فرسخ = ۵۳۱ میل
محمره باصفهان ۱۰۷ فرسخ = ۴۱۶ میل
بایزید بطهران ۱۳۵½ فرسخ = ۵۲۵ میل
بوشهر بطهران ۱۹۰½ فرسخ = ۷۴۸ میل
خلیج فارس
دریای خزر
رود کارون
شط العرب
راههای مهمّ ایران با طول وارتفاع منازل
مقیاس
خطوط افقی = هر اینچ انگلیسی مساوی است با ۵۰ میل انگلیسی
ارتفاع = هر اینچ مساوی است با ۵۰۰۰ پا
اینچ = ۲٫۵۴ سانتیمتر (۱/۲ ۲ ذرع)
میل انگلیسی = ۱۶۰۹٫۳ متر (۱۵۴۸ ذرع)
پا = ۳۰٫۴۸ سانتیمتر (۱ گره کمی بیشتر)
نقل از کتاب رابینو، «مرزانی در ایران» J. Rabino: Banking in Persia:

فهرست اسامی

ا

ب

پ

ش

ص

ط

ظ

ع

ف

ق

ک

ن

فهرست مندرجات

صفحه

فهرست جدولها

صفحهٔ

صورت نقشه‌هائی که در این کتاب است

نقشهٔ سادهٔ ایران
میل انگلیسی
علامات
سرحد
راههای شوسه
راههای غیر شوسه
خط کشتی رانی
خط آهن
خط تلگراف
خط تلگراف دریائی
حد حوزه‌های نفوذ روس و انگلیس
روسیه
ترکستان
دریای خزر
۸۴ پا پائین‌تر از سطح دریای سیاه
آذربایجان
مازندران
خراسان
افغانستان
بلوچستان
کرمان
فارس
دریای عمان
طهران
اصفهان
کرمان
بندرعباس

کتابهای تازه چاپ

۵۷ - *زبدة‌التواریخ* تألیف محمّد محسن مستوفی به کوشش بهروز گودرزی
۵۸ - *ناموارهٔ دکتر محمود افشار* (چهل و یک مقاله ادبی و تاریخی)
۵۹ - *تاریخ ادیان* (نسخهٔ تازه‌یاب) تألیف ابوالمعالی محمدبن نعمت علوی تصحیح محمد تقی دانش پژوه
۶۰ - *ارمغان‌ادبی* (پژوهشهای‌ادبی درادبیات‌فارسی هند) نگارش دکتر یونس جعفری
۶۱ - نامه‌های دوستان گردآوری دکتر محمود افشار

شابک ۷ - ۸۰ - ۶۰۵۳ - ۹۶۴
ISBN 964 - 6053 - 80 - 7

قیمت: ۸۵۰۰ ریال